АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ДВОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

UDK 34 АПФ

3—4
БЕОГРАД, 1987.

Најстарији југословенски живи часопис из области права „Архив за правне и друштвене науке" од свог покретања 1906. године до краја 1945. године био је гласило Правног факултета у Београду. У том периоду његови уредници били су: Коста Кумануди и Драгољуб Аранђеловић (1906—1911), Коста Кумануди (1911—1912), Чедомиљ Митровић и Коста Кумануди (1912—1914), Чедомиљ Митровић (1920—1933), Михаило Илић (1933—1940), Борђе Тасић (1940—1941) и Јован Борђевић (1945). Почев од 1946. „Архив" је наставио да излази као орган Савеза удружења правника Југославије, а његово место на Правном факултету у Београду попунили су „Анали", настављајући тако један континуитет започет 1906. год.

ДОСАДАШЊИ ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИЦИ „Анала": др Михаило Константиновић (1953—1960), др Милан Бартош, заменик др Борислав Т. Благојевић (1960—1966), др Војислав Бакић (1966—1978), др Војислав Симовић (1978—1982).

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

В. д. главног и одговорног уредника: др Обрен Станковић. Заменик главног и одговорног уредника: др Ратко Марковић. Чланови: др Стеван Врачар, др Војин Димитријевић, др Љубиша Лазаревић, др Дејан Поповић, др Обрад Станојевић, др Предраг Шулејић и мр Гашо Кнежевић (секретар Уређивачког одбора).

Лектор:
Бранислава Марковић

Штампа: ГРО „Просвета", Београд, Буре Баковића 21

АНАЛИ
ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XXXV | мај—август | Број 3—4

YU-ISSN 003-2563

ИЗВОРНИ ЧЛАНЦИ

UDK — 343.001(43)

dr Erwin Deutsch,
професор Правног факултета у Göttingenu

ПОЈАМ НЕПАЖЊЕ У ПРАВУ СР НЕМАЧКЕ*

А. УВОД

У праву које се тиче одговорности постоје три основа обавезе за надокнаду штете: намера, непажња, и угрожавање. Древно је правило да се за намерно наношење штете мора одговарати. С друге стране, тек је од пре 150 година признато да се надокнада штете мора дати и за последице опасног чињења. На средини између ова два екстрема, лежи велико подручје непажње. Она је досад, упркос свим настојањима, докучена само делимично. Непажња се користи како у кривичном, тако и у грађанском праву; у новије време она се употребљава чак и у јавном праву. Будући да се ми у ономе што следи ограничавамо на област грађанског права, ваља констатовати да појам непажње не утемељује само обавезе у деликтном и уговорном праву, него налази примену и у стварном праву, у наследном, и у радном праву. У стварном праву груба непажња онемогућује савесно стицање својине на покретне ствари; слично је и у наследном праву, мада ту непажња, као један од разлога што спречавају наслеђивање, налази само допунску примену; у радном опет праву регрес од радника ограничен је на грубу непажњу.

Изненађујуће је то како многе и различите области права зависе пресудно од једног јединог појма. Тај појам ваља прихватити и као флексибилан и као средишни у исти мах. Ја бих сада хтео да се позабавим начелним теоријама о непажњи.

Б. ИСТОРИЈСКО ЗАЛЕЂЕ

Појам непажње зачео се приликом тумачења *Lex Aquilia* (286. године пре Христа). Основ одговорности који је тамо означен као *dam-*

(*) Предавање одржано на Правном факултету у Београду, дана 16. X 1986. године.

num iniuria datum, протумачен је тако да је потребан умишљај или непажња. Чак је старо разликовање *science prudensque* и *qui casu commiserit*, које се налази у *Дванаест таблица*, Гај допунио у последњем делу: *id est neglegentia*. Тек у посткласичном периоду, под утицајем грчке социјалне етике, мерило *diligens pater familias* прихваћено за *neglegentia*.

Упркос двеју додирних тачака између евентуалног умишљаја и грубе непажње, умишљај и непажњу ваља јасно разликовати. Тежиште одговорности за дуг, како теоријски, тако и практично, налази се у непажњи. У већини случајева одговорности, по модерном праву подједнако се одговара за умишљај и непажњу; такође се велика већина случајева одговорности може свести на непажњу. По правилу, умишљај важи за тежи облик кривице, и то са разлогом јер је он праћен свешћу о противправности. Иначе, постоје грубе немарности које сежу готово до умишљаја, и због којих је, ето, још и данас исправан став да грубу непажњу треба изједначити са умишљајем.

Немачки Грађански законик затекао је и преузео непажњу као облик кривице. То проистиче из употребе појма непажње паралелно са умишљајем и изван прописа који се тичу одговорности, тј. у уговорном и стварном праву, као и из стања ствари на која се непажња односи. Међутим, енглеско право је *negligence* уобличило као упражњено стање ствари, дакле, као нешто што је способно да допуни могућност деликта: свако треба да покаже пажњу примерену обавези, како би избегао наношење штете другоме. Дакако, ако се озбиљније погледа, може се и у немачкој теорији опазити једна фигура која одговара *negligence* де лнкту. Ради се о занемаривању спољашњег понашања прописаног зак тињујућим законима и дужностима при саобраћању, које, ако је запостављена и унутрашња усредсређеност, обавезује на накнаду штете. При томе је признато да та спољашња обазривост спада свакако у стање ствари: то стање оживотворује онај ко се не понаша онако како је прописала одговарајућа норма. Тако се у Немачкој сматрају повредама дужности што служе обезбеђењу саобраћаја ови случајеви: ако се у зимско време залеђено место испред куће не поспе или разбије; ако се опасне степенице не обележе; ако се столица на склапање пусти у промет само са једним осигурачем, тако да онај ко на њу седне може, у случају да тај једини осигурач откаже, прст да пригњечи; ако се не учврсти ослонац, тако да онај ко се за њега придржи падне, итд.

В. ТЕОРИЈА НЕПАЖЊЕ

I. *Прво начело*

Непажња је релативан појам. Не постоји непажња по себи. На шта се онда, заправо, непажња односи?

Да бих одговарио на то питање, треба најпре да изложим немачку теорију о структури одговорности. Основ одговорности, тј. противправно и непажљиво оштећивање имовине што води ка надокнади штете, ми смо заправо стратификирали. Ми разликујемо најпре основ и опсег одговорности. У основ одговорности спадају стање ствари, против-

правност, и кривица. За наш пример наношење штете ствари, који ми називамо оштећивањем имовине, то су противправност и непажња. У опсег одговорности спадају штета, адекватна узрочност, и подручје заштићено нормом. Допустите ми да се вратим на основ одговорности и његову просту слику позајмљену из геологије: доњи слој чини стање ствари. То је стање настало из старе представе о *corpus delicti*, који је постао бестелесан и чини сада материју одговорности што се правно описује апстрактно. Стање ствари јесте оштећивање имовине које обухвата најразличитије облике, од упрљања блатобрана на аутомобилу, преко брода онеспособљеног за пловидбу, па до живинских јаја која, услед прекида струје у инкубатору, нису више за насад. Изнад стања ствари уздиже се противправност. Њу је у прошлом веку открио Jhering, и она представља крајње негативно вредновање изазивања стања ствари. Ако је стање ствари довољно описано, као што је, на пример, оштећење имовине или телесна повреда, тада је потребан неки особит правно оправдавајући разлог, да би противправност била искључена. Стога кажемо да стање ствари индицира противправност. Према томе, онај ко поломи туђу ствар, тај, сообразно околностима, чини оштећење имовине, и стога има јасно да докаже постојање неког правно оправдавајућег разлога, на пример, нужне одбране, како би избегао суд о противправности. Треће обележје, и то је управо оно што нас овом приликом интересује, чини кривица. А кривица је умишљај или непажња. Она се односи како на стање ствари, тако и на противправност. Оштећивање имовине мора, дакле, уследити из непажње, исто као што и онај ко се понаша пажљиво треба да може да спозна противправност. Ако то није случај, ако се, на пример, неопрезно опходи наспрам туђе ствари зато што је сматра својом, то га, евентуално, може оправдати.

Непажња се, дакле, тиче како стања ствари, тако и противправности. Али стање ствари може да се појави у различитим облицима. Немачко право познаје стање ствари тзв. конкретног угрожавања и стање ствари апстрактног угрожавања. § 823, ст. 1. BGB (1) садржи стање ствари конкретног угрожавања: кад се у њему говори о нехатном прикраћивању живота, тела, здравља, слободе, имовине, или неког другог права, тада ова добра или права морају бити доведена у опасну ситуацију и та опасност треба да је оживотворена. Примери за то нуде се сами од себе: иако се на рубу улице види дете које се игра, вози се, ипак, брзо, тако да се испред детета које изненада истрчи на коловоз није могуће зауставити; оштећени кућни кров није учвршћен, тако да се приликом прве олује сруши и један цреп погоди пролазника; крдо говеда пуштено је без надзора, тако да истрчи на пут и начини препреку за саобраћај. Сем тога, постоје и норме апстрактног угрожавања, које су, по правилу, садржане у тзв. заштићујућим законима или у службеним дужностима, као што су §§ 823, ст. 2. и 839. BGB. У енглеском праву, ту се говори о *negligence per se* или *statutory negligence*. Стање ствари не чини овде опасност за туђе право или правно добро, него кршење норме понашања које је одређено просторно, временски, и предметно. Јавни саобраћај пружа и за то многобројне примере: у насељеним местима ваља се придржавати брзине вожње до 50 km/h, мора се во-

(1) Скраћеница за немачки Грађански законик.

зити десном страном, и возило треба да буде опремљено са два система кочења. Ако се у граду вози брзином од 70 km/h, ако се секу кривине приликом вожње, или ако је возило опремљено само са једним системом кочења па он изненада откаже и дође до непредвидљивог несрећног случаја; ако неки пијанац истрчи изненада на коловоз који је иначе празан; ако неко друго возило из споредне улице улети у сечену кривину, или се изненада покаже стрмина; тада се има одговарати већ због непридржавања норме о понашању. Стање ствари одређује овде и спољашњу компоненту непажње.

II. *Друго начело*

Према дефиницији § 276, ст. 1, реченица друга BGB, непажљиво поступа онај ко занемари обазривост која је приликом саобраћања потребна. Тиме је трећи покушај дефиниције учињен приликом законодавног рада постао коначно закон. Први нацрт је говорио о пажњи уредног домаћина, али се, због озбиљне критике тога израза, прешло на дефиницију „уобичајене пажње". Приликом већања о одговорности помоћника, појавио се негде појам „потребна пажња", и он је полагао право да уђе у закон. Тај се појам показао добрим: ни приликом реформе није се мислило на то да га треба заменити, него да га у најбољем случају ваља разјаснити, а осим тога, он је ушао и у друге области права, на пример, у кривично право.

Непажња као занемаривање обазривости односи се на две врсте пажње, наиме, на спољашњу и унутрашњу пажњу. Непажљиво поступа само онај ко занемари оба облика пажње.

Тзв. спољашња пажња састоји се од понашања које је саобразно околностима. Понашање је саобразно околностима или кад је оно што одговарајућа норма захтева учињено, или кад је понашање било условљено потребом да се опасност по правно добро избегне. Споља је образриво зауставити се на знак „стоп", придржавати се растојања приликом претицања, ради сигурности, или чистити продавницу меса више пута дневно од опни са кобасица. Опхођење према опасности што прети правном добру одређује се у зависности од околности. У случају кад је мрак или магла, ваља возити спорије него при дневној светлости, отровом се не смеју пунити флаше за пиће, у медицинским приручницима не сме бити штампарских грешака, а електрична лампа не сме бити притегнута за гвоздени кревет.

Пажња значи и придржавање унутрашњег програма понашања. Раније је често расправљано о томе није ли непажња искључиво унутрашња појава. У новије време се, згодном приликом, и непажња објективизира тако што се узима да се она тиче и интелектуално-емоционалног понашања. У стварности, међутим, постоји и унутрашња пажња. Она се састоји из интелектуално-емоционалног збивања које је састављено од два дела. Једна његова половина усмерава се на сазнање обележја стање ствари и норме. Ваља се, на пример, осврнати око себе да би се уочили саобраћајни знаци и опазили пешачки прелази и да ли се пешак спрема да крочи на колосек. Мора се знати да ограничење брзине кретања моторних возила у градовима износи 50 km/h, а на отвореним

друмовима 100 km/h. Друга половина унутрашње пажње управљена је на спољашњу обазривост. Треба себе психички тако приправити да се може поступати сагласно норми, односно стању ствари. Треба, на пример, спознати своју премореност или тренутну неспособност за вожњу; треба прорачунати која је брзина још допуштена у условима кад деца играју фудбал на рубу улице.

Потребна пажња је занемарена тек у случају кад недостају како спољашња, тако и унутрашња обазривост. Уколико постоје неки облици пажње, немарност је искључена макар и да други облици још знатно недостају. Ко управо вози полако, тај споља поступа пажљиво наспрам деце која се играју иако их није опазио. Исто тако, сагласно норми поступа и онај ко, због квара, не вози брзином већом од прописане, макар да му се то и не допада. Чак и у случају запостављања спољашње обазривости, кривица још није утврђена. Напротив, мора бити запостављена и потребна унутрашња обазривост. Тога може недостајати у случају кад возач, због изненадног грча у нози, није у стању да кочи, или кад лекару приликом операције задрхти рука.

Г. ЗАКОНСКА ДЕФИНИЦИЈА

Као што је већ речено, § 276, ст. 1, реченица друга BGB, непажњу дефинише као запостављање обазривости која је приликом саобраћања потребна. Дефиниција је успела јер је непотпуна, нормативно је и социјално условљена. Шта то треба да значи?

Дефиниција је непотпуна зато што не знамо који се стандард пажње захтева. Спољашња пажња као понашање саобразно приликама одређује се према укупности околности, у које спада и личност лица о чијем је понашању реч. На то се надовезује противречност двеју теорија које се тичу личних неспособности. Сходно преовлађујућој, објективно-типизирајућој теорији непажње, свако треба, на месту на коме се налази, да јамчи за пажњу која се од њега очекује. Личне слабости нису оправдање. Иза тога стоји идеја о објективном предузимању посла: свако ко ради нешто у вези са неком опасношћу, на пример, превози радиоактивне материје или вози аутомобил, тај ваља да јамчи за способности које се очекују на томе месту. Даљу стандардизацију изазива бављење неким занимањем: ко је добио дозволу да ради као лекар, адвокат или занатлија, тај је дужан да покаже пажњу која се од њега очекује на томе месту.

Према субјективно-индивидуалној теорији непажње, коју заступа мањина, непажљиво не поступа онај ко је, из субјективних разлога, лично неспособан да делује са потребном пажњом. Каже се да барем неспособност, било да је физичка, психичка или емоционална, представља судбину која није основ одговорности. Разуме се, ова се теорија коригује не ретко тзв. кривицом због предузимања посла: ко се знајући своју неспособност упусти у опасну делатност, тај одговара због тога што ју је предузео.

Треба приметити да се у новије време при употреби ових двеју теорија врши тачнија раздеоба. Мада објективна теорија непажње, по правилу, преовлађује, и то не само у Немачкој него и у Енглеској, Фран-

цуској, и у САД, признате су ипак и извесне области у којима се примењује субјективна теорија непажње. То су оне области у којима се правна последица објективно не дотиче плаћања новчане своте или прибављања имовине, него личности у њеној бити. Тако, на пример, исплата болнине у функцији задовољења због умишљајне повреде части, затим урачунавања кривице оштећеног или умањења издржавања због скривљеног узроковања немаштине или недостојности за наслеђивање, односно лишавања нужног наследног дела због кривог понашања, имају се просуђивати према субјективно-индивидуалној теорији непажње. Ту се поставља питање да ли се неком лицу може нешто пребацити. Пребацивање, међутим, представља могућност другачијег понашања. Уосталом, не треба губити из вида чињеницу да се и по објективно-типизирајућој теорији непажње води рачуна о старосној структури. Стога ће се од деце и старих људи очекивати само пажња која се у кругу њихових вршњака може наслућивати. Разуме се, ни овде то не зависи од субјективно могућих способности.

Интересантна и још увек контроверзно расправљана тема јесте питање употребе већих способности од оних које се просечно очекују. Ту је немачка теорија склона да веће способности урачуна. Разлог за то лежи у томе што одговорност искључиво за кривицу треба свакоме да загарантује слободан простор за кретање. Али, ономе ко располаже већим способностима тај слободан простор није потребан. Стога, на пример, енглески лекар, који је пре осталих својих колега знао за чињеницу да је рад у одељу натопљеном уљем био карциноген, имаћаше обавезу да приволи раднике на чешће купање. Ако је он ту обавезу прекршио, поступио је непажљиво иако се то од осталих његових колега није могло очекивати.

Дефиниција непажње као занемаривања потребне обазривости јесте нормативна: тако већ у записницима Комисије за припремање закона читамо: „Већина је, међутим, била мишљења да кад се говори о пажњи која је у саобраћају уобичајена, тада се лако може помислити као да би, према приликама, ваљало водити рачуна и о јавашлуку који се у саобраћају укорењио.“ Потребна пажња прилагођава се, дакле, опасној ситуацији и потребама саобраћаја. Не може се нико оправдати тиме што се и у целом сталежу његове професије запостављају одређене мере опрезности, ако су оне само потребне. Тако је зубни лекар који у усној дупљи ради са нерв-иглом требало да је причврсти. Ако је држи у руци непричвршћену и допусти да му игла испадне и да је пацијент прогута, тада одговара за штету.

Међутим, потребна пажња је и социјално условљена. И о томе се у записницима Комисије за припремање закона може прочитати умесан став: „Не може се, наравно, захтевати да се у сваком појединачном случају покаже она пажња која је потребна да би се отклонила нарочита опасност што прети у конкретној ситуацији. Напротив, од околности зависи коју меру пажње здрав и нормалан саобраћај сматра потребном.“ С овом социјалном условљеношћу потребне пажње, израженом речима „у саобраћају“, закон је задржао потребан еластицитет. Од онога ко ради не захтева се немогуће. Непажња зависи од околности: ако пролазник на улици добије напад гушења, тада лекар који се ту случајно затекао може чак и са џепним ножем начинити отвор на душ-

нику, да би пацијента спасао; приликом систематског рендгенског испитивања у једном немачком универзитетском граду разореном бомбама, одмах после рата, да би се избегло мешање рендгенских слика, могле су се предузети мере опрезности које су мање од општеуобичајених.

Д. ПОСЕБНИ ОБЛИЦИ НЕПАЖЊЕ

I. *Груба непажња*

Груба непажња је општепознати тежи облик неопрезности. До данас, међутим, није пошло за руком да се за њу нађе прикладан опис. Немачки судови примењују још увек дупли образац, у коме се поставља питање да ли је лице које дела, „с обзиром на укупност околности, занемарило потребну пажњу у необично великој мери те није приметило оно што би у датом случају морало бити јасно свакоме". Првом половином ове дефиниције, тј. грубим занемаривањем пажње, оживљава се поново покушај дефинисања од којег се одустало у првом нацрту за Грађански законик, док друга половина прихвата Улпијанов модел који отклања подозрење на умишљај. Уопште узев, у немачком праву груба непажња се користи да би се одговорност или стицање права прилагодили посебним условима: само за грубу непажњу одговара дужник чији је поверилац у доцњи, затим поклонодавац, послугодавац, пословођа без налога у нужди, налазач туђе ствари, као и службеници и зависни радници у случају регреса. Да је груба непажња негативна претпоставка савесног стицања у стварном и наследном праву, као и у праву о вредносним папирима, то је већ речено. У овим случајевима распознаје се, у суштини, унутрашња пажња: ако је посао необичан, ако је, на пример, на железничкој станици понуђен на продају часовник, или ако обрачунски чек који је вучен на послодавца поднесе на исплату његов радник, тада постоји разлог за проверу. Ако се провера не изврши, говоримо о грубој непажњи.

Једно до данас отворено питање јесте да ли груба непажња изражава субјективну компоненту. У праву које се тиче регреса и осигурања судови су на њега одговорили потврдно, што је свакако умесно. Радник који теш̌ким моторним возилом послодавчевим проузрокује удес, треба да одговара само у случају субјективно грубе непажње, исто као што и осигураник бива лишен осигуране заштите само у случају кад му се може пребацити да је грубом непажњом прекршио неку обавезу.

II. *Конкретна непажња*

Кадикад, дужник јамчи само за пажњу коју се труди да покаже у властитим пословима. Таква одговорност пада на ортаке и супружнике, на родитеље према деци, и на бесплатне оставопримце и првобитне наследнике (2). Сталну границу чини, ипак, груба непажња (§ 277.

(2) То су законски наследници што заостављтину наслеђују само до одређеног времена или догађаја, јер од тог тренутка њу преузима неко трећи као тестаментарни наследник истог оставиоца (прим. прев.).

BGB). Код конкретне непажње одлучујућа је сопствена уобичајена пажња: она зависи од тога шта дужник у властитим пословима уобичајено чини. То је правни институт који нам је дошао из римског права, али *diligentia quam in suis* не значи почем примену субјективно-индивидуалне теорије непажње. Тамо је, наиме, одлучујућа властита могућност, а овде се ради о властитој уобичајености.

Посебне тешкоће изазвали су у последње време саобраћајни удеси међу лицима која су блиска једна другима. Тако је Савезни суд, још прилично давно, одбио да на *ad hoc* дружину пријатеља, који су се удружили ради што јефтинијег начина путовања на спортску приредбу, примени прописе о умањењу одговорности што важе за ортаке. Према схватању Савезног суда, то умањење важи, у ствари, само у случају старања о пословима око имовине, не и за понашање у друмском саобраћају. Тако је суд одлучио и у једном другом случају, у коме је супруга неовлашћено користила мужевљево моторно возило, у време кад је био већ покренут поступак за развод њиховог брака. Наравно, кадгод се и овде има гледати на посебну ситуацију безбедности.

Б. ЗАКЉУЧАК

Начело кривице, основ одговорности само за непажњу или и за непажњу, одавно се више не претреса. Принцип кривице има једну позитивну и једну негативну страну. Као позитивну страну означавамо приписивање: криво поступање може теретити личност. Оно, начелно, подлеже контроли воље. Та стара фигура *imputatio facti i imputatio iuris* поново је оживела двадесетих година, и отада је постала важна за многа питања права које се тиче одговорности, па и за кривицу. Међутим, начело кривице особито је јасно у области своје негативне функције. Главни разлог што се кривица захтева — јесте одржавање слободе делања. Ко је на уобичајени начин пажљив, тај није одговоран макар и да је изазвао штету, па била та штета велика или мала. Тако се оном настајућем повлађује пре постојања, и човеку се даје један начелно слободан простор за његово делање. Ако би се он морао плашити да ће одговарати за свако проузроковање штете, тада би био више усредсређен на избегавање штете него на стварање нових добара. То становиште могло би изгледати неправично према оштећеном; међутим, и оштећени тражи ту слободу у другом одношају, тј. кад је и он сам радећи активан. Увек кад постоји друштвена потреба да се жртва безусловно обешкети, тада прелазимо са принципа кривице на одговорност због угрожавања или на одговорност због одрицања у корист другога. Ако, дакле, оштећени у саобраћајној несрећи треба безусловно да добије намирење, тада се прописује одговорност због угрожавања, повезана с обавезним осигурањем. На тај начин свака жртва саобраћајног удеса добија прикладно обештећење. Међутим, прелаз од непажње ка одговорности због угрожавања чини једну другу, нову историју.

Са немачког превео *Јаков Радишић*

Dr. Erwin Deutsch,
Professor of the Faculty of Law in Göttingen

THE NOTION OF NEGLIGENCE IN THE LAW OF THE FR OF GERMANY

Summary

The author first of all states that the notion of negligence does not only represent a ground of property obligations in the tort and contracts spheres, but it is applied also in the law of property, in inheritance and in the labour laws. It has been taken over by German law from the Roman law, but legal practice and theory have made it up-to-date.

Negligence is considered a relative notion, since it does not exist in itself. It is related to the state of affairs (situation) and unlawfulness. The German Civil Code provides that one is behaving negligently if one is neglecting the regardfulness which is necessary in the sphere of relations. The author states that negligence relates to two kinds of attentiveness: external and internal one. The external attentiveness consists of a conduct which is in conformity with the circumstances, while the internal one — of adhering to „the internal program of behaviour". Necessary attentiveness is neglected only in case of lack of both external and internal attentiveness, i.e. care.

The definition of negligence in the German Civil Code is not complete, since one cannot see from it what is the required standard of attentiveness (care). This has given space for two controversial theories, namely: the objective and the subjective one. The author emphasizes that the objective theory of negligence has many more followers. According to it, everyone has to guarantee, at the post he is occupying, for the attentiveness (care) expected from him. Individual weaknesses do not excuse people, but their superior capacities oblige them. However, there exist certain areas of liability where the subjective theory of negligence has to be applied. According to it, such person is acting negligently which, out of subjective reasons, is unable to act with necessary care. But, on the other hand, the conception of this theory is corrected by the so-called fault due to undertaking an affair: whoever, while knowing of his incapacity, engages in a dangerous activity, shall be liable because of the very fact of such engagement.

The author particularly considers gross negligence and specific negligence, while illustrating them through cases. In his conclusions he points out that the principle of fault has both a positive and a negative function. The first presupposes the *imputatio facti* and the *imputatio iuris*, while the other enables maintaining of freedom of activity which is necessary in order to create new goods.

Dr Erwin Deutsch,
professeur à la Faculté de droit à Gottingen

LA NOTION DE LA NÉGLIGENCE DANS LE DROIT DE LA RFA

Résumé

L'auteur constate d'abord que la notion de la négligence n'implique pas seulement l'instauration des obligations patrimoniales dans le droit délictuel et contractuel mais aussi qu'elle s'applique dans le droit réel, dans le droit successoral et dans le droit de travail. Le Code civil allemand a assumé cette notion du droit romain, mais la pratique juridique et la théorie l'ont actuelisée.

La négligence est considerée comme une notion relative en raison du fait qu'elle n'existe pas en elle-même. Elle concerne l'état des choses et de l'illégalité. Le Code civil allemand dispose qu'on agit par mégarde si on néglige la précaution nécessaire lors des rapports. L'auteur remarque que la négligence se réfère à deux sortes de précaution: externe et interne. La précaution externe consiste en comportement conforme aux circonstances tandis que la précaution interne sousentend le respect du „programme interne du comportement". La précaution necessaire n'est négligee que dans le cas de défaut de précaution externe et interne.

La définition de la précaution dans le Code civil allemand n'est pas complète, car il n'est pas évident quel est le standard d'attention exigé. Ceci a engendré deux théories controversées: objective et subjective. L'auteur souligne que la théorie objective a beaucoup plus d'adhérents que la théorie subjective. Selon la théorie objective, chacun doit garantir conformément a la place qu'il occupe, la précaution attendue de sa part. Les faiblesses personnelles ne justifient pas alors que les capacités qui dépassent la moyenne obligent. Cependant, certains domaines de la responsabilité donnent lieu a l'application de la théorie subjective de la précaution. Celle-ci instruit que l'agissement d'une personne incapable de procéder avec la précaution nécessaire pour des raisons subjectives n'est pas considéré comme inattentif. Pourtant, la doctrine qui repose sur la théorie subjective est corrigée par la soi-disant faute par suite de l'entreprise d'une affaire: celui qui, sachant pour sa propre incapacité, se laisse aller dans des affaires dangereuses est responsable pour celles-ci en raison du fait qu'il les a entreprises.

L'auteur traite particulièrement la mégarde grave et concrète, en l'illustrant avec des exemples de la pratique des tribunaux. Dans sa conclusion il constate que le principe de la faute a une fonction positive aussi bien qu'une fonction négative. La première sousentend „imputatio facti et imputatio iuris" tandis que la seconde rend possible le maintien de la liberté d'agir qui est nécessaire pour la création de nouveaux biens.

UDK — 344 + 347.78

др Душан Јаковљевић,
ванредни професор Правног факултета у Београду

МЕЂУНАРОДНА КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ БЕЗБЕДНОСТИ ВАЗДУШНОГ САОБРАЋАЈА

I. УВОД

У данашњим условима живота ваздушни саобраћај је постао један од важних потреба друштва. Од појаве првог авиона до данашњих дана он је достигао неслућени развој и у сталном је успону. Корисност његова је очигледна и не можемо се од ње отргнути ако не поменемо огромни значај који има за циркулацију људи, идеја, роба и др. Али, време у коме живимо карактерише се и проблемима које је свету донео ваздушни саобраћај. Један од тих проблема се односи на људска понашања која, попримајући карактер кривичних дела, угрожавају веома озбиљно безбедност овог саобраћаја.

Искуство последњих деценија показује да се ради, у суштини, о два типа недозвољених понашања управљених против безбедности цивилног ваздушног саобраћаја. О једном од њих је реч када су ваздухоплов, посада и његови путници жртве једне особе која је одлучила да насилно преузме недозвољену контролу над летелицом да би је скренула са нормалног правца лета ка једном њој жељеном одредишту. Овакво понашање означава се данас у свету различитим терминима, а у нас назива отмицом ваздухоплова.

О другом типу недозвољених понашања говори се у случају предузимања аката који представљају употребу насиља, у овој или оној форми, диверзију, саботажу или какву другу интервенцију која има у виду уништење или оштећење ваздухоплова, инсталација у ваздухоплову или повреду неког лица које се налази у ваздухоплову. Овакав тип недозвољених понашања често се подводи под формулу недозвољених аката управљених против безбедности цивилног ваздушног саобраћаја, а у нас познат као дело угрожавања безбедности лета ваздухоплова (1).

Учесталост и територијална распрострањеност појава о којима овде расправљамо, пружили су основа теорији да између њих направи

(1) У даљем тексту биће коришћени, за означавање наведених понашања, изрази и то: за понашања првог типа — отмица ваздухоплова, а за понашања другог типа — угрожавање безбедности лета ваздухоплова.

веома значајне разлике (2). Тако с обзиром на њихову природу, постоји разлика између случаја у коме један младић из авантуристичких жеља отме ваздухоплов да би себи приуштио задовољство једног лета, и оног у коме терористи под претњом оружја, принуде посаду цивилног ваздухоплова да управи лет ваздухоплова ка месту њиховог избора, идући чак и до употребе оружја, жртвујући невине људе и најзад уништавајући и сам ваздухоплов. Постоји, такође, једна значајна разлика у погледу самог учиниоца који угрожава безбедност цивилног ваздушног саобраћаја, како би прибавио новац или какву другу противправну корист, осветио се и дао одушка својој мржњи, избегао оштрицу кривичног закона за почињено дело, и оног, који се опредељује за овакво понашање због неслагања са политичким системом у земљи или је експонент читавих организованих група, надахнутих различитим политичким или анархистичким идејама.

У свим случајевима, независно од мотива који покрећу учиниоца, предузимањем недозвољених аката једног или другог типа угрожава се нормалан цивилни ваздушни саобраћај и излажу опасности животи путника и посаде ваздухоплова. Како је цивилни ваздушни саобраћај постао саобраћај маса, не само у унутрашњим него и међународним размерама, јавља се потреба и нужност да се друштво у целини тј. читава међународна заједница заштити од оваквих напада чији објект оно постаје. Тим пре, што ова проблематика има и међународни карактер, јер искуство показује да отмица ваздухоплова и други недозвољени акти угрожавања безбедности лета ваздухоплова готово у највећем броју случајева у себи садрже одређени елемент иностраности.

О понашањима са којима се угрожава безбедност цивилног ваздушног саобраћаја, говори се у теорији као о понашањима која треба квалификовати као акте тероризма у области ваздушног саобраћаја (3). У овом погледу инкриминације ових понашања у савременом упоредном кривичном законодавству извесни аутори сматрају посебним кривичним делима тероризма у оквиру једне начелне поделе кривичних дела тероризма (4). Заиста — тероризам, а нарочито међународни тероризам, има једну дужу традицију у сфери цивилног ваздушног саобраћаја и сада, такође, своју литературу (5).

Овај рад има за предмет и задатак да научно обради проблематику везану за нападе који угрожавају безбедност ваздушног саобраћаја и мере које се предузимају да се очува и побољша ова безбедност. Он ће бити следствено овоме управљен на понашања садржана у делима

(2) Уп. G. Jacquemin, *La piraterie de l'air — Le crime de maitrise illicite »d'aronef« infraction de droit pénal international*, »Revue internationale de criminologie et de police technique« 1970, №, 4, pp. 271 et s.; исти аутор, *Essai d'une approche criminologie de l'aérocriminel«*, »Revue internationale de criminologie et de police technique«, 1971—1972, №, 4, p. 258; В. Димитријевић, *Отмица ваздухоплова — типологија и изгледи за сузбијање*, „Међународни проблеми", 1971, број 3, стр. 93 и сл.

(3) G. Guillaume—G. Levasseur, *Terrorisme international*, Paris 1976 1977, pp. 2 et s.; S. Glaser, *Terrorisme international et ses divers aspects*, »Revue internationale de droit comparé«, 1973, №, 4, pp. 52 et s.; A. Beirlaen, Considérations sur la prévention et repression du terrorisme international, »Revue de science criminelle et de droit pénal comparé«, 1978, №, 4, pp. 825 et s.

(4) Уп. В. Васиљевић, *Елементи кривичноправне заштите од тероризма*", „Архив за правне и друштвене науке", 1980, 1—2, стр. 102.

(5) За ову литературу види: S. Glaser, *Terrorisme international et ses divers aspects*, »Revue internationale de droit comparé«, 1973, №, 4, p. 52; В. Димитријевић, *Тероризам*, Београд, 1982; Н. Борђевић, *Међународни тероризам и светска безбедност*, Докторска дисертација, Београд, 1978; В. Васиљевић, *Покушај одређивања тероризма као међународног злочина*, „Југословенска ревија за међународно право", 1973, 1—2, стр. 169 и сл.

отмице ваздухоплова и угрожавања безбедности лета ваздухоплова, која постављају особена питања везана за кривичноправну заштиту безбедности ваздушног саобраћаја; проблеми ваздушног тероризма постављају специфична питања која заслужују да буду предмет једне друге обраде и због тих разлога они се горе помињу само узгредно.

II. ПРАВНО РЕГУЛИСАЊЕ ЗАШТИТЕ БЕЗБЕДНОСТИ ВАЗДУШНОГ САОБРАЋАЈА У ОКВИРИМА МЕЂУНАРОДНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

Понашања којима се доводи у опасност безбедност цивилног ваздушног саобраћаја добила су шире и озбиљније размере одмах после другог светског рата, а бивају све учесталија од 1960. (6). Све већи број оваквих понашања изазивао је реакцију готово читавог светског јавног мнења. Еволуција међународног кривичног права учинила је да, нарочито после 1969. године, правници у целом свету подвргну појаву отмице ваздухоплова и других видова угрожавања безбедности лета ваздухоплова свестраном испитивању. Од тог времена, ова проблематика се налази на дневном реду многих међународних скупова који су усвајали разне резолуције, препоруке или осуде, у циљу отклањања овог зла које је задесило читаво човечанство и поприлило вид међународног криминалитета. У том смислу позната је активност Међународне организације за цивилно ваздухопловство (ICAO — OACI) (7), која је на својим скуповима проучавала проблематику противправних напада на међународни ваздушни саобраћај, и том приликом је усвојила већи број резолуција у циљу предузимања превентивних заштитних мера, које би допринеле спречавању оваквих друштвено опасних и штетних понашања, које су касније прихватиле поједине државе.

Организација уједињених нација и њене специјалне организације дале су на овом плану свој допринос. Тако је Генерална скупштина ОУН усвојила, децембра 1969. године, Резолуцију, усмерену против „отмица авиона у свим облицима као и било којег незаконитог захвата или вршења контроле у ваздухоплову", којом се државе позивају да у своја национална законодавства уведу мере *против* таквих понашања и осигурају гоњење њихових починилаца. Друга Резолуција ОУН, она из 1970. године, осудила је све акте отмице ваздухоплова и друге врсте напада на цивилни ваздушни саобраћај уз истицање да се на тај начин угрожавају животи и безбедност путника и чланова посаде и крше њихова људска права (8). Резолуције исте врсте усвојило је и Веће безбедности.

Скупштина и Комитет Европског савета усвојили су, такође, један број резолуција и препорука усмерених на предузимање мера за спречавање отмица ваздухоплова (резолуција 599. скупштине и резолуција Комитета од априла и јуна 1970. године) (9).

(6) G. Guillaume — G. Levasseur, *Terrorisme international* — par G. Guillaume, *Le terrorisme aérien*, Paris, 1976/1977, pp. 5 et s.; J. W. F. Sundberg, *La piraterie aérienne*, »Revue internationale de droit pénal«, 1970, №, 1. et 2, pp. 165 et s.; Б. Златарић, *Отмица ваздухоплова*, Загреб, 1974, стр. 13 и сл.

(7) Уп. G. Guillaume, *Le terrorisme aérien*, Paris, 1976/1977, p. 14.; в. Б. Златарић, *Тероризам и напади на зрачну пловидбу*, „Правни живот", 1973, 10, стр. 23 и сл.

(8) Б. Златарић, *Отмица ваздухоплова*", Загреб, 1974, стр. 31.; Б. Филиповић, *Отмица ваздухоплова у светлу норми међународног и упоредног права*, Београд, 1973, стр. 79—80.

(9) G. Guillaume, *Le terrorisme aérien*, Paris, pp. 14 et s.

О противправним актима управљеним против безбедности цивилног ваздушног саобраћаја дискутовало се и на научним скуповима. Тако је, Институт за Међународно право на својој седници одржаној у Загребу 1971. године (10), расправљао о овој проблематици, а Међународно удружење за кривично право је подвргло испитивању ову материју у два маха на својим редовним конгресима. Први пут то је било на VII међународном конгресу за кривично право, одржаном у Атини 1957. године у оквиру теме „Кривична дела извршена у ваздухоплову и њихове последице" (11), а други пут на XI међународном конгресу за кривично право, одржаном у Будимпешти 1974. године када је у дневни ред ушла и тема „Сузбијање незаконитих отмица ваздухоплова" (12). Појаве отмице ваздухоплова и други видови противправних напада на безбедност лета ваздухоплова су привукли пажњу и других међународних организација које су ове проблеме са крајњом озбиљношћу узимале и разматрале.

Напори међународне заједнице на правном регулисању заштите безбедности цивилног ваздушног саобраћаја најбоље су изражени у једном броју међународних конвенција репресивног карактера, од којих су најзначајније: Токијска од 14. септембра 1963. године, Хашка од 16. децембра 1970. године и Монтреалска, од 23. септембра 1971. године.

III. ПОЈМОВНО ОДРЕЂИВАЊЕ КРИВИЧНИХ ДЕЛА ПРОТИВ БЕЗБЕДНОСТИ ВАЗДУШНОГ САОБРАЋАЈА У ОДРЕДБАМА МЕЂУНАРОДНИХ УГОВОРА

1. *Појам отмице ваздухоплова*

Међународна конвенција о кривичним делима и другим актима извршеним у ваздухоплову, донета у Токију 1963. године (13), покушала је да одреди садржај отмице ваздухоплова. У том смислу члан 11. конвенције говори да „кад, противправно и силом или претњом силе, нека особа у ваздухоплову у лету, заплени овај ваздухоплов, или над њим успостави контролу, или кад се припрема да непосредно изврши такав акт, државе уговорнице предузеће све потребне мере да се успостави или сачува контрола над ваздухопловом од стране законитог заповедника". У ставу 2. истог члана каже се да „у случају предвиђеном у претходном ставу, свака држава уговорница у којој ваздухоплов слети дозволиће путницима и посади да наставе њихов пут чим је то

(10) В. »Revue général de droit Public«, 1971, pp. 1255 et s.

(11) Уп. A. Meyer, *Les infractions commises à bord des aéronefs et leurs conséquences*, Rapport général, présenté au VII-éme Congrès International de Droit pénal, „Revue internationale de droit pénal", 1957, №, 3—4, pp. 589 et s.

(12) Уп. *XI Congrès International de Droit Pénal*, »*La repression de la capture illicite d'aeronefs*«, »Revue internationale de droit pénal, 1976, №, 3 et 4.

(13) 14. IX 1963. године у Токију је потписана Конвенција о кривичним делима и неким другим актима извршеним у ваздухопловима. СФРЈ је ову Конвенцију ратификовала 22. X 1970. године — „Службени лист СФРЈ", бр. 47/1970, стр. 1153—1160. Овом Конвенцијом се не прописују кажњиве радње, већ се у њој говори да се примењује на кривична дела предвиђена кривичним законима, као и на друга дела која нису прописана као кривична, али која могу да угрозе или угрожавају безбедност ваздухоплова или лица и добара у њему. Примена ове Конвенције је била искључена на политичке деликте и деликте који су засновани на расној или верској дискриминацији. О овој Конвенцији детаљно в. Б. Златарић, *Токијска конвенција о кривичним делима у авионима*, „Зборник Правног факултета у Загребу', Загреб, 1966, бр. 3—4, стр. 428—440.

могуће. Она ће вратити ваздухоплов и његов товар онима који су овлашћени да их држе".

Из цитираног текста произлази да су овде у питању акти насиља или угрожавања људи који представљају одређена кривична дела по свим националним кривичним законима, без обзира на могуће разлике у квалификацијама. Конвенција том приликом не употребљава израз „отмица" ваздухоплова. Ипак, запажа се да она тежи да наведе неке елементе који се односе на појам једног новог кривичног дела. Али, остаје чињеница да се овим чланом Конвенције не даје дефиниција отмице ваздухоплова, у смислу једног новог посебног кривичног дела (delictum sui generis) (14). Она не предвиђа, такође, ни кривичну санкцију за цитиране акте понашања. Из тога произлази да је смисао овог решења усмерен на прихватање обавезе држава да предузму све потребне мере, да се успостави или сачува контрола над ваздухопловом од стране законског заповедника и врати ваздухоплов и његов товар, и најзад, обавеза државе уговорнице у којој ваздухоплов слети да олакша путницима и посади да наставе пут. Овакав смисао свакако има своју тежину и значај који се не може никако занемарити. Али треба, ипак, констатовати да са гледишта међународног кривичног права, Токијска конвенција није представљала нову етапу у појмовном и суштинском одређивању једног новог кривичног дела, које по својој опасности по људе и добра, очигледно превазилази оквире једне земље и добија међународни карактер.

Оно што Токијска конвенција није успела, учинила је Хашка конвенција о сузбијању незаконитих отмица ваздухоплова донета 16. децембра 1970. године (15). У уводу ове Конвенције констатује се да „незаконити акти заплене или вршења контроле ваздухоплова у лету излажу опасности безбедност особа и добара, озбиљно ометају коришћење ваздушних услуга и подривају поверење народа читавог света у безбедност цивилног ваздухопловства". Због тога „је неодложно предвидети одговарајуће мере у погледу кажњавања" учиниоца ових заплена.

Хашка конвенција у чл. 1. утврђује дефиницију отмице ваздухоплова у смислу једног новог кривичног дела. У овом члану се говори да чини кривично дело „свака особа која, у ваздухоплову у лету: а) незаконито и силом, или претњом да ће употребити силу заплени ваздухоплов, или врши контролу над њим, или покуша да изврши један од ових аката; или б) је саучесник неке особе која врши или покуша да врши један такав акт".

Из горе изложене садржине чл. 1. Хашке конвенције јасно произлази да ова конвенција употребљавајући појмове као што су „незаконито запослени" или „врши контролу", установљава једно ново кривично дело описујући његове конститутивне елементе. Како се из описа дела види да оно може да буде извршено „у ваздухоплову у лету", то члан 3. Конвенције предвиђа да „ваздухоплов се сматра да је у лету од момента када су после укрцавања сва спољна врата била затворена до

(14) N. D. Joyner, *Aerial Hijacking as an International Crime*, Sijthoff, Leiden, 1974, pp. 140 et s.; G. Schmidt — Reantsch, *Die internationale Luftrechtskonferenz in Tokio (1963) und das Abkommen über strafbare und bestimmte andere Handlungen an Bord von Luftfahrzeugen*, »Zeitschrift für Luftraum und Weltraum«, 1964, s. 75.

(15) СФРЈ је ову Конвенцију ратификовала 16. XII 1972. — „Службени лист СФРЈ", бр. 33/1972, стр. 631—635.

момента када једна од ових врата буду отворена ради искрцавања. У случају принудног спуштања, лет се сматра продуженим док надлежни орган не предузме бригу о ваздухоплову и о особама и имовини у њему".

Према члану 2. Хашке конвенције, државе потписнице су обавезне да спречавају вршење овог дела „строгим казнама". Ова одредба Конвенције у ствари установљава обавезу за државу потписницу конвенције, да кривично дело предвиђено у члану 1. Конвенције уведе и предвиди за њега санкцију у свом националном кривичном закону.

Конвенција се не може применити на оне случајеве отмице када је у питању ваздухоплов који се употребљава у војне, царинске или полицијске сврхе (став 2. члана 3).

Сагласно ставу 3. члана 3. Хашка конвенција се примењује искључиво на летовима са елементом иностраности, тј. код којих се место узлетања или место стварног слетања ваздухоплова, на којем је учињено кривично дело отмице ваздухоплова, налази изван територије државе регистрације тог ваздухоплова, без обзира да ли се ради о ваздухоплову у међународном или унутрашњем саобраћају.

2. *Појам угрожавања безбедности лета ваздухоплова*

За разлику од Токијске и Хашке конвенције које су тежиле да одреде појам отмице ваздухоплова као дела са једним општим прецизним циљем и ограничењем — принуђивање да ваздухоплов скрене са редовног пута, Монтреалска конвенција о сузбијању незаконитих аката уперених против безбедности цивилног ваздухоплова, донета 23. септембра 1971. године (16), има за предмет кажњавање неких других аката који улазе у појам кривичног дела угрожавања безбедности лета ваздухоплова.

Акти предвиђени у Монтреалској конвенцији као кривично дело су побројани и дефинисани у њеном члану 1. Овај члан најпре установљава противправан и умишљајан карактер ових аката, затим их дефинише да би, најзад, предвидео кажњивост за њихов покушај и саучесништво.

Према ставу 1. члана 1. Конвенције, да би одређени акти представљали кривично дело, нужно је да они буду извршени „противправно" и „умишљајно". Конвенција не одређује смисао употребљеног појма „противправно", али дâ се претпоставити да овај појам треба схватити тако да учинилац треба да ради противно праву, без овлашћења које би било у сагласности са законом или каквим другим ауторитетом или без икакве околности која би оправдавала његово понашање. Конвенција, такође, не дефинише, ни термин „умишљајно". Међутим, може се претпоставити да овај појам обухвата свест учиниоца да предузима одређене акте и вољу да са њима постигне резултат који треба да проузрокују. После овако одређеног карактера понашања у смислу кривичног

(16) Ову Конвенцију СФРЈ је ратификовала 28. VI 1972. године, Закон о ратификацији и текст објављени су у „Службеном листу СФРЈ", бр. 33/1972, стр. 627—630. Опширније о овој Конвенцији в. H. J. Féraud, *La Convention de Montréal du 23 septembre 1971. pour la répression d'actes illicites dirigés contre la sécurité de l'aviation civile*, »Revue de science criminelle et de droit pénal comparé«, 1972, №. 1, pp. 1—29.

дела установљеног овом Конвенцијом у њеном члану 1. одређују се и конкретни акти или групе аката који сачињавају ово дело. То су следећи акти: а) акт насиља против лица које се налази у ваздухоплову у лету, ако је природа овог акта таква да може да угрози безбедност ваздухоплова; б) акт уништења ваздухоплова „у саобраћају" или његовог оштећења који га чини неспособним за лет или угрожава безбедност у лету; в) акт постављања или омогућавања да се постави у ваздухоплов „у саобраћају" на било који начин справа или супстанција које би могле да ваздухоплов униште или да га тако оштете да овај постане неспособан за лет или које могу да угрозе његову безбедност у лету; г) акт уништења или оштећења уређаја за навигацију или ометања њиховог функционисања, ако то доводи у опасност безбедност ваздухоплова у лету; д) акт давања обавештења за која лице које их даје зна да су лажна, због чега може довести у опасности безбедност ваздухоплова у лету.

Сваки од горе наведених аката или групе аката који су извршени противправно и умишљајно сачињава кривично дело. Покушај извршења ма којег од ових кривичних дела је кажњив, истовремено саучесништво неке особе у извршењу или покушају ма којег од ових дела повлачи за собом кажњавање (став 2. члан 1).

Појам „ваздухоплов у лету" је употребљен у свим случајевима става 1. члана 1. у којима се дефинишу кривична дела. Тако кривично дело предвиђено у првом случају садржајно у свом бићу га има као један од његових конститутивних елемената: акт насиља треба да буде извршен против лица које се налази у „ваздухоплову у лету". Истовремено код одређених аката обележених под б) в) г) и д) овај израз се налази међу траженим условима за постојање кривичног дела у смислу Конвенције. Због тога је од значаја питање шта сматра ова Конвенција под појмом „ваздухоплов у лету". Из садржаја одредбе става 1. члана 2. Монтреалске конвенције види се да је појам „ваздухоплов у лету" одређен на исти начин као у Хашкој конвенцији (члан 3). С друге стране, Конвенција тражи код неких случајева, нарочито оних предвиђених под б) и в) става 1. члана 1., да је ваздухоплов био „у саобраћају" у моменту када је био извршен одређен акт (уништење или тешко оштећење; остављање справа или супстанци или другог). Отуда се поставља питање садржаја појма „у саобраћају" од којег зависи домашај примене конвенције. Ово питање има свој одговор у одредби става 2. члана 2. Конвенције, која одређује да се ваздухоплов сматра „у саобраћају" од момента када је особље на земљи или екипа започела припреме у погледу одређеног лета до истека једног рока од 24 часа после сваког слетања. Сагласно овој одредби, а због свеукупности, време када се један ваздухоплов налази „у саобраћају" протеже се и на оно време када се налази „у лету" у смислу става 1. члана 2. Конвенције.

Према члану 3. ове Конвенције државе уговорнице се обавезују да за усвојене инкриминације предвиде строге казне у свом националном кривичном законодавству. Примена Конвенције је, иначе, ограничена само на ваздухоплове који се не употребљавају у војне, царинске или полицијске сврхе (став 1. члана 4).

Монтреалска конвенција садржи у себи и одређени елемент иностраности (став 2—6. члана 4). Наиме, хтело се то да се Конвенција

примењује само на случајеве кривичних дела (узимајући у обзир овде и покушај и саучесништво) где су у питању интереси најмање две земље. У тим случајевима се код извршења свих кривичних дела, осим оног предвиђеног под г) захтева да се место полетања или слетања, стварног или намераваног налази изван територије државе у којој је регистрован ваздухоплов. Ово правило, међутим, није апсолутно с обзиром да се Конвенција примењује и у случају када се учинилац дела налази на територији државе која није држава регистрације ваздухоплова. Уколико се ради о кривичном делу предвиђеном под г) става 1. члана 1. (уништење или оштећење навигационих уређаја), тражи се за примену Конвенције да су уређаји у питању били коришћени у међународном ваздушном саобраћају.

IV. МЕЂУНАРОДНО КРИВИЧНО ПРАВО И УГОВОРНА КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ БЕЗБЕДНОСТИ ВАЗДУШНОГ САОБРАЋАЈА

Кривично право штити друштвено економско уређење одређене земље од кривичних дела са којима се повређују или угрожавају најважније вредности појединаца и заједнице. Ова заштитна функција кривичног права се реализује системом законских прописа којима се утврђују услови за примену казни и других санкција према учиниоцима кривичних дела. Заштита друштвено-економских односа путем кривичног права остварује се искључиво прописивањем кривичних санкција према лицима која не поштују одређена друштвена правила. Нека од тих правила су одређена посебним законским прописима, што кривично право доводи у везу са другим гранама права, а нека правила произлазе из самих норми кривичног права. Прописујући санкције за недозвољена понашања кривично право додирује разне области друштвеног живота правно уређене одговарајућим прописима. Прописи кривичног права, као и њихова примена, повезани су у један тачно одређен систем, што кривично право даље повезује и то веома чврсто са целокупним законским системом дате државе.

Примена и остварење заштите функције кривичног права једне државе ограничена је могућношћу њене репресивне власти. Због тога држава не може да се ангажује са успехом у борби са криминалитетом који у својој еволуцији данас превазилази националне границе једне земље и поприма међународни карактер.

Право чија је мисија да штити појединца и друштво, има и мора да одигра важну улогу и на ширем, међународном плану у борби са међународним криминалитетом са којим свет данашњице живи. Међународно кривично право постоји да више и све темељније продуби проблеме који се тичу кривичног права с елементом иностраности и који захтевају да буду законски уређени у међународним размерама.

У горе реченом смислу, уговорна кривична дела отмица ваздухоплова и угрожавање безбедности лета ваздухоплова појављују се као један талас типичног међународног криминалитета наше епохе коме се могу супротставити многа средства на плану његовог сузбијања. Али, одмах треба рећи да се проблеми овог вида међународног криминалитета, као уосталом и других видова тог криминалитета, издижу изнад компетен-

ције унутрашњег, националног кривичног права једног одређеног друштва и захтевају да буду подвргнути универзалном систему репресије или компетенције. Успешан ангажман у борби са међународним криминалитетом у области ваздушног саобраћаја или некој другој области друштвеног живота међународне заједнице налаже потребу постојања једног изоштреног чула виђења данас присутне дисциплине међународног кривичног права са једне стране и, са друге, постојање одређеног напора да се настави прогресивни развој ове дисциплине.

Појам међународног кривичног права све до данашњих дана није јединствено формулисан, а и сам израз употребљаван да означи ову дисциплину је подвргаван оштрој критици (17). Међутим, намера нам није да овде подвргнемо испитивању појмовно одређивање међународног кривичног права. Желимо само да забележимо да није могуће садржајно одредити међународно кривично право простим преношењем института унутрашњег, националног кривичног права у међународно право. Међународно кривично право треба, по нашем мишљењу, схватити у једном знатно ширем смислу, као правну дисциплину, која се односи на кривичне проблеме с елементом иностраности у најширем смислу, садржајно изражену у укупности правних норми које, с обзиром на њихове изворе, произлазе како из унутрашњег права тако и из међународног права. При свему томе ова дисциплина, с обзиром да се налази у сталном свом развоју, крчи пут сарадњи међу државама у домену сузбијања криминалитета уопште, а посебно у случају кривичних дела са међународним карактером.

У горе реченом смислу треба рећи да се основни садржај правних норми међународног кривичног права односи на утврђивање која се друштвено опасна понашања човека за међународну заједницу сматрају међународним кривичним делима, затим која се лица сматрају кривично одговорним и најзад на санкције које се могу применити на учиниоце тих дела. У вези са тим настаје питање која се кривична дела могу сматрати међународним кривичним делима и да ли уговорна кривична дела—отмица ваздухоплова и угрожавања безбедности лета ваздухоплова имају карактер таквих дела?

У теорији међународног кривичног права међународно кривично дело се уопште дефинише као сваки акт насиља општег међународног права опасан за правно заштићене интересе са становишта међународне заједнице, који се кажњава средствима кривичног права (18). Према једној другој дефиницији, међународним кривичним делом сматра се забрањен акт кривично одговорног лица, спречаван и санкционисан међународним правом, штетан за међународне друштвене односе у међународној друштвеној заједници (19). Из цитиране дефиниције, било једног или другог типа, проистиче да једно кривично дело стиче карактер међународног кривичног дела на основу тога што: а) оно представља противправан (забрањен) напад тј. дело које је усмерено на добра или интересе односно друштвене односе који су од виталног значаја за међународну заједницу; б) оно је утврђено међународним

(17) Уп. Б. Златарић, *Међународно кривично право*, Загреб, 1971, стр. 32.
(18) C. Lombois, *Droit pénal international*, Paris, 1971, p. 32.
(19) S. Plawski, *Etude des principes foundamentaux du droit international pénal*, Paris, 1972, pp. 74, 75 et 139.

правом (међународним уговором или конвенцијом); и в) његово кажњавање проистиче из међународне обавезе држава (20). Управо у овом смислу извесно је да друштвено опасна понашања у виду уговорних кривичних дела отмице ваздухоплова и угрожавања безбедности лета ваздухоплова треба сматрати међународним кривичним делима и да она, као таква, уђу у оквир дисциплине међународног кривичног права. Ову тврдњу је неопходно подврћи испитивању и доказивању међународног карактера ових дела, а тиме уједно и дати одговор на горе постављено питање.

Међународни карактер кривичног дела отмице ваздухоплова из чл. 1. Хашке конвенције и кривичног дела угрожавања безбедности лета ваздухоплова из чл. 1 Монтреалске конвенције огледа се у следећим карактеристикама:

1. Понашања садржана у наведеним кривичним делима представљају међународна кривична дела, зато што су друштвено опасна и противправна са гледишта међународне заједнице држава.

а) Друштвена опасност поменутих кривичних дела се означава у његовој опасности и штетности за међународну заједницу држава. То значи да ова дела наносе извесну повреду или угрожавање неком друштвеном добру или интересу од већег значаја услед чега се она појављују као штетна и друштвено опасна за међународну заједницу држава. Из овога проистиче питање које је то друштвено добро, односно интерес, овде од значаја.

Да би се дао одговор на постављено питање, није потребно да се изврши нека нарочита и дубока анализа садржине наведених кривичних дела, јер се обичним прегледом њихове садржине види да свако од њих стоји у вези са безбедношћу ваздушног саобраћаја с елементом иностраности, па се у основи она појављују као угрожавање или повреда ове безбедности.

Такво кривично дело отмице ваздухоплова (чл. 1. Хашке конвенције) се састоји у заплени или вршењу контроле над ваздухопловом у лету употребом силе или претњом да ће се употребити сила. Према томе, кад се ово дело врши у ваздухоплову у лету, онда је несумњиво да се овим напада и угрожава безбедност ваздушног саобраћаја. Затим, кривично дело угрожавања безбедности лета ваздухоплова (чл. 1. Монтреалске конвенције) састоји се у предузимању акта насиља против лица које се налази у ваздухоплову у лету, ако је природа овог акта таква да може да угрози безбедност ваздухоплова, предузимању акта уништења ваздухоплова у саобраћају или његовог оштећења који га чини неспособним за лет или угрожава безбедност у лету, као и у предузимању других аката означених у ст. 1. члан 1. Монтреалске конвенције. Како се предузимање ових аката у основи појављује као угрожавање безбедности ваздушног саобраћаја с елементом иностраности, то се ова безбедност и у овом случају појављује као добро, односно интерес, који се напада извршењем овог кривичног дела.

Када тако стоји ствар, онда је безбедност ваздухоплова с елементом иностраности доиста једно друштвено добро или интерес од ви-

(20) Уп. S. Plawski, *La capture illicite d'aeronefs*, »Revue internationale de droit pénal«, 1976, №, 2—4, p. 257.; исти аутор *Le détournement d'aéronefs*, »*Revue* de science criminelle et de droit pénal comparé«, 1973, №, 2, p. 314.

талног значаја за међународну заједницу држава коме се пружа кривичноправна заштита од угрожавања односно повреде кривичним делом отмице ваздухоплова из чл. 1. Хашке конвенције и кривичним делом угрожавања безбедности лета ваздухоплова из чл. 1. Монтреалске конвенције (21). Како се ова дела појављују као напад тј. угрожавање поменуте међународне друштвене вредности, она су штетна и друштвено опасна за међународну заједницу држава па се против њих предвиђају санкције у међународном праву (чл. 2. Хашке конвенције односно чл. 3. Монтреалске конвенције).

б) Да би наведена друштвено опасна дела за међународну заједницу држава представљала и међународна кривична дела, потребно је да су противправна. Противправност ових дела се изражава у чињеници да је њихов учинилац радио тј. понашао се противно праву, без овлашћења које би било у сагласности са законом или каквим другим ауторитетом, или без икакве околности која би оправдавала његово понашање (22). У опису бића кривичног дела отмице ваздухоплова (члан 1. Хашке конвенције) употребљен је израз „незаконито" управо да би се конкретизовао његов елемент противправности. Исто тако, код кривичног дела угрожавања безбедности лета ваздухоплова из чл. 1. Монтреалске конвенције изричито се употребљава појам „противправно" да би, такође, означио његов елеменат противправности.

Према изложеном, може да се сматра утврђеним да су поменута кривична дела садржана у Хашкој и Монтреалској конвенцији друштвено опасна и противправна са гледишта међународне заједнице држава потписница ових међународних конвенција као и свих других држава које им буду приступиле, односно преузеле из њих инкриминације ових дела.

2. Друга карактеристика кривичних дела отмице ваздухоплова и угрожавања безбедности лета ваздухоплова осветљава њихов међународни карактер, са гледишта извора међународног кривичног права (23). Полазећи од тога да се међународно кривично право данас изграђује помоћу оних извора права који проистичу са једне стране из међународне заједнице (међународно јавно право — обичајно и конвенционално), а са друге стране од законодавне власти поједине државе (интерно, национално право) треба одмах нагласити да су кривична дела отмице ваздухоплова и угрожавања безбедности лета ваздухоплова настала из међународних конвенција у којима се предвиђају као кривична дела која се морају инкорпорирати у национална законодавства. Сходно овоме обележје дела (како отмице ваздухоплова тако и угрожавања безбедности лета ваздухоплова) које конституише свако кривично дело (па и ова кривична дела) — предвиђеност дела у закону, проистиче из једне норме међународног права. Ова дела представљаће кривична дела у једном друштву-држави једино у случају ако ова међународна норма

(21) S. Glaser, *Quelques observations sur le détournement d'aéronefs*, »Revue générale de Droit International Public«, 1972, Tome LXXVI, p. 18.; исти аутор, *Droit international pénal conventionnel*, Bruxelles, 1970, pp. 152 et s.

(22) H. J. Féraud, *La Convention de Montréal du 23 septembre 1971. pour la repression d'actes illicites dirigés contre la sécurité de l'aviation civile*, »Revue de science criminelle et de drot pénal comparé«, 1972, №, 1, p. 5.

(23) Уп. Б. Златарић, *Међународно кривично право*, Загреб, 1971, стр. 51.; в. S. Plawski, *Le détournement d'aéronefs*, »Revue de science criminelle et de droit pénal comparé«, №, 2, pp. 315 et s.

буде инкорпорирана у национални кривични закон те државе. Ако одредба националног кривичног закона садржи исте конститутивне елементе кривичног дела, као што је то случај са одредбом члана 1. Хашке конвенције и чланом 1. Монтреалске конвенције, тада међународна правна норма остаје извор ових кривичних дела. Према томе, као једна особина кривичних дела отмице ваздухоплова и угрожавања безбедности лета ваздухоплова, по којој се она разликују од других кривичних дела која нису међународна кривична дела предвиђених у интерном, националном кривичном законодавству, лежи у изложеном карактеру извора настанка њихових инкриминација који њиховом конститутивном елементу предвиђености, даје посебан колорит а самом кривичном делу у питању доноси карактер међународног кривичног дела.

3. Најзад, треба рећи да кривична дела отмице ваздухоплова и угрожавања безбедности лета ваздухоплова спадају у она кривична дела, која се спречавају и кажњавају на основу међународне обавезе државе потписнице међународног уговора у којој су предвиђена ова дела (24). У овом смислу, државе потписнице су се ангажовале у борби против криминалитета који превазилази националне границе једне државе и поприма карактер међународног криминалитета. Борба против одређених облика криминалитета у међународним размерама упућује на међународну сарадњу држава у домену сузбијања оваквог криминалитета. Манифестација такве сарадње изражена у једној међународној конвенцији о спречавању вршења кривичних дела, ствара за државу потписницу обавезу према свим другим државама потписницима, да за таква дела предвиди казне у свом националном кривичном законодавству, које на тај начин представљају један продужетак међународног права. Како је то случај са државом потписницом Хашке конвенције и Монтреалске конвенције, која је инкорпорирала у своје национално кривично законодавство кривична дела отмице ваздухоплова и угрожавање безбедности лета ваздухоплова, следи да кривични судови ове земље примењујући на конкретне случајеве унутрашње, национално право истовремено примењују и међународно право утрађено у национално кривично законодавство.

На основу свега изложеног може се закључити да се међународни карактер кривичних дела садржаних у Хашкој и Монтреалској конвенцији састоји у следећим њиховим карактерним особинама: а) друштвеној опасности и противправности ових дела за међународну заједницу држава; б) предвиђености у међународним изворима права и в) кажњавању и спречавању њиховом на основу међународне обавезе државе проистекле из међународног уговора.

Због поменутих карактерних особина, ова кривична дела се у основи појављују као међународна кривична дела, јер се по њима разликују од других кривичних дела која нису међународна кривична дела предвиђених у унутрашњем, националном законодавству.

На овај начин ова кривична дела треба да уђу у оквир дисциплине међународног кривичног права и допринесу да се са њима настави прогресивни развој ове дисциплине.

(24) S. Plawski, op. cit. p. 315.

V. МЕЂУНАРОДНА КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ БЕЗБЕДНОСТИ ВАЗДУШНОГ САОБРАЋАЈА У НАЦИОНАЛНИМ КРИВИЧНИМ ЗАКОНОДАВСТВИМА

Када се има у виду да међународна кривична дела управљена против безбедности цивилног ваздушног саобраћаја представљају кривична дела данашњице, појмљиво је да известан број националних кривичних закона, нарочито оних старијих, не садржи посебне инкриминације за ова кривичноправна понашања. У случајевима када се остварују оваква понашања у земљама са таквим законима, она су се углавном могла подводити под већ постојеће квалификације у кривичним законима ових земаља.

У *француском праву*, у случајевима понашања везаних за отмицу ваздухоплова, ова су се могла квалификовати у оквирима више већ постојећих инкриминација. Тако уподобљавање отмице ваздухоплова понашању садржаном у крађи помоћу насиља (члан 382. Code Pénal) је било могуће. Поред овога, могла је доћи у обзир примена члана 381. СР, који се односи на крађу ношењем оружја уколико су извршиоци дела отмице ваздухоплова носили оружје било скривено или отворено. Ако је, пак, дошло до телесне повреде путника или чланова посаде ваздухоплова могле су се применити одредбе члана 309. СР, које се односе на кривично дело телесне повреде. Исто тако, дошле би у обзир за примену и инкриминације које се односе на противправно лишење слободе (чл. 341. СР) или кривично дело принуде (чл. 305 СР) (25). У погледу других кривичноправних понашања са којима се напада безбедност цивилног ваздушног саобраћаја било је места примени чланова 434. СР о кажњавању за деликте уништења или оштећења ствари општеопасним средствима као што су пожар или експлозив.

Недостатак постојања посебних инкриминација о заштити безбедности цивилног ваздушног саобраћаја у француском праву је решен у новије време веома повољно. Тако још пре потписивања Хашке конвенције кривично дело отмице ваздухоплова било је установљено Законом од 15. јула 1970. увођењем у члан 462. француског Code Pénal-a (26). Према овом члану СР свако лице које се налази у ваздухоплову у лету које, силом или претњом силе, заплени овај ваздухоплов или преузме контролу над њим, биће кажњено затвором (réclusion criminelle) од пет до десет година. Ако су последице ових дела повреде или нарушавање здравља, казна ће бити затвор од десет до двадесет година. Ако је последица смрт једног или више лица, казна ће бити доживотни затвор, при чему се не искључује примена, ако има места за њу, чланова 302, 303, и 304. Code Pénal-a (27). Овај садржај члана 462. СР био је у сагласности са доцније усвојеном Хашком конвенцијом од 16. децембра 1970. па због тога касније није био преиначаван. Ипак, приликом ратификације ове конвенције, француски законодавац је, Законом од 5.

(25) G. Levasseur, *Les qualifications pénales possibles des agissements tendant au detournement d'aéronefs en vol en droit pénal français*, »Revue de droit pénal et de criminologie«, 1971—1972, №, 3—4, pp. 353 et s.

(26) Уп. Code Pénal, éd. Dalloz, Paris, 1980—81, pp. 320—321.

(27) Ови чланови имају у виду свирепо убиство, оцеубиство, акте тортуре и варварске акте и још неке одређене случајеве убистава — уп. R. Vouin — M. L. Rassat, *Droit pénal spécial*, Paris, 1983, pp. 121 et s.

јула 1972. године, извршио допуну члана 462. СР, додавши му једну нову алинеју да би се прецизирала дефиниција „лета" у вези са овом Конвенцијом.

У Француској се више година оклевало са ратификацијом Монтреалске конвенције и тек Законом од 10. децембра 1975. приступило се овој Конвенцији (28). У међувремену, законодавство Француске било је измењено у погледу кажњавања инкриминисаних аката Монтреалском конвенцијом. Тако чланови 295, 309. и 310. СР „допуштали су кажњавање аката против личности, инкриминисаних у чл. 1. под а) Монтреалске конвенције, а чланови 435, 436. и 445. СР и чланови 409. до 411. Закона о војном праву покривали су дела означена у члану 1. под б) и ц) ове Конвенције. Поред изложеног, треба додати да је Закон од 4. јула 1973. санкционисао кривична дела обележена у члану 1. под д) Монтреалске конвенције, уводећи у Закон о цивилној авијацији одредбу члана L 282-1 (29). По овом члану, кажњава се затвором и новчаном казном свако лице које умишљајно: 1) уништи или оштети непокретности или инсталације које су одређене за обезбеђење контроле ваздушног саобраћаја, аеронаутичке телекомуникационе уређаје, навигационе авионске уређаје или средства метеоролошке помоћи; или 2) уништи или оштети авион у затвореном аеродрому. Ако су последице ових дела повреде или нарушавање здравља, казна ће бити затвор од десет до двадесет година. Ако је последица смрт једног или више лица, казна ће бити доживотни затвор, под условом да се не искључује примена, ако има места за њу, чланова 295. до 304. СР. Члан L 282-4 истог Закона предвиђа могућност кажњавања организатора истом казном као да је сам извршио сва дела, ако су она била извршена у оквиру банде.

Доцније, Закон од 11. јула 1975. уводи у Code Pénal члан 462-1, којим се инкриминише дело довођења у опасност безбедности ваздухоплова у лету давањем информација за које се зна да су лажне (30). С овом инкриминацијом француско кривично право је покрило и последње дело означено у члану 1. под е) Монтреалске конвенције.

У *праву Савезне Републике Немачке* акти са којима се напада безбедност цивилног ваздушног саобраћаја могли су, слично као и у Француској, да буду подведени под неке већ постојеће инкриминације у немачком Кривичном законику (StGB). Тако, кад се ради о отмици на учиниоца могао се применити члан 240. StGB, који дефинише акт принуде (Nötigung). Критеријум за примену овог члана изналазио се у оцени да се ту ради о нападу на слободу одлучивања, који се манифестује кроз чињенице да је пилот принуђен да изврши промену правца тј. на један акт употребом силе или претњом да ће иста бити примењена и да, заједно са путницима и другим лицима у ваздухоплову, трпи овај акт одричући се сваког отпора (31). Поред реченог, на учиниоца отмице ваздухоплова могле су се применити и одредбе које се односе на кривична дела лишења слободе (чл. 239. StGB), неовлашћене употребе возила (чл. 248-b. StGB) и др. Када се ради о другим актима напада на безбедност цивилног ваздушног саобраћаја имало је места примени члану

(28) G. Guillaume, *Le terrorisme aérien*, Paris, 1976/1977, p. 45.
(29) R. Vouin — M. L. Rassat, op. cit., pp. 173 et s.
(30) B. Code Pénal, Dalloz, Paris, 1980—81, pp. 320 et 321.
(31) D. Oehler, *La piraterie aérienne en droit pénal allemand contemporain et futur*, »Revue de droit pénal et de criminologie«, 1971—1972, №, 3—4, pp. 409 et s.

315. StGB, који има у виду акте напада на шински, бродски и ваздушни саобраћај садржаних, између осталог, и у уништењу превозних средстава, затим изазивању експлозије (чл. 311. StGB) и др. (32).

Актуелна законска ситуација у СР Немачкој је веома повољна у погледу спречавања аката против безбедности цивилног ваздушног саобраћаја. Криминални карактер оваквих аката је дефинисан у члану 316-ц StGB (опасни напади на ваздушни саобраћај) (33). У оквиру овог члана предвиђена су два кривична дела и то најпре отмица ваздухоплова (ст. 1. т. 1.), а затим напад („атентат") на ваздухоплов садржан у уништењу или оштећењу ваздухоплова, у лету или његовог товара употребом ватреног оружја, предузимањем експлозије или изазивањем пожара (ст. 1. т. 2). За ова кривична дела предвиђена је казна од најмање пет година лишења слободе. У случају да је из ових дела произашла смрт неког лица, учиниоца је могла да погоди казна доживотног лишења слободе или казна лишења слободе најмање десет година.

У *кривично право Холандије* Законима од 31. марта и 10. маја 1973. године уведена су три кривична дела у циљу заштите безбедности цивилног ваздушног саобраћаја (34). У члану 385-а Кривичног законика Холандије уграђено је дело отмице ваздухоплова као самостално кривично дело за које се предвиђа казна лишења слободе до дванаест година, а у тежим случајевима до петнаест, односно до двадесет година затвора. Друго дело је у члану 385-б холандског КЗ дефинисано као насилни акт (дело) извршен против неког лица које се налази у ваздухоплову у лету услед којег може да дође до опасности за безбедност овог ваздухоплова. Треће кривично дело се односи на умишљајну предају информација за које се зна, или се основано претпоставља, да су нетачне, а са тиме се може довести у опасност ваздухоплов у лету (члан 385-ц хол. КЗ). За дело из чл. 385-б предвиђена је казна до девет година затвора, а у тежим случајевима до петнаест година затвора, док је дело из чл. 385-ц кажњиво затвором до четири године.

У *савременом праву Аустрије* кажњива понашања са којима се напада безбедност ваздушног саобраћаја су дефинисана у оквиру два кривична дела (35). У члану 185. аустријског КЗ (St.GB), предвиђа се кривично дело ваздушног пиратства. Оно се карактерише тиме што извршилац коришћењем посебног опасног стања ваздушног саобраћаја, силом или путем опасне претње једном лицу које се налази у ваздухоплову, односно неком лицу које може да утиче на курс ваздухоплова или његову безбедност, ваздухоплов стави под своју власт или контролу или њиме загосподари. За ово кривично дело запрећена је казна од једне до десет година затвора. Поред овог кривичног дела, установљено је у члану 186. StGB кривично дело умишљајног угрожавања безбедности лета ваздухоплова. Сагласно одредбама овог члана, инкриминисано дело има три облика. Први облик се састоји у употреби силе или претње да ће се употребити сила против неког лица које се налази у ваздухопло-

(32) B. Schönke — Schröder, *Strafgesetzbuch, Kommentar*, München, 1970, s. 1544.
(33) H. Preisendanz, *Strafgesetzbuch, Lehrkommentar*, 29. Aufl., Berlin, 1975, s. 817.; R. Maurach — F. Ch. Schroeder, *Strafrecht*, Besonderer Teil, Teilband 2. Lehrbuch, Heidelberg — Karlsruhe, 1981, s. 30.
(34) Уп. *Das niederländische Strafgesetzbuch, Stand von 1 Mai 1976*, übersetzt von D. Schaffmeister, Berlin, 1977. s. 172.
(35) B. E. Foregger — E. Serini, *Strafgesetzbuch*, Zweite Aufl., Wien, 1978, s. 322—326.; O. Leukauf — H. Steiniger, *Kommentar zum Strafgesetzbuch*, Eisenstadt, 1979, s. 1168—1175.

ву у лету, оштећењу ваздухоплова који се налази у саобраћају (im Einsatz befindliche) (36) или уништењу или оштећењу уређаја ваздушног лета или наношења неке штете њиховој употреби (чл. 186. став 1. тачка 1,2,3.StGB). У оквиру т. 1. ст. 2. члана 186. StGB предвиђа се дело проузроковања неспособности ваздухоплова за лет садржано у уништењу или таквом оштећењу ваздухоплова да није више способан за безбедан лет. Најзад, у т. 2, ставу 2. члана 186. StGB дефинише се трећи облик дела који се састоји у довођењу у опасност лет ваздухоплова давањем једног саопштења за које се зна да је нетачно.

У *Јапану* је 1970. године донет посебан закон о кажњавању за понашања садржана у виду отмице ваздухоплова, према којем је за ово дело била предвиђена казна лишења слободе, најмање седам година, а за неке теже случајеве чак и доживотно лишавање слободе (37).

У *САД* федерално законодавство све до 1961. године није садржало дефиницију неког посебног кривичног дела којим би се пружала заштита безбедности цивилног ваздушног саобраћаја (38). Појава све чешћих напада на безбедност поменутог саобраћаја учинила је да у САД 1961. године дође до измене и допуне Федералног закона о ваздухопловству („Federal Aviation act") (39). Поменуте измене и допуне увеле су у члан 902. наведеног Закона злочин „разбојништва над ваздухопловом" кажњив смртном казном или затвором најмање двадесет година. Елементи овог кривичног дела су били тако формулисани да се под ову квалификацију да̂ подвести свака отмица, одузимање контроле путем силе, насиља, или претњом употребе силе или насиља, извршени у ваздухоплову у лету који се налази у функцији комерцијалног превоза (40).

Поред изложеног, могу се применити на друштвено опасна понашања са којима се угрожава безбедност ваздушног саобраћаја и друге одредбе присутне у кривичном законодавству Сједињених Америчких Држава. У овом смислу, наводимо инкриминацију дела садржаног у намерном оштећењу ваздухоплова за које је предвиђена казна затвора до двадесет година и новчана казна (41).

У *праву СССР-а* проблематика друштвено опасних понашања која угрожавају безбедност ваздушног саобраћаја била је узрок доношења Указа Президијума Врховног совјета СССР од 3. јануара 1973. године о кривичној одговорности за насилно одвођење ваздухоплова (42). У складу са овим Указом, Президијум Врховног совјета РСФСР својим Указом од 17. априла 1973. године (43) извршио је допуне кривичног

(36) H. Haberl, *Strafgesetzbuch*, Graz, 1983, s. 246.

(37) Sch. Dando, *La repression de la capture illicite d'aéronefs au Japon*, »Revue de droit pénal et de criminologie, 1971—1972, №, 3—4, p. 397.

(38) A. Lee Bradford, *The Legal Ramification of Hijacking Airplanes*, »American Bar Association Journal«, p. 1035, цит. према Б. Филиповић, *Отмице ваздухоплова у светлу међународног и упоредног права*, Београд, 1973, стр. 128.

(39) Federal Aviation Act донет је 1958. године, а 1961. године његовом чл. 902. је додата једна подсекција у коју је уграђено ново кривично дело „ваздушно гусарство" (aircraft piracy), уп. Б. Филиповић, op. cit., 128.; В. Камбовски *Грабнувањето на воздухоплови*, „Годишник на Правниот факултет во Скопје", 1973, Томе XVII, стр. 420.

(40) Уп. Б. Златарић, *Отмица ваздухоплова*, Загреб, 1974, стр. 56; В. Камбовски, op. cit., стр. 420.

(41) Законом од 14. јула 1956. изменењим 3. октобра 1961. и Законом од 7. јула 1965, цит. према Б. Филиповић, *Отмица ваздухоплова у светлу норми међународног и упоредног права*, Београд, 1973, стр. 129.

(42) „Ведомости Верховного Совета СССР, 1973, № 1, ст. 3.

(43) Указ Президиума Верховного Совета РСФСР „О внесении дополнений и изменений в Уголовный кодекс РСФСР" от 17. апреля 1973. г. (ст. 1). — „Ведомости Верховного Совета РСФСР, 1973, № 16, ст. 352.

законодавства РСФСР-а инкриминишући дело насилног одвођења ваздухоплова у члан 213². Кривичног законика РСФСР.

Према Кривичном законику РСФСР (44) кривично дело насилног одвођења ваздухоплова („угон воздушног судна") је инкриминисано у виду обичног одвођења ваздухоплова и у виду његових тежих облика. По ставу 1. члана 213². КЗ РСФСР дело насилног одвођења ваздухоплова се састоји у одвођењу ваздухоплова који се налази на земљи или у лету. У совјетској теорији се под насилним одвођењем („угон") ваздухоплова схвата незаконито, самовољно, насилно завладавање (господарење) ваздухопловом, који се налази на земљи или у ваздуху, тако да овај следи лет по марш-рути коју је изабрао учинилац кривичног дела (45). Тежи облик овог кривичног дела може се изрећи казна од осам до петнаест одвођење ваздухоплова, који се налази на земљи одн. у лету, или заузеће („захват") таквог ваздухоплова у циљу насилног одвођења ваздухоплова, извршено употребом силе или претње уз наступање хаварије (оштећења) ваздухоплова или неке друге теже последице (ст. 2. чл. 213² КЗ РСФСР) (46). Ако је приликом извршења кривичног дела из ст. 1. ст. 2. чл. 213². наведеног Закона наступила последица садржана у губитку људских живота или наношењу тешких телесних повреда у питању је најтежи облик овог кривичног дела.

За основни облик овог кривичног дела предвиђена је казна од три до десет година лишења слободе, а за тежи облик од пет до петнаест година лишења слободе са или без конфискације имовине. За најтежи облик овог кривичног дела може се изрећи казна од осам до петнаест година лишења слободе са конфискацијом имовине или смртна казна са конфискацијом имовине.

VI. МЕЂУНАРОДНА КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ БЕЗБЕДНОСТИ ВАЗДУШНОГ САОБРАЋАЈА У ПРАВУ СФРЈ

Међународне обавезе СФРЈ преузете ратификацијом Хашке и Монтреалске конвенције биле су испуњене доношењем Закона о изменама и допунама Кривичног законика из 1951. године, извршеним почетком 1973. године (47). Овај Закон увео је у наше тада важеће кривично законодавство нове инкриминације — кривично дело отмице ваздухоплова (чл. 272-а КЗ) и кривично дело угрожавања безбедности лета ваздухоплова (чл. 272-б КЗ).

У данас важећем кривичном законодавству ова кривична дела предвиђена су у члановима 240. и 241. Кривичног закона СФРЈ у оквиру главе XXI. која носи назив *Кривична дела против безбедности ваздушног саобраћаја* (48). Поред наведених дела, у овој глави КЗ СФРЈ пред-

(44) „Уголовный Кодекс РСФСР", Москва, 1978, с. 71.

(45) „Советское уголовное право", Часть Особенная, група аутора под редакцијом М. И. Ковалева, Москва, 1983, с. 420 и сл.; Н. И. Загородников, „Советское уголовное право", Общая и особенная части, Москва, 1975, с. 522.

(46) Уп. Н. А. Беляев са групом аутора, „Курс Советского уголовного права", Т. 5, Ленинград, 1981, с. 121.

(47) В. „Закон о изменама и допунама Кривичног законика", објављен у „Службеном листу СФРЈ", бр. 6/1973, стр. 135—139.

(48) „Кривични закон СФРЈ", донет 28. IX 1976. године (исправке у бр. 36/77), ступио на снагу 1. јула 1977. године.

виђено је још кривично дело уништења и уклањања знакова који служе безбедности ваздушног саобраћаја (чл. 242) и кривично дело злоупотребе телекомуникационих знакова (чл. 243) (49).

А. Кривично дело отмице ваздухоплова (члан 240. КЗЈ)

Са кривичноправном одредбом члана 240. КЗЈ, СФРЈ је потврдила да следи у свом најновијем законодавству обавезу коју је преузела ратификацијом Хашке конвенције о сузбијању незаконите отмице ваздухоплова („Служб. лист СФРЈ", 33/1972). Поступајући по обавезама из ове конвенције својевремено, а и приликом доношења најновијег законодавства, СФРЈ је одредила ово дело шире него што то захтева наведена конвенција. Наиме, у законском пропису члана 240. КЗЈ предвиђена су два облика кривичног дела отмице ваздухоплова, један основни, а други тежи облик овог кривичног дела.

1. *Основни облик кривичног дела отмице ваздухоплова*

У законском смислу дефинисан основни облик кривичног дела отмице ваздухоплова састоји се у преузимању контроле над ваздухопловом који се налази у лету, употребом силе или озбиљном претњом да ће се употребити сила; казна за ово дело је затвор од најмање једне године (став 1).

Из дефиниције појма кривичног дела отмице ваздухоплова произлази следеће:

1) да заштити објект код овог кривичног дела јесте безбедност ваздушног саобраћаја, а и живот и телесни интегритет посаде ваздухоплова и путника, али и имовина већег обима.

2) Да нападни објект дела је сваки ваздухоплов који је уведен у ваздушни саобраћај. Објект дела дакле није један ваздухоплов који није укључен у ваздушни саобраћај или који се налази на оправци. За разлику од Хашке конвенције која неће бити примењена на војне, царинске или полицијске ваздухоплове (чл. 3. ст. 2), инкриминација отмице ваздухоплова у нашем праву је знатно шира, јер пружа заштиту и таквим ваздухопловима (50).

Појам „ваздухоплов" одређује се у правилима међународног и унутрашњег права. У смислу наших законских прописа, под ваздухопловом се сматра свака справа изграђена и снабдевена потребним уређајима који јој обезбеђују безбедно летење (51). То може да буде авион, једрилица, хеликоптер, дирижабл и др.

3) Временско заштитно подручје ваздухоплова обухвата само фазу док траје лет тј. док је ваздухоплов „у лету" (ст. 1. чл. 240. КЗЈ).

(49) Проблеми везани за ова кривична дела неће бити обухваћени у овом раду због његове оријентисаности на понашања везана за садржај Хашке и Монтреалске конвенције.

(50) Љ. Лазаревић, *Кривично право*, Посебни део, Београд, 1981, стр. 428.

(51) Уп. В. Камбовски, *Грабнувањето на Воздухоплови*, „Годишник на Правниот факултет во Скопје", Скопје, 1973, стр. 428.

Појам „у лету" ушао је као обележје у опис кривичног дела отмице ваздухоплова. Он претпоставља момент када је лет отпочео и момент када се завршио. Како по КЗЈ ово није дефинисано, то се ово питање мора решити у смислу члана 3. става 1. Хашке конвенције, јер је она у нас ратификацијом добила снагу закона. По чл. 3. ст. 1. ове Конвенције, ваздухоплов се налази „у лету" од момента када су после укрцавања путника и товара сва спољна врата на њему затворена, па до момента кад нека од ових врата буду отворена ради искрцавања. Поред реченог треба овде још додати да израз „лет" у смислу ст. 1. члана 240. КЗЈ обухвата летове ваздухоплова који се одвијају како на међународним, тако и на унутрашњим линијама ваздушног саобраћаја. У том смислу, он у потпуности поклапа оне летове које има у виду Хашка конвенција, тј. летове с интернационалним елементом, односно код којих се место узлетања или место стварног слетања ваздухоплова на којем је учињено кривично дело отмице ваздухоплова налази изван територија државе регистрације тог ваздухоплова (чл. 3. став 3. Хашке конвенције).

4) Да се радња извршења овог кривичног дела састоји у преузимању контроле над ваздухопловом (у лету). Међутим, Хашка конвенција у опису кривичног дела отмице ваздухоплова наводи као радњу извршења заплењивање ваздухоплова или вршење контроле над њим (чл. 1). Будући да је заплењивање ваздухоплова у ствари једна врста преузимања контроле над ваздухопловом, то конкретизована радња извршења, у бићу кривичног дела из чл. 240. савезног КЗ. У потпуности допушта да наведене делатности у чл. 1. Хашке конвенције буду у њој обухваћене. Управо, Конвенција је желела да посебно обележи два случаја: први кад отмичар сам преузме руковање ваздухопловом, и други кад под силом или претњом употребе силе принуди пилота и посаду да се покоравају његовим наредбама. Због тога треба под преузимањем контроле разумети како горе наведене делатности, тако и сваку другу делатност која омогућава отмичару да лет ваздухоплова усмери у жељеном правцу.

Преузимање контроле врши се принудно, тј. употребом силе или претњом да ће се употребити сила. Употреба силе или претње да ће се употребити сила појављује се овде као средство ради преузимања контроле над ваздухопловом у лету.

Сила пре свега означава употребу снаге која физички делује. Али, у смислу чл. 113. ст. 10. КЗ СФРЈ, под силом треба подразумевати и примену хипнозе или омамљујућих средстава у циљу да се неко лице доведе у несвесно стање или да се онеспособи за отпор.

Код кривичног дела отмице ваздухоплова, сила треба да је управљена против пилота, копилота, или другог члана посаде ваздухоплова, против путника или других лица која се налазе у ваздухоплову и то ради спречавања или савлађивања отпора. Код отмице ваздухоплова може да се ради о отпору који се даје у моменту извршења отмице, али постојаће ово дело и онда, ако се сила употребљава ради спречавања отпора који се очекује у вези с извршењем отмице ваздухоплова. Сила треба да је таква да је објективно довољна да спречи отпор наведених лица да препусте контролу над летом ваздухоплова.

Претња овде значи да ће се непосредно употребити сила. Претња, у смислу овог кривичног дела, мора да буде објективно посматрано

озбиљна и могућа (52). Али, претња је озбиљна и онда ако је отмичар не би могао остварити из разлога који су непознати лицу коме се прети, у моменту извршења овог кривичног дела.

Употреба силе или претње да ће се употребити сила треба да се врши ради преузимања контроле над ваздухопловом у лету. Из овога произлази следеће: употреба силе или претње да ће се употребити сила, треба да претходи преузимању контроле над ваздухопловом у лету, она треба да се појављује као средство за омогућавање овог. Преузимање контроле над ваздухопловом треба да је једновремено или да уследи у једном разумном времену после употребе силе или претње да ће се употребити сила.

Пошто употреба силе, или претња да ће се употребити сила, чини саставни део радње извршења код овог кривичног дела, покушај код овог дела почиње са употребом силе или претње да ће се она употребити.

Могуће је да једно лице употребљава силу или претњу да ће се употребити сила, а друго лице у вези с овим да врши преузимање контроле над ваздухопловом у лету. Оба лица у таквом случају сматраће се као саизвршиоци кривичног дела отмице ваздухоплова из члана 240. КЗ СФРЈ.

5) Да је последица кривичног дела отмице ваздухоплова стање преузете контроле над ваздухопловом у лету. Ово стање објективно настало обојено је колоритом апстрактне опасности тј. даље могућности да дође до повреде ваздухоплова у лету и живота или телесног интегритета људи који се налазе у њему. Сходно овоме, за постојање кривичног дела није неопходно да је дошло до конкретне опасности за поменута заштитна добра, нити је нужно то посебно доказивати. За појам кривичног дела без значаја је колико траје противправно стање преузете контроле над ваздухопловом у лету. Тако преузета контрола над ваздухопловом у лету могла је да траје врло кратко, па ипак то је довољно за постојање кривичног дела.

6) Да извршилац овог кривичног дела може да буде свако лице, било домаћи или страни држављанин.

У вези с одређивањем учиниоца овог кривичног дела може да настане питање која се лица могу сматрати саучесницима у овом делу. У том погледу, по нашем КЗ СФРЈ, важе опште одредбе о саучесништву (чл. 22—27), а то значи да су обухваћени и они саучесници који се нису налазили у ваздухоплову за време отмице. Како се у чл. 1. Хашке конвенције изричито каже да чини „кривично дело свака особа која, у ваздухоплову у лету: а) незаконито и насилно или претњом... заплени ваздухоплов или врши контролу над њим...; или б) је саучесник неке особе која врши или покуша да врши један такав акт",) следи да је наш законодавац у погледу заштите од овог кривичноправног понашања отишао знатно даље од своје међународне обавезе, протежући кривичну одговорност и на саучеснике који се нису с отмичарем налазили заједно у ваздухоплову за време отмице.

7) Да у погледу виности за постојање овог кривичног дела је потребан умишљај. Умишљај се овде састоји пре свега у садржају свес-

(52) В. Василијевић, *Нова међународна кривична дела у југословенском кривичном законодавству*, „Анали Правног факултета у Београду", Београд, 1973, бр. 2, стр. 43.

ти о околностима којима се конкретизује радња извршења овог дела, затим свести о последици и свести о узрочној вези између радње и последице.

Свест о стварним околностима које конкретизују радњу извршења кривичног дела отмице ваздухоплова обухвата пре свега свест о самој радњи извршења тј. да се предузима контрола над ваздухопловом у лету употребом силе одн. претње да ће се употребити сила према неком лицу. Затим, свест о последици се изражава у свести да се означеном радњом извршења иде на стварање стања преузете контроле над ваздухопловом у лету. Свест о узрочном односу између радње и последице огледа се у свести учиниоца да је његова радња узрок последице (преузете контроле над ваздухопловом у лету).

За кривичну одговорност учиниоца поред свести о стварним околностима дела, тражи се и хтење или пристајање тј. саглашавање са последицом кривичног дела.

2. Квалификовани облик кривичног дела отмице ваздухоплова

Поред основног облика кривичног дела отмице ваздухоплова из чл. 1 ст. 1. 240. КЗЈ, постоји још један тежи (квалификован) облик овог дела и то из ст. 2. поменутог члана.

Према ставу 2. чл. 240. КЗЈ постоји тежи облик кривичног дела отмице ваздухоплова из става 1. поменутог члана ако је ово дело извршено у особито тешком случају.

Да би се поменути облик отмице ваздухоплова могао ближе да одреди, потребно је да се зна шта се подразумева под особито тешким случајем. Наш законодавац ово сам одређује у чл. 47. КЗ СФРЈ, па се под особито тешким случајевима има да сматра, ако дело представља појачану друштвену опасност, због тога што је учинилац при његовом извршењу испољио нарочиту одлучност, упорност или безобзирност и што је дело или изазвало нарочито тешке последице или је учињено под другим особито отежавајућим околностима. То значи да је за постојање особито тешког случаја нужно да постоји бар једна (с обзиром да су алтернативно означене) од наведених субјективних и једна од наведених објективних околности, пошто их закон кумулативно наводи (53).

Према овоме, тежи облик кривичног дела отмице ваздухоплова из ст. 2. чл. 240. КЗ СФРЈ постојаће ако је неко лице под околностима означеним у чл. 47. КЗ СФРЈ, извршењем основног кривичног дела отмице ваздухоплова проузроковало нарочито тешке последице или је оно извршено под нарочито отежавајућим околностима.

С обзиром на изложено, овај облик отмице ваздухоплова разликује се од основног облика из ст. 1. поменутог члана поред већег интензитета субјективних околности које се тичу учиниоца односно његове „нарочите" одлучности, упорности или безобзирности, још и по својој последици, која је наступила или по околностима под којима се дело

(53) Уп. Н. Срзентић, А. Стајић, Љ. Лазаревић, *Кривично право СФРЈ*, Општи део, Београд, 1979, стр. 383.

извршило. Последица у овом случају треба да буде нарочито тешка, а то значи да она по свом квалитету превазилази последицу изражену у стању преузете контроле над ваздухопловом у лету, тј. апстрактној опасности за безбедност лета ваздухоплова и за живот и телесни интегритет људи који се налазе у ваздухоплову у лету из става 1. овог члана. Као таква последица може се сматрати нпр. угрожавање живота путника или посаде ваздухоплова или тешко оштећење ваздухоплова. Што се тиче околности под којима је дело извршено, оне треба да су особито отежавајуће, што значи да оне морају да буду таквог значаја, да отмица ваздухоплова представља због тога дело нарочите друштвене опасности. У том смислу се може узети да смо у присуству особито отежавајуће околности, ако је извршење отмице ваздухоплова било праћено тешким насиљем према пилотима, или другим члановима посаде, односно путницима или другим особама које се налазе у ваздухоплову у лету.

За постојање тешког облика отмице ваздухоплова, као и из ст. 1. такође је потребно да је последица настала.

Казна за ово дело је затвор од најмање пет година или затвор од двадесет година.

Б. Кривично дело угрожавања безбедности лета ваздухоплова (члан 241. КЗЈ)

Са увођењем кривичноправне одредбе члана 241. КЗЈ, СФРЈ је показала да се својим најновијим законодавством држи и даље обавезе коју је била преузела ратификацијом Монтреалске конвенције о сузбијању незаконитих аката уперених против безбедности цивилног ваздухоплова („Служб. лист СФРЈ", 33/1972). У складу с обавезама из ове Конвенције, Југославија је одредила ово дело тако да су у њему обухваћени не само акти предвиђени овом Конвенцијом, већ и један број других понашања са којима се угрожава безбедност лета ваздухоплова. У законском пропису члана 241. КЗЈ предвиђена су два облика кривичног дела угрожавања безбедности лета ваздухоплова, један основни, а други тежи облик овог кривичног дела.

1. *Основни облик кривичног дела из члана 241. КЗЈ*

У смислу става 1. члана 241. КЗЈ основни облик кривичног дела угрожавања безбедности лета ваздухоплова састоји се у довођењу у опасност безбедност лета ваздухоплова: а) постављањем или уношењем у ваздухоплов експлозивне или друге сличне направе или супстанције; б) уништењем или оштећењем уређаја за навигацију или наношењем друге штете на ваздухоплову; в) давањем лажним обавештења у вези са летом ваздухоплова; г) непрописним и неправилним управљањем летом ваздухоплова; д) пропуштањем дужности или надзора у вези са безбедности ваздушног саобраћаја или ђ) на други начин; казна за ово дело је затвор од једне до десет година. Према ставу 4. овог члана уколико је дело учињено из нехата казна је затвор до три године.

Из горе изложеног законског појма кривичног дела угрожавања безбедности лета ваздухоплова произлази следеће:

1) да заштитни објект овог кривичног дела јесте безбедност ваздушног саобраћаја као и живот и телесни интегритет чланова посаде ваздухоплова и његових путника, али и имовина већег обима.

2) Да је нападни објект сваки ваздухоплов који је укључен у ваздушни саобраћај. О појму ваздухоплова овде важи све што је раније о томе речено код кривичног дела отмице ваздухоплова.

3) Да код овог дела треба расправити питање временског домашаја заштите ваздухоплова у смислу овог дела. У законском опису његовог бића о овом питању се изричито не говори, али ипак се наводи да се назначеним радњама извршења доводи у опасност безбедност „лета" ваздухоплова. Закон, дакле, има у виду „лет" ваздухоплова. Али шта под „летом" ваздухоплова овде треба разумети? Одговор на то лежи једино у смислу употребљених појмова у бићу кривичног дела. Налазимо да смисао употребљених појмова у диспозицији ст. 1. члана 241. КЗЈ говори да заштита ваздухоплова не треба да обухвата само време ефективног трајања лета, него и фазе које су функционално непосредно заједнички повезане са његовим ефективним летом. Због реченог, сматрамо да израз „лет" у смислу овог кривичног дела треба протумачити тако да временски домашај заштите ваздухоплова обухвата време када се један ваздухоплов налази у лету или у саобраћају у погледу једног одређеног лета, подразумевајући под тим све оне случајеве које има у виду члан 2. Монтреалоке конвенције (54). Сходно овоме, може се закључити да инкриминација овог дела пружа заштиту једном ваздухоплову од момента када се налази у саобраћају тј. од момента када је особље на земљи или посада започела припреме у погледу одређеног лета до истека једног рока од двадесет четири часа после сваког слетања. Период када се један ваздухоплов налазио у саобраћају обухвата у себи сва стања када се овај налази у лету, која има у виду инкриминација кривичног дела отмице ваздухоплова.

4) Да се из законског описа кривичног дела угрожавања безбедности лета ваздухоплова из чл. 241. КЗЈ као радња извршења овог дела појављује: а) постављање или уношење у ваздухоплов експлозивне или друге сличне направе или супстанције; б) уништење или оштећење уређаја за навигацију или наношење друге штете на ваздухоплову; в) давање лажних обавештења у вези са летом ваздухоплова; г) непрописно и неправилно управљање летом ваздухоплова; д) пропуштање дужности или надзора у вези са безбедношћу ваздушног саобраћаја и ђ) свака друга радња са којом се на неки начин доводи у опасност безбедност лета ваздухоплова. Према томе, кривично дело угрожавања безбедности лета ваздухоплова може да се изврши само помоћу ових радњи, јер оне дају типично обележје овом кривичном делу. По свом опису, ово кривично дело садржи у себи више различитих радњи извршења од којих је свака појединa довољна за извршење овог кривичног дела и заснивање кривичне одговорности. Другим речима, за извршење кривичног дела угрожавања безбедности лета ваздухоплова потребно је да се ос-

(54) Уп. *Convention pour la repression d'actes illicites dirigés contre la securité de l'aviation civile* (Montréal, 23. septembre 1971), »Revue de droit pénal et de criminologie«, 1971—1972, №, 3—4, p. 474.

твари једна од наведених алтернатива из ст. чл. 241. КЗЈ, пошто оно има диспозицију са алтернативним обележјима кривичног дела.

Према својој радњи извршења кривично дело угрожавања безбедности лета ваздухоплова може да се појави у шест облика у погледу којих би могло да се наведе:

а) *Постављање или уношење у ваздухоплов експлозивне или друге сличне направе или супстанције.* — Под постављањем се подразумева свако стављање, намештање или утврђивање експлозивне или друге сличне направе или супстанције у делове мотора ваздухоплова, његове команде, крила, точкове и др. Уношење је, пак, остављање или смештање експлозивне направе или супстанције у унутрашњости ваздухоплова.

Под појмом „експлозивне или друге сличне направе" у смислу овог кривичног дела треба схватити сваку справу или машину која у себи садржи какву експлозивну материју, тј. материју која може да експлодира. Сходно одредбама Закона о експлозивним материјама (55), то су оне материје које се употребљавају за рушење или обликовање објеката и материјала енергијом ослобођеном хемијским реакцијама експлозивног разлагања. Према томе, то је свака она материја која — кад се активира — најчешће путем притиска на неки ослобађајући фактор — мења своје агрегатно стање, своју дотадашњу форму и обим и има снагу да у оваквом стању заузима што већи простор. Отуда она има уништавајуће и разорно дејство које се повећава са још смртоносним дејством гасова, који се шире на живи организам, чак и по свом физичком дејству. Експлозивне материје могу бити у чврстом или течном стању и као такве могу да се назначе барут, динамит, односно нитроглицерин, бензин итд.

б) *Уништење или оштећење уређаја за навигацију или наношење друге штете на ваздухоплову.* — Уништење у смислу овог кривичног дела не мора да значи уништење саме супстанције ствари које чине навигационе уређаје једног ваздухоплова. Довољно је ако се потпуно уништи њихов дотадашњи састав, облик и форма тако да фактички не представљају оне уређаје који су служили у навигационе сврхе, јер су овим постали потпуно неупотребљиви. Оштећење је делимично уништење навигационих уређаја, тако да се смањује њихова вредност, односно употребљивост (на пример, изазивање квара на радарским уређајима). Наношење друге штете на ваздухоплову значи повреду других уређаја или делова ваздухоплова, као што су уређаји за комуникацију, унутрашњи зид ваздухоплова и др. Ова оштећења на ваздухоплову треба да су таква да објективно доводе у опасност безбедност лета ваздухоплова.

в) *Давање лажних обавештења у вези са летом ваздухоплова.* — Прихватајући ову инкриминацију законодавац је усвојио једну формулу ограничену на давање лажних обавештења у вези са летом ваздухоплова које доводи у опасност безбедност његовог лета.

Давање лажног обавештења је обавештење које не одговара стварности тј. давање на знање да постоји нека чињеница која стварно не постоји или да не постоји једна чињеница која стварно постоји. Оба-

(55) „Закон о експлозивним материјама, запаљивим течностима и гасовима", „Службени Гласник СР Србије", бр. 44/1977), измене у „Службеном Гласнику СР Србије", бр. 45/1985.

вештење може бити лажно делимично или у потпуности, што значи да се могу дати на знање полуистине или потпуне неистине. По правилу, давање лажних обавештења се врши чињењем. Нутањем није могуће извршити ово дело. Али, могуће је то остварити прећуткивањем у току давања обавештења посади ваздухоплова. То ће бити случај ако се приликом давања обавештења износе истините чињенице али се из његовог садржаја испуштају поједине важне и битне чињенице тако да се добија искривљена и погрешна представа о одређеном догађају или збивању. Лажно обавештење треба да се односи на чињенице које су у вези са летом ваздухоплова. Из овог произлази да та обавештења треба да се дају у вези са летом ваздухоплова или у току лета ваздухоплова. То могу да буду, на пример, обавештења о чињеницама које се односе на метеоролошке услове лета (подаци о узлетању или слетању, видљивост сигнализације, магла и др.) или на сам лет ваздухоплова (правац, брзина лета, коридор у коме се летелица налази и др.), али то може бити и обавештења о каквој другој чињеници, рецимо да се у ваздухоплову налази подметнута бомба и овим се изазива једно веома тешко и опасно принудно слетање летелице.

Због свега до сада реченог, а у прилог јасног поимања овог кривичног дела, треба овде рећи да је потребно да постоји известан однос између давања лажних обавештења у вези са летом ваздухоплова и безбедности његовог лета и то такав однос који јасно говори да су овде релевантна само она лажна обавештења која се односе на чињенице од значаја за безбедност лета ваздухоплова.

г) *Непрописно и неправилно управљање летом ваздухоплова.* — Ова инкриминација представља дело нашег интерног, унутрашњег права, јер Монтреалска конвенција није предвидела његово кажњавање. Као што се види из самог законског прописа, дело се може извршити непрописним и неправилним управљањем летом ваздухоплова.

Норме које ближе одређују појам овог кривичног дела су познате под именом ваздушна саобраћајна правила, односно правила о ваздушном саобраћају. Већина ових правила јесу у исто време и позитивни прописи, који се налазе у Закону о ваздушној пловидби из 1986. године (56), или у другим прописима као, на пример, у Уредби о безбедности и реду на ваздушном пристаништу такође из 1981 (57), Правилнику о начину издавања одобрења за летење ваздухоплова (58) и другим.

Повреде горе цитираних правила, односно прописа, може се појавити као ово кривично дело ако су испуњени сви његови елементи. Како се за кривично дело тражи да буде извршено непрописним и неправилним управљањем летом ваздухоплова, то је за његово постојање од значаја да се оваквим понашањима повређују она правила, односно прописи, који се односе на управљање ваздухопловом при лету. Непрописно управљање летом ваздухоплова се састоји у повреди тј. кршењу

(56) „Закон о ваздушној пловидби", објављен у „Службеном листу СФРЈ", бр. 45/1986.

(57) В. „Уредба о безбедности и реду на ваздушном пристаништу", „Службени лист СФРЈ" бр. 35/1981.

(58) Уп. „Правилник о начину издавања одобрења за летење ваздухоплова", „Службени лист СФРЈ", бр. 43/1982.

најчешће правила, односно прописа, о узлетању, слетању или самом лету ваздухоплова. Тако, на пример, постојаће ово дело ако ваздухоплов узлети или слети на писту аеродрома без дозволе за слетање, затим кад вођа ваздухоплова не изврши наређење контроле лета о скретању да би се избегло опасно приближавање другом ваздухоплову, лет ваздухопловом који нема уопште или нема уредно уверење о његовој пловидбености тј. о способности за безбедну ваздушну пловидбу. Исто тако, кривично дело ће постојати ако ваздухопловом управља лице које нема прописану стручну спрему, или не испуњава посебне здравствене или друге услове, или нема дозволу за рад, затим ако је лице које управља ваздухопловом под утицајем алкохола, дроге или психоактивних средстава за време вршења својих послова, итд. Неправилно управљање летом ваздухоплова постоји онда када се при лету ваздухоплова крше постојећа техничка и друга правила као, на пример, правила о сигнализацији или о руковању командама ваздухоплова и др.

д) *Пропуштање дужности или надзора у вези са безбедношћу ваздушног саобраћаја.* — И ова инкриминација је дело нашег интерног, унутрашњег права, пошто није предвиђена у одредбама Монтреалске конвенције.

Сигурност ваздушног саобраћаја не може се потпуно обезбедити ако се не предвиди као посебно кривично дело пропуштања дужности или надзора у вези са безбедношћу ваздушног саобраћаја. Ово кривично дело постоји кад лице које је, према одговарајућим прописима (на пример Закону о ваздушној пловидби и другим прописима), дужно да врши одговарајући надзор над ваздушним саобраћајем пропусти да изврши дужност или надзор који произлази из одређених прописа о вршењу такве дужности или надзора.

Под пропуштањем дужности или надзора овде се подразумева пропуштање да се изврше одређене радње на које је једно лице стварно и месно надлежно и на које је дужно и обавезно да предузме према прописима своје службе. Обавеза одређеног лица на означено чињење, односно вршење дужности или надзора произлази из самог радног односа у коме се оно налази према организацији удруженог рада односно установи са којом је удружило свој рад. Зато, када и у којим случајевима пропуштање да се изврши дужност или надзор, односно када и коју дужност или какав надзор је одређено лице било обавезно да изврши у вези са безбедношћу ваздушног саобраћаја, има да се цени према прописима који регулишу функционисање службе коју овај обавља. Појавне форме пропуштања дужности или одговарајућег надзора могу бити различите. Тако у погледу овог вреди поменути пропуштање обавеза да се проверава и одржава ваздухоплов, мотор, елиса, падобран и опрема ваздухоплова у стању које осигурава безбедну ваздушну пловидбу, у складу са Законом о ваздушној пловидби и прописа о одржавању ваздухоплова донесених на основу овог закона. Затим, ако се пропусти да изврши основни преглед ваздухоплова после обнове или оправке већег дела носеће структуре или после измене која утиче на битна својства ваздухоплова или ваздухоплов коме је рок важења пловидбености истекао. Исто тако, ако се пропусти да врши надзор над ваздушним саобраћајем, на пример ако контролор летења или помоћник контроле летења не предузму одговарајуће мере у случају опасног прибл-

лижавања ваздухоплова препреци или другом ваздухоплову у циљу отклањања опасности од судара и друго.

Пропуштање дужности или надзора у вези са безбедношћу ваздушног саобраћаја може да се појави на два начина. Први начин постоји ако се пропусти да изврши уопште једна радња, односно не донесе један акт у вези са вршењем своје дужности или одговарајућег надзора над ваздушним саобраћајем (формално и материјално пропуштање да се изврши дужност или надзор). Други начин постоји ако одређено лице врши своју дужност или одговарајући надзор, али на такав начин, у време и на месту да се тиме не постиже одговарајући резултат (формално извршење али материјално невршење своје дужности, односно обавезе на спровођење дужног надзора) (59).

Између пропуштања да се изврши дужност или одговарајући надзор у вези са безбедношћу ваздушног саобраћаја и последице овог кривичног дела, треба да постоји узрочна веза. Пропуштање дужности или надзора у вези са безбедношћу ваздушног саобраћаја сматраће се као узрок последице ако ова не би наступила, да је одређено лице извршило ону радњу на коју је било обавезно.

ђ) *Довођење у опасност безбедност лета ваздухоплова на други начин.* — Овим кривичним делом су инкриминисане све друге делатности које се не могу подвести под неку од претходно изложених. Али за појам овог кривичног дела од значаја је то да те друге делатности буду такве да су подобне да доведу у опасност безбедност лета ваздухоплова. Сматра се да је једна делатност подобна да буде радња извршења овог кривичног дела ако је она способна да објективно доведе у опасност безбедност лета ваздухоплова. Тако се у погледу овог може навести делатност стављања препрека на полетно-слетну стазу ваздушног пристаништа. Затим, оштећење уређаја за сигнализацију на полетно-слетној стази ваздушног пристаништа. Потом, насилни акт против неког лица у ваздухоплову у лету који није предузет у циљу отмице ваздухоплова, и друго.

5) Да се као последица овог кривичног дела појављује конкретна опасност у коју је доведен ваздухоплов у његовој функцији лета тј. у опасности у коју је доведена безбедност лета ваздухоплова услед извршене неке од горе изложених радњи извршења.

Овако изражена последица кривичног дела угрожавања безбедности лета ваздухоплова је унета у законски опис самога дела као елемент његовог бића и означена је засебним изразима одвојено од његове радње извршења. Услед тога су радња извршења и последица код поменутог дела терминолошки одвојени, што је ређи случај код кривичних дела (60). Док је радња извршења код овог дела изражена речима „постављање... уношење ... уништење ... оштећење ... давање ... непрописно и неправилно управљање ... пропуштање... или на други начин" дотле се последица изражава „у довођењу у опасност" безбедност лета ваздухоплова тј. у конкретној опасности за ваздухоплов у његовој функцији лета. Како се код кривичног дела угрожавања безбедности лета ваздухоплова последица уноси у законски опис самога

(59) В. Ј. Таховић, *Кривично право*, Посебни део, Београд, 1961, стр. 462.
(60) Т. Живановић, *Основни проблеми кривичног права*, Београд, 1930, стр. 90.

дела као елемент његовог бића, то се при његовом ислеђивању или пресуђивању појављује потреба да се иста утврди (61).

6) Да извршилац кривичног дела угрожавања безбедности лета ваздухоплова може да буде свако лице у случајевима када се појављује у виду облика под а), б) и ђ), док код осталих појавних облика то може да буде само одређено лице. Дело давања лажних обавештења у вези са летом ваздухоплова може да изврши само оно лице које је по својој радној обавези надлежно да даје таква обавештења (на пример, контролор летења надлежне службе контроле летења и вођења ваздухоплова). Непрописно и неправилно управљање летом ваздухоплова може да изврши пре свега летачко особље које има прописану стручну спрему, испуњава посебне здравствене и друге услове и има дозволу за рад на пословима управљања летом ваздухоплова (на пример пилот, копилот). Међутим, ово дело могу да изврше и друга лица која немају стручну спрему нити испуњавају друге законске услове за управљање летом ваздухоплова. Код кривичног дела пропуштања дужности или надзора у вези са безбедношћу ваздушног саобраћаја извршилац може да буде само оно лице које је сагласно својој радној обавези дужно да врши овај надзор.

7) Да код овог кривичног дела виност може да буде изражена у облику умишљаја или нехата.

Умишљај се састоји у садржају свести о свим стварним околностима (елементима) дела као и у вољи учиниоца да изврши ово дело.

Ово кривично дело биће учињено из нехата кад је учинилац био свестан да услед предузете радње извршења може наступити последица овог кривичног дела, али је олако држао да ће је моћи спречити или да она неће наступити, или кад није био свестан могућности наступања последице овог кривичног дела, иако је према околностима и према својим личним својствима био дужан и могао бити свестан те могућности.

8) Да је прописана казна за умишљајно извршење кривичног дела затвор од једне до десет година, а за нехатно — затвор од три године. Овим се у потпуности испуњава међународна обавеза наше земље из чл. 3. Монтреалске конвенције о предузимању строгих казни против учиниоца кривичног дела угрожавања безбедности лета ваздухоплова.

2. *Квалификовани облици кривичног дела угрожавања безбедности лета ваздухоплова*

Поред основног кривичног дела угрожавања безбедности лета ваздухоплова из ст. 1. члана 241. КЗЈ, постоје још два тежа (квалификована) облика овог дела и то из ст. 2. и ст. 3. поменутог члана.

а) Према ставу 2. члана 241. КЗЈ постоји тежи облик кривичног дела угрожавања безбедности лета ваздухоплова из ст. 1. поменутог члана ако је услед његовог извршења дошло до теже последице садржане у смрти једног или више лица или у уништењу ваздухоплова. За постојање овог облика кривичног дела потребно је да основно дело из

(61) А. Трајнин, *Учење о бићу кривичног дела*, Београд, 1949, стр. 94.

ст. 1. цитираног члана буде извршено са умишљајем или из нехата и да је услед тога наступила нека од наведених тежих последица која се може приписати нехату учиниоца.

Прописана казна за ово кривично дело је затвор од најмање пет година или затвор од двадесет година, ако је основно дело извршено са умишљајем, односно затвор од једне до осам година ако је основно дело извршено из нехата.

б) По ставу 3. члана 241. КЗЈ постоји најтежи облик кривичног дела угрожавања безбедности лета ваздухоплова ако је при извршењу основног дела из става 1. поменутог члана неко лице са умишљајем лишено живота.

По својој конструкцији, овај облик кривичног дела је сложено кривично дело, састављено од кривичног дела угрожавања безбедности лета ваздухоплова и кривичног дела убиства. За постојање овог облика кривичног дела угрожавања безбедности лета ваздухоплова без значаја је да ли се ради о обичном или квалификованом убиству, али је нужно да се лишавање живота остварује у вези са угрожавањем безбедности лета ваздухоплова.

Са гледишта виности оба дела у саставу законске конструкције кривичног дела из ст. 3. члана 241. КЗЈ морају да буду извршена са умишљајем. У случају да је неко лице лишено живота из нехата постојало би дело из ст. 2. члана 241. КЗЈ.

Предвиђена казна за овај облик кривичног дела је затвор од најмање десет година или смртна казна.

Dr. Dušan Jakovljević,
Associate Professor of the Faculty of Law in Belgrade

INTERNATIONAL CRIMINAL OFFENCES AGAINST THE SAFETY OF AIR TRAFFIC

Summary

By introducing provisions of articles 240 and 241 into its federal Criminal Law (of 1977), the SFR of Yugoslavia has confirmed its adherence to international commitments assumed by the ratification of the Convention on Supressing Hijacking of Aircrafts (the Hague, 1970) and of the Convention on Supressing Illegal Acts Against the Safety of Civil Aviation (Montreal, 1971). In concordance with commitments out of these conventions, the SFRY has incorporated into its criminal legislation the international criminal offences of hijacking of aircrafts (article 240 of the CLY) and of threatening the safety of flight of an aircraft (article 241 of the CLY), while widening their substance more than required by these conventions. This why the incriminations of these offences in the Yugoslav criminal law include not only the acts provided for in mentioned conventions, but also a number of other kinds of conduct by which the safety of air traffic is imperilled.

The international criminal offence of hijacking of an aircraft in Yugoslav criminal law is defined in such a way so as to include as perpetrator any person which, by force, or threatening to use force, undertakes the control over aircraft in flight. Threatened penalty for this offence is the imprisonment of at least one year, while if it has been committed under particularly aggravating circumstances, the penalty is the imprisonment of at least five years or imprisonment up to twenty years.

The second international criminal offence — namely, the threatening of safety of an aircraft in flight, consists in the criminal law of the SFRY of putting in danger the safety of flight of an aircraft by placing of bringing into aircraft an explosive or other similar device or substance, of destroying or damaging installations for navigation, or of inflicting other types of damage to the aircraft, of providing false information in relation to flight of the aircraft, by unlawful and irregular operation of the aircraft in flight, by omitting one's duties or supervision in relation to the safety of air traffic, or by doing similar acts. The penalty for such an offence is imprisonment of une up to ten years; if the offence is committed out of negligence, the penalty is imprisonment up to three years. If, due to premeditated committing of the criminal offence of threatening of safety of an aircraft in flight, death of one or several persons occurs, or if the consenquence is the destruction of the aircraft, the penalty is imprisonment for at least five years, or imprisonment up to twenty years. If mentioned grave consequences ensue due to negligent committing of such offence, the imprisonment term is between one and eight years. If in course of committing the criminal offence of threatening the safety of an aircraft in flight a person is murdered in a premeditated way, the perpetrator shall be punished by imprisonment for at least ten years or by death penalty.

Dr Dušan Jakovljević,
professeur à la Faculté de droit à Belgrade

LES DÉLITS PENAUX INTERNATIONAUX CONTRE LA SÉCURITÉ DU TRAFIC AÉRIEN

Résumé

En introduisant les dispositions pénales contenues dans les articles 240 et 241 de la Loi pénale fédérale (1977), la RSFY a démontre que par sa législation pénale la plus récente continue à tenir ses obligations internationales assumées par la ratification de la Convention sur la supression des enlèvements d'aéroplane illégaux (La Haye, 1970) ainsi que celles assumées par la Convention sur la supression des actes illégaux dirigés contre la sécurité de l'aviation civile (Montréal, 1971). Conformément aux obligations desdites conventions, la RSFY a instauré dans la cadre de sa législation pénale la plus récente les délits pénaux internationaux — l'enlèvement de l'aéroplane (art. 240 LPY) et la mise péril de la sécurité du vol de l'aéroplane (art. 241 LPY) — en leur donnant un contenu plus étendu que celui exigé par les conventions mentionnées. Pour cette raison l'incrimination de ces délits penaux dans le droit pénal yougoslave n'englobe pas seulemnt les actes prévus dans lesdites conventions, mais aussi un certain nombre d'autres comportements susceptibles de mettre en péril la sécurité du trafic aérien.

Lé délit pénal intérnational d'enlèvement de l'aéroplane est défini dans le droit pénal yougoslave de manière qu'il est rendu par toute personne qui, par voie de force ou par voie de menace sérieuse de faire recours à la force, assume le contrôle de l'aéroplane en état de vol. La peine prévue pour cet acte est un an de prison au minimum. Cependant, s'il est commis dans un cas particulièrement grave, la peine minimale est de cinq ans de prison ou de vingt ans de prison.

L'autre délit penal international — la mise en peril de la sécurité du vol de l'aéroplane consiste, d'après le droit pénal de la RSFY en mise en danger de la sécurité du vol de l'aéroplane en y installant ou en y introduisant des mécanismes explosifs ou d'autres mécanismes ou substances de nature semblable, en detruisant ou en endommageant les appareils de navigation ou en causant d'autres dommages à l'aéroplane, en donnat de fausses informations concernant le vol de l'aéroplane, en dirigeant le vol de

l'aéroplane de manière irrégulière et contraire aux prescriptions, en omettant l'accomplissement des devoirs et la surveillance relative a la sécurité du trafic aérien, ou d'un autre manière. La peine prévue pour cet acte est d'un an a dix ans de prison; si l'acte est commis par négligence, la peine s'étend à trois ans de prison. Toutes les fois que le prèsent acte commis avec préméditation cause le décès d'une ou de plusieurs personnes ou la destruction de l'aéroplane, la peine est au minimum cinq ans de prison ou vingt ans de prison. Si cet acte commis par négligence engendre les graves consequences mentionnees, la peine sera d'un an à huit ans de prison. Si lors de l'accomplissement de l'acte de mise en péril de la sécurité du vol de l'aéroplane une personne est priveé de sa vie avec préméditation, l'auter sera puni d'une peine de dix ans de prison au moins ou de la peine capitale.

UDK — 341+378

др Момир Милојевић,
ванредни професор Правног факултета у Београду

МЕЂУНАРОДНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ КАО НАСТАВНИ ПРЕДМЕТ

I. Уводне напомене

Изучавање проблема из области међународних односа и најширем смислу речи заузимало је видно место у друштвеним наукама. Врло рано је уочена међузависност која постоји у свету а развој науке и технике довео је до пораста свести о тој међузависности. Због тога су се у средишту пажње нашле научне дисциплине у којима се у највећој мери изражава оно што је заједничко за цео свет. То пре свега важи за Међународно право, као скуп минималних заједничких правила понашања, које се развило најпре у међународно јавно и међународно приватно право а затим и у низ других сродних грана, често по угледу на унутрашње право (нпр. међународно радно, међународно кривично, међународно административно, међународно привредно, међународно финансијско и друга права). При том се никако не би смело заобићи Међународне односе као научну дисциплину о законитостима развитка међународне заједнице, који се такође гранају на међународне политичке, привредне, културне и друге односе (1). Њима се у најновије време придружују Међународне организације, прво најчешће у оквиру Међународног јавног права а касније све више као самостална дисциплина.

За бројно мале народе изучавање поменутих дисциплина није било само израз жеље за равноправношћу са интелектуално развијенијим народима већ тражење у њима оруђа за физички опстанак. Стога је разумљиво што су све промене у међународном животу утицале и на наставне програме, па није тешко разумети што се одмах после првог светског рата, како у наставним програмима тако и у уџбеницима, велика пажња поклања Друштву народа. После другог светског рата та пажња се усмерава на Уједињене нације и друге међународне организације, пре свега специјализоване установе. Тако треба разумети испитивање како се, поред осталих, изучавају међународне организације у нашим школама, од основних до највиших, које је подстакао Савез удружења

(1) Вид. о томе студије које је објавио UNESCO: *Les sciences sociales dans l'enseignement supérieur: Relations internationales.* Paris 1954; — *Les sciences sociales dans l'enseignement supérieur: Droit international,* Paris 1967; — *Les sciences sociales dans l'enseignement supérieur: Droit,* Paris, 1972.

за Уједињене нације Југославије (2). То испитивање би свакако требало и продужити и проширити, али би истовремено било потребно да се отклањају уочени недостаци не чекајући неке велике или коренште промене које се по природи ствари не могу брзо спровести. А живот тражи своје и не допушта одлагања.

II. Значај изучавања међународних организација

Готово да нема људске делатности која бар делимично није регулисана правилима међународног права. Напротив, све је већа потреба да се најразличитије делатности уреде на једнообразан начин па у свим гранама права има све више „мешовитих" формалних извора (унутрашњих и међународних) а све је ужа област тзв. искључиве надлежности држава. Зато се с правом све више захтева познавање правила међународног права у мери која је потребна за обављање одређене делатности, а то значи и деловања појединих међународних организација. Другим речима, потребно је стално, систематско и свестрано образовање најширих слојева за деловање у новим условима све тешње међузависности. С друге стране, не треба сметнути с ума да се међународне организације намећу као облик организоване међународне сарадње а то значи и погодан оквир за стварање правила међународног права. У том погледу оне све више замењују (али не укидају) двострано или вишестрано окупљање држава. У таквим околностима је све теже установити да ли је реч о правилима која стварају државе у оквирима међународних организација или о правилима која стварају саме организације, утолико пре што се и у оквирима међународних организација још увек често израђују и закључују уговори који су по форми међудржавни, а суштински их је израдила међународна организација, што се понекад своди на њихове стручне службе. У жељи да умање њихов утицај, многе државе захтевају да се измене правила о закључивању међународних уговора јер им садањи поступак не омогућава активно суделовање (3).

Не улазећи у то да ли су државе незадовољније садржином усвојених правила или поступком за њихово усвајање (који, узгред буди речено, оне покрећу, затим разматрају нацрте у органима политичких организација као што су Уједињене нације, и на крају слободно прихватају уговоре), као и да ли је то незадовољство упућено на праву адресу, неоспорно је да управо мале државе (а оне чине већину у међународној заједници) придају међународним организацијама можда и већи значај него што га ове у ствари имају. То потврђује да су међународне организације настале као израз неопходности за организовањем међународне

(2) О томе се расправљало на два саветовања. У Дубровнику је, од 20. до 22. марта 1980, расправљано о настави у основним и средњим школама, а у Охриду, 4. и 5. новембра 1982, о настави на високим и вишим школама. Излагања и закључци са првог саветовања објављени су у зборнику *Настава о Уједињеним нацијама и питањима међународних односа у основним и средњим школама*, Савез удружења за Уједињене нације Југославије, Београд 1980. Белешке о саветовањима објављене су у „Анализа Правног факултета у Београду", 1981, бр. 3—4, стр. 331—339, и „Међународним проблемима", 1983, бр. 4.

(3) О томе посебно Б. Вукас, *О неким облицима утицаја међународних организација на међународне уговоре*, „Нове тенденције у развоју међународног права", Београд 1979, стр. 77—98; О. Рачић, *Начини закључивања мултилатерарних уговора*, реферат на саветовању о међународним уговорима и правном систему СФРЈ, одржаном у Београду 1. и 2. марта 1982, „Билтен Савета за међународноправна питања ССИП-а", бр. 13.

сарадње коју је наметала све већа међузависност, уз истовремено неутралисање штетног дејства суверености која је и даље остала основно правно обележје држава. Разрешење ове противречности између потребе за сарадњом и суверености нађено је у стварању међународних организација као еластичног институционалног облика међународне сарадње. Као такве, међународне организације се појављују као најпогоднији облик за решавање поменуте противречности (4). То потврђује како време и начин настанка, тако и особености међународних организација које се огледају у саставу, делокругу, начину рада и природи одлука. Све су оне створене са жељом да се обезбеди бар минимална сарадња, све док се не доводи у питање сувереност. Зато није случајно што се међународне организације тако рећи стидљиво појављују на међународној сцени у тзв. техничким или неполитичким областима што никако не умањује њихов значај. Имајући само њих у виду, велики француски интернационалиста Луј Рено *(Louis Renault)* је рекао да су „управљачи пошта и телеграфа који су створили Поштанску и Телеграфску унију, и чија су имена непозната јавности, више учинили за цивилизацију и споразумевање међу народима него многи познати дипломати" (5). Данас нема области у којима не делују међународне организације, понекад можда и више него што је потребно. Било како било, оне су стварност међународног живота. Могло би се рећи да су оне чврсто уткане у ткиво међународне заједнице и постале његов не само саставни него и неодвојиви део. Отуда се чланство и деловање у међународним организацијама, остајући и даље добровољно, не схватају само као ствар престижа већ и као насушна потреба, као израз припадања свету. Најбољу илустрацију за то имамо у више пута понављаној оданости несврстаних земаља међународним организацијама и одлучности да се допринесе њиховом учвршћивању и усавршавању. Можда су то још јасније изразиле државе потписнице Завршног акта Конференције о безбедности и сарадњи у Европи, 1. августа 1975, обавезом да његове одредбе извршавају, поред осталог, деловањем у међународним организацијама (6).

И југословенски Устав од 1963. истиче да Југославија активно учествује у делатности међународних организација којима припада (одељак VII Уводног дела). Тиме се намеће неопходност њиховог познавања јер наведене одредбе не служе само за тумачење Устава већ су обавезна начела понашања свих и свакога (одељак IX). Те су одредбе пренете и у сада важећи Устав од 1974 (одељци VII и X). О угледу који је Југославија стекла деловањем у међународним организацијама сведоче не само њени избори у главне органе најважнијих међународних организација већ и њихова заседања у Југославији (7). Штавише, према изјави

(4) О вишеструкој улози међународних организација О. Рачић, *Место међународних организација у развоју међународних односа*, „Научно дело", Београд 1964. Б. Ничић, *Сувереност и међународне организације*, „Југословенска ревија за међународно право", 1969, бр. 3, стр. 356—370; Б. Благоев, *Проблем суверености држава чланица специјализованих установа Уједињених нација*, „Југословенска ревија за међународно право", 1969, бр. 3, стр. 370—376.

(5) Нав. према C.—A. Colliard, *Institutions internationales, troisième édition*, Paris 1966, p. 330.

(6) Конференција о безбедности и сарадњи у Европи, *Завршни документ*, Хелсинки 1975, нарочито стр. 36, 42, 69. Опширније M. Milojević, *La coopération européenne organisée*, »Jugoslovenska revija za međunarodno pravo«, 1977, Nos 1—2, pp. 178—190; *Улога специјализованих установа у развијању сарадње у Европи*, „Југославија и специјализоване установе Уједињених нација", Савез удружења за Уједињене нације Југославије, 1978, стр. 112—125.

(7) Нпр. скупштина Међународног монетарног фонда и Међународне банке за обнову и развој 1979, Опште конференције UNESCA 1980, VI заседања UNCTAD 1983.

савезног секретара за иностране послове Раифа Диздаревића Центру „Сава", 13. новембра 1984, ангажовање Југославије у раду међународних организација обавезује да се прихвата улоге домаћина (8).

III. Садржина предмета и уџбеници

Историјат међународних организација показује не само поступност у њиховом настанку него и ограниченост њихове надлежности на уско одређена питања од заједничког интереса. Зато је свака организација настајала посебним уговором, независно једна од друге, окупљајући само заинтересоване стране. Стога су разумљиве разлике које се запажају од случаја до случаја а које се појавом нових међународних организација само увећавају. Та је разноврсност још више појачана појавом тзв. невладиних организација а у најновије време организација које се тешко могу са сигурношћу сврставати у владине или невладине (нпр. политичке и верске интернационале, мултинационалне компаније и др.) па их неки писци називају „транснационалним организацијама" (9). Упркос свим особеностима које проистичу из мноштва разноврсних организација, могуће је уочити оно што им је заједничко, без обзира да ли ће се као образац узети све или, како је до сада било уобичајено, само међувладине организације. На основу аналитичког опажања могуће је са прилично тачности утврдити нека основна правила или законитости које важе било за све међународне организације било за поједине њихове групе, типове или врсте. То је задатак науке о међународним организацијама.

Имајући у виду те заједничке особине, као и разлике, нужно се и у овој области намеће разликовање општег и посебног дела ове научне дисциплине. Општи део представља тзв. општа теорија међународних организација. Реч је о систематизованом изучавању питања која се односе на обележја заједничка за све међународне организације као што су, на пример, чланство, органи, делокруг, акти, функционисање, финансирање, решавање спорова, престанак, сукцесија, и друга питања од општег значаја. Посебни део се односи на систем међународних организација. У њему се оне разврставају и изучавају на основу неких особених одлика, како саме за себе тако и као део система међународних организација. И сам систем међународних организација може да се посматра са различитих становишта, на пример, географског (универзалне, регионалне и подрегионалне организације), или функционалног (нпр. све организације из једне области, без обзира на територијалну јурисдикцију). Такво изучавање омогућава да се стекне бар уопштена слика о улози међународних организација у међународном животу и боље схвати зашто им се посвећује све већа пажња. То никако не сме да претпоставља унапред утврђени став о значају свих или појединих међународних организација већ он мора да произлази из проучавања на основу тачно утврђених мерила. Само тако створени закључци могу да буду довољно убедљиви, поготово што се предавања и уџбеници морају заснивати на веома високом степену уопштавања.

(8) „Политика" од 14. новембра 1984, стр. 2.
(9) Нпр. код нас В. Димитријевић — О. Рачић, *Међународне организације*, II изд., Београд 1978, стр. 19, 23—31.

Тешко је рећи у којој је земљи поникла општа теорија међународних организација а још нема тачних података ни где се почела прво предавати. Једино се на основу скрипата и сличних привремених учила може закључити да је она негована на универзитетима, пре свега на последипломским студијама (без обзира како су се службено називале) и у облику специјалних курсева, пре него што су се појавила општа и систематска дела која су им посвећена. Судећи по насловима, то је био случај у најразвијенијим земљама као што су САД (10), Француска (11) и Италија (12). Шездесетих и седамдесетих година XX века у многим земљама се појавио низ дела о међународним организацијама (13), не рачунајући предавања у хашкој Академији за међународно право (14). Такође треба поменути појаву дела о појединим међународним организацијама. Познатом делу Жоржа Села *(Georges Scelle)* о међународној организацији рада из тридесетих година овога века (15) придружују се дела како о специјализованим установама (16) и регионалним организацијама (17) тако и о међународним организацијама у појединим областима (18), да се и не говори о, махом непотпуним, делима о појединим међународним организацијама. Пре тога међународне организације су заузимале све више места у уџбеницима из Међународног јавног права, почев од помињања „управних савеза" до данас као и у часописима (19).

При том треба имати у виду да израз „организација" *(organisation)* значи и „организовање" тј. не подразумева увек постојање творевина са сопственим органима, тј. завршни облик или степен организовања. У складу с тим и израз *international organisation*, односно *organisation internationale*, може да значи и „међународно организовање". Мисли се

(10) Нпр. L. Larry, *International Organization*, New York 1951; N. J. Hill, *International Organization*, New York 1952.

(11) Нпр. Ch. Chaumont, *Les organisations internationales*, Paris 1954—1955; P. Reuter, *Institutions internationales*, Paris 1955. и више каснијих издања.

(12) A. Rapisardi-Mirabelli, *Théorie générale des unions internationales*, »Recueil des Cours de l'Académie de droit international de La Haye, 1925, t. 7, pp. 341—393; A. P. Sereni, *Le organizzazioni internazionali*, Milano 1959; — R. Monaco, *Lezioni di organizzazioni internazionali. I Diritto delle istituzioni internazionali*, Turin 1957, друго издање 1965; II *Diritto degli enti economici internazionali*, Turin 1961.

(13) Нпр. P. Gerbet, *Les organisations internationales*, Paris 1960; C.—A Colliard, *Institutions internationales*, Paris 1961. и више каснијих издања; F. L'Huillier, *Les institutions internationales et transnationales*, Paris 1961; C. W. Jenks, *The Proper Law of International Organizations*, London 1962; M. Merle, *La vie internationale*, Paris 1963; D. Bowett, *The Law of International Institutions*, London 1963, и више каснијих издања; R. Barraine, *Institutions internationales*, Paris, 1964; J. Charpentier, *Institutions internationales*, Paris 1966; К. Борисов, *Международные организации*, Москва 1967; Г. П. Морозов, *Международные организации*, *Москва 1969*. и више каснијих издања; M, Potočny, *Mezinarodni organizace*, Praha 1971; H. Schermers, *International Institutional Law*, I—III, Léiden 1972—1974; J. Fawcette — R. Higgins, *International Organization*, London 1974; A. Bennet, *International Organizations*, Englewood Cliffs 1977; E. Luard, *International Agencies*, London 1977; P. Taylor — A. J. R. Groom, *International Organization* London — New York 1978.

(14) C. W. Jenks, *Co-ordination: A new problem of international organization*, »Recueil des Cours«, 1950, v. 77, pp. 151—303; R. J. Dupuy, *Le droit des relations entre les organisations internationales*, »Recueil des Cours«, 1950, v. 77, pp. 151—303; R. J. Dupuy, *Le droit des relations entre les organisations internationales*, »Recueil des Cours«, 1960, t. 100, pp. 457—589; G. Balladore Pallieri, *Le droit interne des organisations internationales*, »Recueil des Cours«, 1969, t. 127, pp. 1—38; R. Monaco, *Les principes régissant la structure et le fonctionnement des organisations internationales*, »Recueil des Cours«, 1977, t. 156, pp. 79—226.

(15) G. Scelle, *L'Organisation Internationale du Travail et le B. I. T.*, Paris 1930.

(16) G. Scelle, *Les organismes spécialisés*, Paris 1948; C. Labeyrie-Menahem, *Des institutions spécialisées* Paris 1954; H. T. Adam, *Les organismes internationaux spécialisés*, I—III, Paris 1965—1967, поновљено проширено издање у 4 тома 1977; Е. Шибаева, *Специализованные учреждения ООН, Москва 1966;* A. Zarb, *Les institutions spécialisées du système des Nations Unies et leurs membres*, Paris 1980.

(17) Нпр. K. Skubiszewski, *Les organisations régionales*, I—II, Strasbourg 1966; P. Tharp, *Regional International Organizations* New York 1971.

(18) Ch. H. Aleksandrowitz, *International Economic Organisations*, London 1952; R. Monaco, *Le istituzioni internazionali di cooperazione europea*, Milan 1956.

(19) Нпр. W. Schücking, *L'organisation internationale*, »Revue générale de droit internationale public«, 1908, № 1, pp. 5—23.

на стварање онога што се после првог светског рата назива „организована међународна заједница", чему је отворило пут стварање Друштва народа и Међународне организације рада као и усвајање многих међународних уговора од општег значаја. То значење налазимо нарочито у делима објављеним између два светска рата и непосредно после другог светског рата (20), посебно у предавањима у хашкој Академији за међународно право (21). Најдаље су отишли писци који су међународну заједницу видели организовану по угледу на државе а у ствари нису имали у виду међународне организације већ међународне обавезе држава. То се огледа и у насловима њихових најпознатијих дела (22).

Можемо да будемо поносни што се и код нас на томе ради, макар и са закашњењем. Не само да уџбеници из Међународног јавног права дају доста података о најважнијим међународним организацијама (док се у уџбеницима из Међународних односа о међународним организацијама говори врло кратко као о субјектима међународних односа (23) него су се појавила и општа дела о њима. То пре свега важи за уџбеник професора Војина Димитријевића и Обрада Рачића (24) који је до данас доживео три издања (1971, 1978, 1980), стално мењана и допуњавана. Њему су претходили скрипта Обрада Рачића (25) и документарни преглед најважнијих међународних организација који је приредио Нинослав Опачић (26), попут многих налик на оне које издају Уједињене нације (27). Такође су се појавила и дела посвећена појединим типовима међународних организација (28). Тиме је створена почетна основа за систематска истраживања у овој области и у Југославији.

IV. Метод

Из садржине овог наставног предмета произлази метод његовог изучавања. Ако се имају у виду особености међународних организација, односно општег и посебног дела, тачније би било говорити о методима.

(20) Вид. бел. 19. као и P. Potter, *Introduction to the Study of International Organization*, New York, више издања. Данас се под појмом „светска организација" *(organisation mondiale)* мисли на Уједињене нације и специјализоване установе, што се још чешће назива „породица Уједињених нација". То схватање заступа, на пр., M. Virally, *L'Organisation mondiale*, Paris 1972, p. 15.

(21) Нпр. M. Zimmermann, *La crise de l'organisation internationale à la fin du Moyen Age*, »Recueil des Cours«, 1933, t. 44, pp. 315—438; J. R. de Orue y Arregui, *Le régionalisme dans l'organisation internationale*, »Recueil des Cours«, 1935, t. 53, pp. 1—95; P. Potter, *Développement de l'organisation internationale (1815—1914)*, »Recueil des Cours«, 1938, t. 64, pp. 71—155; J. van Kan, *Règles générales du droit de la paix (L'idée de l'organisation internationale dans ses grandes phases)*, »Recueil des Cours«, 1938, t. 66, pp. 295—601; M. Bourquin, *La Sainte-Alliance. Un essai d'organisation européenne*, »Recueil des Cours«, 1953, t. 83, pp. 377—463; P. Ziccardi, *Règles d'organisation et règle de conduite en droit international*, »Recueil des Cours«, 1976, t. 152, pp. 119—376.

(22) Нпр. G. Scelle, *Précis de droit des gens. Deuxième partie: Droit constitutionnel international*, Paris, 1934; C. Eagleton, *International Government*, New York 1933.

(23) В. Димитријевић — Р. Стојановић, *Основи теорије међународних односа*, Београд 1977, стр. 174—196. У уџбеницима из Радног права доста се говори о Међународној организацији рада.

(24) *Међународне организације*, изд. „Савремене администрације", Београд.

(25) *Међународне орванизације*, Факултет политичких наука, Београд 1969.

(26) *Међународне организације*, 1—2, Београд 1963.

(27) Међу таквим нашим публикацијама нарочито се истичу *Уједињене нације. Структура и рад*, изд. „Архива за правне и друштвене науке", Београд 1952, која својом садржином превазилази оквире наслова обухватајући организације изван система Уједињених нација у ширем смислу, конкретно Општи споразум о царинама и трговини (GATT).

(28) А. Тасић, *Финансијске специјализоване агенције УН*, Београд 1963; Р. Буровић, *Привредне интеграције: Регионалне међународне економске интеграције*, Нови Сад 1972; *Међународне економске организације*, Нови Сад 1976.

Наиме, јасно је да се они не могу изучавати истим методом, што није случај само са овом научном и наставном дисциплином.

По природи ствари, општи део мора да садржи уопштавање заједничких одлика свих или већине међународних организација до којег се долази путем дедукције из емпиријски прикупљеног материјала. То никако не сме да значи суво апстраховање које само отежава или онемогућава разумевање. Напротив, нужан степен уопштавања мора да буде пропраћен добро одабраним примерима како одговарајућих прописа тако и праксе. Бројни до сада објављени уџбеници показују како се то може успешно учинити.

Овакав метод није могућ у посебном делу који мора да одрази и све разноврсности које постоје међу појединим међународним организацијама. Ту се морају истаћи све особености сваке организације или групе организација. То значи да аналитички метод, заснован на емпиријском истраживању, има превасходну улогу. Питање је само како бити методски доследан а истовремено избећи досадно навођење података који се сматрају важним за „идентификовање" или „представљање" организације, нека врста њихове „личне карте", као што су, на пример, подаци о настанку, органима, надлежностима и сл. који се тешко памте а ничим не указују на значај деловања саме организације (каогод ни лични подаци о сваком човеку). Како су они ипак неизбежни ради потпуности, изгледа да нагласак не сме да буде на њиховом смањивању или избегавању него на томе да буду тако наведени да не наткриљују суштину ствари, да је не потискују у други план. Суштина треба да буде у првом плану а њу представља оно чиме се једна организација бави, због чега је створена, како остварује своје задатке. Од тога треба поћи и све остало томе подредити не занемарујући ни један важан податак (нпр. о променама у самој организацији и слично).

Јасно је да ће у том случају већу пажњу не само најшире јавности него и студената, привлачити међународне организације које се више баве питањима која интересују сваког појединца у његовом свакодневном животу (као што су, нпр. здравље, радни услови, исхрана) него општим политичким ма како она била значајна (нпр. мир и безбедност). Свакако да није реч о степеновању важности појединих питања већ о томе (како то показује анкета међу студентима Правног факултета у Љубљани о образовању о Уједињеним нацијама и међународним односима) да се интересовање смањује за делатности у којима у одлучивању учествује врло ограничен број људи као што је то, на жалост, још увек случај у политичкој области. Наравно да то субјективно оцењивање значаја деловања појединих међународних организација (поготово на основу исто тако субјективне оцене постигнутих резултата) није меродавно за било какво хијерархијско разврставање. Међутим, оно може да буде корисно за указивање на то шта јавно мнење сматра да је битно за једну међународну организацију. Иако се уџбеници и друга систематска дела не пишу према жељама јавности већ према наставним потребама и захтевима науке, јавно испољена мишљења могу да помогну када је реч о начину излагања. Није случајна разлика која постоји између уџбеника ослоњених на теорију и оних ослоњених на праксу, што зависи од начина мишљења у свакој земљи.

Када је реч о међународним организацијама, само се по себи намеће да општа теоријска разматрања морају преовлађивати, ма колико била навођена пракса која у овом случају служи само за илустрацију или потврду општег правила и јасноћу излагања. У посебном делу пракса мора да буде подробније обрађена, али опет на један општи начин. Општи теоријски ставови треба такође да дођу до изражаја у мери која је потребна да се у конкретном случају потврди опште правило или укаже на изузетак. При том се не мисли само на примену опште теорије Међународних организација него и на правила Међународног јавног права и Међународних односа.

V. Однос према сродним дисциплинама

Тешкоће емпиријског изучавања великог броја међународних организација, као и њихове особености, учинили су да је појава опште теорије међународних организација релативно новијег датума. То не значи да се о њима није писало. То је чињено највише у оквиру Међународног јавног права. Очигледно је да је појава међународних организација најпре привлачила пажњу правника. То је разумљиво када се имају у виду корени њиховог настанка, посебно однос према суверености, што се своди на однос држава и међународних организација. Стога је главна пажња поклањана правним питањима везаним за постојање и деловање међународних организација, било да се желела истаћи било порицати или умањивати њихова улога. Изузетак су САД и Велика Британија где се међународне организације изучавају у склопу међународних односа, што такође има своје оправдање. Тек касније се међународне организације посматрају и са политичког становишта. Међутим, када се данас погледају најпознатија општа дела о међународним организацијама, може се приметити да су писци углавном познати теоретичари, најчешће професори Међународног јавног права мада касније међу њима има и оних са политичким и социолошким образовањем.

а) *Међународне организације и Међународно јавно право.* — Везе између Међународних организација и Међународног јавног права су потпуно разумљиве. Међународне, тачније међувладине, организације су настајале уговорима држава заинтересованих за решавање проблема од интереса које су оне оцењивале као заједничке. Отуда су међународне организације у почетку изједначаване са скуповима држава, на које су доиста и личиле, нарочито у погледу начина одлучивања. Оне су посматране искључиво као творевине држава у складу с правилима међународног права. На основу тога оне су формалноправно подложне променама о којима се договоре њихови оснивачи, односно чланови, укључујући њихово укидање. Из тога су извлачени закључци са далекосежним правним и политичким последицама, нпр. о релативности правила која оне стварају и њиховој привремености. Они који у међународним организацијама виде само пуку форму међудржавне сарадње, губе из вида да је релативно лакше створити организацију него је укинути. Једном створене организације су се током времена устаљивале у мери у којој су оправдавале своје постојање, односно испуњавале циљеве због којих су

створене, а то је организована сарадња на трајној основи (29). То је нарочито видљиво код отворених организација у којима оснивачи све више губе контролу над организацијом која и мимо њихове воље наставља своје релативно самостално бивствовање и деловање. Правно се то можда најбоље огледа у њиховим статутима и надлежностима. Иако су као међународни уговори подложни променама по општим правилима међународног права, о статутима међународних организација се не може стално и бескрајно расправљати и погађати. На тој основи не би могла да настане и опстане ниједна политичка организација. Политичка сагласност о основним начелима, задацима и устројству је предуслов за постојање такве организације и не може се непрестано доводити у питање. То није само услов стабилности и ефикасности већ и самог опстанка. Таква организација представља стварност с којом сви морају да рачунају. То се види како код отворених, тако и код затворених међународних организација. Чланство у њима је добровољно али се њихови статути морају безусловно прихватити (30). По себи се разуме да се статути могу мењати, па и међународне организације распуштати, али по врло сложеном поступку, што је тешко спроводљиво, теже политички него правно. Самосталност међународних организација се огледа у њиховој надлежности. Док су оснивачи имали у виду само надлежност коју су организацијама изричито прописивали приликом израде статута дотле су касније те исте организације све више прихватале схватање о њиховој прећутној надлежности (31), па чак и инхерентној, што захтева дубље разматрање.

Независно од тога настанак и деловање међународних организација су још увек регулисани међународним правом које важи у време њиховог оснивања, тј. које је створено мимо њих. На основу тога им се најпре одрицао међународноправни субјективитет да би касније био признат али као „изведен", „непотпун" или „ограничен", за разлику од држава које су једини изворни субјекти међународног права (32). Фактичко осамостаљивање међународних организација од њихових оснивача (посебно од држава) и развој њиховог међународноправног субјективитета не значи да су се оне одвојиле и од међународног права. Оне су не само настале на основу тог права него се и даље понашају по њему, наравно с неопходним особеностима. Остварујући своју улогу средишта за организовање међународне сарадње (33), оне у највећој мери

(29) Међународне организације стварене за одређено време су врло редак изузетак.

(30) Члан 1, ст. 1. Пакта Друштва народа је предвиђао да су чланови оснивачи Друштва све државе које приступе Пакту „без икакве резерве". Члан 4, ст. 1. Повеље УН не каже изричито да се „обавезе из... Повеље" морају безрезервно прихватити али се у пракси тако тумачи. Ниједна држава није пре пријема у УН налазила замерке Повељи али су неке то касније чиниле залажући се за ревизију неких њених одредаба.

(31) B. Rouyer-Hameray, *Compétences implicites des organisations internationales*, Paris 1962.

(32) О субјективитету међународних организација уопште вид., нпр., P. Normandin, *Le statut juridique des associations internationales*, Paris 1926; C. W. Jenks, *The Legal Personality of International Organizations*, »British Year Book of International Law«, 1945, pp. 267—275; А. Борђевић, *Развитак међународноправног субјективитета међународних организација*, „Међународни проблеми", 1962, бр. 4, стр. 69—80; О. Рачић, *Међународноправни субјективитет међународних организација*, „Нове тенденције у развоју међународног права", Београд 1979, стр. 55—76, као и литературу о појединим видовима субјективитета. За наш став о субјективитету међународних организација вид. поменути зборник „Нове тенденције у развоју међународног права", стр. 133—137.

(33) Нпр. члан 1, т. 4. Повеље УН истиче да је циљ Уједињених нација да „буду средиште у коме ће се усклађивати поступци (у француском тексту: напори) нација за постизање" њихових заједничких циљева, тј. очување међународног мира и безбедности, развијање пријатељских односа између држава и народа и остваривање међународне сарадње.

учествују у изградњи, развоју и мењању међународног права. Међународна организација рада није више једина „радионица" за стварање правила међународног права. Сличну улогу, иако у мањој мери, имају данас и друге како универзалне (на пример, Уједињене нације, UNESCO и друге специјализоване установе) тако и регионалне организације (нпр. Организација америчких држава, Европски савет а у последње време и Организација афричког јединства). Иако је реч о уговорима закљученим између држава-чланица, утицај међународних организација на њихов настанак и садржину је несумњив што изазива забринутост држава због релативног смањивања њиховог утицаја, о чему је већ било речи (34). Поред тога све је шира нормативна делатност међународних организација, без обзира на схватање основа њихове надлежности и природе одлука које оне доносе (35). Та је чињеница сасвим довољан доказ за самостално деловање међународних организација на коју не може да утиче умањивање значаја правила која оне доносе, било да их називају „техничким" било да се проглашавају за тзв. „право међународних организација" које неки сврставају, као уосталом и читаво уговорно право, у „партикуларно" међународно право (36). Уосталом, питање домашаја правних правила нема утицаја на њихову природу или постојање. Напротив, само их потврђује.

Ових неколико примера јасно показују тесну везу између Међународних организација и Међународног јавног права. Данас се Међународно јавно право не може замислити без међународних организација. Тешко је рећи колико би оно било сиромашније ако би се из њега издвојило деловање једног све значајнијег субјекта међународног права или правила донета у оквирима међународних организација. Стога је разумљиво да Међународно јавно право мора и даље (можда још више) да поклања пажњу међународним организацијама, не само као релативно новим субјектима међународног права већ и као новом об-

(34) Вид. бел. 3, као и M. Lachs, *Le rôle des organisations internationales dans la formation du droit international*, »Mélanges offerts à Henri Rolin«, Paris 1964, pp. 157—170; S. Bastid, *Observations sur une »étape« dans le développement progressif et la codification des principes du droit international*, »Recueil d'études de droit international en hommage à Paul Guggenheim«, Genève 1968, pp. 132—145.

(35) Вид. бел. 34, као и M. Merle, *Le pouvoir réglementaire des institutions internationales*, »Annuaire français de droit international«, 1958, pp. 341—360; H. Saba, *L'activité quasi-législative des institutions spécialisées des Nations Unies*, »Recueil des Cours«, 1964, t. 111, pp. 607—690; I. Detter, *Law Making by International Organizations*, Stockholm 1965; R. Falk, *On the Quasi-Legislative Competence of the General Assembly*, »American Journal of International Law«, 1966, № 4, pp. 782—791; P. F. Smets — P. Mertens, *Le „treaty making power" de l'U.N.E.S.C.O.*, »Revue générale de droit international public«, 1966, № 4, pp. 916—960; O. Schachter Scientific *Advances and International Law-Making*, „California Law Review", 1967, № 2, pp. 423—430; — E. Yemin, *The Legislative Power in the United Nations and Specialized Agencies*, Leiden 1969.

(36) D. Johnson, *The Effect of Resolutions of the General Assembly of the United Nations*, „British Year Book of International Law", 1955—1956. Супротно О. Y. Asamoah, *The Legal Significance of the Declarations of the General Assembly of the United Nations*, The Hague 1956. Вид. такође опширније М. Бартош, *Одлуке међународних тела у систему правних извора*, „Међународни проблеми", 1953, бр. 4, стр. 12—27; A. J. P. Tammes, *Decisions of International Organs as a Source of International Law*, „Recueil des Cours", 1958, v. 94, pp. 261—364; — K. Skubiszewski, *Law-Making Resolutions in International Organizations*, Poznan 1965; А. Магарашевић, *Основна обележја одлука међународних организација у међународном праву*, „Анали Правног факултета у Београду", 1972, бр. 1—3, стр. 367—384; В. Вукасовић, *Техничка правила међународних организација*, „Југословенска ревија за међународно право", 1976, бр. 3, стр. 323—339; Н. Вајић, *Улога одлука међународних организација у стварању међународног права, с посебним осртом на резолуције Опште скупштине Уједињених народа*, „Нове тенденције у развоју међународног права", стр. 99—126; H. Thierry, *Les résolutions des organes internationaux dans la jurisprudence de la Cour internationale de justice*, „Recueil des Cours", 1980, t. 167, pp. 385—450. За наш став вид. „Нове тенденције у развоју међународног права", стр. 133—137.

лику за стварање, примену и развој, а то значи и мењање међународног права (37).

Међутим, то никако не значи да међународне организације треба да буду искључиво или првенствено изучаване у Међународном јавном праву. Везе између међународних организација и међународног права су врло јаке и видљиве али не могу да буду одлучујуће када је реч о научном изучавању. До сада изнето више говори у прилог супротном схватању. Својим настанком и деловањем међународне организације су донеле толико велике промене у животу међународне заједнице да захтевају посебно изучавање. Њихове особености (састав, самостална надлежност, начин рада, природа одлука) су сасвим довољан разлог за пажљиво испитивање јер је њихово непознавање узрок многих разочарања а бројност међународних организација може да буде само додатни доказ њихове важности у међународном животу, посебно због могуће различитости. Ово утолико пре што међународне организације, ма колико настале и деловале на основу међународног права и биле заслужне за његово развијање (38), нису установе које ни искључиво ни у највећој мери служе праву (39), нити се могу описивати и разумети једино помоћу права.

Као што је познато, оне су настале у одређеном историјском тренутку као најпогоднији оквир за решавање питања која се нису могла успешно решавати класичним методима повременог двостраног или вишестраног преговарања. Никако се не сме заборавити да се у најзначајнијим међународним организацијама (међувладиним) налазе државе са свим својим многоструким и често међусобно противречним интересима (40). Отуда је за разумевање расправа и одлучивања у међународним оранизацијама много више потребно познавање неких основних законитости које владају у међународним односима.

б) *Међународне организације и Међународни односи.* — Ако међународно право регулише деловање међународних организација, чини неку врсту правне арматуре, неопходног институционалног оквира, не мање је истина да се у њиховим оквирима одвија у суштини исто оно што се запажа и у ванинституционалним односима, пре свега у односима између држава. Међународне организације су средиште окупљања за договор и акцију у међународним размерама (41). Јасно је да њихов

(37) P. Reuter, *Organisations internationales et évolution du droit*, „L'évolution du droit public. Etudes en l'honneur d'Achille Mestre", Paris 1956, pp. 447—459; J. E. S. Fawcett, *The Place of the Law in an International Organization*, „British Year Book of International Law", 1960, pp. 321—342; R. Higgins, *Development of International Law through the Political Organs of the United Nations*, London 1963; H. W. Briggs, *Reflection on the Codification of International Law by the International Law Commission and by Other Agencies*, „Recueil des Cours", 1969, v. 126, pp. 233—316.

(38) Нпр. увођење надзора над извршавањем међународних обавеза је везано за настанак и деловање међународних организација. За неке случајеве вид. М. Милојевић. *Међународна заштита људских права и развој међународног права*, „Развој и перспективе Уједињених народа", Загреб 1973, стр. 239—242.

(39) Нпр. у данас несумњиво најважнијој такној организацији — Уједињеним нацијама право игра врло малу улогу.

Како примећује Кунц политичка разматрања имаће увек превагу али упркос томе Уједињене нације су политичка организација заснована на праву, тј. уставу. Међународни суд правде је дао једини исправан одговор: „Политичка природа једне организације не може је ослободити поштовања уговорних норми установљених Повељом, ако ова садржи ограничења у погледу њене надлежности или мерила за одлучивање. J. L. Kunz, *La crise et les transformations du Droit des gens*, „Recueil des Cours", 1955, t. 88, p. 32; *Conditions de l'admission d'un Etat comme membre des Nations Unies (article 4 de la Charte), avis consultatif, 1948, C. I. J. Recueil 1947—1948*, p. 64. Уосталом нико не спори да је држава политичка организација али јој то не смета да буде још увек најважнији творац права.

(40) О. Рачић, *Место међународних организација у развоју међународних односа.*

(41) Вид. бел. 33.

рад може да буде успешан само ако укупност међународних односа то допушта. Другим речима, ветрови који дувају у међународним односима осећају се мање-више и у међународним организацијама, нарочито уколико се више баве политичким питањима. Није нимало случајно што су међународне организације назване институционалним или организационим обликом за одржавање међународних односа. Тако долазимо до закључка да међународно право у неку руку представља форму а међународни односи суштину деловања међународних организација. Уосталом, то није никаква особеност међународних организација јер је очигледно да међународно право регулише и међународне односе (42), тачније онај њихов део који је подобан за правно регулисање. Стога није случајно да се у појединим уџбеницима међународно право разматра заједно с међународним односима (43). Не треба да изненађује ни то да се у неким земљама о међународним организацијама почело говорити у оквиру међународних односа, што се огледа и у литератури (44). Исто тако у неким делима су „помешани" међународни односи, међународно право и међународне организације (45), или међународни односи и међународне организације, при чему ове друге преовлађују (46).

Оно што је речено за однос између међународних организација и међународног права важи и за однос између међународних организација и међународних односа, односно одговарајућих научних дисциплина и наставних предмета. Несумњиве везе које постоје међу њима налажу само потребу да им се у Међународним односима посвети већа пажња него што је, на пример, случај с нашим наставним програмима и уџбеницима из ове широке области. Значајно је што се о њима расправља као о субјектима (поред држава и других) али би их свакако ваљало посматрати и као облик за одржавање односа у међународној заједници који се не могу више сводити на ванинституционалне односе између држава, ма како они значајни били. Не сме се заборавити да се односи између држава одвијају и у међународним организацијама и кроз међународне организације, било да је реч о односима унутар блокова или између несврстаних земаља. Осим тога, у универзалним међународним организацијама често долази до сукобљавања држава према блоковској или другој политичкој опредељености. Нису ретка ни оптуживања појединих држава да покушавају да користе међународне организације за своје уске интересе. Савремена међународна заједница пружа могућности за избор између институционалних и ванинституционалних облика међународног општења. Појава међународних организа-

(42) Б. Јовановић, *Наука о међународним односима као посебна научна дисциплина*, „Југословенска ревија за међународно право", 1963, бр. 3, стр. 335, сматра да су међународно јавно право и међународно приватно право посебне науке које су се развиле из опште науке о међународним односима. R. Pinto, *Le droit des relations internationales*, Paris 1972, pp. 51 et suiv., се труди да покаже разлику између међународног права и права међународних односа.

(43) Нпр. W. Gould, *An Introduction to International Law*, New York 1957; W. Gould — M. Barkun, *International Law and the Social Sciences*, Princeton 1970. Код нас А. Магарашевић, *Методолошка питања науке и наставе међународног јавног права и међународних односа*, „Југословенска ревија за међународно право", 1963, бр. 1, стр. 7—30; *Основи међународног права и међународних односа*, Нови Сад 1974.

(44) Б. Јовановић, нав. дело, стр. 335, међу посебне науке које су се развиле из Међународних односа наводи и Међународне организације за коју каже (1963) да је „још коначно неуобличена дисциплина".

(45) Најчешће под неким општим насловом, као нпр. P. Reuter, *Institutions internationales;* F. L'Huillier, *Les institutions internationales et transnationales;* M. Merle, *La vie internationale;* — M. Virally, *L'organisation mondiale.*

(46) Нпр. C.—A. Colliard, *Institutions internationales.*

ција означава њихово обогаћивање према коме ни наша наука о међународним односима не би смела да остане равнодушна. Разуме се да значај организација у међународним односима не би требало преувеличавати као што њихове формалне елементе не би требало прецењивати са становишта међународног права.

*

Из тих разлога се могу разумети извесна колебања о месту Међународних организација. Има доста основа да се њима баве и Међународно јавно право и, можда још више, Међународни односи (47). То потврђује и пракса неких факултета, како страних тако и наших. Тако се, на пример, почев од школске 1982/83. на Правном факултету у Титограду у оквиру Међународних односа изучава Право међународних организација као њихов посебни део. Међутим, јасно је да Међународне организације не могу да буду у целини обухваћене ни Међународним јавним правом ни Међународним односима јер се по својој садржини налазе негде између њих. Исто тако оне не могу да буду успешно изучаване без претходног познавања основа Међународног јавног права и Међународних односа. Искуство са испита из Међународних организација показује да су, сем изузетно добрих студената, боље одговоре давали студенти који су претходно положили или спремили испите из Међународног јавног права и Међународних односа. То исто важи и за уџбенике. Није нимало случајно што су најбоље уџбенике написали наставници који подједнако добро познају све три научне области. Из свих тих разлога највише има оправдања да Међународне организације буду изучаване као посебан наставни предмет. Постојећа пракса, како код нас тако и у свету, није никакав разлог за недоумице јер је она више резултат традиционалних схватања него сагледавања нових потреба.

VI. *Пракса*

Начин настанка међународних организација условио је да се о њима почело предавати прво у оквиру Међународног јавног права, посебно у облику специјалних курсева на последипломским студијама а затим и на редовним студијама за све студенте (48). Такво стање је делимично и данас, с тим што се у појединим земљама већа пажња посвећује одговарајућим регионалним организацијама (у западној Европи европским организацијама, у Латинској Америци Организацији америчких држава, у Африци Организацији афричког јединства и Арапској лиги). Касније се Међународне организације појављују и као посебан предмет (пре свега ограничене на регионалне организације), нарочито на последипломским студијама али све више и на редовним.

На пример, у Француској се на првој години предају Међународне установе *(Institutions internationales)*, које обухватају општа знања из

(47) Тај став је заступао, на седници Комисије за израду Статута Правног факултета у Београду (1966) њен тадањи председник, професор др Јован Борђевић.

(48) Вид. студије UNESCO-a нав. у бел. 1, посебно студију о настави из међународног права. Из разумљивих разлога не располажемо подацима о данашњем стању.

Међународног јавног права и Међународних односа, на трећој години Међународне организације су укључене у Међународно јавно право а на четвртој години се предају Европске организације. На последипломским студијама међународне организације се изучавају у оквиру Међународног јавног права и као посебан предмет — Међународне организације. У оквиру тог предмета се посебна пажња посвећује Европским заједницама, што је разумљиво када се има у виду да се ова настава обавља истовремено у оквиру Правног факултета и Универзитетског центра за студије Европских заједница.

Данас се Међународне организације предају на редовним студијама на многим универзитетима у Италији, Великој Британији, скандинавским земљама и САД. Много више се предају на последипломским студијама у Латинској Америци, СССР и источноевропским земљама.

У Југославији је, исто као и у свету, стање различито (49). На највећем броју факултета не постоји наставни предмет Међународне организације. Међународне организације се најчешће изучавају у оквиру Међународног јавног права на редовним студијама за све студенте а број часова зависи од наставног плана. Тако се, на пример, на Правном факултету у Бањалуци предаје као двосеместрални предмет на трећој години са 2+1 часа недељно. На неким факултетима међународне организације се изучавају како у Међународном јавном праву тако и у Међународним односима па од положаја тих предмета зависи и изучавање међународних организација. На пример, на Правном факултету у Титограду међународне организације се изучавају у оквиру општег курса из Међународног јавног права а од школске 1982/83, као што је већ поменуто, у оквиру изборног предмета Међународни односи на четвртој години изучава се Право међународних организација као његов посебни део. На Факултету политичких наука у Сарајеву је стање слично. Међународно јавно право се предаје само на Одсеку за политичке науке са 2 часа недељно а Међународни односи на одсецима за политичке науке и журналистику са 2 часа предавања и 2 часа вежби недељно. Најзад, на неким факултетима се међународне организације изучавају у више наставних предмета (50).

На другим факултетима међународне организације се на општем курсу изучавају у оквиру Међународног јавног права а као посебан курс или предмет на последипломским студијама. На Правном факултету у Скопљу, одлуком Савета од 21. септембра 1981, Међународне организације су изборни једносеместрални предмет на Одсеку за међународно право на последипломским студијама из Међународног права и Међународних односа. Предају се у трећем семестру са укупно 15 часова + 5 часова вежби. Програм обухвата најважнија правна питања (појам, конститутивни елементи, класификација, оснивање, субјективитет и доношење одлука) а од међународних организација обухвата Ује-

(49) Овај део рада писан је на основу властитих истраживања на правним факултетима и факултетима политичких наука. Писац захваљује факултетима и предметним наставницима који су одговорили на анкету. У раду су коришћени подаци који су достављени у одговорима на упитник. Осим тога коришћени су подаци изнети у рефератима поднетим на саветовању о настави на високим и вишим школама, одржаном у Охриду 1982. Вид. бел. 2.

(50) Нпр. на Правном факултету у Мостару у Међународном јавном праву Уједињене нације, у Радном праву и социјалном осигурању Међународна организација рада, у Финансијама и финансијском праву Међународни монетарни фонд, Међународна банка за обнову и развој, Европска економска заједница и Савет за узајамну економску помоћ (СЕВ).

дињене нације, специјализоване установе и регионалне организације. По личном сазнању на Правном факултету у Сплиту Међународне организације се предају као посебан предмет на последипломским студијама о праву мора.

Изгледа да се међународним организацијама највећа пажња посвећује на Универзитету у Београду. Предмет Међународне организације се у целини предаје на Факултету политичких наука и на Правном факултету, и то како на општем курсу тако и на последипломским студијама.

На Факултету политичких наука Међународне организације се предају као обавезан двосеместрални предмет на трећој години Међународног смера са 2 часа недељно. Предаје га наставник који је за тај предмет посебно изабран. На последипломским студијама се предаје, такође у оквиру Међународног смера, у зависности од програма који се утврђује за сваку школску годину.

На Правном факултету у Љубљани Међународне организације се предају као факултативан предмет на четвртој години студија, са 2 часа недељно током једног семестра.

Судећи по прописима, међународне организације се на Правном факултету више предају на општем курсу него на последипломским студијама. За последњих 25 година њихов се положај мењао пет пута (са сваком променом Статута) али општа констатација остаје непромењена. Разлике су у неким појединостима. Као наставни предмет Међународне оранизације су први пут уведене Статутом од 1959 (52). По члану 44. тога Статута Међународне организације су уведене као обавезан предмет у оквиру међународне изборне групе предмета на четвртој години студија (на којој је било и Међународно јавно право) са 2+1 часа током два семестра. Поред тога по члану 79. Међународне организације су биле један од обавезних предмета међународне групе на курсу за припрему доктората. Даље промене су показале да је тада формалноправно положај овог предмета био најповољнији. Кажемо формалноправно јер су се одредбе Статута примењивале постепено (почев од прве године) а већ после три године (1961) је донет нови Статут. У оквиру наставе организоване по степенима (52) и смеровима (53) није било места за многе предмете па ни за Међународне организације. Међутим, није било искључено да се оне предају и полажу на усменом магистарском испиту као специјални курс из „материје блиске основним предметима", односно „материје блиске основним предметима" међународног смера (тј. Међународном јавном праву и Међународним односима). Напуштање степенасте наставе довело је до доношења новог Статута (1966) који враћа Међународне организације као предмет изборне групе, сада на трећој години студија, са 2 часа недељно током два семестра. Осим тога члан 16, ст. 2. допуштао је да студенти полажу испите и из предмета изборних група за које се нису определили. На последипломским студијама су задржана решења из 1961: Међународне организације су се могле полагати на усменом магистарском испиту као специјални курс из „сродне материје" или као „предмет сродан основним предметима" смера.

(51) У примени од 1. октобра 1958.
(52) Два степена на општем курсу и трећи на последипломским студијама.
(53) Три смера на другом степену и дванаест смерова на трећем степену.

То је решење у основи задржано у статутима из 1976. и 1978. Разлике су незнатне. По Статуту од 1976. Међународне организације су биле предмет изборне групе који се предавао два семестра са 2 часа недељно док се по Статуту од 1978. предају у току једног семестра са 3+1 часа недељно. Задржана је могућност да студенти полажу више предмета изборних група него што су Статутом обавезни (чл. 21. Статута од 1978). Остало је неизмењено решење за последипломске студије, тј. Међународне организације се могу предавати и полагати као „специјални курс из једног од предмета смера или сродне дисциплине истог ... смера". Другим речима, Међународне организације се могу појавити као специјални курс из Међународног јавног права или Међународних односа а могу да буду и „сродна дисциплина" поменутих предмета, односно специјални курс из те „сродне дисциплине".

У досадањој пракси та је могућност делимично коришћена. Међународне организације нису предаване у целини али су организовани специјални курсеви о доношењу одлука у међународним организацијама, решавању спорова у међународним организацијама, чланству у Уједињеним нацијама и односима Југославије и Европске економске заједнице. Када је реч о општем курсу, немамо податке колики се проценат студената опредељује за предмете из међународне групе (на трећој години су то Међународни односи и Међународне организације) а према евиденцији о испитима њихов број износи неколико стотина годишње. Није познато у којој су мери полагали испит из Међународних организација студенти који се нису определили за међународну групу изборних предмета.

На осталим факултетима Универзитета у Београду Међународне организације се не изучавају. Изузетак представља Пољопривредни факултет који посвећује пажњу Организацији за пољопривреду и исхрану (FAO). Може да зачуди што се на појединим факултетима не изучавају одговарајуће међународне организације. То важи како за факултете друштвених тако и факултете техничких наука, па и Универзитет уметности у целини. Не само да се занемарују Организација Уједињених нација за просвету, науку и културу (UNESCO) и Светска организација за заштиту интелектуалне својине (OMPI/WIPO) већ и низ других организација у многим областима технике и саобраћаја иако смо оправдано незадовољни стањем у коме се наша привреда налази. Боље познавање међународних организација је неопходни предуслов за успешно деловање у њима. Надајмо се да ће опште стање привреде а не само велика задуженост учинити да се на одговарајућим факултетима и вишим школама посвети дужна пажња међународним финансијским организација. По себи се разуме да проучавање међународних организација мора да буде критичко, тј. да осветљава како оно што значи напредак тако и слабости.

Искуство показује велики значај наставних планова. Није свеједно колико је студената обухваћено наставом, тј. да ли је један предмет обавезан за све студенте или није. Као што смо напоменули, на Правном факултету у Београду релативно велики број студената полаже испите из Међународних организација мада није утврђен њихов број ни за једну школску годину нити генерацију уписаних студената. Тај би број био и већи да не постоји и потпуно неоправдана пракса да се

иначе мали број студената сваке године упућује на опредељивање за само једну групу изборних предмета чиме се они практично претварају у обавезне док се сви остали потпуно занемарују. Од тога највећу штету трпе студенти који уместо разноврсног добијају једнострано образовање. На срећу, ова инерција надлежних нема теже последице јер се ради о релативно малој групи студената у одељењима ван седишта факултета али ни они не смеју да буду студенти другог реда и лишени права избора које имају сви студенти. Ови и други недостаци у настави се у извесној мери отклањају разним облицима добровољног ваннаставног рада као што су, на пример, стручне групе, клубови за Уједињене нације, UNESCO и друге међународне организације. Није ли интересовање студената путоказ у коме смеру треба нешто мењати?

VII. *Закључак*

Постојање и деловање великог броја међународних организација само по себи представља појаву која захтева озбиљно проучавање. Очигледно је да то мноштво организација са свим разноликостима не може да буде свестрано научно проучено у оквирима постојећих наставних предмета у којима нужно има релативно ограничено место. Тиме су међународне организације прерасле оквире предмета у којима су настале. С друге стране, много је важније да ни због својих особености међународне организације не могу да буду у целини укључене у било који други наставни предмет, ма колико биле додирне тачке или везе међу њима. Стога је једино исправно да оне буду изучаване у оквиру посебног наставног предмета, с разумљивим указивањем на те везе, посебно у мери у којој за њих важе правила која се у другим предметима изучавају и без којих се не могу потпуно схватити. То посебно важи за Међународно јавно право и Међународне односе са којима Међународне организације чине целину наставних предмета који проучавају односе у међународној заједници. Имајући то у виду чини нам се да би Међународне организације требало да постану посебан наставни предмет и на последипломским студијама, бар као изборни предмет, као што је то већ на неким факултетима не само у свету него и у Југославији.

Dr. Momir Milojević,
Associate Professor of the Faculty of Law in Belgrade

INTERNATIONAL ORGANISATIONS AS A COURSE

Summary

The study of international relations in its widest sense is rather significant in the sphere of social sciences, and more particularly in the International Law as a collection of the minimum of rules of conduct, and in the International Relations, as a discipline concerning the events in international community. These disciplines are joined by the course of International Organisations, at the beginning within the framework of the Public International Law, and then, and more and more, as an indepen-

dent discipline. It is not necessary today to emphasize the importance of the growing role of international organisations as forms of institutionalized international cooperation, whose founders „have more done for civilisation and understanding between peoples than many famous diplomats". Consequently, international organisations appear in a two-fold role, namely: as a place of international meetings and as a workshop for the elaboration of international law.

It is evident that such phenomenon cannot be studied throughly in any single discipline. International organisations are created by applying of international law which is in force at the moment of their creation. Their functionning is regulated by this law. Finally, they are authorized to change and develop it. However, one has to note that international organisations do not deal much with law. Viewed from that standpoint, they widely surpass international law and are first of all the institutionalized form of international relations. Therefore it is not accidental at all that international organisations are studied sometimes within the course of International Relations, and more particularly by the experts for political sciences. However, international organisations cannot be identified with international relations, which they belong to only partially. Rather various international relations to quite a degree are developed outside of any institutional framework. In such circumstances international organisations are situated in the realm of science between the Public International Law and the International Relations. The present situation is particularly visible in the introduction of another similar discipline, namely International Institutions.

Specific position of International Organisations determines also its substance. The general part includes the general theory of international organisations, while the particular part is dedicated to the study of international organisations classified according to their characteristics. Teaching of the course of International Organisations depends on the situation and approach in individual countries, and varies from faculty to faculty, but many reasons speak in favour of studying it as a separate discipline.

Dr Momir Milojević,
professeur à la Faculté de droit à Belgrade

LES ORGANISATIONS INTERNATIONALES COMME SUJET D'ENSEIGNEMENT

Résumé

L'étude des questions des relations internationales dans le sens le plus large occupe une place considérable dans les sciences sociales. Il s'agit en premier lieu du Droit internatinal, comme l'ensemble de règles minimales de conduite, et ensuite des Relations internationales, comme une discipline concernant les événements dans la communauté internationale. Ces disciplines rejoignent les Organisations internationales, d'abord dans le cadre du Droit international public et puis de plus en plus comme une discipline indépendante. Aujourd'hui il n'est pas nécessaire de souligner l'importance du rôle croissant des organisations internationales comme une forme de coopération internationale institutionalisée dont les fondateurs „ont fait plus pour la civilisation et l'entente entre les peuples que bien des diplomates célèbres". Par consequent, les organisations internationales apparaissent en double fonction: lieu de regroupement international et atelier d'élaboration du droit international.

Evidemment ce phénomène ne peut pas être étudié dans son ensemble dans aucune discipline scientifique déjà existente. Les organisations internationales sont créées en application du droit international en vigueur au

moment de leur naîssance. Leur fonctionnement est bien réglementé par ce droit. Enfin, elles sont dotées du pouvoir de le modifier et développer. Mais, il faut avoir en vue que les organisations internationales s'occupent peu du droit. De ce point de vue, elles débordent largement le droit international, elles sont avant tout une forme institutionnelle des relations internationales. Ce n'est pas par hazard que les organisations internationales soient parfois étudiées dans le cadre des Relations internationales, notamment par les experts en sciences politiques. Pourtant, les organisations internationales ne peuvent pas être confondues aux relations internationales auxquelles elles n'appartiennent qu'en partie. Or, les rapports internationaux tres diversifiés se déroulent en grande partie toujours en dehors de chaque cadre institutionnel. Dans ces conditions là les organisations internationales se trouvent dans le monde de la scence entre le Droit international public et les Relations internationales. Cet état actuel se manifeste surtout dans l'introduction d'une autre discipline semblable — Institutions internationales.

La place particulière des Organisations internationales détermine leur propre contenu. La partie générale comprend la théorie générale des organisations internationales tandis que la partie spéciale est consacrée à l'examen des organisations internationales classées selon leurs propres caractéristiques. L'enseignement des Organisations internationales varie tant d'un pays à l'autre que d'une faculté à l'autre, mais pour de nombreuses raisons il semble le plus juste de les étudier en tant qu'une discipline autonome.

UDK — 347.77

мр Слободан Марковић,
асистент Правног факултета у Крагујевцу

ДЕПОНОВАЊЕ МИКРООРГАНИЗАМА У ПОСТУПКУ ПАТЕНТИРАЊА МИКРОБИОЛОШКИХ ПРОНАЛАЗАКА

Почетак индустријског искоришћавања микробиолошких проналазака био је, по завршетку првог светског рата, обележен освајањем масовне производње ферментационих производа као што су ацетон, бутанол, етанол, лимунска киселина и др. Нарочито јак подстицај за истраживање и унапређење могућности коришћења микробиолошких појава у индустрији дало је 1928. године Флемингово откриће пеницилина, које је отворили пут производњи антибиотика уз помоћ метаболичких процеса који се одвијају у микроорганизмима. Ови, најчешће једноћелијски, организми, међу које се убрајају алге, бактерије, актиномицете, гљиве, квасци, протозое и вируси, карактеришу се огромном репродукционом способношћу, великом прилагодљивошћу спољним условима и, што је за човека најважније, издашношћу биохемијских потенцијала. Привредно искористиви биохемијски потенцијал микроорганизама заснован је на околности да ови садрже ензиме (ферменте) који обављају катализаторску функцију у хемијским реакцијама које се одвијају током метаболичког процеса микроорганизама. Другим речима, одређени сој микроорганизама на одређеној хранљивој подлози производи одређену хемијску супстанцу. „Ма коју хемијску реакцију замислили, врло је вероватно да негде у природи живи нека врста микроорганизама који су у стању да изведу ту реакцију" (1).

Стваралачко тежиште код микробиолошког проналаска лежи алтернативно или комбиновано у:

а) избору већ познатог микроорганизма и његовој примени у одређеном биохемијском процесу;

б) открићу новог микроорганизма који је изолован из узорка тла и његовој примени у одређеном биохемијском процесу;

в) одгајању, одн. стварању, новог микроорганизма помоћу метода селекције, мутације или генетског инжењеринга.

При том, тежи се увек избору, открићу или стварању микроорганизма који ће се у погодној супстанци брзо репродуковати и моћи

(1) D. Dubos, *The Unseen World*, The Rockefeller Institute Press, New York 1962, стр. 49 (наведено према H. Pogodda, *Studie zur Schaffung eines sozialistischen Züchterrechts*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, Berlin 1970, стр. 52)

гајити у великим количинама. Затим, његове физиолошке особине морају, под одређеним условима, бити константне, што подразумева да извесне ензиме морају прозводити брзо и издашно. Коначно, жељени биохемијски процес мора бити изводљив под релативно једноставним условима и уз мали утрошак енергије.

Дакле, микробиолошки проналазак можемо укратко да дефинишемо као ново и инвентивно решење одређеног техничког проблема, које се одликује искоришћавањем биохемијских или чисто биолошких својстава микроорганизама. Микробиолошки проналасци се могу поделити у две групе: а) оне који се састоје у искоришћавању микроорганизама као биохемијских радних средстава и б) оне који се састоје у искоришћавању микроорганизама као предмета рада у циљу одгајања или стварања нових култура (2).

Својом припадношћу свету тзв. живе материје (3), а затим захваљујући својим специфичностима и огромном привредном значају, микроорганизми, као елеменат проналаска, изазивају читав низ патентно-правних проблема којима се правна теорија и пракса интензивно баве од 50-тих година овог века па до данас (4). Неки од ових проблема су директно или индиректно већ решени у упоредном и међународном праву (нпр. проблем техничке природе микробиолошких проналазака), али неки проблеми су актуелни и данас (или поготову данас) у добу тзв. треће технолошке револуције која се одвија, између осталог, на пољу биотехнологије и генетског инжењеринга. Један од тих проблема је депоновање микроорганизама у поступку патентирања микробиолошких проналазака.

1. ДА ЛИ ЈЕ И ЗБОГ ЧЕГА ПОТРЕБНО ДЕПОНОВАЊЕ МИКРООРГАНИЗАМА?

Према општој теорији патентног права, а и према владајућем ставу позитивног законодавства и правне праксе у свету, проналазак је дефинисан као ново и инвентивно учење о техничком поступању *(Lehre zum technischen Handeln)*. Садржина овог учења јесте на који начин и уз помоћ којих средстава се решава одређени технички задатак. Из самог појма учења, произлази да је реч о психичком садржају (нематеријалном добру) који сваком просечном стручњаку (Fachmann/person skilled in the art) омогућава да без додатног инвентивног напора реши технички задатак на који се учење односи. Овај квалитет проналаска као техничког учења познат је у теорији као „поновљивост проналаска". Управо захваљујући својој поновљивости, проналасци сачињавају тзв. стање технике, под којим се подразумева скуп свих техничких знања којима нека друштвена заједница располаже у одређеном тренутку. Стање технике (у свету) представља, с једне стране, основу на којој

(2) J. Rudolph, *Fragen des Rechtsschutzes auf dem Gebiet der technischen Mikrobiologie*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, Berlin 1970, стр. 85; F. Epstein, *Der Schutz der Erfindungen auf dem Gebiete der Mikrobiologie* (GRUR INT 1974, стр. 271).

(3) Наука сматра да вируси представљају прелаз из мртве у живу материју. Они, наиме, не могу самостално да живе и размножавају се, већ су витални једино у спрези са ћелијом домаћином.

(4) J. Rudolph, Op. cit. стр. 83.

људи стварају нове проналаске, а с друге стране, мерило новости и инвентивне висине тих потоњих проналазака. Коначно, тај допринос укупном техничком знању заједнице чини и друштвени основ патента као временски ограниченог, законом гарантованог монопола одређеног субјекта да привредно искоришћава свој патентирани проналазак. Због тога су пракса и теорија патентног права изградиле врло строге услове у погледу оне фазе у патентирању проналазака, која представља пренос техничког учења из приватне (тајне) сфере проналазача (пријавиоца) у јавни домен. Наиме, пренос проналаска из приватне у јавну сферу врши се његовим објављивањем у патентној пријави. Уколико у патентној пријави нису изнети сви релевантни подаци на основу којих просечан стручњак може да понови проналазак који је пријављен за патентирање, сматра се да проналазак није у довољној мери објављен. Правна последица овакве ситуације је немогућност патентирања таквог проналаска.

Поновљивост и објављеност као услови патентибилности проналазака су у логичкој и тесној вези: мањкавост у поновљивости проналаска повлачи и мањкавост у објављености истог. Са друге стране, мањкавост у објављености проналаска не мора да значи и његову стварну непоновљивост, већ може бити у питању и само пропуст у опису проналаска у патентној пријави.

Кад је реч о микробиолошким проналасцима, видели смо да је, без обзира на патентну категорију којом се тај проналазак штити (5), битан елеменат таквог техничког учења сам микроорганизам. Ово подразумева обавезу пријавиоца да одреди, тј. опише микроорганизам у питању, и то на начин који ће омогућити просечном стручњаку да, без додатног инвентивног напора и уз прихватљив утрошак времена и рада, понови проналазак за који се тражи патент. Будући да опис проналаска као елеменат патентне пријаве даје могућност пријавиоцу да се служи само писмом и сликом, на задовољавајући начин могу бити описани само они микроорганизми који су општепознати и приступачни сваком стручњаку (6). При том, довољно је да у опису проналаска буде садржано упутство на одређену номенклатуру микроорганизама и ознаку коју поједини микроорганизам има према тој класификацији. Наиме, као део света флоре, микроорганизми су разврстани у класе, редове, фамилије, родове и врсте према својим морфолошким и физиолошким особинама. Уобичајена је тзв. биноминална номенклатура која се састоји од имена рода и врсте. У патентним списима често је позивање на један од међународно најпризнатијих каталога микроорганизама са описима — америчку Bergey's Manual of Determinative Bacteriology, Baltimore.

Међутим, упркос релативно добро разрађеној таксономији, опис микроорганизма има недостатке који не могу бити отклоњени: готово је немогуће прецизно одредити граничне особине између две суседне врсте, делом због промењивости самог микроорганизма, а делом зато што опис увек носи и црту описивачевог субјективног угла посматра-

(5) Патент за микроорганизам, патент за примену микроорганизма у одређеном биохемијском процесу, патент за поступак производње одређене хемијске супстанце уз помоћ микроорганизма или патент за саму хемијску супстанцу (која је добијена помоћу одређеног микроорганизма).

(6) F. Epstein; *Der Schutz der Erfindungen auf dem Gebiete der Mikrobiologie* (GRUR INT 1974, стр. 272).

ња. Поред тога, под утицајем разних мутагених фактора појављују се у оквиру једне врсте посебни сојеви микроорганизама који нису обухваћени постојећом таксономијом. Ове мањкавости у могућности прецизног описа микроорганизама доводе до поплаве нових врста у каталозима микроорганизама, иако се не ради увек о стварно новим врстама. Проф. Waksman о томе каже: „У последње време су описане многе нове врсте, али најчешће због тога што је лакше ‚створити' нову врсту него покушати изнаћи везу између особина једне управо изоловане културе и оних, у литератури већ описаних, познатих врста" (7).

Дакле, према претежном схватању стручњака, таксономски опис микроорганизама није довољно поуздан начин њихове идентификације (8). У патентном праву се ова околност одражава као мањкавост патентне пријаве, и то како у самом патентном захтеву који, иначе, мора максимално прецизно да одреди проналазачку идеју за коју се тражи патент, тако и у опису проналаска, који мора садржати недвосмислено упутство за стручњака како да изведе проналазак.

Поред проблема идентификације, за таксономски опис микроорганизама који нису опште приступачни, везан је још један проблем. Наиме, стручна јавност не може на основу таксономског описа једног новоствореног или новооткривеног микроорганизма да дође до тог микроорганизма као неопходног радног средства или предмета рада, а да не уложи сопствени инвентивни напор, одн. огромно време и рад. За патентно право то значи да се микробиолошки проналазак у којем се користи новостворени или новооткривени микроорганизам не може поновити, будући да информација у патентној пријави садржи само задатак техничког проблема, а не и решење.

Уважавајући велики привредни значај микробиолошких проналазака, правна пракса у упоредном праву није дозволила да ова околност остане трајна препрека за патентирање тих проналазака. Решење је потражено у институту депоновања микроорганизама у одређену стручну, правом признату, установу, чиме се обезбеђује: а) могућност увида у живу културу микроорганизма ради идентификације и б) могућност приступа јавности микроорганизму као материјалном средству за извођење техничког учења које чини предмет проналаска.

Пракса депоновања микроорганизама у поступку патентирања микробиолошких проналазака започела је 1950. у САД (9), а затим се проширила 1958. у СР Немачку, 1959. у Холандију и Швајцарску (10). Такву праксу су увели патентни заводи ових земаља. Но, будући да су мишљења у погледу законитости обавезе депоновања микроорганизама била подељена, чекало се на реакције правосуђа и законодавца да прекину штетно и неподношљиво стање неизвесности у погледу патентибилности микробиолошких проналазака. Тек 1967, Закључком XIV сената

(7) 21 Bacteriology Review, 1—29, 1957 (наведено према L. Robbins: *Zur Frage der Patentierung von mikrobiologischen Verfahren — ein internationales Problem* — GRUR INT 1961, стр. 119).

(8) Има, међутим, и аутора који другачије мисле. Види H. Wirtz: *Zur Offenbarung biochemischer Verfahren* (GRUR 1969, стр. 116).

(9) E. v. Pechmann, *Hinterlegung und Freigabe neuer Mikroorganismen* (Mitt. 1977, стр. 41).

(10) L. Robbins, *Zur Frage der Patentierung von mikrobiologischen Verfahren — ein internationales Problem* (GRUR INT 1961, стр. 122 и 123).

БПГ (30. VI 1967) (11) правосуђе СР Немачке, у поступку по приговору за издавање патента за примену културе Streptomyces psammoticus у ферментационом процесу производње антибиотика tetracyclin-a, потврђује обавезу пријавиоца микробиолошког проналаска у којем се користи дотад непознати микроорганизам, да исти депонује. У САД прво судско реаговање о овом питању уследило је тек 1970. У предмету „Argoudelis" CCPA је 17. XII 1970 (12), између осталог, дошао до закључка да захтев објављености проналаска у патентној пријави (enabling disclosure), формулисан у чл. 112. Патентног закона САД, а примењен на нове и дотад непознате микроорганизме, подразумева обавезу пријавиоца да предметни микроорганизам депонује у одговарајућу установу. Судска одлука од значаја за ово питање у Великој Британији је пресуда Врховног суда (High Court) из 1973. у предмету „American Cyanamid Co. v. Berk Pharmaceuticals Ltd", где је речено да опис микроорганизма и његове биохемијске дејствености није довољан да одговори услову објављености проналаска (13). У Јапану, наслањајући се на Патентни закон из 1971, постоје прописи о обавези депоновања микроорганизама у поступку патентирања микробиолошких проналазака (14). Ипак, у даљем тексту ћемо се ослањати претежно на праксу и теорију СР Немачке и САД, будући да је у овим земљама проблем који обрађујемо најпре уочен и најтемељније размотрен (15).

На међународном плану, Одредбе о спровођењу Европске конвенције о патенту (Минхен 1973.) прописују у правилу бр. 28. обавезу депоновања микроорганизама. Ово правило је ревидирано 1979. Коначно, у Будимпешти је 28. IV 1977. закључена Конвенција о међународном признању депоновања микроорганизама у сврхе поступка патентирања. Из самог назива овог документа се види да се он не односи на обавезу депоновања микроорганизама, већ, претпостављајући ову обавезу, он се односи на обавезу узајамног признања иностраних депоа у свим земљама које су приступиле Конвенцији. Према стању из 1984, земље чланице ове тзв. Будимпештанске уније су: Бугарска, Француска, СР Немачка, Мађарска, Шведска, Јапан, Лихтенштајн, Филипини, СССР, Шпанија, Швајцарска, Белгија, Велика Британија и САД (16). Даље, користећи могућност колективног чланства у овој Унији на основу чл. 9. тач. 1-а Конвенције, од новембра 1980. Европска патентна организација (створена на темељу Европске конвенције о патенту) је члан Будимпештанске уније.

У југословенским прописима, судској пракси, као и пракси Савезног завода за патенте није утврђена обавеза депоновања микроорганизама у поступку патентирања микробиолошких проналазака.

---

(11) Закључак објављен у BPatGe 9, стр. 150.

(12) Одлука објављена у 168 USPQ 1971, стр. 99.

(13) D. M. Gaythwate, *Patents for Microbiological Inventions in the United Kingdom* (Annual of Industrial Property Law, London 1977, стр. 469).

(14) E. v. Pechmann, *Über nationale und internationale Probleme des Schutzes mikrobiologischer Erfindungen* (GRUR 1972, стр. 54).

(15) F. Lederer, *A Perspective on Patenting Microorganisms Under the European Convention* — Prospects and Considerations (APLA 1979, стр. 291).

(16) GRUR INT 1984, стр. 158 и 159.

2. ПРАВНО-ТЕОРИЈСКИ АСПЕКТИ ДЕПОНОВАЊА МИКРООРГАНИЗАМА

2.1 Питање правног основа

У периоду пре, а и непосредно пошто је судска пракса дала свој суд о обавези пријавилаца микробиолошких проналазака да депонују микроорганизам који је дотад био непознат, у теорији СР Немачке је, поред начелног одобравања ове обавезе, постојало и мишљење да је она незаконита (17). Уважавајући аргументе поновљивости и објављености проналазака (о чему ће бити речи касније) као аргументе практичне природе, ово мишљење се заснива на анализи и тумачењу чл. 26, ст. 1, тач. 4 Патентног закона СР Немачке из 1968. Тај пропис гласи: „У пријави се проналазак има тако описати да се његово коришћење од стране осталих стручњака *чини могућим.*" То, према Wirtzu, значи, пре свега, да пријавилац није дужан да снабдева патентни завод, нити јавност техничким средствима за понављање његовог проналаска, већ је довољно да се проналазак чини поновљивим под претпоставком приступачности свих техничких средстава које је имао и сам пријавилац. Наравно, проналазач (пријавилац) мора да открије начин како је дошао до средстава за извођење проналаска уколико ова већ нису општепозната или приступачна, те, ако постоји вероватноћа да би тим начином и други стручњаци могли доћи до истих, може се сматрати да је услов поновљивости проналаска задовољен. Ово схватање се, заправо, наслања на теорију о теоријској поновљивости проналазака, која је настала у вези са проблемом патентибилности нових биљних сорти и поступака за њихово стварање (18). Отуда Wirtz закључује да: „у оквиру патентне пријаве која се односи на биохемијско понашање микроорганизма који није на други начин доступан јавности, не постоји законска обавеза депоновања истог, али да постоје знаци који говоре да је једна таква обавеза, у међувремену, заснована обичајним правом" (19).

Супротно мишљење заступа аустријски аутор Епстеин. Он има у виду пропис који садрже готово сви патентни закони, а који обавезује пријавиоца да на тражење патентног завода достави узорке, пробе и моделе, уколико је то потребно ради бољег разумевања описа проналаска у патентној пријави (чл. 91 ст. 1. тач. 3. аустријског Патентног закона, чл. 114, америчког Патентног закона, §5 Уредбе о патентним пријавама СР Немачке из 1968). Тако се, по Епстеину, „од почетка нормирани патентно-правни услови могу без икаквог натезања применити на микробиолошке проналаске" (20).

Морамо запазити да ниједно од ових схватања не погађа проблем са правне стране. Тачно је Wirtz установио да је неспојиво са класичним учењем о праву нематеријалних добара да подносилац патентне пријаве мора да снабде патентни завод и јавност техничким средствима за понављање свог проналаска. Са друге стране, када се схватање овог аутора, који се, иначе, залаже за патентибилност микробиолошких про-

(17) H. Wirtz, *Zur Offenbarung biochemischer Verfahren* (GRUR 1969, стр. 116).

(18) Види H. Schade, *Patentierung von Pflanzenzüchtungen* (GRUR 1950, стр. 317).

(19) H. Wirtz, *Op. cit.*, стр. 117.

(20) F. Epstein, *Der Schutz der Erfindungen auf dem Gebiete der Mikrobiologie* (GRUR INT 1974, стр. 272).

налазака (укључујући и саме микроорганизме) (21), о довољности теоријске поновљивости проналаска доведе до крајњих последица, произлази закључак да је патентирање једног знатног броја микробиолошких проналазака непотребно. Наиме, на свим микробиолошким проналасцима где се користи дотад непознат микроорганизам који није опште приступачан, постоји фактички монопол самог проналазача. Како добру које се не може повредити није ни потребна правна заштита, патент би, у том случају, за свог титулара био сувишан, а објављивање таквог проналаска би за јавност представљало непостојећу корист. Ни Епстеин није у праву. Депоновање узорака, проба и модела на захтев патентног завода има за сврху да допуни опис проналаска и послужи искључиво испитивачима патентног завода да боље схвате и оцене проналазак. Депоновање микроорганизама, о којем ми овде расправљамо, у вези је, међутим, са потребом јавности да има комплетан увид у проналазак и да тај исти проналазак може да понови користећи депоновани микроорганизам који, иначе, није реално приступачан на други начин.

Уопште, кад је реч о правном основу обавезе депоновања микроорганизама у поступку патентирања микробиолошких проналазака, тешко је отети се утиску да су и правна теорија, а посебно пракса, свој поглед концентрисале на практичне разлоге, а не на правну норму. Како Pechmann каже, „патентно право је прагматично право код којег чисто теоријска разматрања морају уступити место захтевима праксе" (22). Простор за овакво схватање отвара пре свега, сама функција патентног права као стимулатора научног и техничког напретка, а затим и врло флексибилно формулисан појам проналаска. Међутим, у свему томе није занемарљива околност да се овде ради о микробиологији, научно-техничкој области за коју су животно заинтересоване снажне привредне гране као фармацеутска и хемијска индустрија и индустрија производње и прераде хране, чији је друштвени утицај знатан. Ово је лепо приметио Wuesthoff (23), поредећи још 1960. развој правне праксе на пољу патентибилности микробиолошких проналазака, са једне, и нових биљних сорти, са друге стране. Иако су основни патентно-правни проблеми ове две врсте проналазака исти, будући да је у оба случаја реч о искоришћавању биолошких сила, биљне сорте су — данас то можемо са сигурношћу рећи — готово сасвим истиснуте из система патентне заштите (24), док је патентибилност микробиолошких проналазака ван сваке сумње. Конкретан проблем свих биолошких проналазака јесте њихова поновљивост, и, у вези с тим, питање да ли се репродукциона способност живе материје може, у патентно-правном смислу, схватити као поновљивост.

---

(21) H. Wirtz, *Die Einordnung der mikrobiologischen Verfahren sowie der durch diese zu gewinenden Erzeignisse unter den Erfindungsbegriff im Strassburger Übereinkommen* (GRUR 1970, стр. 106); H. Wirtz, *Nochmals — die schutzlosen Mikroorganismen* (GRUR 1971, стр. 238).

(22) E. v. Pechmann, *Sind Vermehrungsansprüche bei biologischen Erfindungen ungesetzlich?* (GRUR 1975, стр. 398).

(23) F. Wuesthoff, *Schöpferische Fortentwicklung auf dem Gebiet der belebten Natur, eine neue Grundsatzfrage des gewerblichen Rechtsschutzes* (GRUR 1960, стр. 522).

(24) Види чл. 2. ст. 2. Патентног закона СР Немачке из 1981. и чл. 53б Европске конвенције о патенту.

2.2 Депоновање микроорганизама и поновљивост микробиолошког проналаска

О овом питању постоји обимна литература. Из мноштва теоријских прилога могу се издвојити, најпре, два радикална и супротстављена става:

а) Поновљивост је изведена из појма проналаска, одн. она је у вези са техничким карактером проналаска. Ако би се патентно право задовољило само објављивањем резултата стваралачког поступка, то би значило да би јавност била обогаћена само сазнањем о техничком задатку, а не и о решењу задатка у виду правила о техничком поступању. Резултат стваралачког поступка који је непоновљив указује на недовршеност проналаска, одн. непостојање увида у каузалну везу између поступка и резултата, што је неспојиво са техником. Осим тога, пристајање на непоновљивост стваралачког поступка може у патентно право увести, на мала врата, заштиту открића (25).

б) Супротно схватање полази од чињенице да ниједан патентни закон не тражи изричито поновљивост проналаска, већ његову *привредну искористивост*. Захтев поновљивости проналаска у класичном смислу јесте логични резултат тумачења патентног закона у време када су се проналасци односили искључиво на подручје тзв. мртве материје (физика, хемија). Данас, у доба свесног и планског искоришћавања биолошких сила у људске сврхе, захтев поновљивости се мора ревидирати у том смислу да је за патентибилност једног проналаска битно да постоји поновљив начин на који се проналазак може употребљавати (привредно искоришћавати), а не како се може поновити стваралачки поступак проналазача (26).

Конкретна последица ових схватања јесте у томе што, у првом случају, депоновање микроорганизама није довољно за патентибилност биохемијских проналазака у којима се користи дотад непознати и на други начин неприступачни микроорганизам. У другом случају, уз приступачност јавности депонованих микроорганизама, ови проналасци су патентибилни.

Теорија је, међутим, дала и једно треће решење, које преовлађује и у правној пракси, а које почива на анализи односа између проналаска и патентног захтева, одн. патентне категорије у оквиру које пријавилац проналаска тражи заштиту. Као што је познато, решење одређеног техничког задатка, које представља привредни мотив научноистраживачког рада, може бити повезано са нужношћу решавања више претходних техничких задатака који се појављују као препреке на путу ка циљу. Узмимо, на пример, да се нови антибиотик A производи у новом технолошком поступку B уз помоћ новог микроорганизма C који је добијен

(25) G. Benkard, *Wiederholbarkeit als Erfordernis der Patentfähigkeit* (GRUR 1953, стр. 103); F. Lindenmeier, *Zum Begriff der technischen Erfindung* (GRUR 1953, стр. 14); C. Schramm, *Grundlagenforschung auf dem Gebiet des gewerblichen Rechtsschutzes und Urheberrechtes*, Berlin 1954, стр. 30; * Blum-Pedrazzini, *Das schweizerische Patentrech*, Bern 1959, Band I, чл. 1, prim. 13 и 15; * A. Troller; *Immaterialgüterrecht*, Basel 1959, Band I, стр. 66 (* наведено према E. Büchting) *Sortenschutz und Patent*, Bonn 1962, стр. 77)

(26) Pintzger, *Ueber die Patentfähigkeit von Pflanzenzüchtungen* (GRUR 1938, стр. 739); E. Kirchner, *Zur Frage der Wiederholbarkeit bei Pflanzenzüchtungserfindungen* (GRUR 1951, стр. 572); F. Wuesthoff, *Erschliessung des Patentrechts für neue Gebiete* (GRUR 1953, стр. 230); F. Lederer, *A Perspective on Patenting Microorganisms Under the European Convention — Prospects and Considerations* (APLA 1979, стр. 290); H. Wirtz, *Nochmals die schutzlosen Mikroorganismen* (GRUR 1971, стр. 239).

коришћењем метода генетског инжењеринга. Не губећи из вида логично правило да врста проналаска одређује и врсту патентног захтева (облик патентне заштите), морамо запазити да проналазач овог новог антибиотика има широку могућност избора патентних категорија којима би могао да заштити свој привредни интерес од конкуренције. У патентноправном смислу, проналазак антибиотика А се, под условом постојања инвентивне висине, може расцепкати на више проналазака. Проналазач овог антибиотика може поставити захтев за патентну заштиту новог микроорганизма С, захтев за заштиту примене новог микроорганизма у поступку В производње антибиотика А, захтев за заштиту поступка В производње антибиотика А и, коначно, захтев за заштиту самог антибиотика А. Дакле, „избор патентне категорије чини пријавилац као господар поступка пријављивања" (27). Овај избор је међутим, мање-више свуда ограничен прописима патентног права иза којих обично стоје разлози традиционализма, етичких обзира, национални протекционизам и друге правно-политичке идеје. Тако, на пример, по праву Југославије (28) није могуће патентирање микроорганизама (у САД то није било могуће до 1980) (29). Затим, у Југославији није могуће патентирати ни хемијске супстанце и лекове (30) (ова забрана — Stoffschutzverbot — је у СР Немачкој укинута 1968, а у САД није никад ни постојала). Проблем избора патентне категорије састоји се, према томе, у постизању максималне могуће монополске заштите свог привредног интереса везаног за одређени проналазак, уз, наравно, уважавање принудних прописа патентног права.

Враћајући се, сад, на питање поновљивости микробиолошких проналазака, морамо уочити да захтев поновљивости има различиту тежину у случају када се патентни захтев односи на сам микроорганизам, и када се односи на поступак стварања неке хемијске супстанце помоћу тог микроорганизма. Наиме, када се патентни захтев односи на нов микроорганизам који није приступачан јавности другачије но путем његовог депоновања које чини пријавилац, појављује се један од два могућа проблема: ако је реч о *новооткривеном* микроорганизму, то је, у патентно-правном смислу откриће, а не проналазак, без обзира што је вероватноћа минимална (31) да ће неки други стручњак изоловати исти такав микроорганизам на начин како је то учинио сам откривач. У том случају нема говора о патентној заштити. Ако је реч о *новоствореном* микроорганизму чији се поступак стварања не може практично поновити, долази се до ситуације у којој се патентна заштита даје за телесну ствар, а не за техничко учење. Када се боље погледа, патентирање оваквог микроорганизма би противречило идеји патента као равнотеже интереса између титулара и друштвене заједнице: микроорганизам као телесна ствар је подложан променама и пропадању, што значи да је могуће да титулар патента ужива монопол за једно правно

(27) Benkard, *Patentgesetz — Kommentar*, München 1981, стр. 419.

(28) Закон о заштити проналазака, техничких унапређења и знакова разликовања, чл. 23. тач. 7.

(29) Прекретницу у том погледу представља пресуда Врховног суда САД у предмету Chakrabarty v. Diamond (206 USPQ 1980, стр. 193, одн. GRUR INT 1980, стр. 672).

(30) Закон о заштити проналазака, техничких унапређења и знакова разликовања, чл. 23. тач. 2. и 4.

(31) „Од преко 36000 организама који су изоловани из узорака тла из целог света, само је једна гљива Streptomyces која је изолована из узорка тла из Венецуеле имала својсво да изведе синтезу антибиотика chloramfenicola." (E. v. Pechmann) *Über nationale und internationale Probleme des Schutzes mikrobiologischer Erfindungen* (GRUR 1972, стр. 53).

добро које, уколико пропадне по истеку рока патентне заштите, никад не постане јавно добро, или ако постане, то је само за ограничено време.

Потребно је видети како стоји ствар са проблемом поновљивости у случају када се патентни захтев односи на поступак стварања неке хемијске супстанце помоћу тог микроорганизма. Сам производни поступак може бити и рутински, али је вештина (привредно оправданог) заобилажења деведесетогодишње забране патентирања хемијских материјала (32) у Немачкој изнуђила теорију о тзв. аналогним поступцима, по којој се патентибилност рутинских производних поступака заснива или на избору полазног материјала, или на резултату као нераздвојним елементима поступка. За поновљивост било којег производног поступка довољно је да полазни материјал постоји и да је приступачан јавности. Уколико је реч о дотад непознатом полазном материјалу, потребно га је ближе идентификовати, између осталог и путем описа начина на који је проналазач до њега дошао, али није неопходно да га сваки стручњак може на исти начин добити ако тај материјал већ постоји и ако је приступачан. За поступке производње хемијских супстанци у којима се користе микроорганизми, то значи да је небитно да ли се микроорганизам може увек наново створити или изоловати из узорка тла, већ је битно да, као такав, постоји и да га заинтересована јавност може набавити. Приступачност таквог микроорганизма обезбеђује се депоновањем истог у надлежну институцију, чиме сваки стручњак долази у положај да може да понови поступак производње одређене хемијске супстанце, што и чини предмет самог патентног захтева. Околност што депоновани микроорганизам може временом пропасти је, за овај угао посматрања, такође ирелевантна, јер тај ризик постоји за целокупни материјални свет и погађа, хипотетички, све патенте (проналазак који почива на коришћењу нафте постаће неизводљив када светске резерве нафте буду исцрпљене).

Од управних и судских одлука које су од значаја за ово питање у СР Немачкој, морамо се најпре задржати на Закључку БГХ од 27. III 1969. у предмету „Црвени голуб" (Rote Taube) (33). Овом одлуком је највиша судска инстанца начелно потврдила технички карактер проналазака у којима долази до изражаја коришћење биолошких сила, и тиме ставила тачку на неисторијско тумачење појма проналаска. У погледу услова поновљивости, BGH је заузео став да биолошки проналасци нису изузети од овог општег услова патентибилности проналазака, јер „проналазак, као учење о техничком поступању, открива само онда једно готово решење, уколико стручњак може, неограничено понављајући ово учење, да ради са подједнаким успехом... Управо у томе што проналазач у патентном спису открива стручној јавности којим путем и уз која средства је дошао до жељеног резултата, лежи обогаћење технике које је вредно патентирања" (34). Тиме је одбачена спекулација о довољности теоријске поновљивости биолошких проналазака. Овим Закључком је, такође, дерогирано схватање истог суда у пресуди пово-

(32) Патентна заштита производног поступка се простире и на непосредан производ патентираног поступка, што упркос разлици у садржини патента за материју и патента за производни поступак, у великом броју случајева, обезбеђује титулару задовољавајућу заштиту.

(33) GRUR 1969, стр. 672.

(34) GRUR 1969, стр. 673.

дом предмета „Оплемењавање ружа" (Rosenzuchtung) од 6. VII 1962 (35), којом је било допуштено патентирање поступка вегетативног размножавања једне нове сорте ружа, чиме је постигнута индиректна заштита за саму сорту као непосредан производ поступка, а истовремено избегнут суштински проблем поновљивости поступка оплемењавања руже о којој је реч.

За питање поновљивости микробиолошких проналазака значајан је и Закључак БГХ у предмету „Пекарски квасац" (Bäckerhefe) од 11. III 1975. (36). Између осталог, споран је био следећи патентни захтев: „Поступак за производњу пекарског квасца карактерисан тиме што се пекарски квасац CBS 6128, одн. CBS 6131 (37) на уобичајен начин размножи и изолује". Суд је резоновао на следећи начин: „У основи спорног проналаска лежи *задатак* да се произведе квасац који ће, као пресован квасац, показивати висок степен активности, моћи да се суши без прекомерног губитка активности... (итд). Као решење овог задатка се, према пријавиочевом захтеву бр. 1, предлаже да се пекарски квасац CBS 6128 и CBS 6131 размножи и изолује... Тиме, предмет захтева за заштиту јесте поступак размножавања код којег су полазни материјал и резултат поступка један те исти пекарски квасац који се разликује само у генерацијском следу, а не у својствима. Захтеви за размножавање излазе на захтеве за производ који се размножава. Они би требало да штите титулара заштите да неко трећи не размножава (производи) производ (микроорганизам), размножени производ не нуди на продају, пушта у промет и користи. Они стога могу бити одобрени само под истим условима који се траже за заштиту самог производа (ствари или материје). Међутим, заштита једне ствари подразумева, према текућој правној пракси, да се стручњаку покаже начин како се ствар производи; у супротном би се радило о једном задатку, а да није показан пут његовог решења (BGH у GRUR 1959, 125 — Textilgarn; BGHZ 52, 74, 85 — Rote Taube). Насупрот критици инсистирања на стварној поновљивости код производа поступака одгајања (мисли се на биљне сорте — прим. С. М.), који се могу сами од себе репродуковати, Сенат инсистира и код микробиолошких производа (микроорганизама) да производ за који се тражи заштита морају стварно поновити стручњаци, и то без упућивања на производ који је створио проналазач или његов правни следбеник. Неспојиво је са патентно-правним захтевом поновљивости проналаска да се стручњак упућује на проналазачев производ створен према проналаску да би могао да понови проналазак. Непосредна заштита за сам микроорганизам или — што се своди на исто — за поступак размножавања једног микроорганизма на уобичајен начин, без назнаке како стручњак може произвести дотични микроорганизам, толико је страна постојећим патентно-правним представама, да не може бити постигнута путем судијске доградње права променом правног схватања, већ само изменом патентног закона" (38). Иначе, BGH и у овом Закључку потврђује да је депоновање микроорганизама у поступ-

(35) GRUR 1962, стр. 577.
(36) GRUR 1957, стр. 430.
(37) CBS је скраћена ознака за назив институције у којој је микроорганизам депонован (Centraalbureau voor Schimmelcultures — Holandija), а 6131 је број под којим је микроорганизам депонован.
(38) GRUR 1957, стр. 431 и 432.

ку патентирања микробиолошких проналазака допуна описа проналаска, са једне стране, и средство објављивања проналаска, са друге стране. Закључак „Пекарски квасац" је у теорији изазвао различита мишљења. Pechmann (39) сматра пре свега, да код проналаска који је предмет спорног патентног захтева, полазни материјал и производ поступка нису исто у смислу који би требало да буде релевантан за патентно право. Наиме, полазни материјал сачињава једна, релативно малобројна популација културе CBS 6128 или CBS 6131, док је резултат поступка једна привредно употребљива биомаса исте културе. Затим, исти аутор сматра да је BGH у својој одлуци недоследан, јер на једном месту потврђује функцију депоновања микроорганизма као мере објављивања проналаска, која омогућује стручњаку да исти понови, а на другом месту инсистира на поновљивости поступка стварања микроорганизма. Друга Pechmannova примедба не стоји, јер BGH тражи поновљивост поступка стварања микроорганизма само у случају када се патентни захтев односи на сам микроорганизам. То значи да је депоновање замена за поновљивост поступка стварања микроорганизма само у случају да се патентни захтев односи на неки биохемијски производни поступак у којем се микроорганизам користи као полазни материјал, одн. као радно средство. То што је BGH оценио да спорни патентни захтев за заштиту поступка размножавања јесте прикривени захтев за заштиту самог микроорганизма (с обзиром на правило да се патентна заштита за производни поступак протеже и на непосредни резултат поступка) јесте предмет примедбе Vossiusa (40) на Закључак „Пекарски квасац". Он, наиме, полази од тога да полазни и завршни материјал у спорном поступку размножавања јесте иста микробиолошка култура, те не може бити речи о производном поступку (чија би се заштита протезала и на сам микроорганизам), већ само о радном поступку. Иако нам се чини да је ова примедба на месту, не можемо се задржавати на њој, јер то излази из тематског оквира овог рада.

У започетом приказу немачке правне праксе вредело би цитирати и Закључак XVI сената BPG од 21. III 1977 (41).: „Хемијски производни поступак у којем се користе недепоновани али помоћу одређеног параметра описани микроорганизми, поновљив је само онда када су са успехом поновљиви мутациони и селекциони поступци који су потребни за планско стварање ових микроорганизама. Ова претпоставка није дата уколико, према уверењу Сената, није доказано да су описане мутационе и селекционе мере поновљиве уз прихватљив временски утрошак, тј. уз задовољавајућу мутациону и селекциону вероватноћу." Дакле, поред јасног става у погледу поновљивости проналаска, видимо да BPG нема ништа против патентирања микробиолошких проналазака, чак и кад новостворени (дотад непознати) микроорганизми нису депоновани, уколико их је могуће недвосмислено описати.

На тој линији је и Закључак XVI сената BPG од 5. IV 1978. у предмету „Lactobacillus bavaricus" (42). У овој одлуци реч је о новом соју бацила који је добијен поступком селекције и мутације општепоз-

(39) E. v. Pechmann, *Sind Vermehrungsansprüche bei biologischen Erfindungen ungesetzlich?* (GRUR 1975, стр. 397 и 398).
(40) V. Vossius, *Der Schutz von Mikroorganismen und mikrobiologischen Verfahren* (GRUR 1975, стр. 478).
(41) Bl. f. PMZ 1977, стр. 302.
(42) BPatGe 21, стр. 43.

натог и приступачног рода Lactobacillus. Суд је стекао уверење да је поступак стварања овог соја бацила поновљив уз прихватљиву вероватноћу и утрошак времена, те је одлучио да је нови микроорганизам Lactobacillus bavaricus patentibilan.

Закључујући излагање под овим поднасловом, вреди рећи да је у последњих десетак година дискусија о начелном питању поновљивости микробиолошких проналазака и, у вези са тим, функцији депоновања микроорганизама у сенци борбе мишљења око питања да ли микроорганизмима треба пружити непосредну заштиту или не. Аргументи којима се користе поборници директне патентне заштите за микроорганизме најчешће су засновани на опортунитету и уважавању интереса хемијске и фармацеутске индустрије (43). Ипак, у оквиру постојећег патентног система, чини се да је правна пракса достигла највећи степен флексибилности у тумачењу Патентног закона и да се даље не може без промене самог Закона.

2.3. Тренутак депоновања

Тренутак када нов микроорганизам мора бити депонован да би се патентна пријава за микробиолошки проналазак у којем се овај микроорганизам користи могла сматрати уредном, није споран ни у теорији ни у пракси. То је, најкасније, тренутак подношења патентне пријаве. Будући да депоновање новог микроорганизма представља једини сасвим сигуран начин његове идентификације, ово решење је сасвим разумљиво и једино прихватљиво. Наиме, ако би се допустило депоновање микроорганизама и после подношења патентне пријаве, то би значило да би несавесни пријавилац могао да депонује други или усавршенији микроорганизам до којег је у међувремену дошао, а не онај за који је патентном пријавом обезбедио патентно-правни приоритет. Међутим, накнадно уношење у патентну пријаву ознаке под којом је микроорганизам депонован у надлежну установу, дозвољено је.

У САД овај принцип је потврђен у одлуци CCPA од 17. XII 1970. у промету „Argoudelis", а затим је нашао место у Приручнику о поступку издавања патената (Manual of Patent Examining Procedure, PTCJ № 26, A-11). У СР Немачкој се у том смислу изјаснио BPG у свом Закључку од 30. VI 1967. За тзв. европски патент важи исто решење, што је утврђено у правилу бр. 28, тач. 1-а Одредаба о спровођењу Европске конвенције о патенту.

2.4. Проблем изручења депонованог микроорганизма јавности

2.4.1. Тренутак изручења

Ово је једно од најдискутованијих и најтежих питања у вези са депоновањем микроорганизама. Да би депоновање могло имати карактер

(43) Од најновијих публикација види R. Blum, *Fragen der Patentfähigkeit von Erfindungen auf dem Gebiet der lebenden Materie* (GRUR INT 1981, стр. 293); W. Trüstedt, *Patentierung mikrobiologischer Erfindungen* (GRUR 1981, стр. 95); R. Teschemacher, *Die Patentfähigkeit von Mikroorganismen nach deutschem und europaischen Recht* (GRUR INT 1981, стр. 357).

мере објављености микробиолошког проналаска, јасно је да депоновани микроорганизам мора, кад-тад, бити изручен јавности. Међутим, који је то тренутак од којег се заинтересованим лицима мора обезбедити приступ депонованом микроорганизму, јесте питање око којег се оштро сукобљавају интереси пријавилаца проналазака за патентирање и јавност. По природи ствари, изручење јавности новог микроорганизма представља далеко ригорознији начин објављивања (микробиолошког) проналаска, него што је то случај са објављивањем патентних списа код других врста проналазака. Откриће, или стварање новог микроорганизма је често пионирски инвентивни учинак који, најчешће, уз доцније модификације бива технички дотеран до мере у којој даје оптималне резултате. Према томе, изручење новог микроорганизма јавности представља директан уступак конкурентима који ће, са релативно мало труда, од тог микроорганизма створити савршенију варијанту и тако заобићи искључујуће дејство првобитног патента (44). Поред тога, када се има у виду да се „класичан" микробиолошки проналазак састоји у употреби новог микроорганизма за стварање неке хемијске супстанце помоћу *уобичајеног* ферментационог поступка, јасно је да изручење јавности тог новог микроорганизма значи предавање у конкурентске руке готове „фабрике" (45), за чије функционисање није потребан никакав додатни know-how. С обзиром на ове разлоге пријавиоци микробиолошких проналазака су заинтересовани да се тренутак када наступа обавеза изручења депонованог микроорганизма сваком заинтересованом лицу максимално одложи. Са друге стране, стручна јавност је заинтересована да што пре дође у посед депонованих микроорганизама ради упознавања са ажурним стањем технике. Штавише, сам поступак издавања патената рачуна са сарадњом јавности, будући да испитивачи патентних завода нису у могућности да проверавају проналазак у детаље, већ се испитивање најчешће своди на то, да испитивач стекне уверење да је неки проналазак патентибилан на основу увида у литературу и у објављене патентне пријаве које се односе на поље технике којем припада проналазак који се испитује. Јавност је, у поступку издавања патената, позвана да дâ свој суд о проналаску путем институције приговора на објављену патентну пријаву.

BPG је у свом Закључку од 30. VI 1967. одлучио да лице које улаже приговор на објављену патентну пријаву има право да захтева изручење депонованог микроорганизма, ради провере поновљивости ферментационог поступка за стварање тетрациклина уз примену културе Streptomyces psammoticus, чија примена у ову сврху јесте и предмет нападнуте патентне пријаве.

Ово, како нам се чини, једино прихватљиво решење питања момента отварања приступа јавности депонованом микроорганизму има у теорији своје оштре противнике. Herta Duttenhöffer (46) је мишљења да би изручење јавности депонованог микроорганизма требало да се одложи до момента истека рока патентне заштите, како би се сачували интереси пријавилаца микробиолошких проналазака. Истог мишљења је и

(44) Ово нарочито у системима где не постоји непосредна патентна заштита за сам микроорганизам.

(45) W. Trüsterdt, *Der BGH Beschluss „Bäckerhefe"* (GRUR 1977, стр. 199).

(46) Наведено према E. v. Pechmann, *Uber nationale und internationale Probleme des Schutzes mikrobiologischer Erfindungen* (GRUR 1972, стр. 57).

Volker Vossius (47) који то образлаже чињеницом да је коришћење патентираног проналаска ионако зависно од дозволе титулара патента. Нешто мање радикалан је Robbins (48), који предлаже да се моменат изручења јавности депонованог микроорганизма одложи за 5—7 година од почетка рока патентне заштите.

О овим схватањима не вреди посебно расправљати, ако ни због чега другог, онда зато што њихови аутори губе из вида да је објављивање патентних списа неопходан елемент функционисања патентног система уопште. Наиме, стање технике (као мерило новости и инвентивне висине проналаска) заснива се на објављеним патентним пријавама. Држање патентних списа у тајности и после почетка патентне заштите не само да би довело у питање смисао патента као институције, већ би негативно утицало и на научно-технички развој. То би био случај управо са микробиолошким проналасцима уколико би се изручење јавности депонованих микроорганизама (као мера објављивања проналаска) одложило за време после истека рока патентне заштите.

Некакво средње решење за које се залажу Pechmann (49) и Trüstedt (50) јесте да се депоновани микроорганизам учини доступним јавности тек по издавању патента. (Овакво решење је прихваћено у америчкој судској пракси) (51). Јавност би добијала информацију о пријављеном проналаску из објављене патентне пријаве, а лица која желе да уложе приговор би уз посредовање трећег, неутралног стручњака могла да изврше детаљнији увид у проналазак, без личног приступа самом микроорганизму (52).

Ствар се, међутим, додатно компликује увођењем система тзв. одложеног испитивања патентне пријаве (СР Немачка од 1968, Југославија од 1981), где се између обавезног објављивања патентне пријаве (Offenlegung) и издавања патента редовно појављује повећи временски размак, који може да траје и више година. Будући да је смисао одложеног испитивања патентне пријаве у томе да проналазак што пре уђе у стање технике и подвргне се практичној провери пре него се уопште постави захтев за потпуно испитивање патентне пријаве у циљу добијања патента, јасно је да се код микробиолошких проналазака не може чекати са изручењем јавности депонованог микроорганизма до издавања патента. Тако се показује да је BPG у свом Закључку од 30. VI 1967. погодио право решење: микроорганизам се мора учинити приступачним јавности на дан објављивања патентне пријаве.

Разумљива практична последица овога јесте то, да за новост микробиолошког проналаска није шкодљива одговарајућа ранија патентна пријава или неко друго место у литератури, уколико у моменту подношења потоње патентне пријаве нови микроорганизам који представља елеменат проналаска није био доступан јавности. У том смислу

(47) V. Vossius, *Der Patentschutz von Mikroorganismen und Viren nach dem deutschen Patentgesetz und dem zukünftigen europaischen Patenterteilungsverfahren* (GRUR 1973, стр. 152).

(48) L. Robbins, *Zur Frage der Patentierung von mikrobiologischen Verfahren — ein internationales Problem* (GRUR INT 1961, стр. 123).

(49) E. v. Pechmann, *Uber nationale und internationale Probleme des Schutzes mikrobiologischer Erfindungen* (GRUR 1972, стр. 58).

(50) W. Trüstedt, *Der BGH-Beschluss „Bäckerhefe"* (GRUR 1977, стр. 199).

(51) Види одлуку CCPA од 17. XII 1970. у предмету „Argoudelis" (168 YCПQ 1971, стр. 102—103).

(52) V. Vossius, *Das Problem der Freigabe von hinterlegten Mikroorganismen* (GRUR 1975, стр. 587).

је и одлука BPG од 17. XI 1970, чија сентенца гласи: „Уколико се једно претходно објављено место у литератури тиче биолошког поступка у којем се користи метаболизам специјалног соја микроба, коришћење таквог учења од стране стручњака се, у принципу, чини могућим само онда ако је сој приступачан јавности. Ако сој постане приступачан тек после тог претходног објављивања, искази одговарајућег места у литератури се имају тек од тог момента рачунати као стање технике" (53).

Тиме се, међутим, проблем издавања депонованих микроорганизама јавности не исцрпљује.

2.4.2. Услови изручења депонованог микроорганизма јавности

Изручење јавности депонованих микроорганизама је, због напред објашњених разлога, врло неповољно за пријавиоца. Да ови не би били сасвим дестимулисани да патентирају своје проналаске, у правној теорији, а и пракси, преовлађује став да се изручење депонованог микроорганизма заинтересованом лицу може извршити само под одређеним условима. Испуњење ових услова од стране прибавиоца микроорганизма има заштитни карактер за пријавиоца. За европски патент важило је до 1979. Правило бр. 28 Одредаба о спровођењу Европске конвенције о патенту, према којем је издавање депонованог микроорганизма заинтересованом лицу било могуће само под условом да се ово обавеже: а) да не даје прибављени микроорганизам другим лицима и б) да до момента издавања патента употребљава прибављени микроорганизам искључиво у сврхе научног истраживања.

Невезан Европском конвенцијом о патенту, BGH је, одлучујући о немачкој (националној) патентној пријави у предмету „Пекарски квасац" од 11. III 1975, решио да је обавеза прибавиоца депонованог микроорганизма да не даје тај микроорганизам другим лицима, *једина* мера обезбеђења пријавиочевог интереса, која је могућа у оквиру датог патентног система. Ово није прошло без одјека у теорији. Неспоразум се појавио у једном крупном питању, које се тиче режима правне заштите проналазака у периоду од објављивања патентне пријаве до евентуалног издавања патента (наравно, у правним системима који имају одложено испитивање патентне пријаве). Суд је пошао од несумњиве чињенице да у том периоду пријавилац нема право да забрани другима да користе његов објављени проналазак, али да има право на новчану накнаду за употребу проналаска. На основу тога је изведен закључак да је коришћење објављених проналазака од стране других лица до издавања патента дозвољено, што значи да би наметање обавезе прибавиоцу депонованог микроорганизма да у реченом периоду исти користи само у сврхе научног истраживања било *незаконито*. Ово мишљење деле и аутори B. Hansen и F. Wüsten (54). Супротно схватање је изложио Vossius (55). Он сматра да околност што искоришћавање објављеног проналаска од стране других лица у периоду до издавања патента

(53) Види H. Duttenhöfer, *Über den Patentschutz biologischer Erfindungen (Zehn Jahre Bundespatentgericht — Festschrift*, Köln 1971, стр. 188).

(54) B. Hansen & F. Wüsten, *Freigabe von Mikroorganismen* (Mitt. 1976, стр. 115).

(55) V. Vossius, *Bedingungen für die Freigabe von Mikroorganismen-Kulturen* (GRÜR 1977, стр. 78).

(стање тзв. лебдећег патента) није санкционисано, не значи да је та радња нужно законита. По његовом мишљењу, историјско тумачење одредаба о одложеном испитивању патентне пријаве показује да је сврха објављивања пријаве само да се јавност упозна са „лебдећим патентом" ради ажурности обавештавања о стању технике и ради спречавања паралелних инвестиција у привреди. Према томе, коришћење проналаска за време „лебдења патента" није сврха објављивања истог, те наметање обавезе прибавиоцу депонованог микроорганизма да исти користи само у истраживачке сврхе *није* незаконито!

Чини нам се да су аргументи за прво схватање убедљивији. Наиме, историјско тумачење не може имати примат над недвосмисленим закључком који произлази из језичког, логичког и систематског тумачења закона. Радња која није санкционисана забраном (захтевом оштећене стране да тражи прекид даљег вршења те радње и накнаду штете), већ, штавише, ужива сагласност законодавца тиме што је он за ту радњу везао друге правне последице (обавезу на новчану накнаду), не може се сматрати незаконитом.

Враћајући се Европској конвенцији о патенту као изразу најмодернијих кретања у патентном праву, треба рећи да се 1979. у ревизији Правила 28 Одредаба о спровођењу Европске конвенције о патенту отишло још даље у настојању да се заштите оправдани правни и комерцијални интереси пријавилаца микробиолошких проналазака. Наиме, поред два већ наведена ограничења, у периоду „лебдења" европског патента пријавилац може изјавити да ће дозволити издавање депонованог микроорганизма једино неутралном стручњаку, преко чијих информација ће се јавност моћи обавестити о микроорганизму, а да исти не добије у руке. На линији појачане заштите пријавилаца микробиолошких проналазака налази се и јапанско право које од 1971. год., између осталих ограничења, налаже обавезу прибавиоцу депонованог микроорганизма да исти, у периоду „лебдења патента", не износи ван Јапана (56).

3. МЕЂУНАРОДНО-ПРАВНИ АСПЕКТ ДЕПОНОВАЊА МИКРООРГАНИЗАМА У ПОСТУПКУ ПАТЕНТИРАЊА МИКРОБИОЛОШКИХ ПРОНАЛАЗАКА

3.1 Приоритет патентне пријаве

Из околности да институт депоновања микроорганизама у поступку патентирања микробиолошких проналазака није у свим државама обавезан, појављује се ситуација у којој се, применом Париске конвенције о заштити индустријске својине, међународни приоритет патентне пријаве мора поштовати и између земаља од којих једна (земља прве пријаве) не захтева депоновање микроорганизама, а друга (земља потоње пријаве) то захтева. Ова ситуација ставља у неравноправан положај домаће у односу на иностране пријавиоце у том смислу што су инострани пријавиоци из држава где се депоновање микроорганизама не захтева привилеговани да могу прво засновати приоритет патентне пријаве, а

(56) E. v. Pechmann, *Uber nationale und internationale Probleme des Schutzes mikrobiologischer Erfindungen* (GRUR 1972, стр. 56).

затим, у року од 12 месеци депоновати усавршенији микроорганизам од онога на који се односи прва пријава. То је вероватно завело Епстеина (57) да тврди да је за остваривање међународног приоритета патентне пријаве у земљи која захтева депоновање микроорганизама неопходна потврда о томе да је микроорганизам депонован истовремено са пријавом на којој се заснива приоритет. У супротном, губи се право приоритета. Ово схватање представља тешку грешку, будући да је за заснивање међународног приоритета патентне пријаве према чл. 4, А-1 Париске конвенције за заштиту индустријске својине довољно да пријава на којој се заснива приоритет буде уредна и важећа са становишта права земље где је та пријава поднета.

3.2. Међународни транспорт микробиолошких узорака

Ово је једно правно-техничко питање, које ћемо само поменути. Реч је о томе да патентирање микробиолошких проналазака, код којег се захтева депонвање микроорганизама, подразумева да се ти микроорганизми често морају преносити из земље у земљу. Ово делом зато што немају све државе одговарајуће установе за чување свих врста микроорганизама, а делом зато што је у случају подношења патентних пријава у више земаља, потребно, по могућности, донети микроорганизам у земљу пријаве. Међународни транспорт микроорганизама се, међутим, не одвија без проблема, будући да подлеже националним прописима о контроли промета отровних и заразних материја.

3.3. Будимпештанска конвенција о међународном признању депоновања микроорганизама за сврхе поступка патентирања (58)

Извршни комитет Париске уније за заштиту индустријске својине је, на предлог британске владе 1973, подстакао WIPO да организује стручну комисију која ће испитати проблем депоновања микроорганизама. После више састанака са стручним и заинтересованим круговима, WIPO је израдио нацрт међународног уговора о депоновању микроорганизама, којим би се образовала специјална Унија на темељу чл. 19, Париске конвенције. Још током израде нацрта уговора се показало да није сазрело време за неку озбиљнију хармонизацију националних права о овом питању. Наиме, најважнија питања као што су: да ли је депоновање микроорганизама неопходно, до којег тренутка се депоновање мора извршити, од којег тренутка се депоновани микроорганизам мора изручити јавности и под којим условима, нису се могла уредити јер државе нису биле спремне да врше значајније захвате у свој правни систем. Тако је на дипломатској конференцији од 14—28. IV 1977. у Будимпешти закључена међународна конвенција (59) која уређује неколико чисто техничких питања у вези са депоновањем микроорганиза-

(57) F. Epstein, *Der Schutz der Erfindungen auf dem Gebiete der Mikrobiologie* (GRUR INT 1974, стр. 272).

(58) Кратак коментар Конвенције види у Urlich Hallmann, *Der Budapester Vertrag über die internationale Anerkennung der Hinterlegung von Mikroorganismen* (GRUR INT 1978, стр. 55—61).

(59) Текст Конвенције види у GRUR INT 1978, стр. 71.

ма. Сама Конвенција, која садржи 20 чланова, пропраћена је Уредбом о спровођењу будимпештанске конвенције о међународном признању депоновања микроорганизама за сврхе поступка патентирања (60); та уредба се састоји од 15 правила.

Из самог наслова ових аката је видљиво да је тежиште међународне сагласности на томе да земље чланице Будимпештанске уније, које захтевају или допуштају депоновање микроорганизама, узајамно признају такво депоновање код сваке међународне депо-установе. При том, такво признање се односи на чињеницу депоновања, тренутак депоновања и идентитет микроорганизма (чл. 3. ст. 1. Конвенције). У члановима 6—8. Конвенције и правилима 2—5. Уредбе о спровођењу конвенције регулисано је питање признања и губљења статуса међународне депо-установе, као и начин функционисања такве установе. Конвенцијом је утврђена обавеза међународне депо-установе да прати животну способност микроорганизама (чл. 4) и да о томе издаје потврде (правило 10. Уредбе). Уколико дође до пропасти микроорганизма, депонент има право да обнови депозит истом културом. У правилу 11. Уредбе регулисано је значајно техничко питање услова под којима међународна депо-установа издаје узорке микроорганизама. Тако, депоновани микроорганизам ће бити издат самом депоненту и лицу које има његову сагласност у свако доба, уз одговарајући писмени захтев, одн. сагласност. Трећим лицима која своје право на изручење микроорганизма заснивају на прописима националног патентног права, међународна депо-установа ће изаћи у сусрет под условом да јој се уз захтев приложи потврда националног патентног завода о томе да су испуњене све потребне претпоставке за издавање микроорганизма дотичном лицу. Коначно, постоји могућност да национални патентни завод периодично доставља међународној депо-установи списак микроорганизама са шифрама, који микроорганизми се имају издати сваком лицу које поднесе захтев. Овај поједностављени систем издавања депонованих микроорганизама намењен је, пре свега, потребама патентног завода САД, који, по издавању патента за микробиолошки проналазак, оглашава одговарајући микроорганизам слободним за издавање трећим лицима.

Правило 9. Уредбе обавезује међународну депо-установу да депоноване микроорганизме, уз потребну пажњу, чува најмање 5 година по приспећу последњег захтева за изручење одређеног микроорганизма, а у сваком случају бар 30 година од датума депоновања.

Скрећемо пажњу и на чл. 5. Конвенције у којем се државе чланице обавезују да максимално олакшају увоз и извоз микроорганизама, и да евентуална ограничења тог трансфера буду узрокована само прописима о националној сигурности, здрављу и заштити човекове околине.

4. БЕЛЕШКА О ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ПРАКСИ У ПОГЛЕДУ ДЕПОНОВАЊА МИКРООРГАНИЗАМА

Југословенски Закон о заштити проналазака, техничких унапређења и знакова разликовања из 1981. предвиђа заштиту „поступака за добијање микроорганизама и поступака за добијање производа добије-

(60) Текст Уредбе види у GRUR INT 1978, стр. 75.

них помоћу њих" (чл. 23. тач. 7). То значи да се проблеми описа, објављености, поновљивости и сл. таквих микробиолошких проналазака морају појавити и пред Савезним заводом за патенте. Међутим, из чињенице да Савезни завод нема никакву посебно развијену праксу ни пропис у овом погледу, рекло би се да се овде сматра да је депоновање микроорганизама у поступку патентирања микробиолошких проналазака непотребно. То, наравно, не значи да домаћи пријавиоци микробиолошких проналазака (пре свега велике фармацеутске куће) не депонују своје микроорганизме у иностранству или у Југославији. Међутим, за југословенско право такво депоновање има само карактер обезбеђења доказа за случај спора око повреде патента за микробиолошки проналазак. Већ и та чињеница говори у прилог увиђања немогућности идентификације микроорганизма путем описа у патентном спису, што указује на неопходност увођења обавезе депоновања нових микроорганизама у поступку патентирања микробиолошких проналазака и у Југославији.

ЗАКЉУЧАК

У поступку патентирања микробиолошких проналазака у којима се користи новооткривени или новостворени микроорганизам неопходно је депоновање таквог микроорганизма у надлежну депо-установу. Тиме се патентибилност микробиолошких проналазака доводи у склад са универзалним патентноправним условима објављености и поновљивости проналазака. Микроорганизам мора бити депонован најкасније у тренутку подношења патентне пријаве, а издат јавности најкасније са објављивањем патентне пријаве. У циљу заштите пријавилаца микробиолошких проналазака од несавесних радњи конкурената, изручење јавности депонованог микроорганизма пре почетка рока патентне заштите мора бити условљено забраном коришћења микроорганизма у привредне сврхе и забраном давања истог другом лицу. Ово правило излази из оквира класичне теорије и праксе патентног права и представља уступак притисцима оних привредних кругова који су, традиционално, најчешћи корисници патентног система (хемијске и фармацеутске индустрије).

ОБЈАШЊЕЊЕ СКРАЋЕНИЦА

APLA	(American Patent Law Association) — Америчко удружење за патентно право (издаје часопис APLA Quaterly)
Bl.f.PMZ	(Blatt für Patent- Muster- und Zeichenrecht) — Лист за право патената, модела и жигова, СР Немачка.
BGH	(Bundesgerichtschof) — Савезни суд СР Немачке.
BPG	(Bundespatentgericht) — Савезни патентни суд СР Немачке.
BPatGe	— Збирка одлука Савезног патентног суда СР Немачке.
CCPA	(Court of Customs and Patent Appeals) — Апелациони суд за питања царина и патената САД.
GRUR	(Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht) — Часопис за питања индустријске својине и ауторског права СР Немачке.

GRUR INT (Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht-internationaler Teil) Часопис за питања индустријске својине и ауторског права — међународни део.

WIPO (World Intellectual Property Organisation) Светска организација за интелектуалну својину.

Mitt. (Mitteilungen deutscher Patentanwalte) — Часопис „Саопштења немачких патентних адвоката", СР Немачка.

Mr. Slobodan Marković,
Assistant of the Faculty of Law in Kragujevac

DEPOSITING OF MICROORGANISMS IN THE PATENTING PROCEDURE OF MICRO BIOLOGICAL INVENTIONS

Summary

The author primarily attempts to explain the necessity of the microorganism-deposit in contemporary patent law. After determining the substance of legal function of the microorganism-deposit in reference to patent law institutions such as disclosure and, partly, reduction to practice, the author elaborates the issues of the moment of deposit, moment of handing over the deposited microorganism, and conditions necessary for this transfer. Accordingly, a new-made or new-found microorganism which is used in certain microbiological inventions has to be deposited not later than at the moment of filing the patent application, and has to be handed over to a requesting party not later than at the moment of publication of the patent application. Handing over of deposited microorganism to a requesting party before the patent is issued has to be made dependent on two prohibitions, namely: that of using the microorganism for commercial purposes, and that of giving the microorganism to a third person. These prohibitions are aimed at protecting commercial interests of the applicant against his business competitors.

In Yugoslavia neither the law in force nor the practice of the Patent Office recognize the institution of microorganism-deposit in patenting microbiological inventions.

The author concludes with a survey of essential regulations of the 1977 Budapest Treaty.

Mr Slobodan Marković,
assistant à la Faculté de droit à Kragujevac

LE DÉPÔT DES MICROORGANISMES DANS LA PROCÉDURE DE BREVET DES INVENTIONS MICROBIOLOGIQUES

Résumé

Dans cet article l'intention primaire de l'auteur est d'expliquer pourquoi l'institution du dépôt des microorganismes est indispensable dans le droit contemporain. Ayant déterminé la fonction juridique du dépôt des microorganismes par rapport aux institutions du droit de brevet telles que la divulgation et, en partie, la reduction de l'usage, l'auteur traite les questions du moment du dépôt, du moment de la présentation du microorganisme déposé et des conditions nécessaires pour cette presentation. La conclusion est que le microorganisme nouveau-fait ou nouveau-découvert, déjà

utilisé dans une invention microbiologique, droit être déposé, au plus tard, avant que la fiche de brevet soit remplie et qu'il doit être présenté à la partie reüuérante, au plus tard, avant le moment de la publication de la fiche de brevet. La présentation du microorganisme déposé avant que le brevet soit obtenu doit être conditionnée de deux prohibitions: celle de l'usage du microorganisme a des fins commerciales et celle de la cession de celui-ci a des personnes tierces. Le but de lesdites prohibitions est de proteger les interets commerciaux du requérant envers ses concurrents d'affaires. En Yougoslavie, ni le droit ni la pratique de l'Office de brevets ne reconnaissent l'institution du dépôt des microorganismes des inventions microbiologiques brevetables. Finalement, l'auteur examine les règles essentielles du Traité de Budapest de 1977.

UDK — 340.1 (439.1) (091)

др Петар Рокаи,
доцент Филозофског факултета у Новом Саду

ПРИМЕНА НЕКИХ ВИДОВА РЕГАЛНОГ ПРАВА НА ПОДРУЧЈУ ЈУЖНЕ УГАРСКЕ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Римско право је надживело државу у којој је настало. Његово дејство непосредно, или посредно трајало је током читавог средњег века. У ранијој стручној литератури су корени неких правних установа због тога радо тражени у римском праву. Томе је — нема сумње — у великој мери допринело схватање које је савремене немачке владаре Италије држало наследницима римских царева. Тражећи правну основу својој власти немачки цареви, у првом реду Фридрих I (1152—1190), свесно су тежили оживљавању римског права. Из тог разлога они су подстицали његово изучавање. Савремени легисти, сходно интенцијама својих господара настојали су да пронађу континуитет савременог права са римским. Али док је у земљама које су некада чиниле саставни део Римског Царства такве корене, стварне или измишљене, било лако проналазити, у областима које никада нису улазиле у оквире Империје то је било много теже. Разумљиво је да је та појава најбоље уочена у самој Италији, као и у неким деловима Француске, док је у осталим земљама Европе уочена сразмерно мање (1).

Као у много чему другом, Југославија се у том погледу налази такође у специфичном положају. Док су везе средњовековних установа са антиком добро уочљиве у неким њеним крајевима, који су као далматински градови били под снажним утицајем римског права, проналажење тог континуитета у другим њеним областима слабо је напредовало. Разлоге томе треба тражити не у последњем реду у околности да су установе средњовековног права у тим областима Југославије остале до данас слабо проучене. То се нарочито односи на њене северне и североисточне крајеве, који су у средњем веку представљали подручје јужне Угарске. Истраживачки рад на тој проблематици отежавају неке посебне околности. Док се медиевисти, чији предмет проучавања чини прошлост западноевропских земаља у тој епохи са пуно поверења могу да ослоне на бесмртно дело Du Cange-a; на *Glossarium mediae et*

(1) Од богате литературе издвајамо: C. Savigny, *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*, Darmstadt, 1956, reprint; M. Conrat (Cohn), *Geschichte der Quellen und Literatur des römischen Rechts im früheren Mittelalter*, I, Leipzig, 1891. Посебно стр. 62—80; H. Krause, *Kaiserrecht und Rezeption*, Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philologisch-historische Klasse, 1952/1, St. Gagnér, *Studien zur Ideengeschichte der Gesetzgebung*, Stockholm-Uppsala-Göteborg, 1960, 302—324; Gy. Bónis, *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat — és Közép-Európában, Erte kezések a történeti tudományok köréből*, 63, Budapest, 1972.

infimae latinitatis (2), дотле истраживачима који се занимају за прошлост средњовековних установа на овом тлу, често недостају основни приручници.

Узимамо као пример један, у средњовековној Европи врло раширен и значајан појам; појам регалних права! У нашим правним речницима и лексиконима не налазимо податке о примени тих права на територији Југославије у средњем веку (3), иако за то постоји обилна грађа (4). Овим нашим разматрањем покушаћемо донекле да испунимо ту празнину. Учинићемо то на тај начин што ћемо на примерима показати примену неких видова регалног права на једном ужем подручју Југославије — оном које је у средњем веку улазило у оквире угарске државе.

При нашем излагању као водич послужиће нам чувена конституција Фридриха I о регалијама (5). Борећи се за успостављање своје врховне власти у Италији, римско-немачки цар Фридрих I Хоенштауфовац звани Барбароса сматрао је најпречим задатком враћање регалних права круни односно владару. Да би то остварио, он је на сабору одржаном 1158. године на Ронкаљским пољима између Павије и Пјаћенце, својом конституцијом „de regalibus" наредио ревизију отуђених владарских права. А да не би настале недоумице која права спадају у овај појам, он их је поименце набројао (6). У нашем излагању се нећемо освртати на све врсте регалних права, већ ћемо се задржати само на онима која су садржана у поменутој конституцији Фридриха Барбаросе, уколико се оне јављају на подручју јужне Угарске у средњем веку.

Регална права, наведена у Ронкаљским конституцијама, могу се по садржају груписати у неколико тематских целина. Одредбе Ронкаљских конституција почињу са прописима који се односе на владарска права у области саобраћаја. У њима се као регалије наводе:

1. *Vie publice* — тј. јавни путеви (7). Из средњовековних угарских повеља добро је познат термин „via magna", или „magna via regalis". Под овим термином су се у то време подразумевали путеви државног значаја. На подручју јужне Угарске током епохе ту ознаку сусрећемо у неколико махова (8). Овде ћемо да поменемо само најзначајније путе-

(2) Ch. Du Fresne du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, VI, Graz, 1954, reprint, 84—89, с. в.; регална.

(3) В. Мажуранић, *Приноси за хрватски правни-повјесни рјечник*, II, Загреб, JAZУ, 1922, (1975 репринт), 1240, с. в.: регална права; З. Херков, *Грађа за финанцијско-правни рјечник феудалне епохе Хрватске*, II, Загреб, JAZУ, 1956, 339—340, с. в.: регална; М. Костренчић—В. Гортан—З. Херков, *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*, I, *Zagrabiae*, 1972, 623, с. в.: ius regale; *Правни лексикон*, Београд, II, 1985, 1404, с.в.: регалије (регална права, регали, iura regalia).

(4) Херков, op. cit., 339, с. в.: регална.

(5) L. Weiland, *Constitutiones et acta publica imperatorum et regum*, I, *Monumenta Germaniae Historica*, Leges, IV/I, Hannoverae, 1893, 244—245, бр. 175; P. W. Finsterwalder, *Die Gesetze des Reichstags von Roncalia vom 11. November 1158*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung, 51 (1931), 1—69.

(6) Finsterwalder, op. cit., 1—69.

(7) Weiland, op. cit., 244—245, бр. 175.

(8) Gy. Györffy, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, I, Budapest, MTA, 1966, 206, 211, 226, 261, 300, 703, 719; L. Glázer, *A Dunántúl úthálózata a középkorban*, Századok, 1926, p. 264. Занимљиво је поменути да у микротопономастичкој номенклатури места Пачир у Бачкој постоји и данас назив Краљичин пут (Királyné útja). Тако се зове пут који води за Бурђин. O. Penavin-L. Matijevics-Ju. Mirnics, *Bácstopolya és környéke földrajzi neveinek adattára*, *Vajdaság helységeinek földrajzi nevei*, 1, Hungarológiai intézet, Ujvidék, 1975, 191. Било би, међутим, потребно утврдити да ли овај назив потиче из средњег века. „Краљевских путева" било је и у другим крајевима Југославије: Ј. Калић, *Стари краљев пут*, „Зборник радова Византолошког института", 23, 1984, 95—102; К. Јиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку*, „Зборник Константина Јиречека", I, Београд, 1959, 217; Н. Клаић, *Повијест Хрвата у развијеном средњем вијеку*, Загреб, 1976, 261 (белешка 16) и 262; L. Hadrovics, *Мађарски елементи у средњовјековном латинитету Хрватске*, Старине JAZУ, 54, 1969, 15.

ве означене као „magna via": најважнији краљевски пут у овим крајевима био је, свакако, онај који је спајао Секешфехервар (Стони Београд) са Београдом. Тај пут је ишао преко Осијека, Митровице и Земуна. Из тог пута се код Вуковара рачвао један други, који је преко Бача водио за Будим. Трећи најзначајнији пут у овој области ишао је Потисјем и пребродивши Дунав код Сланкамена наставио по Срему до Земуна, односно до Београда (9). Током средњег века „великим путевима" кретале су се војске угарских владара када су они водили походе у јужном правцу; против Византије, Србије, Босне, или Турака (10). Зато су се они такође називали „via exercitualis" (hadút) (11).

2. На појединим тачкама сувоземних саобраћајница путева, убирала се — слично данашњим аутопутевима — такса (путарина, цестарина, друмарина). Таксе убиране на цестама звале су се према прописима Ронкаљске курије: Vectigalia, que vulgo dicuntur tholonea (12). У мађарској терминологији јавља се поред израза „theloneum" такође „passagium". У списку прихода краља Беле III, за који се сматра да је настао приликом женидбе овог владара са француском принцезом Маргом Капе осамдесетих година XII века, тврди се да „omnia passagia sua sunt" (13), што значи да су приходи од путарина припадали краљу, односно круни. На основу извора, као једино место убирања путарине на територији јужне Угарске познато нам је само село Кормош у бодрошкој жупанији. Оно се налазило на поменутом магистралном путу Будим—Бач у близини данашњег насеља Бездан код Сомбора (14).

3. Flumina navigabilia et ex quibus fiunt navigabilia (15). Област јужне Угарске у њеном средњовековном обиму била је смештена у сливу великих река. На њеном подручју су се Драва, Сава, Тиса и Тамиш уливали у Дунав. Јужноугарска деоница свих тих река била је у средњем веку пловна (16). Пловидба њима била је регално право. То је значило да је владар могао користити читав ток ових река, без обзира кроз чије су поседе оне протицале. Иако се у ранијој литератури чак негирало да је уопште постојала пловидба Дунавом јужније од Будима и Пеште, владари средњовековне Угарске су од XI до XVI века увелико користили ове реке приликом својих похода и путовања по јужној Угарској (17). Токови Саве и Дунава на њиховој јужноугарској деоници били су у средњем веку уједно природан одбрамбени појас Земље (18).

---

(9) Györffy, *Történeti földrajz*, 261, 300.

(10) K. Ráth, *A magyar királyok hadjáratai utazásai és tartózkodási helyei*, Győr, 1861; M. Wertner, *Itinerar des König Ludwigs I.*, Вјестник Краљевског хрватско-славонско-далматинског земаљског аркива, 5 (1903), 115—150; исти, *Magyar hadjáratok a XVI. században*, *Századok*, 1905, 420—451; исти, *Magyar hadjáratok a XV. század első felében*, Hadtörténelmi közlemények, 12 (1911), 63—76, 251—276, 410—448, 537—574; исти *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, Hadtörténelmi közlemények, 13 (1912), исти, *Nagy Lajos király hadjáratai*, *Hadtörténelmi közlemények*, 18 (1918/1919), P. Engel, *Hunyadi János kormányzó itinerárium*a, *Századok*, 1984, 974—997.

(11) Györffy, *Történeti földrajz*, 261.

(12) Weiland, op. cit., 244—245, бр. 175.

(13) H. Marczali, *Enchiridion fontium historiae Hungarorum*, Budapest, 1902, 128—130; S. Domanovszky, *A harmincadvám eredete*, *Értekezések a történeti tudományok köréből*, 24, Budapest, 1916, 21.

(14) E. Mályz, *Zsigmondkori oklevéltár*, I, Budapest, 1951, 680, бр. 6104. Упореди: Csánki D., *Magyarország történelmi föld rajza a Hunyadiak korában*, II, Budapest, 1894, 204; I. Iványi, *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára*, V, Szabadka, 1907, 54.

(15) Weiland, op. cit., 244—245, бр. 175.

(16) Ј. Калић, Дунав у ратовима XV века, (Пловидба на Дунаву и његовим притокама кроз векове), Београд, 1983, 109—126.

(17) S. Fekete, *Duna-fekete-tengeri hajózásunk múltja*, Budapest, 1917.

(18) Калић, *Дунав у ратовима*, 109—126.

Њима су се кретале јединице краљевског бродовља; шајкаша и насадиста (19).

4. Angariarum et parangariarum et plaustrorum et navium prestationes. Portus. Ripatica (20). Владари су имали право не само на коришћење самог тока реке, већ и на њихове обале. Луке, пристаништа и скеле, односно прелази преко река, представљали су — слично раскрсницама копненог саобраћаја — места где се остваривало регално право. До краја XII века су у Угарској сва таква чворишта била у власништву круне. О томе сведочи поменути списак прихода краља Беле III. Према овом „omnia pedagia sua sunt". Под њима су се подразумевали такође скеле и пристаништа на водама јужне Угарске. Владар је своје право на скеле и пристаништа остваривао путем жупана утврђених краљевских градова — каструма, који су уједно били средишта жупанија. Познато је нпр. да су скеле у Сонти, Футогу и Бечеју припадале бачкој тврђави. За неке друге скеле сазнајемо да су биле у власништву круне, тек у тренутку, када су престале да јој припадају. То је случај са скелама у Митровици, Осијеку, Кањижи и другим местима.

Од последњих година XII века почели су угарски краљеви да уступају своје право на скеле властели (црквеној и световној) на чијем су се поседима оне налазиле. Заузврат су нови власници били дужни да се старају о безбедном саобраћају преко скела. Поред феудалаца, владари су своја права на скеле преносили такође на заједнице грађана, односно на општине појединих урбаних места. Тако је 1395. године краљ Жигмунд одбрану скеле код Ковина поверио становницима овог места. Један век касније, 1494, обавезао је Владислав II Јагелонац становништво Петроварадина да се стара о безбедности овдашње скеле.

Када је тежиште фискалне политике угарских владара почетком XIV века пренето са опорезивања саобраћаја на царињење робног промета, од регалних дажбина за коришћење водених и сувоземних путева краљеви су за себе задржали само тридесети део. Из тога је настала установа тридесетнине (harmincad). Места плаћања тридесетнине налазила су се поред главних градова — Будима, Загреба. Кошица и других, у пограничним местима Угарске. Тридесетнина на јужним границама Угарске убирала се у местима дуж Саве и доњег Дунава. Тридесетнице у Митровици, Баричу, Рачи, Купинову и Земуну представљале су у XV веку филијале главне тридесетнице у Београду. Тридесетница у Ковину потпадала је под центар у Темишвару (21).

5. Palatia in civitatibus consuetis. Краљеви средњовековне Угарске, слично ранофеудалним владарима других земаља Европе, редовно су обилазили своју државу. Владарски обилазак имао је за циљ, у првом реду, изрицање правде на терену. Оно је, међутим, уједно служило за трошење прихода на тлу где су се исти убирали. Због тешкоћа у саобраћају, ово решење је више одговарало, него скупи превоз прехрамбених и других производа, намењених за издржавање краљевског двора,

(19) J. Szentkláray, *A dunai hajóhadak története*, Budapest, 1885; Г. Витковић, *Прошлост, установа и споменици угарских краљевских шајкаша*, „Гласник СУД", 67(1887), I—CLVI и 1—519; С. Бирковић, (Шајкашка) *У оквирима Угарске*, (Шајкашка), I, Нови Сад, 1975, 103—109; исти, *Почеци шајкаша, (Пловидба на Дунаву и његовим притокама кроз векове)*, Београд, 1983, 129—137.

(20) Weiland, op. cit., 244—245, бр. 175.

(21) П. Рокаи, *„Бродови" на Дунаву и притокама на подручју јужне Угарске у средњем веку (Пловидба на Дунаву и његовим притокама кроз векове)*, Београд, 1983, 139—177. Са изворима и старијом литературом.

у неки удаљени центар. Приликом обиласка Земље, владар и његова пратња би се задржавали у резиденцијама — палатама (Pfalzen) разасутим по читавој територији државе (22).

О таквим палатама на подручју јужне Угарске располажемо са два податка. Један од тих сачувао се у делу византијског писца Јована Кинама (23). Краљевски двор поменут код Кинама налазио се средином XII века, према анализи Јованке Калић која је уочила тај податак на обронцима Фрушке горе (24). Друга, на основу извора одавно позната вест о некој краљевској палати у јужној Угарској потиче из нешто каснијег времена (25). Она се односи на краљевску палату која се налазила на тлу данашњег града Новог Сада, по мишљењу већине научника на левој обали Дунава (26). Ту палату поклонио је 1237. године краљ Бела IV поменутој опатији цистерцита у оближњем месту „Vkvrd que alio nomine Belefons appellatur" (27). Иако нам даљња судбина тих краљевских палата није позната, њихово помињање у изворима показује да је у средњем веку на подручју јужне Угарске била присутна и ова категорија регалних права (28).

6. Низом одредаба Ранкаљских конструкција обухваћена су права владара у погледу располагања појединим категоријама добара. Примена неких од њих посведочена је на основу извора из јужне Угароке. Међу њима била је свакако најзначајнија она одредба која се односила на упражњена добра — *bona vacantia* (29). Без обзира на закон краља Ан-

---

(22) Weiland, op. cit., 244—245, бр. 175.

(23) Ioannis Cinnami, *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, rec. A. Meineke, Bonnae, 1836, 114, ред 15—22; Јован Кинам, коментар Ј. Калић, *Византијски извори за историју народа Југославије*, IV, Београд, 1971, 41.

(24) Ј. Калић, *Угарски двор у Срему*, „Зборник радова Византолошког института", 22(1983), 21—28.

(25) G. Wenzel, *Árpádkori új oktánytár (Codex diplomaticus Arpadianus continuatus)*, II, Monumenta Hungariae Historica, I/VII, Pest 1869, 28; Т. Смичиклас, *Дипломатички зборник Краљевине Хрватске, Далмације и Славоније (Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Sclavoniae)*, IV, Загреб, 1906, 28—31.

(26) M. Érdujhelyi, *Péter és Bánk összeesküvése*, Ujvidék, 1893, 103; М. Ердујхељи, *Историја Новога Сада*, Нови Сад, 1894, 43; Csánki, op. cit., II, 141; 236—237; *Iványi, Helynévtár*, III, 184—185; П. Рокаи, *Из средњовековне историје Новог Сада*, „Зборник Матице српске за историју", 11, 1975, 107—108; Györffy, *Történeti földrajz*, 230—231, определио се, такође, за леву обалу Дунава, на којој се налазило место Петроварадин, наведено у повељи Беле IV, али је цитиран и један каснији наративни извор који упућује на то да се место Варод налазило на десној страни ове реке. A Muhoray,*Petur bácsmegyei főispán, A Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat évkönyve*, 21(1905), 87—90, не оспоравајући закључке Ердујхељија, изнео је мишљење да је на десној обали Дунава, на обронцима Фрушке горе морало постојати утврђење раније него што је настало насеље на њеној левој обали. В. Клаић, *Sirmia citerior et ulterior*, „Виестник Хрватскога археолошкога друштва", 4(1882), 104—105 и М. Динић, *Жупанија „Кеве" између Дунава и Фрушке горе, (Српске земље у средњем веку)*, Београд, 1978, 292—293, определили су се на основу једног-истог податка (Theiner A., *Monumenta vetera Hungariam sacram illustrantia*, I, Romae, 1859, 48, бр. 667), који не садржи у прилог томе ништа одређеније, за десну обалу Дунава. У најновије време, упозоравајући на потребу даљих истраживања, предложила је Калић, *Угарски двор*, 23—25 идентификацију ове краљевске палате са владарским двором поменутим код Кинама. Коначно решење овог проблема треба очекивати од *Историје Новог Сада*, чије се писање припрема у организацији Историјског института Филозофског факултета у Новом Саду.

(27) Wenzel, *op. cit.*, 28; Смичиклас, op. cit., IV, 28—31; Érdujhelyi, *op. cit.*, 102—*104;* Ердујхељи, *op. cit.*, 43; Iványi, *Helynévtár*, III, 85; Csánki, op. cit., II, 236—237.

(28) Познато је, додуше, да су угарски краљеви касније у неколико махова боравили у Петроварадину. Нпр.: Карло Роберт (I. Nagy, *Anjoukori oktánytár*, I, Monumenta Hungariae Historica, Budapest, 1878, 155—156; I. Nagy-F. Deák-Gy. Nagy, *Hazai oklevéltár* 1234—1536, Budapest, 1879, 187, бр. 176; Смичиклас, op. cit., IX, 1911, 112; Ráth, *op. cit.*, 50; Iványi, *Helynévtár*, III, 86; Шишић Ф., *Итинерарији Карла* I (1301— 1342), „Вјесник Краљевског хрватско-славонско-далматинског земљишта аркива", 4(1902), 133, 134; М. Динић, *Средњовековни Срем, (Српске земље у средњем веку)*, Београд, 1978, 283), али се не може доказати да ли су у тим приликама одседали у овдашњој палати. Није, наиме, искључено да су они становали у тврђави поменуте цистерцитске опатије на десној обали Дунава.

(29) Weiland, *op. cit.*, 244—245, бр. 175; B. Hóman, *A magyar királyság pénzügyie és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*, Budapest, 1921, 158.

дрије III, донетог 1291. године, право владара у Угарској протезало се већ тада на све врсте упражњених добара, односно на имања чији би поседник умро без директних наследника. Краљ је раније имао право само на дарована, а не и на родовска имања феудалаца (30). Захваљујући неминовном биолошком процесу, изумирању породица, владари су сада долазили у могућност да располажу пространим комплексима некретнина (31). Од добара изумрлих породица у јужној Угарској да поменемо само најзначајнија — угарски краљеви су у разна времена располагали поседима Лацковића, Маротија, Короњија, Илочких и Горјанских (32). Поред Угарске у ужем смислу, владар ове земље располагао је, такође, поседима изумрлих породица у њеним тзв. споредним покрајинама. Тако је краљ Жигмунд располагао добрима Иваниша Нелипчића у Хрватској након његове смрти 1434. године (33). А неколико година раније 1427. исти владар је такође располагао поседима Драгише и Хлапа, као и добрима Владислава Костића који су се налазили у мачванској бановини (34).

7. Осим поседа изумрлих породица, угарски краљ је имао право такође на добра неких категорија живих лица (35). Од тих ћемо овде поменути само: *Bona comittentium crimen maiestatis* (добра починитеља увреде величанства) (36). Од те врсте добара, на подручју јужне Угарске најпознатија су била она чанадског жупана Петра, убице краљице Гертруде. Она су се налазила у околини данашњег Новог Сада са обе стране реке Дунава (37). Петрови поседи конфисковани су му после изрицања смртне пресуне над њим због његовог атентата на краљицу (38). Гертрудин удовац, краљ Андрија II, неке је од Петрових поседа уступио својој сестри Маргарити, бившој византијској царици (39). После њене смрти, нови владар, Бела IV, имао је право да поново располаже, некадашњим поседима убице његове мајке као упражњеним добрима. Он их је даровао поменутој опатији у месту Belefons (40).

---

(30) D. Márkus-S. Kolosvári-K. Óvári, *Werböczy István hármaskönyve, Magyar Törvénytár* 1000—1895, I, Budapest, 1897, (даље: Tripartitum), 79—81; F. Zimmermann-C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1892, I, 173—176; E. Lederer, *Szöveggyüjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához*, I, Budapest, 1964, 87, са ранијом литературом. Упореди: Ј. Радонић, *Споразум у Тати 1426. и српско-угарски односи од XIII—XVI века*, Глас САН, 187, 1941, 171—172; И. Божић, *Коњ добри и оружје*, „Зборник Матице српске за друштвене науке", 13—14, 1956, 90; Gy. Kristó, *Az arany bullák évszázada*, Budapest, 1976, 188.

(31) E. Fügedi, A 15. *századi magyar arisztokrácia mobilitása*, Budapest, 1970, 43 и даље, 55 и даље; P. Engel, *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond korban* (1387—1437), *Értekezések a történeti tudományok köréből*, Uj sorozat, 83, Budapest, 1977, 12.

(32) Fügedi, op. cit., 79—80, 91, 147; P. Engel, *A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században*, I—II, Az Egyetemi könyvtár évkönyvei, 4(1968), 357; 5(1971), 311; исти, *Királyi hatalom*, 219—221.

(33) L. Thallóczy-S. Barabás, *A Frangepán család oklevéltára, (Codex diplomiticus comitum de Frangepanibus)*, Budapest, 1910, 276, бр. 285; В. Клаић, *Крчки кнезови Франкопани*, Загреб, 1901, 219—277; исти, *Родословље кнезова Нелипића од племена Свачић*, „Вјесник Хрватског археолошког друштва", Нова серија, 3(1898), 14—15; Р. Рокаи, *Последње године балканске политике краља Жигмунда* (1435—1437), „Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду", XII/1(1969), 95—97.

(34) G. Fejér, *Codex diplomaticus Regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, X/6, Budae, 1844, 811; Ч. Мијатовић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, I, Београд, 1907, 393, 398; Упореди: Радонић, *op. cit.*, 190. Барем до 1427. године, а касније у начелу. Упореди: М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и Мачванска бановина*, Историјски часопис, 23(1976), 23—36.

(35) Tripartitum, 75—80.

(36) Weiland, op.cit., 244—245, бр. 175.

(37) Ердујхељи, *op. cit.*, 38—81.

(38) Ердујхељи, *op. cit.*, 3—28, 99—125; Ердујхељи, *op. cit.*, 42.

(39) Рокаи, *Нови Сад*, 105—110.

(40) Wenzel, *op. cit.*, II, 28; Смичиклас, op. cit., IV, 28—31.
Упореди: Ердујхељи, *op. cit.*, 41—42; Györffy, *Történeti földrajz*, 230.

8. *Bona dampnatorum et proscriptorum* (41). Добрима политичких криваца располагала је такође круна. Имање обичних преступника, криминалаца, међутим, није потпадало под удар прописа о конфискацији (42). Криминалцима су у овој епохи сматрани такође у првом реду они који су наносили штете другима: убице, лопови, разбојници и фалсификатори. Када су 1450. године озлоглашеном кривотворитељу повеља Габријелу Земленском одузета имања у јужној Угарској, његова жена је протестовала против тог акта пред надлежним судским форумима, истичући како је њен муж осуђен на смрт, не као политички кривац, већ као обичан злочинац (43).

Под појмом проскрибованих у средњем веку подразумевали су се они који су починили неверство; савременом терминологијом: издајице и побуњеници (44). Прилика да се такви преступи учине, указивала се током бурне средњовековне историје углавном у тренуцима промена династија, када се на место свргнуте, или изумрле династије јавило више претендената. Тада би вођство једне странке проскрибовало присталице других претендената, а њихова добра би конфиковало.

Враћајући се овог пута у времену само до династичких сукоба који су се у Угарској одиграли крајем XIV века, набројаћемо само неколико најзначајнијих комплекса имања у јужној Угарској којима су, услед „неверства" њихових поседника располагали краљеви. Тако су „неверним" Хорватима конфисковани Фелдвар (Бачка Паланка) и Орбаспалотаја, за коју неки мисле да је истоветна са каснијим Врбасом (данас Титов Врбас) у Бачкој (45). Из истих разлога одузео је 1440. године краљ Владислав I Јагелонац деспоту Ђурђу Бранковићу његове јужноугарске поседе — Бечеј, Земун, Купиново и Сланкамен, зато што је деспот пристао уз супарницу Јагелонца, краљицу Елизабету (46).

9. *Dimidium thesauri inventi.* Све благо које се налазило у земљи дубље од дубине трага орања, представљало је регално право. Осим закопаног блага, том одредбом било је такође обухваћено рудно благо, у првом реду метали (47). У Угарској, где круна није била предузимач (произвођач), владар је то право уступао откривачима руда. У почетку се у овој земљи такође плаћао велики део (1/3) откривеног блага круни. Та дажбина се звала урбура. Оптерећена великим учешћем круне у добити, експлоатација руда „приватним" предузимачима се није исплатила. Увидевши колику препреку представља доследна примена овог права копању блага, краљ Карло Роберт Анжујски смањио је износ урбуре на 3,3%, па је рударство одмах оживело (48). У јужној Угарској, због

(41) Weiland, *op. cit.*, 244—245, бр. 175.
(42) Tripartitum, 79—81.
(43) Iványi, *Helynévtár*, I, 56, III, 43—44, IV, 52—53.
(44) Tripartitum, 77—79.
(45) Mályusz, *Zsigmondkori oklevéltár*, I, 21, бр. 217; Györffy, Történeti földrajz, 228 и вероватно по њему M. Ágoston, *Orbászpalotájától Titoverbászig*, Magyar Szó, 40(1893), IV, 17, бр. 105(12.889), 13 идентификују место Орбаспалотаја са (Титовим) Врбасом. Iványi, *Helynévtár*, I, 20, IV, 98 сматра да је то могао да буде и каснији Обровац, северно од Бачке Паланке. (За положај Обровца у односу на Бачку Паланку види: М. Марковић, *Географско-историјски именик насеља Војводине*, Нови Сад, 1966, 135.) Имајући у виду да су се сва, у том извору, наведена места налазила у околини данашње Бачке Паланке, та хипотеза има реалне подлоге, иако се природно не може искључити сасвим ни она прва.
(46) Fr. Pesty, *Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországon és a rácz despota czím, Értekezések a történelmi tudományok köréből*, 11, Budapest, 1877, 27; D. Angyal, *Brankovich György szereplése I. Ulászló uralkodásának kezdetén*, Századok, 1910, 660—661; Радонић, op. cit., 220.
(47) Weiland, *op. cit.*, 244—245, бр. 175; Finsterwalder, op. cit., 25; Hóman, *A magyar királyság pénzügyei*, 58.
(48) Hóman, *A magyar királyság pénzügyei*, 58.

природних околности није постојао већи број налазишта рудног блага. Једино место — судећи барем по његовом имену — где се оно експлоатисало био је Врдник (Рудник) у Фрушкој гори (49). Појединости о средњовековном рударству у Врднику нису нам познате. Може се само претпоставити да је ту копана гвоздена руда (50).

10. Али ако метали и нису експлоатисани у већој мери на подручју јужне Угарске, трговина њиховим рудама и прерађевинама пролазила је великим делом кроз ову област. Према списку Ронкаљских конституција, као и по угарском праву *argentarie* су такође представљале регално право (51). Дубровачки трговци препродавали су од средине XIV века сребро босанских и српских рудника у Ковину и у Митровици, у сировом и боланом облику (52). „Pro argento cambire" плаћали су Сремској комори у ово време житељи Сланкамена 240, Митровице 50, Манђелоса 25 и Земуна 15 марака годишње (53). Трговци из Србије возили су своје сребро чак до Пожуна. По једној одредби краља Жигмунда из 1430. године они су били дужни да продају своје благо тамошњој комори (54). Приходи угарских комора од трговине сребром усахли су кад су Турци у Србији и Босни заузели Ново Брдо и друге руднике (55). Сребро увезено у Угарску служило је у првом реду за ковање новца (56).

11. Монете. Ковање новца је у свако доба и свугде било једно од најважнијих монопола (регалних права) државе (57). Угарска је у средњем веку била у погледу финансијске управе подељена између пет комора. Од тих су се надлежности две коморе простирале на тло јужне Угарске. Подручје данашњег Баната припадало је комори у Темишвару. Остали делови јужне Угарске чинили су област Сремске коморе са седиштем у Митровици. Ковнице су се обично налазиле у средиштима коморских области (58). Тако је и у Митровици била ковница. Овде су се ковали познати сремски денари (59). За ковање новца предвиђене су таксе у истој висини као и за промену сребра (60).

(49) „Реднек", или „Реднук", средњовековни облик имена Врдник има у савременом српскохрватском језику значење речи „рудник". I. Kniezsa, *A magyar nyélv szláv jövevényszavai*, I/2, Budapest, 1955 не доноси. Претпоставка по којој се у Бачкој експлоатисало сребро и злато, изнета у делу Gy. Schwartz, A körmöczbányai nemesfémbányaszat monografiája, (Körmöczbánya főbányaváros múltja és jelene, bányászata és a magyar pénzverés története), Körmöczbánya, 1909 и прихваћен са неверицом већ од стране (J.) T. (rencsényi), Arany-ezüst bányászat (?) Bácsmegyében, Róbert Károly korában, Vegyesek, *A Bács.-Bodrog vármegyei történelmi társulat évkönyve*, 25(1909), 142—143, заснива се на једној омашци.

(50) (G.) Heckenast-(Gy.) Nováki-(G.) Vastagh-(E.) Zoltay, *A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban*, Budapest, 1968, 147.

(51) Weiland, op. cit., 244—245, бр. 175; L. Thallóczy, *A kamara haszna története*, Budapest, 1879, 43.

(52) С. Бирковић, *Civitas Sancti Demetrii* (Sremska Mitrovica), Сремска Митровица, 1969, 65; исти, *Прилози за историју Ковина*, „Зборник Матице српске за историју", 1, 1970, 83—85.

(53) F. Döry-Gy. Bónis-V. Bácskai, *Decreta Regni Hungariae, Gesetze und Verordnungen Ungarns* 1301—1457, Budapest, 1976, 112, 121.

(54) Fejér, *Codex diplomaticus*, X/7, 1843, 199; Ј. Калић, *Београд у међународној трговини средњег века, (Ослобођење градова у Србији од Турака*, 1862—1867. год.), САНУ, Београд, 1970, 57.

(55) В. Симић, *Историјски развој нашег рударства*, Београд, 1951, 48—57; М. Динић, *За историју нашег рударства у средњовековној Србији и Босни*, I—II, Београд, САНУ, 1955—1962, исти, *Ново Брдо, Српске земље у средњем веку*, Београд, 1978, 331—334; С. Бирковић, *Дубровачка ковница и производња сребра у Србији и Босни*, „Историјски гласник", 1—2, 1976, 92, 94, 97.

(56) То се јасно види из: Döry-Bónis-Bácskai, op. cit., 112, 121.

(57) Weiland, *op. cit.*, 244—245, бр. 175.

(58) Thallóczy, *op. cit.*, 5.

(59) Милошевић, *Антички Сирмијум, Зборник*, „Сремска Митровица". С. Митровица, 1969, стр. 28.

(60) Döry-Bónis-Bácskai, *op. cit.*, 112, 121.

Под овом тачком Ронкаљских конституција се, међутим, није подразумевало право владара само на ковање свог властитог новца. Он је, такође, имао право да забрани другима емисију, односно коришћење друге врсте новца. У првој половини XIV века у јужној Угарској било је у оптицају више врста монета, међу њима и српски денари (61). Својом одредбом од 1342. године угароки краљ Карло Роберт је наредио да се, на подручју Сремске коморе, осим његових денара свака друга монета покупи и утопи (62).

12. Поред руда метала, експлоатација соли, односно приход од ње *(Salinarum redditus)* представљала је у средњем веку такође регално право (63). На подручју јужне Угарске у ово доба није било солана, нити рудника соли. Ипак, због свог географског положаја, ова територија је играла значајну улогу у трговинској размени тог производа, а она је такође представљала регалију. Приход од тог артикла убирао се у средњовековној Угарској путем тзв. комора соли (64). Овакве установе налазиле су се у јужној Угарској у Сонти, Ковину, Митровици и Сланкамену. Со, довезена из ердељских (трансилванских) рудника левим притокама Тисе и Дунава продавала би се у овим местима (65). Приход од соли који је убирао „camerarius salinarum" представљао је значајну ставку у приходима круне (66).

13. По истом начелу по којем су налази под земљом, право односно приход од рибарења: *piscationum redditus* припадао је такође владару (67). Рељеф јужне Угарске био је — пре опсежних канализационих и мелиорационих подухвата, започетих крајем XVIII века — испресецан мањим и већим површинама текуће воде. Поред великих река протезале су се њихове мртве гране — мртваје, а у њих су се уливале мање реке и потоци. На преломима лесних заравни и пешчара настала су језера (68). У свим овим водама гајила се и ловила риба. Владар је своје право на риболов остваривао путем рибара краљевског двора (69). Они су били подложни жупанима појединих жупанија. Нама су на тлу јужне Угарске позната насеља рибара бачке, бодрошке и барањске жупаније (70). Ова насеља су се, међутим, без сумње протезала дуж река на читавом подручју јужне Угарске.

Риболов је за круну био значајан извор прихода. За илустрацију овог наводимо један једини пример — рибариште Обреж (Ебрес) у Барањи. Оно је доносило годишње 50 марака сребра (71). Због користи

(61) Ст. Станојевић, *српски новац 13—14. века у Банату*, „Гласник Историског друштва у Новом Саду", 3(1930), 268; М. Динић, *Српски новац у Срему почетком 14. века*, „Гласник Историског друштва у Новом Саду", 3(1930), 459—460.

(62) П. Рокаи, *Повлачење српског новца из оптицаја са подручја Сремске коморе 1342. године*, „Зборник Матице српске за историју (у штампи).

(63) Weiland, *op. cit.*, 244—245, бр. 175.

(64) G Wenzel, *Magyarország bányászatának kritikai története*, Budapest 1880, 150, 436—439; Hóman, *A magyar királyság pénzügyei*, 155—157; O. Paulinyi, *A sóregálé kialakulása Magyarországon*, Századok, 1924, 636—640.

(65) Рокаи, *Бродови*, 141.

(66) Wenzel, *Bányászat*, 5.

(67) Weiland, *op. cit.*, 244—245, бр. 175.

(68) A. Muhoray, *Bács-Bodrogh vármegye vizei (Erek, tavak, mocsarak), Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat évkönyve*, 14(1898), 34—41; T. Ortvay, *A régi Magyarország vi'zrajza a XIII-ik század végéig*, Budapest, 1882, I, 10—11, 13, 19, 46—49; Györffy, *Történeti földrajz*, 201, 202, 247—250, 695, 696; Н. Петровић, *Пловидба и привреда Средњег Подунавља у доба меркантилизма*, Београд, 1978, 77—78, 93.

(69) G. Heckenast, *Fejedelmi (király) szolgálónépek a korai'Árpádkorban, Értekezések a történeti tudományok köréből*, Uj sorozat, 53, Budapest, 1970, 14—15, 103—105, 132; A Degré *Magyar halászati jog a középkorban*, Budapest, 1939.

(70) *Györffy, Történeti földrajz*, 210, 328—329, 698, 711—712, 719.

(71) *Ibid.*, 299.

коју су имали од њих, поседници су већ рано настојали да дођу у власништво рибњака, или рибаришта на тлу њиховог имања. Бодрошки податак из 1092. године је, додуше, сумњив, али са сигурношћу знамо да су угарски владари од краја XII века поклањали право рибарења властели (72). Тако је Бела III поклонио 1192. године сонћански рибњак жупану Макарију и његовим сестрама (73). Право рибарења у Сави код Митровице, у Тиси код Тителa и у Дунаву код Аљмаша даровао је овај владар нешто касније грчкој опатији Светог Димитрија у Митровици (74). Син Белин, краљ Андрија II, поклонио је 1212. године рибаре и рибаришта у Копачу палатину Поту и опатији Светог Михајла у Бати. Они су раније припадали барањској жупанији. Следећи пример својих предака, поклонио је Бела IV 1238. године конвенту хоспиталаца у Арачи рибњак и рибаре бодрошке жупаније. Петнаестак година касније, 1252. он је дао право рибарења у Дунаву код Сузе жупану Нани сину Поше (75).

14. *Potestas onstituendorum magistratum ad iusticiam expediendam.* Локалну судску власт и средњовековној Угарској вршили су у име државе жупани и поджупани. Жупане је постављао по правилу краљ (76). Поджупане су постављали, из редова својих фамилијара, сами жупани, али уз владареву потврду (77). То је био, такође, случај са жупанима и поджупанима јужноугарских жупанија (78). Те жупаније су, међутим, током средњег века биле извесно време организоване у веће територијалне јединице — бановине: бачка, бодрошка, сремска, вуковарска и барањска у мачвански, а ковинска, тамишка, крашовска и торонталска у Северински банат. Њихове управитеље, банове, именовао је, такође, владар (79). Слично осталим регалним правима, он је могао уступити и право именовања жупана некој другој личности. Тако је краљ Владислав I Јагелонац 1441. године уступио деспоту Ђурђу Бранковићу право на постављање солночког жупана (80). Жупане торонталске жупаније из редова својих фамилијара, постављали су, такође, неко време српски деспоти (81).

---

(72) *Ibid.*, 711.

(73) I. Iványi, Adatok Szónta helyrajzához, *A Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat évkönyve, 10(1894), 54—55;* исти, *Helynévtár*, II, 169—170; Györffy, *Történeti földrajz*, 236—237.

(74) Gy. Györffy, *Das Güterverzeichnis des griechischen Klosters zu Szávaszentdemeter, (Сремска Митровица) aus dem 12. Jahrhunäert*, Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae 5(1959), 32, 43, 47; исти, *Történeti földrajz*, 241, 242, 721, 727.

(75) Györffy, *Történeti földrajz*, 295, 328—329, 711—712.

(76) I. Hajnik, *A magyar birósági szervezet és perjog az Árpádés vegyesházi királyok alatt*, Budapest, 1899; Gy Gábor, *A megyei intézmény kialakulása és működése Nagy Lajos alatt*, Budapest, 1908, 23; Радонић, op. cit., 159.

(77) J. Holub, *A Főispán és alispán viszonyának jogi természete (Adatok középkori vármegyei közigazgatásunk történetéhez)*, Fejerpataky — emplekkönyv, Budapest, 1917, 186—211.

(78) Организација жупаније власти на овом подручју и поред низа архонтолошких прилога остала је до данас непроучена. Упореди: *Bács-Bodrog vármegye*, (Magyarország vármegyéi és városai), I—II, Budapest, (1909).

(79) G. Istványi, *A generális congregatio*, Levéltári közlemények, 18—19(1940—1941), 203—205.

(80) F. Balássy, *A körmöczbányai levéltárnak a Kátay nemzetségre vonatkozó okleveleі s azoknak feltünöbb részletei*, Századok, 1875, 251—252; L. Thallóczy-A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 1198—1526, *Magyarország melléktartományainak oklevéltára*, 2, *Monumenta Hungariae Historica*, I/2, Budapest, 1907, 461. Упореди: Pesty, *op. cit.*, 53—54; Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század első felében*, 561—563; Радонић, *op. cit.*, 220—221; С. Ћирковић, *Rasciani regales Владислава I Јагелонца*, „Зборник Матице српске за историју", 1, 1970, 79—80.

(81) Радонић, *op. cit.*, 159—160; К. Јиречек, *Историја Срба*, I Београд, 1952, 357; *Историја српског народа*, Београд, 1982, 322.

15. *Mulctarum penarumque compendia* (82). У средњовековној Угарској, где је новчани промет био слаб, судске глобе; „birsagia" плаћала су се у натури. Круни, односно судији припадао је одређени део, обично 2/3 поседа губитника спора (83). На тај начин су неки државни службеници, који су вршили судачке функције, стекли поседе у јужној Угарској. Мачвански бан Јанош Мароти је, на пример, тако дошао 1403. године у посед 2/3 добара браће Бањани у барањској жупанији (84).

16. *Extraordinaria collatio ad felicissimam regalis numinis expeditionem (85).* Ванредни намет за финансирање краљевских похода јавља се у Угарској у тесној вези са појавом турске опасности, која је претила у првом реду њеним јужним границама. После пада Смедерева, у лето 1439. године одржао је краљ Алберт Хабсбуршки у логору код Тителa сабор, на којем је одлучено да се уведе ванредни намет у износу од једне златне фиринте по кметовској порти односно сесији (86). Истина, услед Албертове изненадне смрти, план ванредног намета је овога пута пропао, али од тада су се угарски владари с времена на време користили овим својим правом. У првом реду је то чинио краљ Матија Корвин.

Ванредни намет је увек наилазио на мање-више снажан отпор код властеле. Она је, наиме, у њему гледала конкуренцију у експлоатацији својих кметова (88). Када је краљ Матија 1461. године увео ванредни допринос, склопили су представници најугледнијих јужноугарских породица: Херцега, Гестија, Тетеша и Маротија у Сузи у Барањи заверу са циљем да спрече убирање ванредног намета на својим поседима. Они су уједно позвали и друге поседнике из „јужних крајева" да им се придруже (89). У јужној Угарској, додуше, овај покрет није ухватио веће размере, али је зато у Ердељу (Трансилванији) дошло до отворене побуне (90).

Коначно, угарски великаши принудили су Матијиног слабог наследника, краља Владислава II Јагелонца да се одрекне убирања ванредних такса у корист властеле. Одрицање од прихода за издржавање војске имало је судбоносне последице по одбрамбени капацитет Угарске. То је дало могућност Турцима да неометано освоје Земљу. Под њиховим ударцима срушила се средњовековна угарска држава (91). Неки видови старог државног уређења надживели су, међутим, њену пропаст. Међу овима су били, такође, извесни облици регалних права. Они су се примењивали све до 1848, а неки и од 1945. године (92).

(82) Weiland, *op. cit.*, 244—245, бр. 175.
(83) Gábor, *op. cit.*, 23. Упореди: Радонић, op. cit., 159.
(84) *A zichi és vásonkeői gróf Zichy család idősbb ágának oklevéltára* (даље: *Codex Zichy)*, V, Budapest, 1888, 347—349, бр. 289; 356—357, br. 303; Malyusz, *Zsigmondkori oklevéltár* II/1, 328, бр. 2787; 346, бр. 2953.
(85) Weiland, *op. cit.*, 244—245, бр. 175.
(86) *Döry-Bónis-Bácskai, op. cit.*, 304—307.
(87) J. Teleki, *A Hunyadiak kora Magyarországon*, X, Pest, 1853, 72, бр. 30; Упореди: И. Божић, *Две белешке о Филипу де Диверсису*, „Зборник Филозофског факултета у Београду", XI/1(1970), 325; исти, *Osservazioni su Filippo de Diversi*, Italica Belgradensia, I, 1975, 34; E. Mályusz, *A kancelláriai tevékenység Albert király uralma alatt* (1438—1439), Klaszszika-filologiai tanulmányok, III, 1978, 320, 324—325.
(88) E. Mályusz, *A magyar társadalom a Hunyadiak korában, (Emlékköny Hunyadi Mátyás születésének ötszázadik évfordulójára)*, I, Budapest, 1940, 357, 369—370.
(89) *Codex Zichy*, X, 1907, 133—134, бр. 109.
(90) Mályusz, *Magyar társadalom*, 357, 369—370.
(91) Mályusz, *Magyar társadalom*, 383—384; P. Kulcsár, *A Jagellókor, Magyar história*, (Budapest), 1981, 69—70, 79—85.
(92) A Csizmadia, *Rechtliche Beziehungen von Staat und Kirche in Ungarn vor 1944, MTA, Budapest*, 1971, 48—78, 66—78, 83—84, 91—92, 95, 99—102, 139—141, 145—147, 162—165, 178—180, 200—209; I., Schwartner, *Statistik des Königreichs Ungern, Ofen*, 1811, 323—330; I., Virozsil, *Das Staats-Recht des Königreichs Ungarn*, II, Pest, 1865, 203—250.

Ово су била само нека од регалних права, примењивана на тлу јужне Угарске. Као што смо на почетку нашег излагања истакли, узели смо у обзир само она поменута у Ронкаљским конституцијама. У нашем разматрању се зато нисмо осврнули на право држања сајмова, на патронатско право и на још нека друга. Нећемо улазити овога пута у питање да ли су регална права потицала из римског права. Дати коначан одговор на ово питање, по нашем мишљењу, задатак је правних историчара (93). Наше излагање желимо закључити простом констатацијом да су регална права током средњег века била позната и у североисточним областима Југославије, у крајевима који никада нису ушли у састав Римске Империје, или су сачињавали њену крајњу периферију. О континуитету римских правних установа на овом подручју не може бити говора. Регална права на том тлу увела је угарска држава, под чијој су се власти налазили ови крајеви у средњем веку.

Превазилази оквире нашег рада разматрање проблема појаве регалних права у средњовековној Угарској (94). Не треба, ипак, сумњати да је до ње дошло у контексту савременог европског развитка ове правне установе, која по својој суштини чини битни саставни део сваке државне власти.

Dr. Petar Rokai,
Assistant Professor of the Faculty of Philosophy in Novi Sad

APPLICATION OF SOME REGAL RIGHTS IN THE SOUTH HUNGARY IN THE MIDDLE AGES

Summary

While taking as his starting point the Ronkal Constitution of Friedrich I Barbarossa on regalia (1158), the author attempts, by using examples, to determine that in the Middle Ages some regal rights, contained in that Constitution have been in application in the north-east Yugoslavia too. Out of the total number of eighteen kinds of regalia known from the Constitution, the author has succeeded to prove such application in the above mentoned territory of even sixteen of them. Grouped by subject-matter, they amount to the right to collect contributions covering the trade by land and water communications, which go across his territory. They include also the share in revenue from exploitation of some kinds of natural resources (salt, fishing and precious metals), as well as taxing the trade in such resources.

The right of the ruler included also the use of royal residences. The existence of such mansions has been proved, as the author indicates, on the ground of written sources. The king was entitled to dispose of certain categories of estates (vacant estates, lands of a perpetrator who insulted the majesty, and estates of political culprits). The author mentions certain cases of cofiscation and repeated donations of such kind of estates in the mentioned territory.

(93) За однос регалија са римским правом у Италији у XII веку: Finsterwalder, *op. cit.*, 64—69.

(94) То није проучено ни у делима која се баве утицајем римског права на мађарско. Упореди: I. Zajtay, *Sur le rôle du droit romain dans l'ovolution du droit hongrois, (L'Europa e il diritto Romano, Studi in memoria di Paolo Koschaker)*, II, Milano, 1954, 181—211; M. Móra, *A római jog szerepéről a hazai jogtörténetben*, Századok, 1963, 1388—1391; Gy. Bónis, *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*, Budapest, 1971, 7, 8, 13. исти, Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn. Ius Romanum Medii Aevi, V/10, Mediolani, 1964, 1—113.

Finally, among the regal rights which were applied in that territory, the author notes down also the nomination of state officials and imposing of extraordinary contributions. While not entering into the issue of whether the regalia stem from the Roman law, the author points out at the circumstance that they were applied in the Middle Ages in the territory of north-east Yugoslavia by the Hungarian state, since that territory was under its rule at the time.

dr Petar Rokai,
professeur agrégé à la Faculté de lettres à Novi Sad

L'APPLICATION DE QUELQUES FORMES DU DROIT DE RÉGALES SUR LE TERRITOIRE DE LA HONGRIE DU SUD AU MOYEN ÂGE

Résumé

Ayant pris pour le point de départ de sa considération les fameuses Constitutions de Roncaillé du Friedrich I Barbarosse sur les régales (1158), l'intention de l'auteur dans cet article était de démontrer sur des exemples que certains droits de régales, désignés dans la constitution mentionnée, avaient été appliqués aussi sur le territoire du nord-est de la Yugoslavie. Du total de dix-huit sortes de régales, connues par la Constitution, l'auteur a arrivé à prouver que meme seize parmi elles avaient été appliquées dans la zone indiquée. Groupées selon les sujets qu'elles traitent, elles représentent le droit de perception des taxes au trafic sur les voies de terre et sur les voies d'eau qui traversaient cette zone; ensuite, le droit à une partie de revenu de l'exploitation et du commerce de certaines richesses naturelles (le sel, la pêche et les métaux précieux). Le droit du souverain englobait aussi l'utilisation des résidences royales. L'existence de telles residences sur ce territoire a été prouvée, souligne l'auteur, sur la base de certaines sources. Le roi avait le droit de disposer de certaines catégories de domaines (les biens vacants, les biens de ceux qui ont offensé sa majesté et les domaines des criminels politiques). L'auteur mentionne quelques cas de confiscation des biens qui ultériurement faisaient l'objet d'un nouveau don sur le territoire en question. Enfin, parmi les droits de régales qui avaient été appliqués dans cette région, l'auteur marque également la promotion des fonctionnaires d'État et le régalement d'impôts extraordinnaires. Nonobstant la question si les régales proviennent du droit romain, l'auteur démontre la circonstance qu'au moyen âge, l'Etat hongrois les avait appliquées dans la zone du nord-est de la Yougoslavie, qui était sous sa domination à cette époque.

UDK — 321(497.1)(091)

мр Олга Поповић,
асистент Правног факултета у Београду

ОБЛИК ДРЖАВНОГ УРЕЂЕЊА ПРЕМА НАЦРТИМА ПАРЛАМЕНТАРНЕ ОПОЗИЦИЈЕ У КРАЉЕВИНИ СХС У ВРЕМЕ ДОНОШЕЊА ПРВОГ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ УСТАВА

1. УВОД

Као државноправни израз решења националног питања, облик државног уређења је у уједињеној југословенској држави — у почетку прикривено, а убрзо сасвим отворено — постао основа најоштријих политичких борби у редовима југословенске грађанске политике, и то остао у читавом међуратном раздобљу. Одмах по уједињењу, јасно су се истакла спорна питања проблема државног уређења: однос према наслеђеној територијално-политичкој подели и регулисање правног положаја области у односу на централну државну власт.

Први уставноправни исход сукобљених ставова о решењу ових питања био је Видовдански устав, донет 28. VI 1921. године. Њиме је заведено унитаристичко и у основи централистичко државно уређење, засновано на територијалној подели државе која у потпуности и у начелу негира како националне, тако и историјско-политичке границе. Одредбе које су прописивале овакво уређење, небитно измењене, преузете су из уставног нацрта који су, као владајуће, сачиниле Радикална и Демократска странка. Остале, опозиционе политичке групе и странке у питању државног уређења међусобно су се двоструко разликовале: како с обзиром на сâм програм државног уређења који су предлагале, тако и с обзиром на степен значаја који су овом питању уопште придавале. Грубо и најопштије посматрано, оне се могу поделити у две групе. Једну су чиниле политичке странке у чијим су уставним размишљањима и концептима централно место заузимала не државно-правна, већ социјално-економска и политичка питања. Проблем области их је мање занимао, а у конкретним предлозима за његово решавање, оне се нису битније удаљавале од владиног концепта. То су биле странке земљорадника, републиканаца, социјалиста и комуниста. Ови последњи нису ни израдили конкретан уставни нацрт, а у дискусијама о уређењу државе вођеним у конституанти 1920/21, они се на питање положаја области у држави готово нису ни осврtали.

На другој страни је била већина хрватских и словеначких политичких странака, које су у величини области и карактеру њихових граница, као и у њиховом односу према централној власти, виделе питања од одлучујућег значаја за живот заједничке државе. То су биле најмасовнија хрватска политичка партија, Хрватска републиканска сељачка странка (ХРСС), затим неколицина хрватских грађанских странака окупљених у Народном клубу, који је већ јула 1919. прерастао у страначку организацију — Хрватску заједницу (1) и, коначно, најјача словеначка политичка групација, клерикална Словенска људска странка, која је чинила основну и најбројнију политичку снагу у парламентарном Југословенском клубу (2). Све ове странке су биле *начелно* федералистички оријентисане, али су се њихови појединачни нацрти међу собом прилично разликовали. Посебно јасно се издвајала ХРСС, која је, отворено заступајући став о националном тројству Југословена, захтевала конфедеративну југословенску заједницу, састављену од три националне државе, а повремено, чак, говорила и о решењу хрватског питања ван оквира међународно признатих граница југословенске државе (3). Народни и Југословенски клуб, који се тада још увек нису одрицали званичне идеологије националног јединства, предлагали су области, односно покрајине (4), омеђене границама историјско-политичког карактера, а у погледу децентрализације власти, разликујући се међу собом, постављали су, у односу на ХРСС, неупоредиво умереније захтеве.

У групу политичких странака које су у начелу биле против политике брисања историјских индивидуалности и централизације власти, могла би се уврстити и Југословенска муслиманска организација (ЈМО), са напоменом да је она, прво, у свом формалном пројекту питању правног положаја покрајина посветила врло мало пажње и, друго, да је у току рада конституанте одустала и од захтева за историјским границама, који је, иначе, поставила у нацрту.

У Уставотворној скупштини биле су представљене све наведене опозиционе политичке странке, изузев ХРСС, која је, не признајући легитимност овога тела, одбила да учествује у његовом раду, и тиме улогу представника федералистичких захтева *у конституанти* препустила Народном и Југословенском клубу. Стога овде неће бити речи о нацрту устава ХРСС. Истовремено, пак, нацрт Народног и Југословенског клуба чиниће главни предмет расправе, с обзиром да су остале опозиционе странке, како је већ истакнуто, у питању облика државног уређења биле, у мањој, или већој мери, блиске концепту владиног уставног

(1) Народни клуб, формиран одмах по почетку рада Привременог народног представништва, окупио је парламентарне представнике Старчевићеве странке права, Напредне демократске странке и појединце из Југословенског одбора. После уједињења ових странака у нову, јединствену страначку организацију, њима, односно новој странци, прикључила се, као целина, и Хрватска тежачка странка из БиХ. (Вид. о томе: Х. Матковић, *Хрватска заједница*, Историја XX века, Зборник радова V, Београд 1963, с. 21, 24—25).

(2) Окупљени око клерикалне СЛС, у оквиру Југословенског клуба нашла су се још и тројица хрватских посланика, клерикалаца око листа „Народна политика". После избора за Уставотворну скупштину, Југословенском клубу придружила се и Буњевачко-шокачка странка. (Вид. М. Зечевић, *Словенска људска странка и југословенско уједињење 1917—1921*, Београд 1973, с. 296, 242).

(3) Вид. „Државно уређење или Устав неутралне сељачке републике Хрватске" у.: Стјепан Радић, *Политичка списи. Аутобиографија. Чланци, говори, расправе*, Загреб 1971.

(4) У расправама и формалним концептима територијалне поделе државе, израз покрајина, после уједињења, употребљаван је онда када се радило о великим областима и по правилу је подразумевао уважавање затечених граница при њиховом уобличавању у новој држави.

нацрта, те се њихови пројекти, када је реч о овом питању, заправо и нису постављали Уставотворној скупштини као алтернатива владином нацрту.

Поред поменутих нацрта, као посебан државно-правни предлог унутар редова парламентарне опозиције, иако појединачан и неуобличен у пројект устава, истакао се, углавном због личног ауторитета свог аутора, још и концепт ванстраначког посланика, Анта Трумбића, који (концепт) по својим обележјима припада другој групи уставних предлога.

2. ПОДЕЛА ДРЖАВЕ НА ОБЛАСТИ ИЛИ ПОКРАЈИНЕ

2.1. Нацрти Народног и Југословенског клуба

Супротно уставном нацрту владине коалиције, који је поделу на области извршио према „природним, социјалним и економским приликама" и прописао да максималан број становника у њима не може прелазити 600 хиљада (5), нацрти Народног и Југословенског клуба предлагали су релативно велике области, омеђене ослоном на наслеђену територијално-политичку поделу.

По нацрту Народног клуба (чл. 3), држава се дели на 6 покрајина, које су у току историје формиране као политичке, неке од њих и као државноправне целине: (1) Србија са Старом Србијом и Македонијом; (2) Хрватска, Славонија и Далмација са Међумурјем, Истром и отоцима; (3) Црна Гора; (4) Босна и Херцеговина; (5) Војводина (Банат, Бачка и Барања) и (6) Словенија. Најзначајнија измена коју је оваквим предлогом Народни клуб учинио у стању затеченом 1. XII 1918. била је прикључење Далмације Хрватској, која је државноправно сједињење, са њом захтевала на основу свог историјског државног права још током своје дугогодишње политичке борбе са Аустро-Угарском. Предлог Југословенског клуба — дат у виду одвојеног мишљења уз уставни нацрт Уставног одбора — у погледу деобе државе разликовао се од претходног утолико што је Далмацију, уместо Хрватској, припојио Босни и Херцеговини (чл. 90). Том изменом словеначки клерикалци учинили су од Босне и Херцеговине покрајину са католичком већином. На примедбе које су им учињене у том смислу, они су у Уставотворној скупштини истакли да Југословенски клуб од Далмације не прави питање и да пристаје на решење по коме се она припаја Хрватској (6). На овај начин парламентарни представници хрватског и словеначког грађанства сложили су се око питања деобе на покрајине.

Поред различитог живота у прошлости, који је формирао различит менталитет, културу, и начин живота уопште, као и жеље народа да ту посебност у својим границама чува и негује, Народни и Југо-

(5) Вид. чл. 62. владиног уставног нацрта. — Видовдански устав, коме је владин нацрт послужио за основу, повећао је максималан број становника једне области на 800 хиљада (чл. 95).

(6) Вид. *Стенографске белешке Уставотворне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 1921* (у даљем тексту: *УС*), 20. IV 1921, с. 9. и 22, говори Љ. Јовановића и Ј. Шимрака.

словенски клуб су истицали да су на страни овакве поделе још и природно-географски разлози (7) — дакле, и они моменти које су владине странке истакле као примарне, а који су као критеријуми територијалне поделе били прихваћени и у Крфској декларацији, донетој још ратне 1917, као резултат заједничких напора српске владе и Југословенског одбора да се постигне споразум о основама уређења будуће заједничке државе. Наводећи ове разлоге у прилог предложеној територијалној подели, творци ових уставних нацрта одрицали су да је тзв. „племенски критеријум" имао било каквог значаја у одређивању граница покрајина (8).

На страни наведене територијалне поделе били су, без сумње, и они разлози које су њихови аутори наводили, али је извесно да је мотив заштите хрватског, односно словеначког *националног* (у тадашњем политичком жаргону — „племенског") интереса у пројектовању оваквих граница био не само исто толико важан, већ да је представљао основни критеријум при прецизирању измена које би требало учинити у затеченим покрајинским границама. Територијална подела предложена нацртима Народног и Југословенског клуба обезбеђивала би национално окупљање велике већине Хрвата и Словенаца у посебне административно-политичке целине (9), што је критеријум историјско-политичких приближавало критеријуму националних граница, а његове носиоце оном национално-политичком ставу који је негирао националну истоветност Југословена, а који је, у време државноправног провизоријума, заступала само ХРСС. Иако су захтеви и целокупно политичко понашање ХРСС у поређењу са Народним и Југословенским клубом били неупоредиво радикалнији, ипак је у суштини програма ове три политичке групације постојала једна битна истоветност: захтев за признавањем, на нивоу државноправних решења, историјом насталих не само политичких већ и националних разлика међу Југословенима (10). Ниједна друга политичка странка у југословенским оквирима, у том тренутку, није постављала овакав захтев.

---

(7) Вид. говоре у Уставотворној скупштини: Б. Шурмина (*УС*, 16. IV 1921, с. 12), М. Дринковића (*УС*, 11. и 12. V 1921, с. 29), А. Корошеца (*УС*, 15. IV 1921, с. 16) и Ј. Шимрака, (*УС*, 20. IV 1921, с. 22).

(8) Вид. Л. Полић, *О нацртима устава. Нацрт Народног клуба*, „Мјесечник", бр. 4—5/1921, с. 154—155.

(9) Интересантно је уочити да је при територијалној деоби државе уобличавање Словеније као јединствене области било најмање спорно. Њену територијалну целовитост прихватале су југословенске политичке снаге најразличитије национално-политичке оријентације. Као прво, сви нацрти који су предлагали модификоване историјске области — поред оних које су израдили Народни и Југословенски клуб, то су још и уставни пројекти ЈМО, Јосипа Смодлаке и Стојана Протића — Словенију су остављали у затеченим границама. Друго, Смодлака, који је у начелу одбацивао затечене границе, у случају Словеније их је поштовао (вид. Др Јосип Смодлака, *Нацрт Југословенског устава*, Загреб—Београд 1920, с. 14—15). Оно што је, међутим, најинтересантније, то је да су на територијалну целокупност Словеније благонаклоно гледали и појединци који су, иначе, историјске границе при деоби начелно одбацивали. Овако је, на пример, мислио и јавно говорио у Уставотворној скупштини истакнути радикалски првак Љуба Јовановић. Потребу да Словенија остане као једна област, он је образлагао њеним пограничним положајем који јој намеће функцију одбране земље (вид. *УС*, 20. IV 1921, с. 11, слично и у: *Стенографске белешке. Рад Уставног одбора Уставотворне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 1921, даље: УО, 10. II 1921, с. 74). Исти предлог, из истих разлога, али тек за будућност, дао је М. Петровић, иначе заступник мањих и неисторијских области, а у државном уређењу склон централизму (вид. М. Петровић, *О децентрализацији управе*, с. 55).

(10) У току рада Уставотворне скупштине, представници Народног клуба помињали су да је Радић наговестио могућност споразума на бази државног уређења предвиђеног уставним нацртом Народног клуба (*УС*, 16. IV 1921, с. 9, говор Б. Шурмина).

2.2. Остали уставни нацрти и предлози парламентарне опозиције

Историјско-политичке границе као основ при подели нове државе на области, од опозиционих политичких странака у конституанти, прихватила је још и ЈМО. По члану 4. њеног уставног нацрта, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца дели се на следеће „покрајине или области": (1) Србија; (2) Стара Србија са Македонијом; (3) Босна и Херцеговина; (4) Хрватска и Славонија са Истром и Међумурјем; (5) Црна Гора са Боком и Приморјем; (6) Далмација; (7) Срем са Бачком и (8) Словенија са Прекомурјем. Како је, међутим, од опозиционе, странка босанских муслимана постала, марта 1921, странка владине коалиције, наведени предлог о територијално-политичкој подели изгубио је практично политичку важност. Као накнаду за свој пристанак на прописе о државном уређењу предложене владиним нацртом, ЈМО је захтевала да се подела на области у БиХ изузме из уставних начела о административној деоби и изврши у њеним дотадашњим границама, те да се тиме гарантује територијална целокупност ове покрајине. Овај захтев представника босанских муслимана прихваћен је 135. чланом Видовданског устава.

У уставним нацртима осталих опозиционих странака представљених у конституанти прихваћен је исти основни принцип као и у нацрту владине коалиције — географске и привредне границе (11). Међутим, док је влада одбацила историјско-политичке и националне границе са јасним циљем онемогућавања националног окупљања, што је са своје стране одвело апсурдном уситњавању области, те њиховом онеспособљавању за било какав озбиљнији вид самоуправе, дотле су републиканци, земљорадници и социјалисти желели области које би биле истинска средишта економског и културног живота. Стога су ове странке — или већ самим текстом нацрта (као републиканци) (12) или у усменим дискусијама у конституанти (као земљорадници и социјалисти) — инсистирале на већим и јачим областима, а пропис владиног нацрта о ограничењу броја становника у њима, оцењивале као бесмислицу (13).

Коначно, привредне и географске разлоге, у најширем смислу, наводио је као аргумент и А. Трумбић, када је у свом сажетом предлогу државног уређења делио државу на четири велике области, концентрисане око Београда, Загреба, Сарајева и Љубљане. Међутим, поделу коју је предложио, слично као и у случају нацрта Народног и Југословенског клуба, без обзира на предности које би имала са привредно-географске тачке гледишта, ишла је наруку захтевима за поштовањем националних и историјско-политичких граница и њима се, без сумње, првенствено и руководила.

---

(11) Републикански нацрт (чл. 149). предлаже области као „географско-економске целине", земљораднички (чл. 82) тражи одређивање граница „према привредно-географским условима", а социјалистички (чл. 135) прописује да су за административно-територијалну поделу „меродавни (су) једнио географски и културни разлози".

(12) По 5. члану републиканског уставног нацрта једна област мора имати најмање 1.000.000 становника, а по чл. 149, при одређивању граница области, Велика Народна Скупштина мора да се држи начела да „свака област мора да буде географско-економска целина способна за живот".

(13) Вид. *УО*, 27. VI 1921, с. 133.

3. ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ ПОКРАЈИНА

3.1. *Нацрти Народног и Југословенског клуба*

3.1.1. Функције власти покрајина

Док су области као највеће јединице територијалне поделе државе владиним уставним нацртом одређене као јединице локалне управе, која, иако организована на изборном начелу (чл. 63), због постојања права државе на контролу целисходности њених аката (чл. 65. и 67), није до краја имала чак ни карактер самоуправе (14), — дотле су Народни и Југословенски клуб предложили покрајине које би са централном влашћу делиле и законодавну и извршну, а по нацрту Народног клуба и судску власт у држави. Ово, додуше, није спречило творце уставног нацрта Југословенског клуба да, иако су члановима 74. и 91. и изричито начинили разлику између покрајина и самоуправних јединица, покрајинско уређење, ипак, регулишу у оквиру уставног одељка који носи назив „Управна власт". То је, делом, последица непрецизности, недоређености, недоследности и нејасноћа, које и иначе карактеришу овај уставни предлог, а делом, можда, и намере да се, у условима јасне политичке премоћи присталица централизма, *политички* карактер предложене децентрализације, остварен уставном поделом законодавне власти између државе и покрајина, прикрије називом „Управна власт".

Нацртима Народног и Југословенског клуба покрајине нису добиле право да доносе сопствене уставе. Уз прописе којима се одређују врховни органи власти у покрајинама и њихов међусобни однос (15), ови нацрти садрже и одредбе о свим важнијим питањима њиховог састава и функционисања (16). У ограничавању права покрајина на самоорганизовање Југословенски клуб је отишао још даље од Народног. Док је овај последњи целокупно уређење локалне управе препустио надлежности покрајина, не прописавши јој чак ни основна начела (17), дотле се нацртом Југословенског клуба ово питање регулише врло детаљно — почев од структуре локалне самоуправе, преко органа власти у свим, па и најнижим јединицама (чл. 92), до набрајања послова окружне скупштине (чл. 102.ц.)

Једна од најспорнијих и најосетљивијих тачака проблема уређења области или покрајина било је питање јединства, односно поделе законо-

(14) Право државне власти да, преко државног Савета и обласног начелника, врши контролу усклађености обласних уредаба са „државним интересима", предвиђено 65. и 67. чланом нацрта владе Николе Пашића, укинуто је већ у нацрту који је на основу владиног израдио Уставни одбор. Члановима 99. и 101, нацрт Уставног одбора је прописао да области Велики жупан и Државни Савет врше надзор искључиво над уставношћу и законитошћу наведених аката. Истоветне прописе о овоме садржи и Видовдански устав (чл. 99. и 101).

(15) Оба нацрта као врховне органе власти одређују покрајинску скупштину и покрајинску владу, а однос између њих уређују на принципу парламентарне владе (чл. 120. нацрта Народног и чл. 95. нацрта Југословенског клуба). Положај председника покрајинске владе није истоветно регулисан.

(16) Тако су, на пример, чланови 85—88. нацрта Народног клуба посвећени питањима као што су: минимални број чланова покрајинских представништава, оверавање посланичких пуномоћја, датум и место састајања покрајинских скупштина и сл.

(17) Околност да нацрт Народног клуба не прописује начело самоуправе као обавезно у уређењу нижих територијалних јединица, и тиме покрајинама практично даје слободне руке да у својим границама остваре чак и потпуну централизацију власти, била је један од аргумената критике упућене овом нацрту. Вид. нпр. Б. Влајић, *Покрајински централизам*, „Српски књижевни гласник (даље: СКГ), III, бр. 4, 1921, с. 283—285.

давне власти у држави. И на овом плану уставни нацрти Народног и Југословенског клуба битно су се разликовали од свих осталих који су били поднети Уставном одбору.

Док су нацрти владине коалиције, али и земљорадничког, републиканског и социјалистичког клуба, за централну државну власт резервисали искључиво право доношења закона, дотле су Народни и Југословенски клуб уставом предвидели, поред државне, и сопствену законодавну власт покрајина (18). Разграничење законодавног делокруга између државе и покрајина у оба уставна нацрта извршено је на начин на који се то обично чини у федеративним државама: системом енумерације одређена је законодавна надлежност државе, па покрајинама припада право да доносе законе у свим осталим пословима. Ово значи, иако то није изричито прописано, да се и по једном и по другом нацрту претпоставља законодавна власт покрајина, а не државе. Међутим, што се тиче ширине круга послова који је придржан државном законодавном телу, односно препуштен покрајинским представничким телима, ова два уставна нацрта разликују се у значајној мери.

Пре свега, док нацрт Југословенског клуба разликује само потпуне и оквирне државне законе, дотле по нацрту Народног клуба држава доноси још и законе који ступају на снагу тек „по пристанку дотичнога покрајинског сабора, датом у облику покрајинског закона" (чл. 13). Што је најважније — када је реч о поређењу са нацртом Југословенског клуба — у круг послова који су регулисани овом трећом врстом државних закона улази не само материја која по нацрту Југословенског клуба (чл. 73) спада у делокруг оквирног државног законодавства, као што су социјална политика и осигурање, него чак и послови које је Југословенски клуб оставио потпуној законодавној власти државе, као што је доношење грађанског и кривичног законика, прописивање судског поступка и законско уређење радног права (в. чл. 31. нацрта Југословенског клуба). Законодавна надлежност државе у овим предметима, по нацрту Народног клуба је, дакле, готово фиктивна, јер покрајине имају пуну слободу да дотичне државне законе не прихвате, те да поменуте предмете регулишу сопственим законима на другачији начин. Ово им је право признато и чланом 15, који их овлашћује да о наведеним предметима саме доносе законе све док се не донесу државни закони по одредбама члана 13. Како члан 13. ступање на снагу оваквих закона условљава пристанком покрајинског сабора, то је довољно да овај последњи ускрати такав пристанак и да тиме стекне право да дотичну материју регулише сопственим законом.

Даље, нека питања која Југословенски клуб резервише за потпуну законску регулативу државе, нацрт Народног клуба препушта покрајинама, са тим да их оне законски уреде у границама начела која

(18) Изгледа да су у конституанти представници Југословенског клуба били спремни да одступе од захтева за сопственом законодавном влашћу покрајина. Тако је председник Клуба А. Корошец, тврдио да Југословенски клуб тражи делегирано покрајинско законодавство (*УС*, 15. IV 1921, с. 17—18). Додуше, спремност на усмеравање захтева у погледу државноправног карактера покрајина није била страна ни представницима Народног клуба. Они су, заједно са Југословенским клубом и ЈМО, предлагали споразум са владом на бази уставног нацрта који је израдио радикалски првак Стојан Протић, а који је предвиђао не изворну, већ делегирану законодавну власт покрајина. (Вид: *УС*, 23. IV, 1921, с. 32; С. Протић, *Три документа или један лист из историје наших дана*, Београд 1921, с. 22. Уп: Б. Станковић, *Никола Пашић и стварање југословенске државе (1914—1921)*, докторска дисертација, Београд 1978, с. 655—656).

утврђује државни законодавац. Тако, на пример, док је Југословенски клуб целокупно „водно право" ставио у круг надлежности потпуног државног законодавства (чл. 72), дотле се по нацрту Народног клуба искључива законодавна власт државе односи само на поморско право, док у области речног бродарства она може доносити само начела (чл. 14). Штавише, постоје неки предмети у чијем законском регулисању по нацрту Народног клуба држава нема никаквог учешћа, а о којима по нацрту Југословенског клуба она доноси оквирне законе. Такви послови су просвета и „стручковно школство" (чл. 72. и 73. нацрта Југословенског клуба).

Коначно, нацрт Народног клуба предвиђа извесно учешће покрајинских сабора у међународним односима (19), док Југословенски клуб ову материју у потпуности препушта државном законодавном телу (чл. 74).

Између ова два нацрта, међутим, поред наведених разлика, постоји и међусобна подударност у великом броју послова који су остављени искључивој законодавној власти државе. Најважнији међу њима су: држављанство, инострани послови, војска и морнарица, обезбеђење јединственог царинског и трговачког подручја, пошта, телефон, државна железница (20), трговачко, меничко, саобраћајно и ауторско право и полиција (али само погранична и над странцима, односно по нацрту Југословенског клуба, још и она која обезбеђује поштовање путних прописа).

Органи власти који би вршили законодавну власт у покрајинама, према тексту оба уставна нацрта, били би покрајинска представничка тела и краљ.

Према нацрту Народног клуба (чл. 67. и 88), оба чиниоца имала би право законодавне иницијативе док нацртом Југословенског клуба ово, као ни многа друга питања, није регулисано (21).

У погледу краљевих овлашћења у односу на законе које је покрајинско представништво већ изгласало, нацрти не садрже истоветне прописе. Народни клуб је краљу обезбедио право апсолутног вета које овај може користити у року од три месеца (чл. 8). Решење које је у овом питању усвојио нацрт Југословенског клуба, барем на први поглед, даје покрајинском представништву шира овлашћења. По члану 102. краљ је дужан да у року од два месеца покрајински закон или одобри, или га врати покрајинској скупштини на поновни претрес, при чему није речено шта се дешава са законом ако га скупштина без измене поново усвоји. Уколико краљ не би у предвиђеном року учинио ни једно ни друго, покрајинска скупштина би имала право да овласти председника покрајинске владе да закон, ипак, објави. Тешко је, међутим, замислити ситуацију у којој би краљ омогућио ступање на снагу покрајинског

(19) За ратификацију међународних уговора о предметима покрајинске надлежности, поред одобрења Народног представништва потребан, је и „пристанак покрајинских сабора" (чл. 93).

(20) По стилизацији нацрта Југословенског клуба, ради се о железницама које су „важне за целу државу" (чл. 73), док Народни клуб под овим подразумева „главне пруге", али и „одредбе о јединственом начину градње, погону и јединственом саобраћајном реду за све врсте железница у држави" (чл. 12). (Вид. нетачно тумачење овог члана у чланку Л. Марковића, *Нацрт устава Хрватске заједнице*, „Нови живот", IV, 1921, с. 98), по коме су надлежности централног парламента „само главне пруге".

(21) Питање законодавне иницијативе није овим нацртом регулисано ни на нивоу државног законодавства.

закона чијом је садржином незадовољан, тако што би пропустио да га одбаци у уставом прописаном року.

На плану децентрализације извршне власти, између нацрта Народног и Југословенског клуба постоји сличан степен сличности, однос но разлике као и у домену децентрализације законодавне власти.

Пре свега, оба уставна нацрта поделила су извршну власт између државе и покрајина. Другим речима, прописали су да неке законе извршавају покрајински, а друге државни извршни органи, односно покрајински у пренесеном делокругу. Док, међутим, ово сасвим јасно произлази из чланова 16. и 18. нацрта Народног клуба, који прописују да „државна влада води ексекутиву по својим властитим органима" у одређеним, таксативно набројаним пословима, односно преко покрајинских органа у пренесеном делокругу, „уколико држава не би имала за такав посао својих непосредних органа у покрајини", као и из члана 17. који уређује извршавање покрајинских закона од стране покрајинских влада — дотле нацрт Југословенског клуба и у овом питању делује конфузно. Из члана 102.а., који прописује да „покрајинска влада издаје извршне наредбе за све покрајинске као и државне законе", дало би се закључити да држава практично нема своје извршне органе, да је целокупна извршна власт у рукама покрајина. Међутим, овај се пропис мора тумачити у светлости 96. члана нацрта, према коме послове државне управе у покрајини врше надлежни чланови покрајинске владе, који су у тој функцији одговорни ресорним (државним) министрима, док је председник покрајинске владе, који стоји на челу целе државне управе у покрајини, одговоран Министарском Савету. Укратко, послове сопствене управе држава врши сама, иако не преко посебних органа за то установљених, већ преко покрајинских органа који те послове обављају у пренесеном делокругу — дакле, под надзором и заповестима централне управе. Уосталом, 94. чланом нацрта јасно се прави разлика између наведених извршних функција покрајинске владе и других које она обавља у „аутономним стварима". Поменути члан прописује да је покрајинска влада одговорна „у свим аутономним стварима Покрајинској Скупштини" и да се против њених решења жалба може уложити једино Покрајинском Управном Суду.

Разграничење између државе и покрајина у домену функција извршне власти у оба нацрта остварено је у начелу на исти начин. По правилу, централна влада извршава оне законе које држава доноси у кругу своје искључиве законодавне надлежности, а покрајинска, поред сопствених, још и оквирне државне законе. Тако се таксативно набројани предмети извршне власти централне владе из члана 16. нацрта Народног клуба, изузимајући држављанство, поклапају са материјом искључиве законодавне власти државе, док се таксативно набројани послови извршне власти покрајинских влада, означени као „покрајинска самоуправа", из члана 93. нацрта Југословенског клуба, поклапају са предметима које, по члановима 72. и 73. овог нацрта, држава регулише оквирним законима. У извршавању наведених послова, сходно 95. члану нацрта, покрајински органи су аутономни.

Исто начело примењено у разграничењу функција извршне власти у ова два нацрта не значи да је и однос између државе и покрајина у том разграничењу у оба случаја исти. Напротив, оно значи да је

нацрт Југословенског клуба, који је за потпуно државно законодавство задржао шири круг послова, покрајинама обезбедио мање сопствене извршне власти него нацрт Народног клуба. Ово тим више што последњи предвиђа и државне законе који ступају на снагу тек ако на њих, сопственим законима, пристану покрајине, из чега произлази да би ову врсту државних закона практично извршавале покрајине саме.

Ширина извршне власти државе по нацрту Народног клуба додатно је смањена још неким уставним одредбама. При обављању извесних послова наведених у члану 16, као што су склапање међународних и трговинских уговора о предметима покрајинске надлежности, као и наредбе о начину градње, саобраћајном реду и тарифама, јединственим за све врсте железница, државна влада ради споразумно са покрајинским владама (чл. 16, тачка 1. и 6). За извршење поменутих уговора надлежне су покрајинске владе (22).

Коначно, већу самосталност покрајина у домену извршне власти нацрт Народног клуба обезбедио је и кроз положај председника покрајински владе. Под именом намесника, њега поставља краљ, на четири године, а указ о наименовању премапотписује сам новоименовани (чл. 119). Намесник премапотписује и друге краљеве указе у покрајинским пословима, што му обезбеђује ранг министра, који му се, уосталом, поменутим чланом и изричито гарантује.

По нацрту Југословенског клуба, председник покрајинске владе нема овакав статус. Њега, такође, поставља краљ, али на предлог министарског савета, који овај сачињава избором једног од тројице кандидата које је предложила покрајинска скупштина (чл. 94). Као и чла нови покрајинске владе, њен председник, поред послова покрајинске самоуправе, врши и послове државне управе у покрајини и у тој функцији одговара министарском савету (чл. 96).

На плану организације судске власти у држави, између нацрта Народног и Југословенског клуба разлике су упадљивије него у области законодавне и извршне власти. О децентрализацији судства, наиме, говори једино нацрт Народног клуба. У члану 128. он прописује да свака покрајина има свој врховни суд, док су државни судови само: уставни (чл. 22), војни, адмиралитетски, конзулски и патентни (чл. 19). Управно правосуђе, по члану 122, уређује се покрајинским законом, са тим што је свака покрајина дужна да установи свој врховни управни суд.

За остварење наведених функција власти покрајинама је једним и другим нацртом обезбеђена значајна финансијска моћ. Њен основни извор је покрајинско власништво над целокупном имовином у границама сопствене територије — шумама, рудама, воденим снагама (чл. 132. нацрта Народног и чл. 100 нацрта Југословенског клуба). Расподелу осталих извора прихода између државе и покрајина нацрт Народног клуба извршио је тако што је покрајинама оставио све што није таксативно одређено као државни приход, док је нацрт Југословенског

(22) У овим ограничењима извршне власти државе можда треба тражити разлог што је С. Јовановић, упркос јасним прописима чланова 16. и 18, који обезбеђују извршну власт државе, ипак закључио да је нацрт Народног клуба усвојио начело да целокупна извршна власт припада покрајинама. (Вид. С. Јовановић, *Уставно право Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 1924, с. 42. и *Устав Народног клуба*, СКГ, II/1921. с. 427—428).

клуба, обрнуто, системом енумерације одредио покрајинске изворе прихода. Ово, ипак, не умањује основну сличност у овом погледу, која се огледа у томе што, по правилу, непосредни порези, по слову оба нацрта, припадају држави, а посредни покрајинама (23).

Иако су оба уставна нацрта, као што је показано, прилично детаљно разграничила државну од покрајинске законодавне и извршне, односно нацрт Народног клуба и судске власти, тиме, ипак, није искључена могућност сукоба око надлежности између државе и покрајина у пракси вршења ових власти. У погледу начина предвиђеног за њихово решење, нацрти Југословенског и Народног клуба међусобно се битно разликују. Док први (чл. 99) само помиње установљење посебног државног суда и, без улажења у питање његовог састава, ограничава надлежност овог тела на решење спорова између централне и покрајинских *влада*, дакле, спорова око надлежности у извршној власти — дотле нацрт Народног клуба установљава уставни суд са надлежношћу и устројством типичним за федеративну државу. Његове функције су двојаке: као прво, он решава спорове о надлежности између државе и покрајина у домену све три власти — законодавне, извршне и судске, и, друго, оцењује уставност закона, како покрајинских — на захтев државне владе, тако и државних — на захтев покрајинске владе (чл. 20).

С обзиром на врсту и значај функција уставног суда, од великог значаја за државноправни положај покрајина јесте питање њиховог учешћа у саставу овог тела. Члан 22. прописује да једну половину судија уставног суда именује краљ, а другу скупштина. Могућност избора је, међутим, у оба случаја ограничена, и то на једној од двојице кандидата кога је предложио краљу сваки покрајински сабор, односно на шесторицу од дванаест кандидата које је предложио скупштини горњи дом народног представништва. Када се има у виду да у овом последњем седе, између осталих, и представници покрајина као таквих — о чему ће даље бити речи — онда је јасно да је описаним саставом уставног суда обезбеђен претежан утицај покрајина у њему.

3.2.1. Учешће покрајина у законодавној и уставотворној власти на нивоу државе

Поред искључиве и уставом гарантоване законодавне власти покрајина у одређеном кругу надлежности, оба уставна нацрта усвојила су и други основни принцип федералног уређења — дводому структуру државног законодавног тела, у оквиру које је у једном дому обезбеђено представништво народа државе као целине, а у другом представништво покрајина као таквих (24). Прихвативши га у основи, ни Народни

(23) Вид. С. Јовановић, *Уставно право Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, с. 45.

(24) Додајући овом другом принципу још и учешће у државној уставотворној власти, теоретичари, који су шире несложни поводом неких важних питања у вези са правном природом федерације, најчешће не оспоравају ова два елемента као основна и нужна правна обележја федерације. У том смислу вид: С. Јовановић, *О федерализму*, СКГ, I/1920, с. 358—359; Б. Тасић, *Шта је савезна држава у поређењу са другим облицима државних заједница и, специјално, са аутономијом*, „Бранич", бр. 6/1939, с. 350—351; Р. Лукић, *Федерација и конфедерација у вези с уставним променама*, Федерализам и национално питање, Београд 1971, с. 86; G. Burdeau, *Traité de science politique, II (L'Etat)*, Paris 1967, с. 384.

ни Југословенски клуб, међутим, нису овај принцип остварили у чистом облику, већ су ублажили његов федерални карактер.

Дом народног представништва у коме су представљене покрајине као такве по нацрту Народног клуба назива се Сенат. Од стотину његових чланова, само нешто више од половине — њих 53 чине представници покрајина, које су изабрали покрајински сабори, док остале сенаторе бирају различите организације и установе — организоване вероисповести, универзитети и земљорадничке, индустријске, трговачке, занатлијске и радничке коморе (чл. 60). Осим тога, покрајински сабори не бирају сенаторе на паритетној основи — као што је то обично случај у федерацијама — већ сразмерно бројној снази становништва сопствене покрајине (чл. 60) (25).

Питање састава народног представништва уопште, па и дома у коме су представљене покрајине као такве, Југословенски клуб је решио другачије. Руковођен — као, уосталом, донекле и Народни клуб — тада модерним и популарним плуралистичким схватањем о држави и друштву, по коме би у државној власти требало да буду представљене све значајније социјално-економске групације, Југословенски клуб је конципирао народно представништво састављено од две скупштине — Политичке и Социјално-економске. Покрајине би биле представљене у овој другој и њихови представници би чинили половину њених чланова, са тим што их не би бирале покрајинске „политичке" скупштине, већ покрајинска „сталешка заступства". Да ли би се број представника појединих покрајина утврђивао на паритетној или некој другој основи, из текста нацрта се не може закључити. Другу половину чланова ове скупштине бирао би народ државе као целине, али организован не по политичким странкама — као у случају избора политичке скупштине — већ „по сталежима" (чл. 71).

Овакав састав народног представништва, различит по социјално-политичкој идеји на којој се заснива, не разликује се од оног прописаног нацртом Народног клуба, када је у питању представљеност покрајина у њему, као елемент државноправног статуса ових јединица. И по нацрту Југословенског клуба, наиме, покрајине су, као политичко-територијалне заједнице, представљене у државном законодавном телу, при чему — готово исто као и по нацрту Народног клуба — њихови представници чине половину чланова једног од два дома законодавног тела, изабрала су их покрајинска представничка тела.

Каквог удела у вршењу законодавне власти имају овако представљене покрајине по нацрту Народног и Југословенског клуба? Другим речима, какав је однос у законодавном поступку између дома у коме су представљене покрајине као такве и дома који представља народ државе као целине?

У овом погледу нацрт Југословенског клуба је покрајинама као посебним индивидуалитетима обезбедио јаче позиције него нацрт Народног клуба. Формално, он је, полазећи од природе предмета законске регулативе, поделио државну законодавну власт између Политичке и

(25) Неки писци сматрају да је за федеративни карактер државе неопходно паритетно учешће федералних јединица у законодавном телу (вид. Р. Лукић, н. д., с. 86), док је по другима могуће и учешће сразмерно величини федералне јединице (вид. Б. Тасић, н. д., с. 351).

Социјално-економске скупштине, и тако привидно прописао два државна законодавна тела. Сходно томе, чланови 72. и 73. говоре о законодавном *„делокругу"* Политичке односно Социјално-економске скупштине. Стварно, међутим, овај нацрт је створио јединствено законодавно тело, састављено од два дома, која су међу собом изједначена. Ово произлази из члана 77, који детаљно прописује поступак доношења закона у народном представништву, а по чијем тексту законодавни предлог усвојен у једној скупштини може постати закон тек ако га одобри друга скупштина. Ова последња може предложити измене које прва не мора да усвоји, али мора да их размотри и свој нови, или неизмењени предлог поново упути другој скупштини, која, овога пута, има право само да га у целини прихвати или одбаци. Али, уколико га она одбаци, спор се коначно решава у пленуму народног представништва. То значи да судбина једног законског предлога не зависи само од одлуке скупштине која га је прва усвојила, већ и од одлуке друге скупштине народног представништва. Ово, даље, значи да је практична последица поделе на законодавни „делокруг" двеју скупштина из чланова 72. и 73. само у томе што ће једна скупштина имати законодавну иницијативу у једној, а друга у другој врсти предмета. Међутим, ниједан закон, без обзира на природу предмета који се њиме регулише, не би могао бити донет уколико се обе скупштине — дакле, и Социјално-економска, у којој су представљене покрајине као такве — не би о њему сложиле, док би се евентуални спор коначно решавао у пленуму чланова обеју скупштина.

Треба напоменути да овај нацрт (чл. 74) предвиђа и послове чије је законско регулисање од самог почетка процедуре у надлежности пленума обеју скупштина. Најважнији међу њима је доношење државног буџета.

Дому у коме су представљене покрајине као такве — Сенату, Народни клуб је дао мање значајну улогу у законодавном поступку. Пре свега, у 67 члану нацрта прописао је да влада, у име краља, законски предлог увек прво подноси Народној Скупштини. Што се, пак, тиче законодавне иницијативе самих домова народног представништва, они су у том погледу изједначени. Међутим, прописана процедура усвајања закона даје битно већу улогу Народној Скупштини него Сенату. Члан 68. прописује да о предлогу који је усвојио дом и разматрао га примарно и по примедбама другог дома, који га је одбацио, коначно одлучује Народна Скупштина, тако што га у наредном сазиву, без измене, усваја или одбацује. У доношењу закона, дакле, далеко важнију улогу има Скупштина, као дом представника Краљевине као целине. Учешће Сената — дома у коме, поред осталих, седе и представници појединих покрајина — у најбољем случају може се, по својим практичним последицама, изједначити са правом суспензивног вета.

Коначно, значајна превласт дата је Народној Скупштини у односу на Сенат и тиме што јој је обезбеђено искључиво право одлучивања о буџету и финансијским законима. На предлоге наведених аката, по већ поменутом 68. члану нацрта, Сенат има само право стављања приме даба. Њих Народна Скупштина мора размотрити, али коначну одлуку доноси самостално.

Док је у погледу степена учешћа покрајина у доношењу државних закона нарцт Народног клуба заостао за нацртом Југословенског клуба, дотле је на плану уставотворне власти однос између њих сасвим друкчији.

Нацрт словеначких клерикалаца на овом питању изнова је показао своју недорађеност и непрецизност. Иницијативу за промену устава дао је, чланом 125, Народном представништву, не прецизирајући при том да ли свакој скупштини појединачно, или само пленуму њихових чланова. По стилизацији поменутог члана, дало би се закључити да ово право ужива само пленум, али члан 74. међу таксативно набројаним предметима надлежности пленума не помиње и уставну промену. О самом, пак, усвајању предложене уставне промене, говори други став 125. члана и прописује да се о предлогу решава „на начин предвиђен за решавање законских предлога". Међутим, овакав пропис не говори много, будући да претходно није разјашњено питање иницијативе Народног представништва за промену устава. Можда би тумачењем текста нацрта, полазећи од духа и основне идеје са којом је писан, требало закључити да би право предлагања уставних промена припадало обема скупштинама, зависно од природе предложених промена, а сходно подели законодавног „делокруга", тачније, законодавне иницијативе по различитим предметима, предвиђеној члановима 72, 73, и 74. У том случају, степен учешћа покрајина као таквих у уставотворној власти био би адекватан њиховом учешћу у законодавној власти.

У односу на Југословенски клуб, чак и у случају да се прихвати предложено тумачење 125. члана његовог нацрта, Народни клуб је покрајинама дао битно већи степен учешћа у уставотворној власти. По његовом нацрту се, додуше, о уставној промени увек решава у пленуму Народне Скупштине и Сената, уз већи кворум и јачу већину, али право иницијативе за уставну ревизију имају не само сваки дом појединачно, већ и саме покрајине као такве. Члан 147, који уређује сва питања промене устава, прописује да предлог могу поднети, поред краља, Сената и Народне Скупштине, још и две трећине покрајинских сабора, што значи да је за покретање поступка за уставну промену довољан захтев четири од шест постојећих покрајина.

Поред права иницијативе, покрајине имају, у одређеном случају, и право одлучивања о самом усвајању уставних промена. Нацрт прописује да је „за промјене Устава којима би се дирало у надлежност покрајина, потребан (је) пристанак покрајинских сабора". Ради се, дакле, о целокупној надлежности покрајина, а не само о појединим њеним елементима и друго, за усвајање промене тражи се једногласни пристанак свих покрајина, што значи да би непристајање само једне од њих било довољно да онемогући усвајање предложене уставне промене.

На овај начин, нацрт Народног клуба, који у домену учешћа у државном законодавству покрајинама није дао ни онолико власти колико федерални устави дају чланицама федерације (26), решавајући питање уставне власти покрајина, приближио се конфедерацији, односно

(26) Р. Лукић сматра да су у федеративној држави, прво, чланице обавезно заступљене паритетно у државном законодавном телу (вид. нап. 25) и, друго, да дом у коме су оне представљене учествује у доношењу државних закона равноправно са домом који представља државу као целину (н.д., 83—85).

државном савезу. Ово није спорио ни његов писац, Л. Полић, али је, ипак, оцењујући да се ради о „пројекту федерације јединственом у историји уставног законодавства", пре и изнад свега, инсистирао на тврдњи да би по њему постојала само „једна држава, а не (постоји) шест удружених држава са седмом, централном државом на челу" (27). На тврдњи да нацрт гарантује државно јединство, још су више инсистирали представници Хрватске заједнице у конституанти, покушавајући на тај начин да умање негативно расположење њене већине према уставном нацрту који је оцењиван као израз сепаратистичких тежњи. Показујући, истовремено, низак степен правне образованости, иначе карактеристичан за оновремене расправе о уставном питању, истицали су да овај нацрт тражи „просту државу", односно „једну државу, покрајине и самоуправе" (28). Сличне, неодговарајуће правне квалификације сопственог нацрта истицали су у уставотворној скупштини и представници Југословенског клуба, па су покрајине, које би по њиховом предлогу имале и сопствену законодавну власт и удео у доношењу државних закона (а по свој прилици, и учешће у уставотворној власти) оцењивали као јединице са „простом енглеском самоуправом" (29).

3.2. Остали уставни нацрти и предлози парламентарне опозиције

Већ је поменуто да се остали опозициони уставни нацрти, изузимајући донекле нацрт ЈМО, у погледу државно-правног положаја области односно покрајина, нису суштински разликовали од владиног нацрта. Било да их називају „покрајинама" или „областима" (30), они највеће јединице територијалне поделе третирају искључиво као самоуправне јединице (31). Једини субјект законодавне власти је држава, право покрајина да нормирају послове у кругу своје надлежности исцрпљује се у праву доношења уредаба, а законодавно тело је једнодомно, без представника појединих области, односно покрајина као таквих. Принцип децентрализације остварује се само у домену извршне власти, додуше, не у свим нацртима у истом степену, али како то не нарушава основни унитарни карактер државе, о томе овде неће бити речи.

Што се тиче одредаба о правном положају покрајина у уставном нацрту ЈМО, одмах треба рећи да је њихова основна карактеристика у томе што су оскудне и недоређене.

За расправу о питању облика државног уређења предвиђеног овим нацртом, значајна су свега четири уставна члана: 26, који утврђује да „законодавну власт врше Краљ и Народно Представништво, те Краљ и Покрајинске скупштине; 28, који прописује да ће се уставним законом одредити „који послови спадају у надлежност Народног Представништва и државне владе, те покрајинских скупштина и покрајинске управе"; 48, који Народно Представништво уређују као једнодомно те-

(27) Л. Полић, *Нацрт Народног клуба*, „Мјесечник", бр. 3/1921, с. 154, 160.
(28) Вид. говор првака Народног клуба М. Дринковића (*УС*, 22. IV 1921, с. 5).
(29) Вид. говор Ј. Шимрака у конституанти (*УС*, 20. IV 1921, с. 22).
(30) Нацрт Социјалистичког клуба назива их „покрајинама", Земљорадничке странке „областима", а нацрт Републиканске странке дозвољава оба назива.
(31) Ово сваки од њих и изричито подвлачи: чл. 135. социјалистичког, чл. 148. републиканског и чл. 82. земљорадничког нацрта.

ло, и 80, који као носиоце уставотворне власти одређује искључиво Краља и Народно Представништво, односно Уставотворну скупштину. Сва остала питања релевантна за правни положај покрајина — као што су: делокруг законодавне власти покрајина односно државе, поступак доношења покрајинских закона и, посебно, права круне на том плану, однос покрајинских према државним законима и, са тим у вези, њихова правна снага — остала су овим нацртом нерешена.

Овако редигован, уставни нацрт ЈМО је недвосмислен у погледу унитарног карактера државе. У њему нема места за представништво покрајина као таквих у државној законодавној (32) и уставотворној власти. Истовремено, међутим, нацрт исказује начелно опредељење за принцип *уставне* поделе законодавне власти између државе и покрајина (чл 26. и 28), иако до краја суздржано у погледу степена у коме би се ова власт децентрализовала. На основу ова два своја обележја, и поред низа нерасветљених, а важних питања, правни положај покрајина по уставном нацрту ЈМО могао би се оценити као аутономија (33). Није небитно поменути да је и сам уставописац на једном месту (чл. 72) покрајине назвао „аутономним јединицама".

Већ је поменуто да се поред формалних уставних нацрта поднетих Уставном одбору, у уставној расправи у конституанти истакао и усмени предлог уређења заједничке државе који је поднео А. Трумбић. Посебни значај који је имао овај појединачни предлог проистицао је из великог угледа који је — као председник Југословенског одбора од оснивања па све до расформирања, а потом и као министар спољних послова у Краљевини СХС до 1920. г. — уживао његов аутор. О тадашњем угледу овог политичара сведочила је и чињеница да је он, иако посланик ван странака, био носилац листе у четири изборна округа.

Самом предлогу уређења правног односа између области и државе, А. Трумбић је посветио релативно мало простора у својој, иначе дугој дискусији поводом гласања о уставном нацрту Уставног одбора (34). Ипак, његов предлог, иако само у главним цртама, прилично јасно дефинише правни положај области. Основни његови елементи су следећи: (1) суверености државног законодавног тела; (2) уставом предвиђен принцип делегације појединих законодавних послова обласним скупштинама, када, уколико и за време док законодавно тело то сматра потребним и (3) задржавање за централно законодавство „послова општег интереса" (35). О склопу народног представништва Трумбић није говорио.

Уставом се, дакле, не би гарантовала сама законодавна власт покрајина, већ принцип који редовном законодавном телу даје право да део сопствене законодавне власти пренесе покрајинским представничким телима. То би значило да се, када је у питању положај покрајина

(32) Као разлоге за једнодомно народно представништво, посланик ЈМО у конституанти, Ф. Курбеговић, наводио је опасност од социјалног преврата и хитност доношења одлука по једноставнијој процедури (вид. *УО*, 14. II 1921, с. 125).

(33) Аутономију — иначе, теоријски тешко одредив појам — Б. Тасић је дефинисао тако што је прецизирао разлику између ње и федерације: аутономна јединица би имала само право законског нормирања питања из своје надлежности, а федеративна још и право да као таква буде представљена у државном Законодавном телу. (Вид. Б. Тасић, н. д., с. 50. Вид. слично и Р. Лукић, н. д., 86—87).

(34) Вид. *УС*, 23. IV 1921, с. 5—21.

(35) Под именом „деволуција', идентичан облик децентрализације законодавне власти предлагао је и првак Радикалне странке, Стојан Протић, (Вид. *Уставни нацрт по предлогу Стојана М. Протића*, Београд 1920, чл. 161).

у држави, не формално, али фактички продужава провизоријум, а законодавцу остављају слободне руке да, сходно развоју национално-политичких односа у држави, процењује да ли је, у ком тренутку, у којој мери и докле, опортуно покрајинама дати самосталност у законском уређењу појединих питања (36). Трумбић у конституанти није прецизирао „послове општег интереса", који би у сваком случају били препуштени централном законодавству, али би се могло претпоставити — имајући у виду његову доследност у основним ставовима о питању државног уређења од времена Крфске конференције (37) — да је у овакве послове убрајао оно што је навео на Крфу: војска, спољни послови, царине, новац, пошта и телеграф, железнице и друмови „од важности за цијелу територију", буџет, одобравање свих међународних уговора (38).

Трумбићев предлог није исказивао само став једног угледног, али усамљеног политичара. Он се својом садржином придруживао читавом низу уставних решења предлаганих у јеку уставних борби 1919—1921, која су носила једну квалификацију уопштену, али тада прилично јасног значења — „средње решење". Ова је означавала уставне предлоге који су се налазили негде између централизма и федерализма, тражећи децентрализацију не само извршне, већ и законодавне власти, и то у корист покрајина омеђених уз поштовање и историјско-политичке традиције и воље народа. Не мали број угледних имена југословенског политичког и јавног живота уопште налазио се, не само међу симпатизерима — као Слободан Јовановић, на пример (39) — већ и међу предлагачима таквих решења: Божа Марковић (40), Јосип Смодлака (41), Љуба Стојановић (42), Стојан Протић (43). Њихови предлози, чак и онда када су — као под Протића и Смодлаке — били уобличени у уставне нацрте, нису, међутим, доспели пред Уставотворну скупштину, па о њима овом приликом неће бити речи.

4. ЗАКЉУЧАК

Међу опозиционим политичким странкама представљеним у Уставотворној скупштини Краљевине СХС постојале су с обзиром на став о решењу проблема области или покрајина у заједничкој држави, две групације. Једну су чиниле странке које су у основним питањима овог

(36) „Имало би се радити на принципима једног провизоријума, чији би развитак требало препустити законима" — рекао је Трумбић у конституанти (вид. *УС*, 23. IV 1921, с. 20). Идеју о продуженом провизоријуму у једном створеној заједничкој држави Трумбић је изнео већ на Крфској конференцији 1917. Вид. Партиципатор (Момчило Нинчић), *Како је дошло до Крфске декларације. Белешке са седница држаних на Крфу*, „Нови живот", 1921. (даље: Како је дошло до Крфске декларације), V, с. 149.

(37) Ти основни ставови су следећи: (1) одбацивање федерације (вид. *Како је дошло до Крфске декларације*, V, с. 143), (2) децентрализовано законодавство (исто, с. 148. и, посебно, с. 78—81) и (3) принцип дужег провизоријума (вид. нап. 36).

(38) Вид. *Како је дошло до Крфске декларације*, V, с. 148—149.

(39) Предлажући „средњу линију", С. Јовановић је као примере за углед навео предлоге С. Протића, Љ. Јовановића и Ј. Смодлаке, који су у политичкој јавности уживали углед управо као „средња решења". (Вид. С. Јовановић, *Је ли федерализам код нас могућан*, СКГ, I, 1920, с. 434—441).

(40) Вид. Божидар Марковић, *Унутрашње уређење Југославије*, Југословенска демократска лига, бр. 1, Женева 1919, с. 7—8.

(41) Вид. Др Јосип Смодлака, *Нацрт Југославенског устава*.

(42) Вид. Љуб.(омир) Стојановић, *Неколике мисли о нашем новом државном уређењу*, Београд 1919.

(43) Вид. нап. (35).

проблема биле мање или више блиске концепту Пашићеве радикалско-демократске владе, па су при подели државе на области принципијелно одбацивале сваки ослон на историјске границе, а у уређењу правног односа између области и централне државне власти прихватале класичан облик унитарне државе, иако са нешто вишим степеном децентрализације извршне власти у односу на владин уставни нацрт. Ову групу чиниле су Земљорадничка, Социјалистичка и Републиканска странка. На супротној страни стајали су Народни клуб (Хрватска заједница), Југословенски клуб и Југословенска муслиманска организација. Ове странке, односно страначке групације, третирале су проблем покрајинског уређења суштински другачије од владајућег радикалско-демократског фронта, при чему је и међу њима било битних разлика. Њихови нацрти имали су следеће заједничке карактеристике: прво, сви су предвидели велике области чије су границе делом одговарале историјским административно-политичким целинама, а делом у односу на њих биле измењене, сходно захтевима одговарајуће националне, односно политичко-територијалне заједнице; друго, прописали су децентрализацију законодавне власти у корист области, односно покрајина, чиме су изашли из оквира класичне унитарне државе. Међутим, у даљим одликама правног положаја покрајина, ови су се нацрти у великој мери разликовали.

Пре свега, нацрт ЈМО се издвајао од нацрта Народног и Југословенског клуба, тиме што није, попут ових, предвидео учешће покрајина као таквих у законодавној и уставотворној власти на нивоу државе. Тако је он — иначе, остављајући велики број важних питања правног положаја покрајина нерегулисаним — оваквим решењем, као и чињеницом да им је доделио сопствену законодавну власт, покрајине учинио аутономним јединицама.

Нацрти Народног и Југословенског клуба, који су прописали још и учешће покрајина у централној законодавној и уставотворној власти, обезбедили су овим јединицама у односу на централну државну власт далеко самосталнији положај. Међутим, степен те самостлности није исти у оба уставна нацрта.

На плану учешћа у доношењу државних закона покрајинама је обезбеђено више власти нацртом Југословенског, него нацртом Народног клуба. Први је, наиме, у законодавном поступку изједначио дом у коме су представљене покрајине као такве са домом представника народа државе као целине, овлашћујући пленум да донесе коначну одлуку у спорним случајевима. Ово последње право нацрт Народног клуба је резервисао за дом представника народа државе као целине и тиме му дао превагу над домом представника покрајина. На тај начин је, формално-правно, Југословенски клуб прописао чистији облик федерације него Народни клуб. Како је, међутим, број и значај послова препуштених сопственој законској регулативи покрајина по нацрту Народног клуба врло велики, а по нацрту Југословенског клуба релативно мали, то је, са становишта стварне самосталности ових јединица у односу на централну власт, битно умањен значај нешто веће важности коју им је у доношењу државних закона дао Југословенски од Народног клуба. Још значајнији корак у осамостаљивању покрајина, и то не само фактичком већ и формално-правном, учинио је Народни клуб нормирањем

њиховог учешћа у државној уставотворној власти. По његовом нацрту, ово учешће се састоји од три права: (1) уставне иницијативе дома у коме су представљене покрајине као такве; (2) уставне иницијативе самих покрајина и (3) права сваке покрајине да стави вето на предложене уставне промене којима се дира у надлежност покрајина. Овим последњим овлашћењем нацрт Народног клуба приближио је статус покрајина чланицама једне конфедерације. Нацрт Југословенског клуба, пак, ни на овом плану није изашао из оквира федеративне државе са релативно скученом надлежношћу држава-чланица. Тумачењем врло нејасних прописа које је нацрт посветио овом питању, може се закључити да се учешће покрајина у државној уставотворној власти исцрпљује у праву дома у коме су оне представљене да предложи промену устава у таксативно одређеном кругу питања, као и у учешћу покрајинских представника у одлучивању по поступку предвиђеном за доношење закона.

Mr. Olga Popović,
Assistant of the Faculty of Law in Belgrade

THE FORM OF STATE ORDER ACCORDING TO THE DRAFTS OF THE PARLIAMENTARY OPPOSITION IN THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENIANS AT THE TIME OF ENACTING OF THE FIRST YUGOSLAV CONSTITUTION

Summary

Two groupings have existed among opposition political parties represented in the constituent assembly of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, according to their attitude regarding the solution of the problem of regions or provinces in the common state. The one has been made by the parties which in terms of the general lines of this problem have been more or less close to the conception of Pašić's radical-democratic government. At the division of the state into districts, they rejected, in principle, any falling back to historical borders, while in the sphere of regulation of relations between the regions and the central power of the state, they opted for the classical form of a unitary state, although with some more decentralisation of the executive branch as compared to the constitutional draft by the goverment. This group has been made by the Farmers', Socialist and the Republican parties.

The opposing side was taken by the National Club (Croatian Community), the Yugoslav Club and the Yugoslav Muslim Organisation. Their drafts had two basic joint characteristics, namely: firstly, all had envisaged large regions whose frontiers were partly corresponding to historical administrative-political entities, while partly they were, in relation to them, changed in concordance to respective national, namely political-territorial community; and secondly, they have prescribed the decentralisation of legislative power favouring the regions, namely provinces, which meant departing from the frameworks of classical unitary state.

Thes drafts were, on the other hand, rather dissimilar regarding further position of provinces. First of all, the Yugoslav Muslim Organisation did not provide for the participation of provinces, as such, in enacting of constitution and state laws, which meant keeping in the sphere of decentralisation of power at the lavel of the state-legal autonomy. As opposed to that, constitutional drafts of the National and Yugoslav clubs provided for the participation of provinces in the central legislative and constitutive powers, by which they ensured to the state the character of a federation.

However, regarding the real degree of independence of the provinces as federal units, the draft of the National Club went condierably further than that of the Yugoslav Club. This refers, first of all, to the larger number and significance of affairs left over to genuine legislative power of the provinces and, secondly, to considerably larger participation by these units in the constitutive power. This last right of provinces, i.e. the right of participation in the state constitutive power according to the draft of National Club, had to be realized in three ways: (i) by way of constitutional initiative of the chamber where provinces are represented as such, (ii) by a constitutional initiative of the provinces themselves, and (iiii by the right of every province to veto the proposed constitutional changes by which the jurisdiction of provinces is interfered with. By this last power, the draft of the National Club has approached the status of provinces to that of members of a confederation. The draft of the Yugoslav Club, on the other hand, did not leave the frameworks of a federative state with relatively narrow jurisdiction of the member-states, both in the above respect and in relation to the width of own legislative power of the provin ces. Namely, the participation of provinces in the constitutive power ends up with the right of the chamber representing the provinces to propose a change in the constitution in a limited number of questions, as well as with the participation of provincial representatives in the decision-making along the procedure envisaged for enacting the laws and statutes.

Mr Olga Popović,
assistant à la Faculté de droit à Belgrade

LA FORME DE L'ORGANISATION DE L'ETAT SELON LES PROJETS DE L'OPPOSITION PARLEMENTAIRE DANS LE ROYAUME SHS LORS DE L'ADOPTION DE LA PREMIERE CONSTITUTION YOUGOSLAVE

Résumé

Parmi les partis politiques oppositionnaires représentés dans l'Assemblée constituante du Royaume SHS il y avait, selon leur attitude a l'égard de la solution du problème de régions ou de provinces dans l'Etat commun, deux groupements. Le premier réunissait les partis qui, s'agissant de questions fondamentales liées a ce problème, étaient plus ou moins proches de la conception du gouvernement radico-démocrate de Pašić et pour cette raison ils écartaient chaque appui aux frontieres historiques tandis que quant a l'aménagement des relations entre les régions et les autorités étatiques centrales, ils adoptaient la forme classique de l'Etat unitaire quoique avec un certain degré de décentralisation supérieur a celui du projet constitutionnel du gouvernement. Ce groupe était composé du Parti agricole, du Parti socialiste et du Parti républicain. Sur le côté opposé se trouvaient le Club populaire (La Communauté croate), le Club yougoslave et l'Organisation yougoslave musulmane. Leurs projets avaient deux caracteristiques fondamentales en commun: d'abord, ils prévoyaient tous de grandes provinces dont les frontières correspondaient, d'une part, aux entités administratives et politiques du point de vue historique et de l'autre elles not été modifiées par rapport a celles-ci conformément aux exigences des communautés nationales et politiques respectives et, ensuite, ils prescrivaient la décentralisation du pouvoir législatif en faveur des provinces ou des régions, sortant ainsi du cadre de l'Etat unitaire classique. En ce qui concerne les autres caracteristiques du statut juridique des provinces, ces projets différaient dans une mesure considérable. Premièrement, puisque le projet de l'OYM n'a pas prévu la participation des provinces en tant que telles à la prise de constitution et de lois, celui-ci ne dépassait pas le niveau de l'autonomie étatique et juridique. Cependant, les projets constitutionnels du Club populaire et du Club yougoslave contenaient la participation des régions au pouvoir législatif central et au pouvoir con-

stituant, assurant ainsi à l'Etat son caractère federatif. Néanmoins, quant au degré effectif de l'indépendence des regions en tant que des unités fédérales, le projet du Club populaire a été beaucoup plus loin que celui du Club yougoslave. Cela se manifeste d'abord dans un nombre beaucoup plus grand ainsi que dans l'importance des tâches conférées au pouvoir législatif des provinces et, ensuite, dans l'extension considérable de la participation des unités fédérales au pouvoir constituant. Ce dernier droit — le droit de participer au pouvoir législatif central — s'effectue de trois manières: (1) par voie d'iniciative constitutionnelle de la chambre dans laquelle les provinces sont représentées en tant que telles, (2) par voie d'iniciative constitutionnelle des provinces elles-mêmes et (3) par voie de droit de véto de toute province quant aux modifications constitutionnelles touchant à leur competence. La derniere habilitation du projet du Club populaire approche le statut des provinces de celui des membres d'une confederation. Cependant, le projet du Club yougoslave ni sur ce point-là ni dans le domaine de l'étendue du pouvoir législatif des provinces, ne sort pas du cadre de l'Etat fédéral dont les unités sont dotées des competences relativement modestes. Selon ses dispositions, la participation des provinces au pouvoir législatif de l'Etat s'épuise dans le droit de la chambre dans laquelle elles sont représentees de proposer des modifications constitutionnelles des questions taxativement déterminées, ainsi que dans la participation des repré sentants des provinces a la prise de décision lors de la procédure prévue pour l'adoption d'une loi.

др Олга Цвејић Јанчић,
доцент Правног факултета у Новом Саду

ПЛАНИРАЊЕ ХУМАНЕ РЕПРОДУКЦИЈЕ У СР СРБИЈИ

Планирање хумане репродукције има посебан значај због изразитих диспропорција у погледу демографског размештаја у покрајинама и на подручју СР Србије ван покрајина. Док се на Косову може говорити о демографској експанзији због изузетно високог наталитета и природног прираштаја у односу на остале делове наше земље, у Војводини се већ говори о „белој куги" због најнижег, односно изузетно ниског наталитета и природног прираштаја, услед чега се у неколико општина у Покрајини уопште не обнавља становништво. Врло слично је стање и у Србији ван покрајина.

Због ових чињеница је питање планирања хумане репродукције од прворазредног значаја, нарочито ако се узме у обзир да највећи прираштај имају они делови Србије који су економски најнеразвијенији и где би било неопходно водити адекватну политику социо-економског и демографског развоја.

Тако је, на пример, у Србији без покрајина природни прираштај 1953. године износио 65.400 становника, у Војводини 18.104 а на Косову 17.869. Само тридесет година касније, 1983. године природни прираштај је у Србији и Војводини толико опао да у Србији износи свега 22.316 становника а у Војводини 2.783, док је на Косову порастао тако да повећање износи од 17.869 1953. године на 42.472 становника 1983. године (табела 1).

Табела 1. Кретање становништва — Природни прираштај

Година	СФРЈ	Војводина	Србија ван покрајина	Косово
1953.	271.848	18.104	65.400	17.869
1963.	237.663	11.748	38.798	29.102
1973.	198.054	6.834	34.375	37.356
1977.	201.834	8.053	34.533	40.038
1978.	190.300	8.448	30.188	39.251
1979.	188.499	6.827	30.820	38.550
1980.	184.759	5.454	27.963	44.238
1981.	167.851	4.546	20.775	38.434
1982.	175.140	3.285	24.683	42.078
1983.	163.717	2.783	22.316	42.472

(„Статистички годишњак СФРЈ", 1984. година, стр. 437)

Природни прираштај на 1000 становника је 1953. године износио у Србији 14,7, Војводини 10,5 а на Косову 22,0. 1983. године у Србији износи свега 3,9, у Војводини 1,4, а на Косову 25,3 (табела 2).

Табела 2. Природни прираштај на 1000 становника

Година	СФРЈ	Војводина	Србија ван покрајина	Косово
1953.	16,0	10,5	14,7	22,0
1963.	12,5	6,2	7,9	28,5
1973.	9,5	3,5	6,5	28,1
1977.	9,3	4,1	6,3	26,9
1978.	8,7	4,2	5,5	25,7
1979.	8,5	3,4	5,6	24,6
1980.	8,3	2,7	5,0	28,5
1981.	7,5	2,2	3,6	24,1
1982.	7,7	1,6	4,3	25,8
1983.	7,2	1,4	3,9	25,3

(„Статистички годишњак СФРЈ", 1984. година, стр. 437)

Због тога сматрамо да питање планирања хумане репродукције треба детаљније интердисциплинарно изучавање, јер нам се чини да је неопходна што хитнија оријентација војвођанске демографске политике у пронаталитетном правцу, како би се бар зауставио или ублажио даљи пад природног прираштаја, услед кога ускоро прети изразита депопулација.

Када говоримо о планирању хумане репродукције, морамо поћи од основних правних извора који регулишу ове друштвене односе. Код нас су Устав СФРЈ и устави социјалистичких република и аутономних покрајина из 1974. године регулисали питање права на планирање породице тако што је ово право уврштено у права човека да слободно одлучује о томе да ли ће имати деце или не, затим када ће их имати и колико ће их имати. Ово уставно право може бити ограничено само ради заштите здравља, и то здравља мајке.

Оваква уставна концепција не подразумева политику апсолутног немешања друштва (државе) у односе хумане репродукције, већ се, напротив, подразумева да је, са једне стране, појединац као субјект овог права слободан да сам, сходно својој жељи за породицом и сходно својим могућностима (економским, социјалним, стамбеним и другим) одлучује о својој репродукцији, а са друге стране, да и друштво има одређене обавезе да му омогући коришћење тог права стварањем потребних предуслова за рађање само жељеног детета и за обезбеђење одговорног родитељства.

Друштвено опредељење у погледу потребе планирања хумане репродукције изражено је и прецизније разрађено у Резолуцији о планирању породице Војводине из 1977. године и Резолуцији о политици обнављања становништва Србије од 30. децембра 1983. године. У САП Косово, међутим, не постоји никакав сличан посебан акт (резолуција, одлука и слично) који би се односио на став и политику друштва према планирању хумане репродукције.

Полазне основе поменутих резолуција Србије и Војводине јесу стварање потребних друштвених услова који би стимулисали родитеље да имају жељени број деце. У обе резолуције се указује на потребу превазилажења тенденција константног смањења рађања деце и ниског природног прираштаја, који најдрастичније погађа Војводину, која има најнижи наталитет и најнижи природни прираштај у нашој земљи. Тако је 1981. године у Војводини 18 општина (од укупно 60) било без природног прираштаја, а са природним прираштајем 1,0 или нижим од тога било је 7 општина (1), што значи да око 50% општина у САП Војводини нема природног прираштаја или је он минималан.

У Резолуцији о планирању породице Војводине наглашава се „да је одлучивање о рађању деце од заједничког интереса за породицу и друштво, (да) планирање породице има шири друштвени значај, што упућује да се у остваривању задатака у овој области ангажују бројни друштвени субјекти" (2).

Даље се истиче да је основни задатак политике планирања породице остваривање начела о праву родитеља да одређују број деце и размак између порођаја и да то подразумева да друштвена заједница обезбеђује услове за ефикасније решавање стамбених проблема и за брже проширење капацитета за друштвено збрињавање деце, отварање сервиса за помоћ запосленим члановима породице и друго (глава II, став 1. Резолуције).

Врло је значајно и то што су основни носиоци утврђивања и спровођења политике планирања породице најшире самоуправно концирани, тако да обухватају запослене у организацијама удруженог рада, самоуправним интересним заједницама, друштвено-политичким заједницама, месним заједницама и друштвено-политичким организацијама.

Сви поменути друштвени субјекти треба да стварају повољне услове за рађање и развој деце, њихово школовање и друштвену заштиту (глава II, став 3. Резолуције).

Остваривање задатака у области планирања породице представља дугорочну и систематску активност, чији је основни циљ ублажавање дејства оних фактора који спречавају родитеље да рађају жељени број деце. Да би остваривање ставова из Резолуције било што успешније, набрајају се мере које је неопходно предузети, а које се, укратко, састоје у следећем:

1) Организације удруженог рада, самоуправне интересне заједнице и друштвено-политичке заједнице треба што ефикасније да решавају стамбене проблеме брачних парова, с обзиром да нерешено или неадекватно решено стамбено питање неповољно утиче на рађање деце.

2) Организације удруженог рада, месне заједнице и самоуправне интересне заједнице за заштиту деце и за предшколско васпитање и образовање треба да обезбеде проширење капацитета установа за децу, тј. да обезбеде одговарајуће просторне, кадровске и друге услове за организованију заштиту деце, нарочито оне чији су родитељи запослени.

(1) Др Никола Милосављевић, *Детерминанте пада природног прираштаја у току индустријског и другог развоја друштва и могућности друштвеног утицаја*, реферат за Друштво лекара Војводине изложен на састанку од 14. јуна 1983. године, стр. 3.

(2) Резолуција о планирању породице Војводине, „Службени лист САПВ" бр. 2/77, Глава I, став 2.

3) Потребно је, затим, развијати различите сервисе као помоћ за посленим члановима у одржавању и вођењу породичног домаћинства, како укључивање жена, а нарочито жена мајки у друштвену поделу рада не би ишло на штету породице.

4) У домену здравства набрајају се задаци здравствених служби (ширење информисаности о контрацепцији, превентиви, лечењу стерилитета) и медицинског факултета (у настави више пажње посветити биолошкој репродукцији, планирању породице и контрацепцији а иста питања укључивати и у програме дипломских и постдипломских усавршавања).

5) У области социјалне заштите потребно је нарочито развијати разне облике пружања помоћи породицама и појединцима који због здравствене или социјалне угрожености нису у стању да сами себи обезбеде потребне услове за рађање и развој детета. У ово посебно треба да буду укључени центри за социјални рад и социјалне службе при здравственим организацијама уз одговарајуће ангажовање социјалних радника.

6) У даље мере остваривања политике планирања породице спада перманентно и систематско образовање и васпитање ученика за хумане и здраве односе међу половима, што треба да буде обухваћено наставним програмима и одговарајућом стручном литературом (уџбеницима, приручницима и сл.).

7) У Резолуцији се затим истиче и потреба сарадње родитеља, школе и других друштвених субјеката који, по природи своје делатности, окупљају младе (пионирске и омладинске организације, Црвени крст, спортска, културна и уметничка друштва, ЈНА).

8) Најзад, једна од мера које треба предузети је и интердисциплинарни научноистраживачки рад који би се односио на изучавање свих фактора који утичу на планирање породице (глава IV, став 1. тачке 1—8. Резолуције).

Према томе, нагласак у Резолуцији је на стварању неопходних друштвених предуслова који ће стимулисати родитеље да се определе за евентуално већи број деце, чије подизање и васпитање треба да буде олакшано одређеним видовима друштвене помоћи у остваривању родитељских функција, која је за сада недовољна, тако да терет биолошке репродукције готово искључиво пада на родитеље.

Резолуција о обнављању становништва Србије (3) је далеко свестранија, модернија а истовремено и врло реалистички интонирана, јер полази од основног става да је неопходно обезбедити услове за заустављање даљег пада стопе рађања, која је већ више од четврт века испод нивоа потребног за просту репродукцију.

Истиче се да је обнављање становништва саставни део укупне друштвене репродукције и да су поремећаји у том погледу од изузетног значаја због угрожавања биолошког и укупног развитка друштва, његових привредних, одбрамбених и других функција.

У Резолуцији се даље наглашава да су и поред неповољних кретања у обнављању становништва изостале потребне друштвене мере и

(3) „Службени гласник СР Србије бр. 53/83 од 30. децембра 1983. године.

моралне норме којима би се отклонили узроци и умањиле последице, и да је, између осталог, неопходно да се и даље хуманизују односи у породици, као и однос друштва према породици, полазећи од *„марксистичког схватања да је човек највећа друштвена вредност,* а да је однос према породици и деци — однос према сопственој будућности", и да „друштвена брига о деци и породици треба да чини неодвојиви део социјалистичког самоуправног друштвеног развоја" (глава I, став 6).

У циљу остваривања дугорочне политике обнављања становништва, формулисани су следећи задаци и мере:

1) Стварање услова младима за заснивање породице и рађање деце.

2) Обезбеђење услова будућим родитељима за стицање знања о планирању породице.

3) Подруштвљавање трошкова рађања и подизања деце према датим материјалним могућности (глава II, став 2. Резолуције).

Ови задаци ће се, између осталог, остваривати јачањем материјалне основе друштва, бржим запошљавањем младих, равномернијим укључивањем жена у удружени рад, већом друштвеном бригом о породици и родитељству и васпитавањем омладине за брак, породицу и родитељство.

Наглашено је да ће се водити активна популациона политика у свим областима социјалне политике које могу допринети остваривању циљева Резолуције, а то су област запошљавања, стамбена, васпитно-образовна и здравствена област, друштвена брига о деци, пореска политика и друге области.

Резолуције Србије и Војводине за носиоце активности у овом домену сматрају одређене друштвене субјекте, а пре свега организације удруженог рада, друштвено-политичке заједнице, друштвено-политичке организације и друге самоуправне организације и заједнице (глава II, став 5).

На више места у Резолуцији се подвлачи значај породице у друштву, потреба подруштвљавања породичних функција и слично, што упућује на реафирмацију породице као једне од ћелија друштва, која је носилац биолошке репродукције, поред организација удруженог рада као носилаца материјалне репродукције.

У III глави се детаљније разрађују задаци у појединим сегментима друштва значајним за планирање породице тј. за остваривање активније популационе политике, као што су запошљавање, стамбене потребе, здравствена заштита, подруштвљавање одређених породичних функција, као што је подизање, васпитање и друштвена брига о деци, затим подстицање добровољног друштвеног рада грађана у месним заједницама и хуманитарним организацијама који су усмерени на развој друштвене бриге о деци и омладини, стимулисање јефтиније производње дечје робе путем пореске политике, развој разних облика пружања услуга породици у месној заједници, остваривање адекватније политике равномернијег регионалног привредног и просторног развоја ради уједначавања услова живота у селу и граду, стимулисање младих да остану у пољопривреди, и најзад, путем јавног информисања упознавати грађане са циљевима и потребама друштва, као и са последицама недовољног об-

нављања становништва, при чему сва средства јавног информисања (телевизија, радио, штампа и друга средства) треба најшире да утичу на изграђивање укупне друштвене свести о кретањима и проблемима у овој области (глава III, став 4. тачка 1—10).

Посебан значај ове Резолуције је у томе што се недвосмислено определила за став *да је хумана репродукција саставни део укупне друштвене репродукције* (4) а самим тим и породица као носилац те репродукције добија место у друштвеној бази.

До подсетимо да у погледу места и значаја породице у глобалном друштвеном систему не постоји сагласност марксистичких теоретичара, јер не прихватају сви Енгелсово схватање да производња људи тј. хумана репродукција има исти значај као и производња материјалних добара, тј. материјална репродукција, и да су два основна чиниоца друштвене производње рад и породица (5). Позната су супротна схватања, да је породица као остатак класног друштва преносилац друштвених неједнакости, друштвене моћи и угледа, и да је стога треба развластити (6).

Међутим, реафирмација породице и указивање на њен ванредни значај у друштву, која је дошла до изражаја у Резолуцији Србије, представља, заправо, један општи тренд у свету (након доста дугог периода афирмисања индивидуализма), који је потврђен и на последњој редовној XXIII светској конференцији Међународног савета за социјално благостање (ICSW), која је одржана у Токију септембра 1986. године (7). Дневни ред Конференције је био посвећен искључиво породици. Тема Конференције је била „Јачање породице и заједнице — значајан *допринос социјалном развоју*", при чему је нагласак био на анализи стања породице и заједнице у данашњем свету (тј. у државама чланицама), дефинисању улоге појединих владиних и невладиних организација, масовних средстава комуницирања, синдиката, затим социјалних институција, добровољних група и других субјеката у *јачању породице и заједнице*, и припреми одговарајућих препорука чланицама Савета.

Имајући у виду те тенденције, а посебно и алармантне демографске прилике у Војводини, требало би одлучније остваривати активнију популациону политику, на чије битне чиниоце у начелу указују обе Резолуције (и Србије и Војводине), а у чије спровођење друштво тј. шира заједница и удружени рад треба да буду ангажовани у највећој мери.

Резолуција о обнављању становништва Србије изражава, осим тога, и један изузетно значајан став за планирање хумане репродукције, који се, као што смо рекли, састоји у томе што се обнављање становништва (тј. биолошка репродукција) сматра, поред материјалне репродукције, саставним делом укупне друштвене репродукције. До сада ниједан друштвени, политички ни правни акт није изражавао такав став у односу на место хумане репродукције у глобалном друштвеном

(4) Глава I, став 1, Резолуције.

(5) Др Марко Младеновић, *Основна концепција определења новог породичног законодавства и њихов значај за ефикасније остваривање улоге суда и органа старатељства у примени породичног права*, у књизи реферата и саопштења са саветовања *Сарадња суда и органа старатељства у примени нових породичних закона;* Институт за правне и друштвене науке Правног факултета у Београду, Београд, 1984, стр. 11.

(6) *Ibid.*, стр. 12.

(7) Конференција је трајала од 30. августа до 5. септембра 1986. године, у име наше земље учествовао је проф. др Слободан Јакшић, који је припремио исцрпан Извештај о стању и развоју породице у Југославији. Извештај је публикован у посебном издању часописа „Социјална политика" а обухвата 80 страна.

систему, пошто је приоритетно место увек имала материјална репродукција, док је биолошка — хумана репродукција сврставана у друштвену надградњу, а следствено томе и средства која су издвајана за планирање породице нису била задовољавајућа.

Када се говори о планирању хумане репродукције, сматрамо да треба имати у виду и следећа два значајна проблема којима до сада није била посвећена пажња: први се односи на праћење и проучавање остваривања поменутих резолуција у пракси, а други се односи на питање да ли наш правни систем прати и нормативно регулише достигнути степен сазнања медицинских наука из подручја планирања породице.

а) Када се говори о првом проблему праћења спровођења Резолуције о планирању породице у САП Војводини, онда треба истаћи да у Војводини не постоји ниједан потпунији рад који би обухватао конкретне податке о томе да ли војвођанску Резолуцију (која у битним тачкама указује на факторе који би требало да допринесу повећању наталитета), у којој мери и како спроводе друштвени субјекти (мислимо пре свега на удружени рад) који треба да предузму потребне мере и издвоје одређена средства ради остваривања циљева и задатака из Резолуције.

Удружени рад је, наиме, онај друштвени субјекат који ствара средства и одлучује о томе на који начин ће их распоређивати, колики део ће издвојити за стимулисање и проширење биолошке а колики део за стимулисање и проширење материјалне репродукције.

Током прошле године, Извршно веће Скупштине САП Војводине је усвојило „Извештај о спровођењу Резолуције о планирању породице" (8) који се, углавном, односи на здравствене аспекте планирања породице (контрацепција, прекид трудноће), дечију заштиту (смештај деце у предшколским установама, целодневни тј. продужени боравак у школи, одмор, опоравак и рекреацију деце), кретање запослености и обухваћеност васпитања за хумане односе међу половима и одговорно родитељство у васпитно-образовним програмима.

Иако су подаци из Извештаја врло драгоцени, они су, ипак, недовољни за комплексно сагледавање проблема остваривања кључних ставова из Резолуције који се односе на активност организација удруженог рада и других друштвених субјеката на подруштвљавању породичних функција и на решавању оних питања која би могла утицати на одлуку младих људи да имају евентуално већи број деце, као што су, на пример, критеријуми при запошљавању, критеријуми за доделу станова, отварање сервиса за помоћ у домаћинству и слично.

Сасвим је сигурно да један извештај државног органа не би ни могао да обухвати све те податке, јер би то захтевало један систематски научноистраживачки рад на прикупљању и обради ових иначе врло дифузних података, што није у домену ових државних служби. Таква истраживања, међутим, недостају како у Војводини, тако и у Србији.

б) Када се ради о другом питању, онда треба указати на то да наш правни систем далеко заостаје за достигнућима медицинских наука,

(8) Извештај је припремило Извршно веће Скупштине САП Војводине јуна 1986. године, број XII/560—101.

јер многа медицинска сазнања која доприносе да *Уставно право на рађање детета буде проширено у право на рађање здравог детета*, нису добила свој нормативни израз, тј. нису добила ранг субјективног права појединца. При томе имамо у виду да медицина још није одговорила на многа питања од којих зависи рађање здравог детета, али наше право нормативно не регулише ни оне медицинске третмане које су светска и наша наука већ спознали и који се у нашој медицинској пракси добрим делом и примењују.

Тако, на пример, у Војводини није законом регулисана посебна заштита труднице са негативним Rhesus фактором, иако је познато да зачеће са RH позитивним партнером може изазвати стварање антитела услед којих може бити угрожено здравље и живот како детета, тако и трудне жене (Rh сензибилизација). У Србији и на Косову Закони о условима и поступку за прекид трудноће (9) предвиђају обавезу здравствене организације која врши прекид трудноће да обезбеди преглед крвне групе и крвног фактора трудне жене, уколико она нема те податке (чл. 7. ст. 2. законâ Србије и Косова). На томе се законска регулатива завршава, док је даљи третман остао на нивоу лекарске етике, чије поштовање не доводимо ни најмање у сумњу, но ипак то није санкционисано посебном правном нормом која би садржавала субјективно овлашћење појединца на остварење ове посебне, превентивне здравствене заштите.

Нешто потпунија заштита је предвиђена Законом о прекиду трудноће Македоније (10) а најпотпунија правом Словеније (11).

У Македонији је предвиђена обавеза здравствене организације која врши прекид трудноће да код првог прекида трудноће обезбеди давање одређеног средства (хиперимуни гамаглобулин anti D) које доприноси спречавању стварања антитела, услед којих су трудноћа и порођај ризични и за дете и за трудницу. У Словенији је ово предвиђено не само код првог прекида трудноће, него код сваког прекида трудноће која је ризична услед Rh сензибилизације (12).

У Војводини је Савет за планирање породице пре годину дана покренуо иницијативу за измену Закона о условима и поступку за одобрење прекида трудноће, коју је у потпуности подржало Удружење гинеколога и опстетичара Војводине, а према којој би ова посебна здравствена заштита код неподударних Rh фактора била обезбеђена код

(9) Закон о условима и поступку за прекид трудноће, „Службени гласник СР Србије" бр. 26/77 од 30. јуна 1977. године. као и истоимени Закон Косова, „Службени лист САП Косово" бр. 29/77 од 31. октобра 1977. године.

(10) Закон о прекиду трудноће, „Службени весник СР Македоније" бр. 19.77 од 13. маја 1977. године.

(11) Закон о здравственим мерама за остваривање права на слободно одлучивање о рађању деце. „Урадни лист СР Словеније" бр. 11/77 од 19. маја 1977. године и Упутство за извршавање Закона о здравственим мерама при остваривању права на слободно одлучивање о рађању деце, „Урадни лист" бр. 15/77 од 5. јула 1977. године.

(12) Ни код свих Rhesus негативних трудница које зачну са Rhesus позитивним мушкарцем не мора увек доћи до остварења антитела, већ само у оним случајевима када је плод, односно дете, наследило очев Rhesus фактор тј. када је оно Rhesus позитивно. Ризик настаје услед тога што је оплођењем у организам жене доспела одређена супстанца (названа Rhesus фактор) коју њен организам нема (зато је она Rhesus негативна), па пошто се организам брани од те њему стране супстанце, стварање антитела која могу изазвати озбиљне последице по њен живот и здравље или по живот и здравље детета. Код прве трудноће, односно порођаја је врло мала вероватноћа да ће доћи до настанка антитела, али код сваке наредне трудноће, односно порођаја ризик се повећава. Због тога ради превенције следеће трудноће гамаглобулин треба дати у року од 72 часа након порођаја или након прекида трудноће само у случају када је дете наследило Rhesus фактор оца.

сваког прекида трудноће и после сваког порођаја, уколико постоји ризик од стварања антитела.

Следеће питање везано за остваривање права на рађање здравог детета односи се на обавезне генетске анализе код трудноћа које се могу сматрати ризичним услед, на пример, еугеничних индикација, трудноће при крају генеративног периода, услед обољења током трудноће од неких вирусних болести (рубеоле, грип и сл.).

Југословенски правни систем ово уопште није регулисао, дакле, ниједна република ни покрајина не санкционишу ово питање у смислу права труднице на ова посебна генетска испитивања и обавезе лекара — гинеколога да је упути у генетско саветовалиште ради тих посебних генетских третмана. С обзиром да се неким генетским анализама може унапред (односно још у раним фазама трудноће) утврдити да ли ће дете бити рођено са одређеним аномалијама, и на тај начин благовремено указати трудници на исход трудноће, у ком случају би она била у позицији да (на основу егзактних научних информација) одлучи да ли ће трудноћу која се не одвија правилно прекинути или не, сматрамо да би требало да буде неспорна законска обавезност ових посебних третмана (као што је случај на пример у Сједињеним Америчким Државама), без обзира што би то донекле повећало трошкове хумане репродукције.

Наиме, ако се поће од основне поставке марксизма *да је човек највећа вредност*, од које полази и поменута Резолуција Србије, онда наша социјалистичка заједница која свој друштвено-економски систем базира на овој идеологији треба да учини много више како би се у планирању хумане репродукције сасвим приближили идеалу рађања само здравог потомства. Сматрамо да не треба посебно помињати да је при томе апсолутно неприхватљиво посматрати право на рађање здравог детета кроз призму економских калкулација и трошкова превентиве, али ако би то, ипак, било неопходно, онда се морају упоредити трошкови око збрињавања, лечења и неге хендикепираних са трошковима које би друштво имало развијајући превентивне мере у циљу смањења броја рађања хендикепираних лица, и нагласити да трошкови куративе увек далеко превазилазе трошкове превентиве (у погледу питања о којима говоримо), и да осим тога, знатан број хендикепираних никада не може постати друштвено продуктиван, дакле трајно остаје на терету друштва. Чак и када не би било тако, економска страна у овим односима би морала бити најмање важна у поређењу са *изузетним личним, породичним и друштвеним значајем овог проблема.*

Због тога сматрамо да наш правни систем не би требало да остане само на регулисању неких питања која се тичу права на рађање детета, већ би било нужно да изгради и правне норме које ће допринети да уставно право на рађање детета буде *проширено у право на рађање здравог детета*, и то у погледу права на специјалну превентивну здравствену заштиту код ризичних трудноћа, ради отклањања оних аномалија које се благовременом и адекватном медицинском интервенцијом могу унапред открити и ризик елиминисати, а које се у нашој пракси и примењују, али од случаја до случаја (13).

(13) Наиме, да ли ће лекар-гинеколог који води трудноћу упутити трудницу на специјалистичка генетска испитивања зависи добрим делом од његове сопствене процене степена ризичности, од праксе здравствене организације у којој је запослен, од става Самоуправне интересне заједнице за социјално осигурање у погледу признавања тих додатних трошкова лечења и од низа других како субјективних, тако и објективних околности.

ЗАКЉУЧНЕ БЕЛЕШКЕ

Изучавајући питања планирања хумане репродукције у СР Србији и шире, сматрамо да треба, имајући у виду вишеструку комплексност проблема хумане репродукције и многобројне чиниоце који је условљавају, указати на неопходност перманентног интердисциплинарног праћења остваривања циљева и задатака постављених у Резолуцији о планирању породице Војводине и Резолуцији о обнављању становништва Србије, како би се утврдило да ли су и у којој мери ове резолуције допринеле подруштвљавању породичних функција и делимичном растерећењу породице терета биолошке репродукције, и на тај начин подстакли родитеље на одлуку да имају већи број деце.

Исто тако нам се чини да, полазећи од основне марксистичке поставке да је човек највећа друштвена вредност, у планирању хумане репродукције треба чинити напоре да се уставно право на рађање детета што више приближи идеалу рађања само здравог потомства. У том смислу би примена превентивних медицинских мера и интервенција требало да буде законом регулисана и општеобавезна у свим оним случајевима у којима се трудноћа и порођај могу сматрати ризичним (на пример, због RH сензибилизације услед неподударности Rh фактора родитеља детета, због еугеничних индикација, трудноће при крају фертилног доба труднице и сл.). При томе, треба имати у виду изузетан лични, породични и друштвени значај проблема рађања здравог нараштаја, као и чињеницу да би повећањем трошкова превентивних здравствених мера знатно била растерећена друштвена средства намењена смештају, нези, збрињавању и лечењу хендикепираних лица.

мр Љубиша Станојевић

ИЗМЕЂУ ПАРАДИГМЕ И ТЕОРИЈЕ

Улога вештачке интелигенције као методолошког апарата у истраживању међународних односа

Последњих десетак година донело је науци о међународним односима суштаствен методолошки заокрет. Владајући дескриптивно-нормативни методолошки корпус истраживања уобичајено називан класичном или конвенционалном методом „дуступио" је место формално-квантитативно-статистичким методама (FKS методе) које неки теоретичари сматрају методолошким апаратом тзв. „савремених истраживања" (*), и која, по њиховом мишљењу подразумевају класичне методе као базу у својој методолошкој процедури.

Почетне дилеме и бојазан у домен примене FKS метода као и уврежено мишљење о њиховој методолошкој недорађености и слабим апликативним могућностима у науци о међународним односима уступила је место трезвеном и реалном димензионисању овог корпуса истраживања. Период отрежњења је искристалисао методолошки опсег примене FKS метода као наставак-прерастање класичног методолошког апарата у комплексно заокружену методолошку целину преко моделске формализације теоретских поставки (дизајнирање модела) до финалне фазе емпиријског тестирања модела у реалном свету тј. окружењу. Међутим, и поред евидентних достигнућа FKS метода, њихова масовнија примена је изостала. Мада постоје многи разлози за овакво стање, чини нам се да најбитнији лежи у непостојању изграђеног дисциплинарног језика науке о међународним односима. Наиме, одомаћена је пракса да се дисциплинарни језик поистовећује са ординарним језиком. Међутим, и поред тога што дисциплинарни језик изгледа врло сличан обичном српскохрватском језику, међу њима постоје значајне разлике.

Примарна разлика између ова два језика лежи у томе што дисциплинарни језик међународних односа даје неким појмовима специјална значења. Такви појмови, као што су „рат", „међународни сукоби", „коалиција", „пакт", „алијанса" имају много ужа и специфичнија значења него у ординарном језику. Друга битна разлика је та да логички

(*) Термин „савремена истраживања" међународних односа треба схватити условно. Углавном — две карактеристичне разлике, у компарацији са класичним истраживањима, определиле су ову дефиницију и то:

(а) помак у истраживањима од појединачних ка општим догађајима и феноменима тј. утврђивање класа догађаја и типова ентитета;

(б) утврђивање модела међусобних веза тих класа.

везници (конектори) играју много значајнију улогу у језику науке о међународним односима него у свакодневној комуникацији. Због ових разлога језик науке о међународним односима може бити дефинисан као „квази-ординарни" језик тј. језик који изгледа као обичан језик али садржи много рестриктивнију употребу појмова (8).

Проблем употребе „квази-ординарног" језика у већини истраживања у домену међународних односа лежи како у семантичком, тако и у синтактичком одређењу (**). Разлог, што је језик међународних односа амбигуитетан и вишесмислен превасходно лежи у поистовећењу дисциплинарног језика међународних односа са обичним језиком. Наиме, у већини истраживања класичари се служе фамилијарнијим ординарним језиком у сврху интерпретације мање фамилијарног дисциплинарног језика науке о међународним односима. Прецизније, то значи да такви појмови као што су „рат", „алијанса", „пакт" губе своја специфична значења кроз употребу и постају истоветни као речи обичног језика, које изгледају исте али генерално референцирају много непрецизније право значење емпиријских феномена на које се односе. Слично овоме формална употреба логичких везника постаје произвољна. Тако је, примера ради, коришћење везника „и" у обичном језику нејасно, наиме може бити и искључујуће и укључујуће. Аналогно овоме, произвољно (неусловно) коришћење логичке импликације „ако... тада" замењује формално и логичко значење релације импликације које везују (условно) два исказа „ако p онда q", итд. Као резултат овога логика резоновања од аксиоме и постулата до закључка (логика modus ponens или modus tolens) се губи.

Теорија међународних односа претпоставља у својој методолошкој процедури „операционалне дефиниције појмова". Такве дефиниције врше трансфер значења скупа емпиријских опсервација и искустава на одређене појмове. И мада степен прецизности таквог трансфера варира, генерално речено, операционализација служи да сузи број емпиријских референци за дати појам.

Међутим, операционалне дефиниције су конструисане у сврху пресликавања појмова из дисциплинарног језика у појмове ординарног језика, што суштински значи да се језик међународних односа ипак своди на обичан свакодневни језик. На пример, појам „рата" може бити дефинисан операционалним језиком међународних односа као појава која, да би испунила своја дефиницијска својства, захтева „... известан број жртава или известан скуп формалних владиних декрета који се односе на неки/е догађај/е или је рат скуп догађаја који се могу одредити као рат". Очигледно, у сфери нормативно-дескриптивног методолошког приступа који користи обичан језик појам „рата" не подразумева било какво ограничење. Наиме, класичари под дисциплинарним језиком не подразумевају рестрикцију у произвољности и обрнуто прецизност, чиме

(**) Семантика је учење о значењу језика и језичких израза. Према емпиристичкој теорији значење као основни појам семантике је однос између знака (сигнал, симбол и речи) и емпиријских дата. Свакако да би идеално било да језик науке о међународним односима буде тако диференциран да стање односа знака и дата буде у релацији један термин — једно значење. Међутим, уобичајено стање релације јесте да један термин има више значења или vice versa (изоморфизам).

Синтактички домен се тиче правилне употребе логичких везника. На пример, реченица: „Ако свет ослободимо трошкова наоружања онда ће лични стандард у свету порасти". Овде се користе логички конективи „Ако ... онда ..." у сврху логичког повезивања низа термина ...

изједначују обичан са дисциплинарним језиком што имплицитно значи да се операционална дефиниција губи.

Како успоставити дисциплинарни језик међународних односа? Једно од решења која сугеришу FKS методе виђено је у језику математике који многи теоретичари заговарају, а која не користи појмове и граматику ординарног језика, већ оперише са варијаблама, параметрима и константама, које су са своје стране основни елементи математичке граматике, која респектује стриктна правила математичке логике. Тако варијабла може означавати врло генералне класе објеката и искустава, нпр. појмовна варијабла „рат" се може означити са континуелном функцијом у времену t, r(t) (што је проблем семантичке одређености). Функција r(t) може садржавати подпојмове и то: $c_1(t)$ као локални рат, $c_2(t)$ као регионални рат и $c_3(t)$ као општи нуклеарни рат. Математика, такође, има речи које служе као логички везници, нпр. „+", „—", или $p = = > q$ (p имплицира q), $p < = = > q$ (p је довољан и потребан услов за q), итд.

У процедури примене FKS метода, израда математичког модела феномена или догађаја из области међународних односа нужно укључује креирање лексикона у коме се дефинишу симболи путем појмова пресликаних из квази-ординарног језика међународних односа. Илустрације ради, модел конфликтног уравнотежења (14) који приказује, путем диференцијалне једначине, паралелне тенденције у конфликтним притисцима између двеју земаља (суперсила) у времену t, може се приказати путем следећих дефиниција: Нека је:

c(t) : укупни конфликт у времену t,

$c_n(t)$: укупан равнотежни конфликт у времену t,

A : ниво конфликтне тензије која пружа потпуну сигурност државе I,

B : ниво конфликтне тензије која пружа потпуну сигурност држави II,

a и b : константе које означавају специфичну тежину конфликта респективно на државе I и II.

Сам модел конфликтност уравнотежења би био, како следи:

$dc/dt = c(t) \cdot c_n(t)$, или у развијеној форми

$$dc/dt = -c(t) \cdot \{[a(A - c^2(t)] + b(B - c^2(t)]\} \qquad (1)$$

где је dc/dt — стопа промене у конфликтном притиску (прецизније уравнотежење) између датих земаља у времену t. Једначина (1) представља модел, док напред дате дескрипције функција, варијабли и константи су у ствари њихова интерпретација у домену квази — ординарног језика. Сам модел је у ствари логично-структурална мрежа појмова и логичких конектора између дефинисаних функција, имплицитно варијабли и константи које су коришћене у моделу. Поменута пресликавања тј. везивање варијабле и констатне модела за дескрипције квази-ординарног језика су уједно и најслабија страна модела, јер се понавља инхерентна слабост дефиницијске непрецизности и неодређености квази-ординарног језика. У том смислу математика не појашњава описане референце са емпиријским светом. Оно у чему математика помаже, јесте прецизност у одређивању логичких везника између појмова. Тако је у

моделу (1) јасно какве везе постоје између константне A и B и конфликтне тензије c(t). Јасно је да повећање конфликтне тензије земље I прати земљу II или vice versa, тежећи респективно ка вредностима A и B које их чине сигурним, чиме решење једначине тежи двема еквилибријумским тачкама (стационарна и нестационарна, за детаље види (14). Конективи у квази-ординарном језику су најчешће нејасни, (нпр. логички конектив „i" може значити исто што смо напред напоменули, и укључење и искључење док у математици само адицију тј. „i" = „+").

Закључимо, математичко моделирање захтева прецизно (недвосмислено) и конзистентно дефинисање појмова у моделу. Пошто се математика у овом тренутку у нас мало или нимало не користи, нарочито у науци о међународним односима, такво стање узрокује велике тешкоће при коришћењу појмова из речника науке о међународним односима. Разнородна дефиницијска устројства истих појмова, или класа појмова (дефинисање појмова у зависности од потреба истраживања) резултирало је у, како смо већ напоменули, у изједначењу квази-ординарног језика са ординарним језиком, као и његове граматике са искуственим или паушалним оценама хипотеза. О импликацијама оваквог приступа класичара науци о међународним односима, не треба много говорити, осим рећи да се овако постављеном науком могу бавити, а и баве се, широке структуре „истраживача", почев од математичара, физичара, економиста па до новинара и публициста.

То што неки теоретичари-класичари пренебрегавају евидентне недостатке језика комуникације у области међународних односа је ствар више несвесне инерције и неоправданог поверења у своје префињено логицирање, које се у суштини заснива на сложеним или најчешће тривијалним теоретским поставкама комбинованим са њиховим доиста богатим меморијско-емпиријским фондом, неголи што је то исправно методолошко опредељење.

Ставови и критике већине класичара, када је у питању примена FKS метода, остају прилично стационарна на „евергрин" замеркама, рецимо: разлика између природних и друштвених појмова тј. системски изражено између „чврстих" и „меких" система је у томе што су први детерминистичке а други стохастичке природе, што имплицитно значи да су они тј. „меки" системи непредвидљиве тј. случајне природе, значи неподложне формализацији. Критика класичара је шире димензионирана на општу теорију система — као методолошког апарата кибернетике која највише користи математику као оруђе, сводећи њену аплікативну моћ на просту реинтерпретацију већ елаборираних ставова до којих се дошло коришћењем нормативно-дескриптивног методолошког апарата.

Међународни систем је, свакако, најсложенији познати систем, и као такав у себи садржи најкомплексније везе, које одражавају мултидифузну (међусобно-прожимајући без јасних граница) структуру различитих хијерархијских нивелета, нпр. појединац-елемент, држава-систем, међународна заједница-међународни систем, као и његове разнородне аспекте (подсистеме) *политички, економски, етнички, војни*, итд. Такве комплексне n-димензионалне међувезе подржава општа теорија система као методолошки апарат кибернетике која у себи садржи методолошко решење разнородних дисциплина: математичке, статистичке, биолош

ке, филозофске, хемијске... тј. природне науке; економију, политикологију, социологију, тј. друштвене науке. Оно што је битно у општој теорији система је моделирање које као што смо напоменули, за разлику од класичних нормативно-дескриптивних метода који налазе на фундаменталан проблем кад требају да тестирају теорију тј. поседују суштински квалитет а то је доказивост. FKS методе, као основа опште теорије система, значи, поседују фазу „моделирања" која претпоставља експериментисање, тј. реакције модела на ендогене (унутрашње) и егзогене (спољашње) импулсе из реалног света (види цртеж 1).

Цртеж 1: Релација: теорија-модел-тестирање

Једно решење за поменути проблем ограничења математичког апарата у примени на сложене системе виђено је у теорији дифузних скупова (скупови са прожимајућим границама). „Основна идеја ове иницијативе за стварање моћнијег формалног апарата за проучавање сложених система је у томе да се имитирају неки аспекти људског језика, за разлику од манипулације формалним изразима, који не захтевају ригорозне дефиниције појмова, и круте, једнозначне манипулације. На пример, придеви, „низак", „врло висок" и слични не захтевају да сваки учесник строго утврди исти критеријум припадности скупа „висини", које су упркос свим непрецизностима, могуће. Штавише, са овако структурираним језиком да се успешно управљати врло сложеним системима различите природе" (8).

Други критички аргумент који класичари често извлаче као одлучујући, јесте непоновљивости и префињеност начина људског логицирања. У том смислу значајно је напоменути да формализација основних логичких вредности и система логике (11) датира још од класичне елементарне аристотеловске логике која полази од уверења да сваки суд може бити истинит или лажан. Значи, ради се о двовалентној логици коју карактеришу три аксиоме или три такозвана закона мишљења, која је Аристотел формулисао за обуку младих правника и претендената на ефикасност у политичкој дискусији, а то су: (1) аксиом идентитета („Оно што јесте јесте"); (2) аксиом непротивуречности („Немогуће

је у истом смислу једно исто тврдити и порицати", (3) аксиом искључења трећег („Сваки суд је или истинит или лажан").

На овој логици се заснива еуклидска геометрија, као и Њутнова класична физика, шире-целокупна класична наука.

Међутим, изграђене су и друге геометрије, нпр. геометрија Лобачевског, Римана, као и квантна физика где се не користи двовалентна већ вишевалентна логика.

Већ 1920. године пољски логичар Јан Лукашијевич је конструисао тровалентну логику, која поред две епистимолошке вредности „да" и „не", укључује и трећу, а то је „неутрално". На пример, исказ дат 1987. да ће 1988. године бити смањена инфлација је „неутралан", значи ниги тачан нити лажан. Касније је Лукашијевич конструисао и бесконачно валентну логику.

Продужетком ове логике сматра се Рајхенбахова бесконачно валентна континуелна логика теорије вероватноће, која укључује двовалентну логику као крајње репере логике теорије вероватноће, тј. за вероватноћу $p=1$ исказ је истинит, за вероватноћу $p=0$ исказ је лажан док у читавом дијапазону вредности од 1 до 0 ($0<p<1$) истинитост исказа варира зависно од вредности вероватноће (или, речено упрошћено, ти искази би се одредили као полуистинити, полулажни итд.). Наиме, поливалентни систем симболичких прописа за резоновање дозвољава да се каже да је исказ, нити потпуно истинит, нити потпуно лажан, у стилу адвоката, може бити „мало једно мало друго" (16).

Формализација логике људског резоновања, тиме и унификација наших начина комуницирања, свакако представља централну тачку најинтересантнијег конструктивног задатка следећег века.

Уколико не прихватимо у истраживању одређене поступке формализације у изражавању нашег научног става тј. уколико немамо јасно конципиране „прописе тј. унификације наших начина комуницирања", омогућујемо комуникацијски хаос и подлогу за ненаучни приступ у истраживању. „Заиста влада мишљење, уосталом не без основе, да интелигентан човек, јак логичар и при том вешт ретор, може да јуриша на сваки мисаони став (теоретску поставку или хипотезу — Љ. С.) и да му пронађе слабе тачке. Логика и филозофија, такође, знају и за обрнуте случајеве, када се „ерудиција" упирала, а каткад и успевала да објасни и „докаже" глупост и бесмислице. Све је то могуће захваљујући чињеници да постоје извесне логичке несавршености (у нeформализованој логици) у односима између разлога и тезе. Није, на пример, ствар само логичких конструкција и технике, мада то првенствено јесте, што постоје правници и адвокати који „могу да одобре сваку пресуду" само ако се каприцирају, што значи ако успеју да до неуобичајених размера искористе празнине у том односу" (10).

Но, без обзира на поменуте савремене методологије, чињеница је да истраживања у домену науке о међународним односима већ дуже време болују од недостатка адекватног методолошког апарата. Иако су болест дијагностицирали многи теоретичари, лечење није лако одредити. Проблем проистиче из нашег оперативног стила и приступа проучаваном феномену међународних односа. Једном операционализован од стране неког истакнутог истраживача феномен из области међународних односа се

некритички укључује у наш „линеарни свет" што ми прихватамо као нормалну и исправну научну процедуру. У даљем поступку истраживања, новоувођени појмови се третирају као независне појаве, а даља анализа инсистира на утврђивању њихове поузданости као и комбинација и веза са другим појмовима из области међународних односа.

Већина класичара сматра да је наука:

— тражење новог концепта и његове емпиријске референце, и

— процедура поставке овог концепта у сферу реалних објашњења, било у литерарној или линеарној форми.

Поменуте две тенденције су имале разорно дејство на друштвене науке у целини, посебно на науку о међународним односима.

Прва потешкоћа која проистиче из овакве методолошке процедуре је уско и искључиво сагледавање субдисциплинарних феномена.

Други проблем проистиче из предимензионирања значаја као и једностраног сагледавања неког историјског догађаја или чињенице из области међународних односа. Такво усредсређивање на познате чињенице, шире низ чињеница (феномена) је утицало на класичаре да сугеришу комплекс правила и процедура научног истраживања једино када су они уверени да ће ти и такви поступци донети жељене ефекте.

Свакако да друштвене науке у целини, посебно наука о међународним односима уколико претендује на икакве резултате, нужно морају превазићи ове класично-фокусиране тенденције на посматране феномене и њихова збивања у прошлости, или како Hayek каже (5):

„Чињеница да се растући број научних радника, из области друштвених наука, усредсређује на истраживање уских делова друштвених система, не чини њихове резултате реалистичнијим. већ их чини у већем делу ирелевантним за већину одлука о будућности. Плодоносна друштвена наука мора дати такве хипотетичке моделе могућих друштвених ‚светова' који могу егзистирати и у условима измењених структура модела. Нама је потребна таква научна теорија која ће нам јасно рећи какви ће бити ефекти, уколико се појаве неке околности које се никад раније нису десиле." (3)

Супротно широко заступљеном мишљењу класичара, наука се не састоји од познавања појединих чињеница и феномена. Засигурно, основни циљ науке је утврђивање мањкавости у знању, уз обзир да процес утврђивања ограничења у процесу сазнања су ипак изван домена науке. Сакупљање знања-чињеница зато није циљ науке, већ је то његова утилизација (корист) тј. — ефектуираност. Основно питање је дакле, како наука „предлаже" да се знање ефектуира-искористи. Непосредан одговор на ово питање уско је повезан са појмом каузалности и његове улоге у друштвеним наукама.

Појам каузалности у природним наукама се заснива на непостојању дистинкција између исказа о релацијама које изражавају концептуално-појмовну везу и оних које изражавају каузалну везу. Битна карактеристика „физичког" типа каузалности је могућност изражавања релација у функционалној форми. На жалост, већина истраживача из области друштвених наука прихвата овакав функционални концепт реалности (?), не респектујући чињеницу да се такви методи баве искључиво установљењем инваријантности и регуларности појава. Свакако је немо-

гуће прихватити функционалистички приступ каузалности у друштвеним наукама. Основне објективне тешкоће сазнања узрочности леже у великој комплексности узрочних веза, вишеструкости, вишестепености и динамичкој променљивости појава, што је инхерентна особина међународног система и његових подсистема. Немогуће је поистоветити понашање доносиоца одлука у међународним односима и homoeconomicusa. Код овог другог уграђен је аутоматски (регуларан) оптимизатор (предмет оптимизације су за микро, мезо и макроекономије респективно: лични дохоци, укупан приход, бруто национални производ).

Остаје питање како објаснити проблем каузалности у оквиру концепта међународних односа.

Да ли се научно сазнање може представити у форми *когнитивних модела?* Уколико прихватимо примену конгнитивног модела у области друштвених наука, тада нужно треба променити концепт каузалности. Марион Бунга (1959) прави дистинкцију између унутрашњег и спољашњег утицаја на системске перформанце, усредсређујући се на стимулативно-респонсивни (утицај-одговор) ефекта друштвених система тј. њихово функционисање или адаптацију на окружење у времену.

У поступку заокружења процеса stimulus-respons питање је коју врсту интелигенције је потребно уметнути између ова два пола када се ради о друштвеним системима, да би објаснили њихово понашање. Свакако да та интелигенција треба да садржи два супстрата и то:

— учесниково запажање везе између акције и окружења, као и

— његове опервације и избор акције на основу опсервације окружења.

Експлицирање феномена интелигенције (реферирајући каузалност) условљава креирање такве теорије имплицитно модела који ће да респондира „разумно добро" на неке познате феномене и догађаје. Засигурно да бесконачни процес откривања законитости може објаснити посебне низове догађаја или догађај који се истражује, али наука мора поред овога да путем теорије организује и изврши вредновање процеса разумевања. Теорија пружа како језик, тако и становиште које омогућује теоретичарима да комуницирају једни са другима. На основу ових закључака можемо устврдити да је циљ науке у области међународних односа процес опредмећења разумевања окружења у знање из ове области.

Психолози (који истражују когнитивни процес) се слажу да је откривање повезаности перцепција окружења исто, како на плану синтезе тако и на плану језичке конструкције, зато што се обе заснивају на сазнању о узроку и последици.

Оно што је потребно да би се формализовао когнитивни процес јесте постављање теорије која би представљала когнитивни процес у науци о међународним односима у формалном смислу. Прецизније, потребан је модел који апроксимира начин на који човек организира и користи алгоритам сазнања као и демонстрација применљивости алгоритма сазнања у процесу доношења одлука из домена међународних односа. Такав апарат је виђен у вештачкој интелигенцији.

Суштина примене методолошког апарата вештачке интелигенције у науци о међународним односима, шире у друштвеним наукама, јесте формално симулирање људске репрезентације каузалности. У сврху об-

јашњења ове теорије пођимо од следећих сугестија Ригера и Гринберга (4):

1. Људи перцепирају и представљају каузалност користећи мали број примитивних релација.

2. Релације служе да повежу у целину четири типа догађаја: (акција, тенденција, стање и стање промена) (које су као категорије такође примитивне) у често велике структуре података, шире информација која објашњава сложено каузално окружење.

3. Поменути ставови (1. и 2.) као пасивне дескрипције комплексног каузалног окружења су трансформибилне преко униформне процедуре израчунавања у активну мрежу, која је у могућности да респондира или даје стимуле каузалном окружењу.

4. Постоје методи манипулације како за пасивну, тако и за активну репрезентацију, који објашњавају како аналитички, тако и креативни процес спознаје каузалности.

Оправдање за примену вештачке интелигенције као методолошког апарата у науци о међународним односима свакако иницира објашњење многих питања. Прво, вековима старо питање да ли је окружење сложеније од начина доношења одлуке или обрнуто. По неким теоретичарима [(Мински)=(5)] ово прво је ближе истини. Наиме, Мински сматра да је окружење јако компликовано и комплексно, супротно људској перцепцији која је по њему „опште прихваћена" тј. није јединствена-специфична у смислу менталних активности доношења одлука-закључака. Симон [(1969.) = (6)] оцењује, кратко, да је „човек посматран као понашајући систем сасвим прост". Стечена комплексност његовог понашања у времену је у највећем делу утицај комплексности окружења у коме он „налази себе". Друго питање које изазива највише конфузије и неразумевања јесте питање димензионирања домена примене вештачке интелигенције. Вештачки свет се налази између два окружења унутрашњег и спољашњег. Суштина таквог условно реченог система је процес остваривања циљева путем адаптирања унутрашњег на спољашње окружење. Конструисање таквог система нужно захтева одређење таквог доносиоца одлуке који распознаје своје спољашње окружење, интерпретира са и респондира (одговара) му. Појединац, као доносилац одлуке то чини путем алгоритма здравог разума (common sence „општи-заједнички" разум) који није потпуно формални тј. интегрирани систем логике. Оно што је потребно у овом систему, јесте граматика која нам омогућује да „везујемо концепте" у сврху изградње базе података, шире информационе базе која репрезентује каузално стање сазнања које ми атрибутирамо некој организацији или систему и која дозвољава да ажурирамо и изменимо базу података да би представили стечено знање. База података треба да представља начин организације „борбе-комуникације" са окружењем.

Теорија когнитивног процеса разумевања просто тврди да човек користи мали скуп примитивних појмова у процесу перцепирања узрочно-последичних релација, и, штавише, да ти појмови каузалности могу бити апроксимирани и моделирани користећи симболичке процене (***).

(***) Теорија когнитивног процеса има ограничење у смислу немогућности реаговања на примитивне релације. При примитивним релацијама подразумевамо неуобичајене реакције на познате догађаје и феномене. Такве реакције би биле реакције примитивних племена на ординарне стимуле.

Тако за граматику изучавања међународних односа предлажемо (7) примену алгоритма „здравог разума" кога карактеришу две базичне категорије догађаја: акција и стање. Постоји пет узрочно-последичних веза између базичних догађаја и то: каузални, омогућујући или условни, стање удвојености, стање антагонизма, и стање еквиваленције.

Акција проузрокује дешавање стања.

Стање се дефинише као статичан услов или као вредност једног атрибута (нпр. политичка стабилност, економски раст). Стање омогућује акције. Стање не проузрокује акције (реверзибилан процес је могућ). Услови који одређују да ли ће или неће иницирати акције су стања која су означена као акција која омогућују условна збивања. Условна и каузална збивања дефинишу однос између стања и акције и оне су један вид веза. По овој теорији акције се дешавају и зато се интерпретирају као проузрокована стања. Пренесено у сферу међународних односа, стања су у ствари стања спознаје-разума доносиоца одлуке кога ми желимо да представимо. Ми такође претпостављамо да та стања спознаје-разума омогућују доносиоцу одлука да делује на известан начин.

Уз дати опис догађаја и веза постоји још неколико типова веза између стања и то: стање удвојености, стање еквиваленције и стање антагонизма. Ова три начина везивања стања омогућују когнитивну комплексност релација нашем „симулираном" доносиоцу одлука на спољашње окружење. Она дозвољавају учеснику да „држи" више него једну мисао-став у времену, а то је суштински начин на који се учесници стварно комплексно понашају.

Стање удвојености се користи када постоји познат узрочно-последични однос између два стања. У таквом случају стање (S1) индиректно продукује стање (S2).

Стање еквиваленције је релативно праволинијско. Оно дефинише везу између два стања која везују заједничке репрезентације истог догађаја (нпр. постојећи економски раст се изједначује са повећавањем у бруто националном продукту). Супротно стању еквиваленције је стање антагонизма. *Стање антагонизма* постоји када једно стање негира друго, нпр. лоше економско стање би било антагонистичко повећању личног стандарда.

Коначно, концепт који је есенцијалан за теорију алгоритма здравог разума је идеја „пролазних услова" (sating). Наиме, постоје везани догађаји који репрезентују каузалне односе који су могући уколико су сви остали услови окружења „коректни" (нпр. ако је стратегија економског раста једне земље базирана на расту извоза, тада је један од нужних услова за овај однос пласирање извоза на ино-тржиште. Значи, постојање отвореног тржишта је PU тј. полазни услов.

Догађаји, везе и концепт PU омогућавају изградњу модела перцепције међународних односа једне земље као и репрезентацију каузалности. Међутим, овде се јавља проблем „контекста догађаја" (доношење и спровођење одлуке). што у класичном приступу захтева испитивање појединачних случајева. Техника VI нам дозвољава да моделирамо различите контекстуалне ситуације, и друго, што је битна предност ове методе над класичним и другим методама, дозвољава нам

измену контекста у сврху откривања различитих аспеката ситуације. Контекстуално моделирање помоћу VI такође дозвољава моделару да постави хипотетичко питање (Шта ако се догоди X?) и изврши пројекцију одговора. Контекстуално моделирање користећи технику VI која је уграђена у симулатор процеса се реализује путем мењања онога шта називамо „иницијални свет" модела и постављамо повезаног догађаја који стартује рад модела. На крају овог процеса симулирања могуће је задржати резултантну информацију и на њеним основама изменити како „иницијални свет", тако и „повезнике" у сврху прикупљања информација о утицају измене садржаја на модел. Овде је важно истаћи шта ово теоретски имплицира а шта не! Техника VI је у могућности да измени иницијалне услове који су изван домета било које комбинације за коју се зна из искуства прошлости и да на основу тих услова опсервира адаптивна понашања система. Модел VI (који се користи на University of Maryland) поседује и рутину тражења реченица другог реда које дозвољавају да систем мења своја стања (интерпретације под извесним околностима тј. комбинацијама догађаја-услов пролазности). Те промене у интерпретацији су аналогне променама репрезентоване у аутономним системима са коначно много стања (15).

Закључимо, класичне методе су једна фаза у истраживању међународних односа. Проблем је колико су оне креативне. То што класичари искључиво приписују креативност тј. јединственост психологије когнитивног процеса људског мозга тј. резоновања је погрешка јер је посве јасно да је тај процес могуће моделирати не одузимајући креативност иницијалне идеје које треба компјутерски симулирати путем модела VI, а чији ће резултат бити листа алтернативних стратегија за доношење коначне одлуке и става истраживача или доносиоца одлуке.

Класичан приступ условно допуњен моделирањем теоретских поставки временом прераста у „когнитивно моделирање" као sine qua non даљег методолошког развоја науке о међународним односима шире друштвене науке у целини.

ЛИТЕРАТУРА

1. Berlinski, David.,: *The Duality of Analysis in National Security Planning, Department of Goverment and Politics,* Marylend Press, C.P. 4027, 1984.
2. Bunge, Mario.,: *Causality,* Cambrige, Harward University Press, 1958.
3. Hayek, F.A.,: *Rules and Order,* Vo.. 1 of Law, Legislation and Liberty (Chicago: University of Chicago Press, 1973).
4. Grinberg, Milt i Rieger, Chuck,: *The Mechanism Simulator Reference Manual,* University of Maryland mimeo, 1980.
5. Minsky, Marvin,: *A Framework for Represention Knowledge* in P.H. Winston(ed.), The Psychology of Computer Vision, N.Y. McGraw-Hill, pp 211.
6 Simon, Herbert,: *The Sciense of the Artificial,* Cambrige, Mass. MIT Press, 1969.

7. Warren, Phillips,: *Common Sence Algoritam and World Politics*, or The Power Politics Paradism and its Challange, University of Maryland, 1983.
8. Gillespi, J. V., *Why Mathemathical Models?*, — предавање на курсу W. Phillips, UM, College Park, USA, 1983.
10. Томовић, Р., Karplus, W.J.,: *Организација Формалних Теорија управљања Системима*, „Грађевинска Књига", Београд, 1979.
11. Шешић, Б., *Основи методологије друштвених наука*, „Научна књига", Београд, 1974.
12. Илић, М.,: *Логичке основе теорије вероватноће*, Институт друштвених наука, Београд 1962.
14. Љубиша, Станојевић: *Модел конфликтног уравнотежења*, *„Међународна политика"*, Београд, 1983.
15. Lipschuta, S.: *Dscrete Mathematics*, McGrow — Hill Book Company USA, 1976. (стр. 119).
16. Lacelot, H.: *Стварање математике*, „Вук Караџић", Београд, 1972.

ОДЛУКЕ УСТАВНОГ СУДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

ЗАКОНОМ КОЈИМ СЕ УРЕЂУЈУ ОДРЕЂЕНИ ДРУШТВЕНИ ОДНОСИ МОГУ СЕ ПРОПИСИВАТИ РОКОВИ КОЈИ СЕ РАЗЛИКУЈУ ОД РОКОВА КОЈЕ УТВРЂУЈЕ ЗАКОН О ОПШТЕМ УПРАВНОМ ПОСТУПКУ

Републичким законом о изградњи објеката прописано је да надлежни орган може, изузетно, кад су у питању објекти изграђени до дана ступања на снагу тога закона, без одобрења надлежног органа, на подручју које је урбанистичким планом предвиђено за изградњу објеката а ти се објекти могу уклопити у план, одредити рок у коме се може накнадно прибавити одобрење, с тим да тај рок не може бити краћи од 30 ни дужи од 90 дана.

Подносилац иницијативе сматра да је одредба републичког закона којом је утврђен рок за накнадно прибављање одобрења за градњу у супротности са одредбама члана 218. Закона о општем управном поступку, и да у прописаном року није могуће прибавити потребно одобрење.

Одредбама члана 218. Закона о општем управном поступку одређени су рокови у којима је надлежни орган дужан донети решење кад је поступак покренут поводом захтева странке. Рок одређен републичким законом, није рок у коме је надлежни орган дужан донети решење по захтеву странке, већ рок који странци омогућује подношење захтева за издавање накнадног одобрења. Није реч, према томе, о законским одредбама које уређују исту ствар, па нема супротности између републичког и савезног закона. Осим тога, ваља имати у виду да савезни закон уређује општи управни поступак, да се правила која он утврђује примењују онда кад посебним законом (lex specialis) нису уређена питања поступка, па и због тога није у питању супротност између републичког и савезног закона.

(Решење УСЈ, У бр. 35/86,
од 12. марта 1986)

ОДРЕДБА РЕПУБЛИЧКОГ ЗАКОНА О НАСЛЕЂИВАЊУ, ПРЕМА КОЈОЈ ТРЕЋИ НАСЛЕДНИ РЕД ЧИНЕ ЛИЦА ОДРЕЂЕНА ТИМ ПРОПИСОМ, У СКЛАДУ ЈЕ СА УСТАВОМ СФРЈ

Чланом 19. Закона СР Србије о наслеђивању („Службени гласник СРС", бр. 52/74 и бр. 1/80) прописано је: ако су дед и баба једне лозе из трећег наследног реда умрли пре оставиоца а нису оставили ниједно дете, део заоставштине који би им припао да су надживели оставиоца наслеђују дед и баба друге лозе и њихова деца.

Давалац иницијативе за покретање поступка за оцењивање уставности оспореног прописа сматра да тај пропис није у складу са Уставом СФРЈ и савезним законом, према коме у трећи наследни ред долазе и даље потомци деце и бабе оставиоца, а не само они одређени републичким законом.

Устав СФРЈ зајамчује право на наслеђивање. Како се то право остварује — ствар је републичког, односно покрајинског закона. Одређивање наследних редова не може довести у питање Уставом зајемчено право наслеђивања. У случају републичког закона, Уставни суд Југославије налази да тим законом ни у чему није доведено у питање остваривање зајемченог права на наслеђивање и да је законодавац слободан да уређује наследне редове на начин који он оцени најбољим. Уз то, ваља рећи да не постоји савезни закон о наслеђивању, да се наслеђивање уређује републичким, односно покрајинским законом и да, према томе, постојање разлике у кругу лица која спадају у трећи наследни ред према републичком закону, и круга лица који је у тај ред спадао ранијим савезним законом, није од утицаја на уставност оспореног прописа.

(Решење УСЈ, У бр. 55/86,
од 12. марта 1986)

РЕПУБЛИЧКИМ ЗАКОНОМ КОЈИМ СЕ УРЕЂУЈЕ НАКНАДА ШТЕТЕ ОДРЕЂЕНЕ ВРСТЕ, МОЖЕ СЕ УТВРДИТИ ДРУКЧИЈИ РОК ЗА ПОДНОШЕЊЕ ЗАХТЕВА ЗА НАКНАДУ ШТЕТЕ НЕГО ШТО ЈЕ РОК УТВРЂЕН ЗАКОНОМ О ОБЛИГАЦИОНИМ ОДНОСИМА

Републичким законом о ловству прописано је да се тужба за накнаду штете коју учини дивљач подноси у року од 15 дана од дана пријема писменог обавештења организације која је одговорна за штету од дивљачи да та организација не жели да закључи споразум са оштећеним о висини накнаде штете.

Давалац иницијативе сматра да рок, прописан републичким законом, стоји у супротности са ставом 1. члана 376. Закона о облигационим односима, којим је утврђен рок застарелости потраживања накнаде штете од три године.

Уставни суд Југославије оценио је да нема супротности између републичког и савезног закона, па није прихватио иницијативу за покретање поступка за оцењивање супротности републичког закона са савезним, због ових разлога:

стоји то да је чланом 376. Закона о облигационим односима прописано да потраживање накнаде штете застарева за три године од кад је оштећеник сазнао за штету и учиниоца, односно да, у сваком случају, потраживање застарева за пет година од кад је штета настала. Али, чланом 370. Закона о облигационим односима прописано је да се правила о застарелости, утврђена тим законом, у случају кад су законом (посебним) одређени рокови у којима се мора подићи тужба или извршити одређена радња, под претњом губитка права. Стога је јасно да је републички закон могао прописати рок за подношење тужбе за накнаду штете од дивљачи, и да то прописивање није у супротности са Законом о облигационим односима.

(Решење УСЈ, У бр. 376/85,
од 19. марта 1986)

ЗАТЕЗНА КАМАТА

Републичким законом о утврђивању и наплати пореза каматна стопа на неплаћен, односно на неблаговремено плаћен порез повећана је са 12% на 72% од износа неплаћеног или неблаговремено плаћеног пореза.

Подносилац иницијативе сматра да је та законска одредба у супротности са чланом 277. Закона о облигационим односима према коме дужник, у случају доцње у испуњењу новчане обавезе, плаћа камату по стопи која се плаћа на штедне улоге по виђењу.

Систем, извори и врста пореза, такса и осталих дажбина, уређују се, према члану 264. став 1. Устава СФРЈ — законом.

Закон о облигационим односима уређује — облигационе односе, обавезе које настају из облигација по уговору. Тај закон не уређује обавезе које настају применом посебних закона као што су порески закони. Отуда се његове одредбе о висини камате не односе на обавезе које настају доцњом у испуњавању пореских обавеза, па нема супротности између Закона о облигационим односима и оспореног републичког закона.

(Решење УСЈ, У број 280/85,
од 4. децембра 1985)

РАДНИ ОДНОС НА ОДРЕЂЕНО ВРЕМЕ

Чланом 14. Закона о заштити грађана СФРЈ на привременом раду у иностранству („Сл. лист СФРЈ", бр. 15/80) прописано је да радници који су засновали радни однос на одређено време могу бити упућени на рад у иностранство: најдуже на 12 месеци.

На рад у иностранство могу, дакле, бити упућени и радници који су због тога засновали радни однос на одређено време, с тим да такав радни однос може трајати највише 12 месеци. Упућивање радника који је засновао радни однос на одређено време на рад у иностранство, изузетак је од правила да се на рад у иностранство упућују радници који су засновали радни однос на неодређено време. Оспорени пропис не установљава време трајања радног односа на одређено време уопште, већ само то да радник који је засновао радни однос на одређено време не може у иностранству боравити дуже од 12 месеци.

Грађанин сматра да је тај пропис неуставан, због тога што омогућује да радник који је радни однос засновао на одређено време буде задржан у иностранству и преко прописаног радног времена а да, при томе, не буде у радном односу на неодређено време, што је у супротности с важећим прописима о најдужем трајању радног односа на одређено време.

Уставни суд Југославије оценио је да нема основа за покретање поступка за оцењивање уставности оспореног прописа. Кад је у питању рад у иностранству, прописивање да радни однос засновану на одређено време може трајати најдуже 12 месеци, није неуставно. Радни однос у земљи — зависно од околности — који се заснива на одређено време, може трајати и дуже од 12 месеци (замена радника који је на боловању, стручном усавршавању и др). Полазећи од одредбе члана 44. Устава СФРЈ о истим правима и обавезама радника у земљи и радника у нашим организацијама у иностранству, произлази да је законски пропис по коме радник који је засновао радни однос на одређено време, ако је упућен на рад у иностранство, може тамо боравити најдуже 12 месеци — у складу је са Уставом СФРЈ. Таквим прописом се управо заштићују радници који су засновали радни однос на одређено време, и које организације држе у иностранству дуже од 12 месеци, не заснивајући с њима радни однос на неодређено време. Оспорени пропис је у интересу управо оних радника које организације задржавају у иностранству знатно дуже, не претварајући њихов евентуални радни однос на одређено време у радни однос на неодређено време. Нема, према томе, разлога да се доводи у питање уставност оспореног законског прописа.

(Решење УСЈ, У бр. 69/85,
од 12. фебруара 1986)

РАСПУШТАЊЕ ДИСЦИПЛИНСКЕ КОМИСИЈЕ ЈЕ ЈЕДНА ОД ПРИВРЕМЕНИХ МЕРА ЗАШТИТЕ САМОУПРАВНИХ ПРАВА И ДРУШТВЕНЕ СВОЈИНЕ

Законом СР Хрватске о привременим мерама заштите самоуправних права радних људи и друштвеног власништва („Народне новине", број 14/82) прописано је да се, осим привремених мера друштвене заштите, утврђених Законом о удруженом раду и другим законима, може распустити дисциплинска комисија у организацији удруженог рада.

Организација удруженог рада Х, покренула је — у својству овлашћеног предлагача, у смислу члана 375. Устава СФРЈ — поступак за оцењивање уставности члана 4. наведеног закона. Предлагач сматра да таква мера заштите самоуправних права и друштвене својине није у складу са Уставом СФРЈ.

Уставни суд Југославије није огласио неуставним оспорену одредбу Закона СР Хрватске, образлажући своју одлуку следећим разлозима:

Одредбама чл. 616—635. Закона о удруженом раду утврђени су — у складу са Уставом СФРЈ — облици, услови и поступак за примену привремених мера заштите самоуправних права и друштвене својине које може предузети скупштина друштвенополитичке заједнице према организацији удруженог рада. Чланом 622. Закона о удруженом раду утврђене су мере друштвене заштите које може предузети скупштина друштвено-политичке заједнице, у складу са одредбама члана 130. Устава СФРЈ, али је утврђено да се могу предузети и друге, законом прописане мере друштвене заштите.

Полазећи од изложеног, Уставни суд Југославије оценио је да је распуштање дисциплинске комисије једна од мера друштвене заштите коју може предузети скупштина друштвено-политичке заједнице, и да је члан 4. Закона СР Хрватске у складу са Уставом СФРЈ.

(Одлука УСЈ, У бр. 321/84,
од 4. децембра 1985)

ЈАВНИ ПРЕВОЗ У ДРУМСКОМ САОБРАЋАЈУ

Републичким законом о превозу робе у друмском саобраћају прописано је да јавни превоз могу обављати организације удруженог рада чија је то основна делатност, уписана у судски регистар, уз испуњење и других услова, утврђених законом.

Организација удруженог рада која је покренула уставни спор сматра да је оспорени пропис у супротности са савезним законом, због тога што се оспореним прописом организације удруженог рада онемогућују у потпуном коришћењу капацитета превозних средстава којима располажу, и што се тиме спречава ширење споредне делатности организације удруженог рада чија основна делатност није јавни превоз.

Одредбама Закона о удруженом раду утврђено је да основна организација удруженог рада може обављати само једну основну делатност. Споредне делатности могу се обављати само под условима утврђеним чланом 411. тога закона. Тим прописом Закона о удруженом раду утврђено је да организација удруженог рада може обављати споредну делатност која непосредно служи обављању основне ако је уобичајено да се споредна делатност обавља уз основну, или ако обављање споредне делатности доприноси потпунијем искоришћавању капацитета, сировина, отпадака или помоћног материјала који се употребљава у обављању основне делатности, или ако споредна делатност на други начин служи рационалнијем обављању основне делатности. Споредне делатности не уписује се у судски регистар, осим кад је то делатност

продаје робе или пружање услуга лицима која нису купци робе, односно корисници услуга које представљају основну делатност организације.

Закон о удруженом раду није утврдио шта се сматра основном а шта споредном делатношћу. Тај закон је оставио да се то ближе уреди прописом надлежног органа друштвено-политичке заједнице, односно организације која је за то овлашћена.

Полазећи од тога да Закон о удруженом раду није уредио шта се сматра основном, односно споредном делатношћу организација удруженог рада, Уставни суд Југославије оценио је да оспорене одредбе републичког закона нису супротне одредбама Закона о удруженом раду, јер је и иначе реч о питањима која се уређују — републичким законом. Оспорена одредба републичког закона не забрањује да се делатност јавног друмског превоза врши и као споредна, под условима које је утврдио тај закон. Кад су испуњени услови за обављање споредне делатности ове врсте фактичко је питање, које се решава у поступку примене оспорене законске одредбе. А то не може бити предмет уставносудског поступка контроле уставности и законитости.

(Одлука УСЈ. У бр. 279/84,
од 11. децембра 1985)

ТАЈНОСТ ПОДАТАКА О ПОСЛОВАЊУ ПО ЖИРО-РАЧУНУ

Закон о извршном поступку („Службени лист СФРЈ", број 20/78), члан 198, прописује да је поверилац дужан да у предлогу за извршење означи јединицу Службе друштвеног књиговодства код које се воде његова новчана средства и новчана средства дужника, и број свога и дужниковог жиро-рачуна.

С обзиром на то што — према правилима банкарског пословања — жиро-рачуни представљају пословну тајну банака, подносилац иницијативе за оцењивање уставности наведеног закона сматра да не постоји могућност извршења на средствима жиро-рачуна дужника и да је стога оспорена одредба Закона о извршном поступку несагласна са Уставом СФРЈ.

Закон о Служби друштвеног књиговодства утврдио је обавезу те (савезне) организације да сваком кориснику друштвених средстава достави податке о другом кориснику таквих средстава, па и податке о стању жиро-рачуна сваког корисника друштвених средстава, с тим да о томе обавести и онога о чијем је рачуну дала податке. Корисник који је тражио податке о жиро-рачуну другог корисника друштвених средстава дужан је те податке чувати као пословну тајну. Противно поступање чини привредни преступ.

Поверилац који жели да се наплати из средстава са жиро-рачуна дужника, према томе — по Закону о извршном поступку, односно по Закону о СДК — увек има могућности да дође до података који су му неопходни да би остварио своја потраживања, па и онда кад не располаже тим подацима пре него што се обрати надлежној јединици СДК. Околност што то мора чинити да би предлог за извршење учинио потпуним и извршивим не значи немогућност наплате његових потраживања, односно немогућност извршења правноснажне судске одлуке, нити то оспорени пропис, према томе, чини неуставним.

У складу са изнесеним разлозима, Уставни суд Југославије решио је да не прихвати иницијативу за покретање поступка за оцењивање уставности наведеног савезног закона.

(Решење УСЈ, У број 142/84,
од 20. јуна 1984)

УНИВЕРЗИТЕТСКИ НАСТАВНИЦИ — ОСЛОБАЂАЊЕ ОД НАСТАВЕ

Чланом 224. Статута Филозофског факултета у Б, утврђено је да, ради омогућавања непрекидног научног рада, као дела планираног рада одсека и Факултета, наставници и сарадници могу, сваке седме године, бити ослобођени наставе, у трајању од годину дана.

Статут је уредио и поступак у коме се утврђује ослобађање универзитетског наставника и сарадника од обавезе наставног рада, њихово право и дужност да се за одређено време баве научноистраживачким радом у складу с делатношћу Факултета и одредио обавезу подношења извештаја о томе.

Подносилац иницијативе сматра да се Статутом нарушава уставом утврђена равноправност радних људи у удруженом раду, јер такво право не могу остваривати радници у другим организацијама удруженог рада (инжењери, економисти, правници, и др).

Радници у основној организацији удруженог рада, по члану 14. Устава СФРЈ, самостално уређују међусобне односе у раду. У те односе, свакако, спада и питање које је уређено оспореном одредбом Статута. То значи да је у питању право запослених у радној заједници Факултета да уређују то питање. Уставни суд Југославије оцењује да се одредбама Статута врши подела рада међу наставницима и сарадницима Факултета и утврђује начин остваривања научноистраживачке делатности Факултета, у складу са његовим задацима, одређеним Статутом, што је учињено — на основи закона — сагласно са Уставом СФРЈ.

(Решење УСЈ, У број 228/84,
од 25. септембра 1985)

ПАРНИЧНИ ПОСТУПАК — ЗАСТУПАЊЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ УДРУЖЕНОГ РАДА

Чланом 91. Закона о парничном поступку прописано је да у парницама о имовинскоправним захтевима у којима вредност предмета спора прелази износ од 50.000 д, пуномоћник организације удруженог рада може бити само лице које је положило правосудни испит.

Грађанин сматра да тај пропис није у складу са Уставом СФРЈ, будући да забрањује да пуномоћници организација удруженог рада буду и лица која — иако немају положен правосудни испит — имају дугогодишње радно искуство, које им омогућује заступање организација удруженог рада пред судовима.

Према члану 220. Устава СФРЈ, поступак пред редовним судовима уређује се законом. Устав СФРЈ, према томе, не уређује питање заступања организација удруженог рада пред судовима, па је закону остављено да утврђује услове које мора испуњавати лице које се појављује као пуномоћник организације удруженог рада пред судом. Уставни суд Југославије сматра, према томе, да је ствар законодавне политике да утврди услове под којима се појединац може појављивати као пуномоћник организације удруженог рада у парничном поступку и да, због тога, нема основа да се доведе у питање уставност оспореног законског прописа.

(Решење УСЈ, У бр. 337/85,
од 11. децембра 1985)

Припремио *Борђе Бурковић*

ОДЛУКЕ САВЕЗНОГ СУДА

ЗАХТЕВ ЗА ПОНАВЉАЊЕ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА

Пресудом општинског суда оптужени је оглашен кривим због кривичног дела тешког дела против безбедности јавног саобраћаја из члана 201. став 4. у вези са чланом 195. став 3. Кривичног закона СР Србије и за то дело осуђен на казну затвора у трајању од 18 месеци. Окружни суд је делимично уважио жалбу браниоца оптуженог и преиначио је пресуду општинског суда само у погледу одлуке о казни коју је изрекао у трајању од једне године.

Након довршеног кривичног поступка правоснажном пресудом, бранилац осуђеног поднео је општинском суду захтев за понављање кривичног поступка. Уз захтев је суду достављена и анализа налаза и мишљење Саобраћајног факултета из Београда, Катедре за безбедност саобраћаја — саобраћајно-техничко вештачење број 030-591/85 од 18. фебруара 1985. године о узроку саобраћајне незгоде због које је осуђени оглашен кривим, а које је осуђени самоиницијативно прибавио. По схватању у захтеву за понављање кривичног поступка, с обзиром да се садржина наведеног налаза и мишљења о узроку саобраћајне незгоде битно разилазе од налаза и мишљења судског вештака за саобраћај В. А. на коме се, поред других доказа, у правноснажној пресуди заснива утврђење суда о постојању у чињеничном опису инкриминисане радње законских обележја кривичног дела у питању и кривична одговорност осуђеног, налаз и мишљење Саобраћајног факултета у Београду, у смислу одредбе члана 404. став 1. тачка 4. Закона о кривичном поступку, представља изношење нових чињеница и новог доказа подобних да проузрокују ослобођење лица које је осуђено.

Решењем општинског суда одбијен је захтев оуђеног за понављање кривичног поступка, јер по становишту првостепеног суда, у конкретном случају, нема законских услова за понављање кривичног поступка, пошто осуђени у захтеву за понављање кривичног поступка, иако другачије тврди, стварно не истиче нове чињенице, нити нове доказе који нису могли бити употребљени и у претходном поступку.

Решењем окружног суда одбијена је као неоснована жалба осуђеног и потврђено решење првостепеног суда. По схватању окружног суда, новим чињеницама и новим доказима не могу се сматрати сви докази и чињенице које странка није истицала, већ само они докази и чињенице које раније није било могуће употребити.

Против решења општинског суда и решења окружног суда подигао је захтев за заштиту законитости савезни јавни тужилац због повреде закона на штету осуђеног — битне повреде одредаба кривичног поступка из члана 364. став 2. у вези са чланом 404. став 1. тачка 4. Закона о кривичном поступку. У захтеву је предложено да Савезни суд уважи захтев као основан, укине решење првостепеног и другостепеног суда и предмет врати првостепеном суду на поновно одлучивање.

Савезни суд је размотрио списе предмета и ценио разлоге изнете у захтеву за заштиту законитости савезног јавног тужиоца, па је нашао да захтев није основан, те је захтев одбио својом пресудом Кзс 18/86 од 22. априла 1986. године.

У конкретном случају, наводи се између осталог у образложењу наведене пресуде Савезног суда, у кривичном предмету истраге општинског суда покренуте против окривљеног, у смислу одредбе члана 242. став 1. Закона о кривичном поступку, писменом наредбом истражног судије тог суда одређено је вештачење које је поверено судском вештаку саобраћајне струке В. А. који је 1. октобра 1982. године дао свој налаз и мишљење о узроку саобраћајне незгоде у овој кривичној ствари. На главном претресу пред општинским судом 23. новембра 1983. године, судски вештак В. А. је, претходно упозорен и опомењут у смислу члана 245. став 1. Закона о кривичном поступку, саслушан и образла-

жући одређене чињенице и околности у вези с извршењем кривичног дела је изјавио да остаје у свему при налазу и мишљењу датом у истрази, што је унето у записник. У образложењу своје пресуде првостепени суд је налаз и мишљење судског вештака В. А. ценио као доказно средство које подлеже слободној оцени суда, као и остала доказна средства, појединачно и у вези с осталим доказима, и на основу такве оцене извео закључак да су доказане одређене чињенице релевантне за утврђивање постојања кривичног дела у питању и за кривичну одговорност осуђеног, које разлоге је као правилне прихватио у образложењу своје пресуде и другостепени суд.

Након правноснажности пресуде осуђени је сам ангажовао вештака — Саобраћајни факултет из Београда, Катедру за безбедност саобраћаја да изврши саобраћајно-техничко вештачење ради давања налаза и мишљења о узроку саобраћајне незгоде у овој кривичној ствари, заснивајући на томе свој захтев за понављање кривичног поступка.

По налажењу Савезног суда, на овај начин прибављен и презентиран налаз и мишљење вештака — Саобраћајног факултета из Београда, није дао вештак који је одређен писменом наредбом органа пред којим се води поступак, у смислу члана 242. Закона о кривичном поступку, нити је пак вештак поучен и упозорен у смислу одредбе члана 248. истог закона, и њиме се побија правилност налаза и мишљења судског вештака за саобраћај В. А. и даје друкчији стручни налаз и мишљење о узроцима саобраћајне незгоде у овој кривичној ствари.

На основу одредбе члана 404. став 1. тачка 4. Закона о кривичном поступку, кривични поступак довршен правноснажном пресудом поред осталог, може се поновити и, ако се изнесу нове чињенице или се поднесу нови докази који су сами за себе или у вези са ранијим доказима подобни да проузрокују ослобођење лица које је било осуђено или његову осуду по блажем или строжем кривичном закону. У смислу одредбе члана 242. став 1. Закона о кривичном поступку, вештачење одређује писменом наредбом орган који води поступак. У наредби се наводи у погледу којих чињеница се врши вештачење и коме се поверава. Наредба се доставља и странкама.

Код изложеног стања ствари, по схватању Савезног суда, писмени налаз и мишљење стручне установе које је прибавио окривљени или његов бранилац, без примене одредаба члана 242. Закона о кривичном поступку, не сматра се вештачењем, нити се може на оваквом налазу и мишљењу засновати судска одлука, те не представља нови доказ како се истиче у захтеву за понављање кривичног поступка, у смислу одредбе члана 404. став 1. тачка 4. Закона о кривичном поступку. Стога није основано становиште у захтеву за заштиту законитости да је на начин изложен у захтеву за заштиту осуђеног правноснажним решењем првостепеног и другостепеног суда учињена повреда закона — битна повреда одредаба кривичног поступка из члана 364. став 2. у вези са чланом 404. став 1. тачка 4. Закона о кривичном поступку, која би повреда закона могла бити од утицаја на законито и правилно доношење одлуке суда.

БАНКАРСКА ГАРАНЦИЈА

Уговором закљученим између тужиоца-Пословне заједнице „Југофриго" из Београда и иностране фирме, тужилац је преузео обавезу да односној фирми испоручи 115 тона јабука под уговореним условима. Закључењу овог уговора претходило је прибављање гаранције на износ од 40 милиона лира, коју је за рачун иностраног купца, а по налогу његове пословне банке — Banka Nazionale Agrikultura, Ферара, тужиоцу дао тужени — Основна банка „Југобанка", Београд, под одређеним условима.

Тужилац тврди да је у извршењу своје уговорне обавезе испоручио иностраном купцу јабуке у укупној вредности од 26,095.800 лира,

да је након извршене испоруке доставио туженом — Основној банци „Југобанка", Београд сву потребну документацију ради наплате испоручене робе од напред наведене иностране банке, као банке купца, наводећи да је телексом обавестио туженог да фактуре нису плаћене и упозорио га да исплату обезбеди, уз напомену да је роба испоручена у гарантном року и да је уговорена цена доспела за исплату. Како му по фактурама није извршена исплата, сматра да је тужени обавезан да му спорни износ плати, као гарант по основу издате гаранције.

Оспоравајући тужбени захтев, тужени је истакао да се тужилац није обратио њему са захтевом за исплату гарантованог износа у року важења гаранције, а да се тужиочев телекс од 2. марта 1982. године не може по својој садржини сматрати тужиочевим захтевом за исплату гарантованог износа. Осим тога, тужени наводи да је у овом случају исплата гарантованог износа условљена потписом иностраног купца на фактурама о квалитативном преузимању робе, а тужилац није испунио овај услов, јер фактуре које је доставио није потписао ино-купац о квалитативној преузимању робе. Стога сматра да је захтев тужиоца неоснован.

Првостепени суд је усвојио тужбени захтев и својом пресудом је обавезао туженог да плати тужиоцу износ од 26,095.800 лира са 8% камата од 1. марта 1982. године до исплате, као и износ од 57.836 динара на име трошкова парничног поступка, док је одбио захтев тужиоца за 17% камате на износ главног дуга од 18. априла 1982. године.

Другостепени суд је одбио жалбу и потврдио првостепену пресуду у усвајајућем делу, уз констатацију да у непобијаном делу првостепена пресуда остаје неизмењена.

Ревизијски суд је под тачком I изреке одбио туженикову ревизију као неосновану, а под тачком II изреке одбио је тужиочев захтев којим је тражио трошкове ревизионог поступка.

Савезни јавни тужилац подигао је захтев за заштиту законитости против све три пресуде у усвајајућем делу и предложио да се преиначе и тужбени захтев одбије или да се пресуде укину и предмет врати на поновно првостепено суђење, налазећи да су побијане пресуде засноване на погрешној примени материјалног права — члана 404. став 1. тачка 2. Закона о парничном поступку. У образложењу свог захтева савезни јавни тужилац, између осталог, истиче да гаранција садржи и клаузуле да ће иста остати пуноважна под условом да фактуре исправно потпише купац о прихватању квалитета испоручене робе, затим да банка, тј. тужени, гарантује да тужиоцу на „први писмени захтев" плати сваки износ по овој гарантији до износа од 40 милиона лира, под условом да захтев буде упућен банци до важности гарантије, која је по накнадном споразуму одређена до 5. марта 1982. године. Становиште судова да телекс тужиоца од 2. марта 1982. године по својој садржини и значају има карактер позива на исплату гарантованог износа, те да је тужилац обавезу из гаранције извршио у гарантном року, сматра да је погрешно, јер да је тужилац, с обзиром на садржину гаранције, у овом случају био обавезан да захтев за исплату гарантованог износа поднесе туженом до 5. марта 1982. године, као и да уз захтев достави фактуре са потписом иностраног купца о квалитативном преузимању испоручене робе. Међутим, такав захтев туженом није достављен у гарантном року.

Својом пресудом Гзс 42/85 од 6. марта 1986. године Савезни суд је уважио захтев за заштиту законитости савезног јавног тужиоца па је пресуде првостепеног, другостепеног и ревизијског суда преиначио у делу њихових изрека којим је уважен тужбени захтев за исплату 26,095.800 италијанских лира са каматом од 8% и одлучено о трошковима поступка и одбио је тужбени захтев за исплату наведеног износа са каматом од 8% и тужиоца обавезао да туженом на име трошкова парничног поступка исплати 49.109 динара у року од 15 дана од пријема ове пресуде, под претњом принудног извршења.

У образложењу своје пресуде, Савезни суд је, између осталог, навео да је неспорно да инострани купац није исплатио цену у износу

од 26,095.800 лира и да фактуре не садрже потпис купца о прихватању квалитета испоручене робе. Међу странкама је спорно да ли је тужилац испунио услове за наплату по гаранцији, тј. да ли се може узети да је услов из гаранције да фактура садржи потпис купца о прихватању квалитета испуњен тиме, што је уз фактуру приложена отпремница на којој је купчев овлашћеник потписао да је робу квалитативно и квантитативно примио на лицу места.

По схватању првостепеног суда клаузула из спорне гаранције којом се пуноважност гаранције условљава потписом купца на фактури о прихватању квалитета, значи да је исплата гарантованог износа „условљена претходном потврдом купца да је испоручену робу преузео". Пошто се, по схватању тог суда, потврда о преузимању робе не даје на фактури из техничких разлога, о уредном преузимању робе саставља се посебан документ на лицу места, а фактура касније, па је исправа о квалитативном преузимању робе саставни део фактуре. Полазећи од тога, првостепени суд је закључио да је тужилац испунио спорни услов из гаранције.

Другостепени суд усваја разлоге првостепеног суда истичући да је купчев овлашћеник потписао отпремнице са назнаком да је извршен квалитативни и квантитативни пријем робе „чиме је била условљена исплата по наведеној гаранцији".

Ревизијски суд истиче да за банку гаранта издавањем гаранције настаје самостална обавеза да ако налогодавац по гаранцији није испунио своју обавезу према кориснику гаранције, банка гарант то учини „ако буду испуњени услови који су наведени у гаранцији, јер тек тада гаранција постаје оперативна" и сматра да је „предуслов за обавезе из гаранције био квалитативни и квантитативни пријем робе од стране купца".

Према одредбама члана 1083. Закона о облигационим односима банкарском гаранцијом, која мора бити издата у писменој форми, обавезује се банка према кориснику да ће му у случају да треће лице не испуни обавезу, о доспелости намирити обавезу, ако буду испуњени услови наведени у гаранцији. Дакле, да би банка гарант била у обавези да исплати гарантовани износ, потребно је да постоје одговарајуће претпоставке за испуњење њене обавезе. Кад је у питању гаранција са „документарном клаузулом", тј. кад је наплата гарантованог износа условљена подношењем одређеног документа, банка гарант не само да није дужна, већ није ни овлашћена да прихвати неки други документ који би могао сведочити о чињеницама које не садржи уговорени документ. Зато се не може узети да су претпоставке за одговорност тужене банке по спорној гаранцији испуњене тиме, што је корисник поднео документ о пријему робе који је купац потписао пре састављања фактуре на којој таквог потписа нема.

Тачно је да се фактура испоставља на основу других докумената, међу којима је и отпремница, као и да место и време пријема робе и место издавања фактуре могу бити одвојени, што отежава обезбеђивање потписа примаоца робе на фактури, али то су питања у која не може улазити банка гарант, већ их мора разрешити корисник гаранције са налогодавцем пре прихватања гаранције са клаузулом која му ствара обавезе које му из било ког разлога не одговарају. Зато Савезни суд налази да, у конкретном случају, кад је исплата гаранције условљена потврдом иностраног купца на фактурама о квалитативном преузимању робе, никакав други документ без обзира на своју садржину не обавезује банку да исплати гарантовани износ. Поменуте отпремнице продавац може да користи за доказивање обавеза купца према њему, тј. за остваривање својих права из основног посла и оне чак могу да имају одлучујући значај за разрешење односа између купца и продавца. Но, с обзиром да по оцени Савезног суда није испуњен битан услов за извршење обавеза по гаранцији, основано се у захтеву наводи да су побијане пресуде донете погрешном применом материјалног права, па је ваљало одлучити као што је напред наведено.

КРИВИЧНО ДЕЛО РАТНОГ ЗЛОЧИНА ПРОТИВ ЦИВИЛНОГ СТАНОВНИШТВА

Оптужени је као припадник четничке организације Драже Михајловића, у својству члана патроле чији је био задатак да контролише терен ноћу, у време када је било забрањено кретање цивилном становништву, критичне ноћи 10. априла 1944. године, пуцао у правцу одакле се зачуло неко шушкање и том приликом лишио живота пок. Д. Н. кога је испаљени метак погодио у груди. Оптужен је да је тиме извршио кривично дело ратног злочина против цивилног становништва из члана 125. Кривичног законика.

Пресудом окружног суда од 24. I 1985. године ослобођен је од оптужбе, сходно члану 350. став 1. тачка 1. Закона о кривичном поступку, да је извршио кривично дело ратног злочина против цивилног становништва из члана 125. Кривичног законика. Такво становиште заузео је и Врховни суд који је својом пресудом од 12. IX 1985. године одбио као неосновану жалбу окружног јавног тужиоца а пресуду окружног суда потврдио.

Сматрајући да су првостепени и другостепени суд својим пресудама повредили кривични закон у корист окривљеног, и да се у конкретном случају ради о кривичном делу из члана 125. Кривичног законика, а не о кривичном делу убиства из члана 135. став 1. Кривичног законика, како то образлажу првостепени и другостепени суд, савезни јавни тужилац је против наведених правноснажних пресуда првостепеног и другостепеног суда подигао захтев за заштиту законитости због повреде кривичног закона из члана 365. став 1. тач. 1, и 4. Закона о кривичном поступку, у вези са чланом 13. Кривичног закона СФРЈ. Предложио је да Савезни суд уважи захтев и утврди да је првостепеном и другостепеном пресудом повређен закон у корист окривљеног.

Савезни суд је размотрио списе предмета и оценио наводе захтева, па је нашао да захтев није основан. Основна претпоставка за постојање кривичног дела ратног злочина против цивилног становништва из члана 125. Кривичног законика јесте, да понашање учиниоца у време рата представља кршење правила међународног права. За нашу послератну, а и новију судску праксу, није спорно да делатности из члана 125. Кривичног законика могу представљати кршење правила међународног права у време рата и када их врше према свом народу припадници оружаних група које су се формирале од припадника наших народа и ставиле на страну непријатеља и у службу окупационе силе. И делатност појединца може представљати кршење правила међународног права, ако се налазио у служби агресора. Међутим, да ли се ради о кршењу правила међународног права у време рата, утврђује се, пре свега, зависно од тога да ли зараћена сила, окупациона снага или домаћа оружана група која се ставила у њену службу, вршила окупациону власт противно правилима међународног права која се примењују за време рата.

Пошто је, у конкретном случају, окривљени као припадник четничке организације и члан патроле која је контролисала да ли се неко од грађана креће ноћу и поред забране кретања, оружје употребио због кршења те забране и тек након упозорења „стој", по правилној примени кривичног закона — члана 125. Кривичног законика — не може се узети да је убиство извршио кршећи правила међународног права у време рата, а тиме ни да је извршио кривично дело ратног злочина против цивилног становништва, како се то тврди у захтеву.

Наиме, ратни злочини против цивилног становништва представљају теже повреде међународног права и обичаја за време рата. Према међународном праву, окупационе власти имају право на одређена ограничења права цивилног становништва. Стога делатности и наредбе које спроводе за време рата окупационе власти, домаће оружане групе које су се ставиле у њену службу или појединци, ако нису у супротности са правилима међународног права за време рата, иако погађају цивилно становништво окупиране територије, не представљају кривично дело против цивилног становништва. С обзиром на то, ни забрана кретања

ноћу цивилног становништва за време рата, контролисање да ли се поштује ова забрана и пуцање након упозорења „стој", по налажењу Савезног суда, не представљају такве делатности окупационих снага, односно њихових домаћих помагача које би биле у супротности са правилима међународног права за време рата.

Из наведених разлога, Савезни суд је нашао да не стоји повреда закона на коју захтев за заштиту законитости указује, па је својом пресудом Кзс 48/86 од 20. фебруара 1987. године захтев као неоснован одбио и у смислу члана 421. Закона о кривичном поступку одлучио као у изреци ове пресуде.

Припремио *Александар Лазовић*

ОДЛУКЕ УСТАВНОГ СУДА СРБИЈЕ

СТАЖ ОСИГУРАЊА ЗА РАД У СЕЉАЧКОЈ РАДНОЈ ЗАДРУЗИ

I

Више грађана поднело је Уставном суду Србије иницијативу ради покретања за оцену уставности Аутентичног тумачења члана 157. Закона о пензијском и инвалидском осигурању САП Војводине „Службени лист САПВ", бр. 2/85.

Спорна одредба члана 157. Закона о пензијском и инвалидском осигурању „Службени лист САПВ", бр. 16/83. гласи: „Стаж осигурања навршен до 30. јуна 1983. године рачуна се на начин утврђен прописима који су важили тог дана.

Лицима која су по основу вршења самосталне делатности била осигурана по Закону о пензијском и инвалидском осигурању „Службени лист САПВ", бр. 26/72, 19/73 и 37/78, односно по уговорима закљученим на основу тог закона пензијски стаж навршен до 30. јуна 1983. године утврђује се на начин и по поступку утврђеном прописима који су били на снази до тог дана, уколико законом није другчије одређено."

Аутентично тумачење наведеног члана Закона о пензијском и инвалидском осигурању, које је предмет захтева за оцену уставности и законитости „Службени лист САП Војводине", бр. 2/85 гласи:

„Аутентично тумачење члана 157. Закона о пензијском и инвалидском осигурању („Службени лист САПВ" број 16/83) у односу на члан 59а. Закона о пензијском и инвалидском осигурању („Службени лист САПВ", број 26/72, 19/73 и 37/78)

Чланом 157. Закона о пензијском и инвалидском осигурању („Службени лист САПВ", број 16/83) утврђено је да се стаж осигурања навршен до 30. јуна 1983. године рачуна на начин утврђен прописима који су важили тог дана. У вези с тим, у поступку остваривања права из пензијског и инвалидског осигурања примењује се члан 59а. Закона о пензијском и инвалидском осигурању („Службени лист САПВ", број 26/72, 19/73. и 37/78), којим је утврђено да се осигуранику и другом лицу рачуна у стаж осигурања време проведено на раду у сељачкој радној задрузи са седиштем на територији САП Војводине од 15. маја 1945. године до 31. децембра 1959. године ако му је рад у сељачкој радној задрузи био једино или главно занимање. Тај члан подразумева да је рад у сељачкој радној задрузи био једино или главно занимање лицу чије је све земљиште, изузев окућнице, или већи део земљишта био у сељачкој радној задрузи."

Пропис који је важио до ступања на снагу члана 157. Закона о пензијском и инвалидском осигурању „Службени лист САПВ", бр. 16/83 у односу и на који се даје аутентично тумачење је члан 59а. Закона о пензијском и инвалидском осигурању.

Разматрајући разлоге изнете у иницијативи, а полазећи од садржине Аутентичног тумачења и одредаба законске норме која је предмет Аутентичног тумачења, Уставни суд Србије је нашао да се основано може поставити питање уставности Аутентичног тумачења.

Аутентично тумачење по својој природи и карактеру је акт којим се прецизира, објашњава, појашњава донета законска норма која није довољно јасна, због чега настају или могу настати одређене тешкоће у њеној примени. Као такво, аутентично тумачење је везано за законску норму коју тумачи и постаје њен саставни део у садржинском смислу и има исту правну снагу.

За разлику од законске норме коју тумачи, аутентично тумачење има повратно дејство. Из наведеног произлази, а такав је став правне теорије који је опште прихваћен у нашем праву, аутентично тумачење није нови закон нити се њиме може мењати постојећи закон.

У конкретном случају, може се основано изразити сумња у то да је Аутентичним тумачењем измењена садржина норме члана 157. односно 59а. Закона о пензијском и инвалидском осигурању. Ово због тога што норма коју садржи члан 157, односно 59а. прописује „Осигуранику и другом лицу рачуна се у стаж осигурања време проведено на раду у сељачкој радној задрузи са седиштем на територији САП Војводине од 15. маја 1945. године до 31. децембра 1959. године, ако му је рад у сељачкој радној задрузи био једино или главно занимање". Према наводима подносиоца иницијативе, Аутентично тумачење даје другачије значење овој норми тако што се за признавање у пензијски стаж, поред тога што се тражи да је рад у сељачкој радној задрузи био главно и једино занимање за осигураника тражи још и да је такво лице унело у сељачку радну задругу у целости или већи део земље, осим окућнице.

У целини посматрано, по оцени Суда, постоји основана сумња да је аутентичним тумачењем измењена законска норма која се тумачи, због чега Аутентично тумачење добија карактер нове законске норме са ретроактивним дејством, што не би било у сагласности са Уставом СР Србије.

Уставни суд Србије је поводом дате иницијативе размотрио и одредбу члана 157, односно одредбу члана 59а. Закона о пензијском и инвалидском осигурању, која је предмет Аутентичног тумачења и нашао да се основано може поставити питање уставности ове одредбе Закона.

Чланом 59а. Закона о пензијском и инвалидском осигурању, чија се примена и даље задржава чланом 157. истог Закона, предвиђено је да се осигуранику и другом лицу у стаж осигурања рачуна време проведено на раду у сељачкој радној задрузи са седиштем на територији САП Војводине... али не и на раду у сељачкој радној задрузи која је имала седиште ван територије САП Војводине.

Према одредбама Устава СР Србије грађани су једнаки у правима и дужностима без обзира на националност, расу, пол, језик, вероисповест, образовање или друштвени положај и равноправни да за исти рад остварују иста права.

Према одредбама члана 187. Устава право радника на социјално осигурање обезбеђује се обавезним осигурањем на начелима узајамности и солидарности. У члану 91. Устава прописано је да се право по основу рада која су од утицаја на остваривање права из социјалног осигурања и други слична права признају на целој територији Социјалистичке Републике Србије, без обзира на то у којој су друштвено-политичкој заједници у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији стечена, а овде се законом признаје у стаж осигурања само рад остварен на територији САП Војводине.

Рад у бившим сељачким радним задругама био је посебна врста рада, специфичан како по начину заснивања чланства у таквој врсти

организације, тако и по правима на основу таквог рада, али је питање да ли постоји уставни основ да се ово питање различито уреди.

По оцени Суда, може се поставити питање да ли се начином на који је уређено питање признавања права по основу рада у сељачким радним задругама, зависно од тога где је задруга имала седиште не повређује уставни принцип о једнакости грађана, односно изрази сумња у уставност таквог начина регулисања овог питања.

На основу изложеног, Уставни суд је закључио да покрене поступак за оцену уставности наведених аката и решење о томе достави Скупштини САП Војводине сходно члану 13. Закона о поступку пред Уставним судом Србије ради давања одговора.

Ово, као што се види, није коначна одлука већ решење којим се покреће поступак због тога што постоји сумња да је повређен Устав, што упућује и на могућу одлуку.

Решење Уставног суда Србије ИУ број 458/86.
од 29. I 1987. год.

УПУЋИВАЊЕ РАДНИКА НА РАД У ИНОСТРАНСТВО

Завод за хитна интерна и церебрално-васкуларна обољења из Београда поднео је захтев Суду за оцену уставности члана 68. Закона о радним односима (пречишћен текст), „Службени гласник СРС", број 37/86.

У захтеву се истиче да се наведеним чланом нарушавају самоуправна права организације удруженог рада кад се без њене сагласности дозвољава њеним радницима да одлазе на рад ван земље, чиме се ремете планови рада организације и начин стручног усавршавања.

Захтев је потписао директор Завода али према постављеном захтеву може се узети да се ради о овлашћеном предлагачу, мада је захтев означен као иницијатива.

Чланом 68. Закона прописано је:

„Раднику који је упућен на рад у иностранство у дипломатска, конзуларна и друга представништва СФРЈ, односно у оквиру међународне техничке, друштвене или просветно-културне сарадње не може престати радни однос, ако му претходно није престао радни однос његовом вољом.

По престанку рада у иностранству у смислу става 1. овог члана радник има право да се врати у исту основну организацију у року од 30 дана од дана престанка рада у иностранству.

Раднику чији је брачни друг упућен на рад у иностранство у складу са одредбама става 1. овог члана или од стране основне организације у којој се налази у радном односу, права и обавезе из радног односа мирују док је са брачним другом у иностранству. Радник има право да се у року од 30 дана од дана престанка рада у иностранству његовом брачном другу, врати на рад у основну организацију на послове, односно радне задатке које је раније вршио или на друге послове, односно радне задатке који одговарају његовој стручној спреми, односно радној способности стеченој радом."

Као што се види, Закон прописује да раднику који је упућен на рад у иностранство у дипломатска, конзуларна и друга представништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије не може престати радни однос, ако му претходно није престао радни однос његовом вољом.

Ово исто право признаје се и радницима који се упућују у иностранство у оквиру међународне техничке, друштвене, просветно-културне или друге сарадње.

Институт упућивања на рад у иностранство није нов, поготову кад се ради о дипломатским и конзуларним представницима па у вези с тим и питање њихових права.

Међутим, новина је што се ово право признаје и лицима која се упућују на рад у иностранство у оквиру међународне техничке и друге сарадње, односно што се упућују без сагласности организације удруженог рада у којој су таква лица у радном односу. Исто тако, ово право признато је и брачном другу који прати друга упућеног на рад у иностранство.

Право на рад је уставно право (члан 182. Устава СР Србије) које се остварује и користи на начин уређен законом. Према одредбама овог члана, раднику може престати рад против његове воље само под условима и на начин који су утврђени законом.

У члану 68. Закона о радним односима, који је предмет оцене уставности, није речено кад раднику престаје, односно може престати радни однос, већ кад он не може престати у наведеним случајевима. Значи, ради се о питању чије је утврђење задржано (резервисано) за закон и од законодавне политике зависи како ће ово питање бити уређено.

У захтеву је наведено да је оваквим уређивањем питања одласка радника на рад у иностранство повређено право основне организације из чл. 13, 179. и 183. Устава СР Србије.

Позивање у захтеву на уставне одредбе о положају радника у удруженом раду и о неотуђивости права радника на самоуправљање нису основ за уређивање престанка радног односа, па се стога не може говорити о њиховој повреди.

У погледу одредаба члана 183. Устава напред је наведено да је у њему основ и овлашћење законодавцу да уреди питање кад раднику може престати радни однос.

Приговор Завода на законско решење из члана 68. Закона о упућивању радника на рад у иностранство без сагласности организације удруженог рада је, по нашем мишљењу, оправдан, али би то могло да буде иницијатива за измену закона и о његовом адекватном прилагођавању потребама удруженог рада, али не и зато да се у овом случају утврди неуставност, јер ње фактички нема.

Пошто је Уставни суд о овом питању одлучивао још 1985. године када је ово питање било уређено чланом 62. Закона о радним односима, то је Уставни суд одбацио захтев иницијатора, јер се ради о питању о коме је овај Суд одлучивао.

Решење Устваног суда Србије ИУ. бр. 540/86.
од 19. II 1987.год.

ОДУЗИМАЊЕ ДОЗВОЛЕ ЗА ВРШЕЊЕ САМОСТАЛНЕ ДЕЛАТНОСТИ

Тошић Миомир, адвокат из Врања дао је Уставном суду Србије иницијативу за покретање поступка ради оцене уставности члана 137. Закона о утврђивању и наплати пореза „Службени гласник СРС", бр. 52/79. Овим чланом Закона прописано је: „обвезнику који обавља самосталну делатност може се изрећи заштитна мера одузимања дозволе за вршење делатности у трајању од једне године, ако у току једне календарске године буде кажњен за прекршај по одредбама овог закона најмање три пута, или ако не плати порез за последњу годину дана".

По мишљењу иницијатора, ова законска одредба супротна је Уставу СРС којим је зајамчено право на рад, јер предвиђа да се пореском обвезнику који обавља самосталну делатност може изрећи заштитна мера одузимања дозволе за вршење делатности у трајању од једне године, ако не плати порез за последњу годину дана. Истиче да Управа друштвених прихода СО Врање на основу овог прописа изриче заштитну меру забране обављања делатности и адвокатима што је, по његовом мишљењу, у супротности са Уставом и с Законом о адвокатури.

Наведени члан Закона допуњен је чланом 13. Закона о изменама и допунама Закона о утврђивању и наплати пореза („Службени гласник СРС", бр. 49/84) са два нова става који гласе:

„Обвезнику коме је по одредбама става 1. овог члана изрицана заштитна мера одузимања дозволе за вршење делатности, дозвола се може одузети на годину дана после сваког новог кажњавања за порески прекршај.

Решење из става 1. овог члана извршава орган који је донео решење, а по један примерак решења доставља органу који је издао одобрење за рад и надлежној тржишној инспекцији, ради контроле његовог извршења."

Решење о заштитној мери одузимања дозволе за рад, према члану 138. истог Закона, доноси служба друштвених прихода.

Као што се види, Законом о утврђивању и наплати пореза дато је пореском органу овлашћење да изриче меру одузимања дозволе за вршење самосталне делатности у трајању од године дана оном пореском обвезнику који за последњу годину није платио порез.

Оцењујући да се основано може поставити питање сагласности наведених одредаба Закона о утврђивању и наплати пореза са одредбама са чланом 183. Устава СРС, којим је грађанима зајамчено право на рад и утврђена дужност друштвено-политичких заједница да стварају све повољније услове за остваривање права на рад и са чланом 65. којим се зајамчује слобода самосталног личног рада средствима рада у својини грађана, а у вези са чланом 223. којим је одређено да се слободе и права грађана не могу одузети и ограничити, Уставни суд је на седници од 30. јануара 1986. године донео решење о покретању поступка за оцену уставности наведене законске одредбе.

Скупштина СРС у одговору на решење Уставног суда сматра да наведене законске одредбе нису несагласне са одредбама чл. 65, 183. и 223. Устава СРС. Истиче да се овде ради о заштитној мери која се доноси у циљу заштите одређеног друштвеног интереса и која је привременог карактера, на основу чега закључује да се том мером не доводи у питање право на рад.

Уставни суд Србије је поводом дате иницијативе покренуо поступак за оцену уставности спорне одредбе Закона. Након проведеног поступка, Суд је оценио да спорна одредба није сагласна са Уставом СРС.

Уставом СРС (у члану 65) зајамчује се слобода самосталног личног рада средствима рада у својини грађана, а чланом 184. зајамчује се сваком грађанину право да слободно бира своје занимање и запослење.

Одредбом члана 223. става 1. Устава утврђен је принцип да се слободе и права зајамчени Уставом не могу одузети ни ограничити. Полазећи од овог принципа, у ставу 2. члана 223. Устава утврђени су услови и границе коришћења Уставом зајамчених слобода и права. Ограничење, односно забрана коришћења уставом зајамчених права може се законом прописати само у случајевима када се ова права користе ради рушења основа социјалистичког самоуправног демократског уређења утврђеног Уставом, ради угрожавања независности земље, ради кршења Уставом зајамчених слобода и права човека и грађанина, ради угрожавања мира и равноправне међународне сарадње, ради распиривања националне, расне и верске мржње или нетрпељивости или ради подстицања на вршење кривичних дела, као и када се коришћењем ових права вређа јавни морал.

Оспореном законском одредбом прописана је мера којом се, по оцени Суда, ограничавају зајамчена права из чл. 65. и 184. Устава, и то не само пореском обвезнику који самостално обавља делатност личним радом и личним средствима, већ и радницима које он запошљава. Имајући у виду принципе изражене у члану 223. Устава, и наведена могућа законска ограничења, Суд је оценио да законодавац нема у Уставу овлашћење да за случај неуредног извршења пореске обавезе пропише мере које представљају ограничење Уставом зајамчених права. Овим Суд не доводи у питање друштвену потребу и уставну основаност про-

писивања и предузимања одређених мера у циљу ефикасне наплате друштвених прихода, кад за то постоје потребе.

По становишту Суда, заштитне мере могу се као посебна врста санкција прописати законом али само уз новчану казну и казну затвора у поступку утврђивања прекршајне одговорности. У оспореној законској одредби прописана је заштитна мера за случај када грађанин не изврши у потпуности своју пореску обавезу, а неизвршење ове обавезе није законом предвиђено као прекршај. С обзиром на то, Суд је оценио да се није могло законом прописати изрицање заштитне мере грађанину који није платио порез за последњу годину.

Одлука Уставног суда Србије ИУ. бр. 398/84.
од 16. XII 1986. год.

ИЗБОР ЛЕКАРА И ЗДРАВСТВЕНЕ УСТАНОВЕ

Представкама више грађана је иницирано покретање поступка пред Уставним судом за оцену законитости одредаба чл. 7, 11. и 20. Правилника о условима и начину остваривања права у области здравствене заштите, који је донела Скупштина Републичке самоуправне интересне заједнице здравствене заштите — Београд („Службени гласник СРС", бр. 52/84) и одредаба члана 2. Самоуправног споразума о јединственим видовима и износима учешћа корисника у трошковима здравствене заштите, који су закључиле општинске самоуправне интересне заједнице здравствене заштите у Београду и Републичка самоуправна интересна заједница здравствене заштите — Београд („Службени гласник СРС", бр. 50/84).

Све одредбе Правилника чија се законитост оспорава односе се на избор здравствене организације и лекара. Према оспореним одредбама Правилника избор лекара и здравствене организације корисник остварује по правилу, у општинској заједници здравствене заштите у којој, остварује основне видове здравствене заштите.

Одредбом члана 49. став 1. Закона о здравственој заштити предвиђено је да ближе услове и начин коришћења здравствене заштите и остваривање права у обалсти здравствене заштите утврђује Републичка заједница.

Одредбом члана 38. наведеног Закона предвиђено је да грађани имају право да, у складу са самоуправним општим актима заједнице здравствене заштите изаберу здравствену организацију и лекара који ће им пружати медицинску помоћ. Ово право, као и друга права у области здравствене заштите остварују се на начин и по поступку утврђеним општим актом заједнице здравствене заштите у складу са Законом.

Грађани имају право на избор лекара и здравствене установе, али се то право везује за акт заједнице која то право на одређени начин ограничава својим актом, па се с правом може да постави питање остваривања овог права.

Из напред наведеног произлази да је Заједница наведена права уредила у складу са законом, без обзира на напомену која је у претходном ставу дата.

Оспореним чланом 2. Споразума таксативно су набројани видови здравствене заштите и износи трошкова у којима корисник учествује. У члану 3. Споразума предвиђени су случајеви у којима се корисници ослобађају учешћа у трошковима коришћења здравствене заштите.

Одредбом члана 37. Закона о здравственој заштити („Службени гласник СРС", број 30/79, 59/82, 18/83, 22/84, 50/84, и 51/85) предвиђено је да Заједница здравствене заштите може предвидети учешће радника, других радних људи и грађана у трошковима коришћења здравствене

заштите, водећи рачуна да их увођење тог учешћа не одвраћа од коришћења здравствене заштите. Према овој одредби закона увођење тог учешћа подразумева да оно буде у складу са заједничким интересима, потребама и могућностима у оквиру заједнице здравствене заштите, а то утврђују и оцењују сами радни људи и грађани преко делегата у скупштинама заједница које су Споразум закључиле.

Из наведених разлога, Уставни суд није прихватио иницијативу за покретање поступка ради оцене законитости, јер те повреде, изгледа, он нема.

Решење Уставног суда Србије ИУ број 462/85.
од 25. XII 1986. год.

ТУМАЧЕЊЕ САМОУПРАВНОГ ОПШТЕГ АКТА

Скупштина општине Краљево на седници Већа удруженог рада од 3. октобра 1986. године обуставила је извршење Одлуке Радничког савета ООУР „Механизација" од 6. IX 1986. године, којом је дато тумачење табеларног дела Правилника о основама и мерилима за расподељивање дохотка и чистог дохотка, расподеле средстава за личне дохотке и коришћење средстава за заједничку потрошњу. Сходно члану 644. става 2. Закона о удруженом раду СО Краљево покренула је поступак пред Уставним судом за оцену законитости наведене Одлуке Савета, као и одредаба члана 159. Правилника.

У предлогу се наводи да оспорене одредбе члана 159. Правилника и Одлука Радничког савета донета на основу тих одредаба, нису у складу са законом јер се тумачење акта, који је донет на референдуму мора дати на исти начин на који је донет тј. референдумом, а не од стране Радничког савета.

Питање тумачења самоуправних општих аката у нас није сасвим јасно, посебно тј. обавезног тумачења. Међутим, када се ради о аутентичном тумачењу, ту су ствари сасвим јасне, па је и став Уставног суда морао да буде јасан.

Одредбама члана 159. Правилника, усвојеног на референдуму од 6. V 1985. године предвиђено је да аутентично тумачење овог Правилника даје Раднички савет ООУР уз претходно прибављено стручно мишљење надлежних стручних служби РЗ „Заједничке службе" и РЗ за техноекономску координацију. На основу овог овлашћења Раднички савет ООУР-а „Механизација" на седници од 6. IX 1986. године дао је аутентично тумачење табеларног прегледа Правилника о стицању и расподели дохотка и расподели средстава за личне дохотке усвојеног на референдуму од 6. V 1986. године, у делу којим је утврђен укупан број бодова за возаче моторних возила. Тиме је, у ствари, измењен и допуњен део табеларног прегледа који се односи на ове раднике, уместо да се даје аутентично тумачење које, такође, није у складу са законом.

Оспорене одредбе члана 159. Правилника и Аутентично тумачење Радничког савета донето на основу тих одредаба, у супротности су са чланом 463. Закона о удруженом раду. Будући да аутентично тумачење представља саставни део норме на коју се односи, као и да се у конкретном случају ради о акту који се обавезно усваја референдумом, то Раднички савет не може имати овлашћење утврђено чланом 159. Правилника, јер се тумачење може давати само у поступку прописаном за доношење тог акта, а не како је то овде учињено, због чега је уставни суд касирао спорне одредбе и одлуке Радничког савета.

Одлука Уставног суда Србије
ИУ. бр. 450/86. од 25. XII 1986. год.

Припремио *Томислав Вељковић*

ОДЛУКЕ ВРХОВНОГ СУДА СРБИЈЕ

ПОНИШТАЈ ПИСМЕНОГ ТЕСТАМЕНТА ПРЕД СВЕДОЦИМА

Пресудом Општинског суда у Великој Плани П. бр. 1628/81 од 26. XII 1983. године, усвојен је тужбени захтев тужиоца и писмени тестамент пок. Б. М. од 4. XII 1980. године пред сведоцима је поништен услед недостатка форме.

Окружни суд у Смедереву је пресудом Гж. бр. 699/84 од 19. IX 1984. године преиначио наведену пресуду Општинског суда у Великој Плани и одбио тужбени захтев којим је тужилац тражио да поништи тестамент.

Према утврђеном чињеничном стању, а што је међу странкама неспорно, завешталац је 4. XII 1980. године потписао тестамент који му је саставило треће лице, па су истог дана накнадно приступили сведоци и пошто су наглас прочитали тестамент завештаоцу, за које је завешталац изјавио да је његова воља изражена у тестаменту, потписали су тестамент.

Првостепени суд је на конкретан случај применио чл. 64. Закона о наслеђивању СР Србије („Сл. гласник СР Србије" бр. 1/80), и нашао да у конкретном случају није испуњена законска форма сачињавања писменог тестамента пред сведоцима, јер није потписан у присуству два сведока, него су га сведоци накнадно потписали.

Другостепени суд сматра да за пуноважност тестамента нема значаја чињеница што тестатор тестамент није потписао у присуству два сведока иако су касније стигли пошто су гласно прочитали тестамент и потом тестатор изјавио да је то његов тестамент исти онај који су сведоци потписали.

По налажењу Врховног суда захтев за заштиту законитости јавног тужиоца Србије је основан.

Према члану 64. Закона о наслеђивању за пуноважност писменог тестамента пред сведоцима се захтева да завештаоц исправу о тестаменту, који му је неко други саставио, својеручно потпише у присуству два сведока, изјављујући пред њима да је то његов тестамент. Овај пропис ваља тумачити тако да потписивање тестамента од стране завештаоца и његова изјава да је то његов тестамент морају бити учињени истовремено пред сведоцима тестамента, јер су изјава тестатора да је то његов тестамент и потпис сведока једна правна радња, што значи да радње које чини завештаоц су временски и просторно повезане, из чега произлази да морају бити извршене у присуству оба сведока, после чега сведоци један за другим потписују.

С обзиром на строгу форму тестамента која је прописана чланом 64. Закона о наслеђивању, не може се прихватити правно становиште другостепеног суда да је у конкретном случају испуњена форма тестамента, ако су два сведока приспела после потписивања тестамента од стране завештаоца и исти потписали, па је правилна одлука првостепеног суда када је поништио тестамент.

(Врховни суд Србије, пресуда Гзз 40/85
од 9. IV 1985. год.)

ЗАКОНСКО ИЗДРЖАВАЊЕ ДЕЦЕ

Окружни суд у Београду је пресудом П. бр. 4225/81 од 10. XII 1981. године развео брак странака на основу чл. 83. Закона о браку и породичним односима, а малолетну децу поверио на чување и васпита-

ње туженику, а тужиља је обавезана да за малолетну децу плаћа 200 и 100 динара месечно.

Тужиља је изјавила жалбу против наведене пресуде у делу којим је одлучено о издржавању деце због погрешно и непотпуно утврђеног чињеничног стања и погрешне примене материјалног права.

Врховни суд Србије је у том делу укинуо пресуду јер има такве недостатке због којих се не може испитати, чиме је учињена битна повреда из чл. 354. ст. 2. тач. 13. ЗПП.

Одлучујући о издржавању деце Окружни суд је засновао своју одлуку само на основу исказа тужиље да ће моћи да доприноси издржавању оба детета са износом од 300 динара.

Међутим, суд по службеној дужности води рачуна о интересима малолетне деце у брачним споровима када одлучује о вршењу родитељског права после престанка брака што произлази из одредаба чланова 125, 374, 375, 378, 382, 383, 384, и 385. Закона о браку и породичним односима.

У складу са наведеним одредбама, суд није везан споразумом родитеља о издржавању деце, већ по службеној дужности одлучује о издржавању мал. деце, тако што сам или преко органа старатељства прибавља потребне доказе о укупним потребама за издржавање деце и о материјалним могућностима родитеља, па уколико нађе да су потребе за издржавање веће од износа који је споразумом родитеља постигнут досудиће веће издржавање. Уколико нађе да родитељи ни појединачно ни заједнички нису у могућности да подмире потребе издржавања малолетне деце, у висини предвиђеној Законом о браку и породичним односима обавестиће орган старатељства да прошири тужбу за издржавање на друга лица која су сходно чл. 306. и 307. наведеног закона дужна да дају издржавање. Уколико се утврди да ни она нису у могућности да подмире потребе за издржавање деце, орган старатељства предузима потребне мере по прописима о социјалној заштити.

У спору за издржавање ваља утврдити у смислу чл. 309—311. Закона о браку и породичним односима укупан износ потребан за издржавање деце, а он се утврђује сразмерно могућностима родитеља који су дужни да дају издржавање.

Приликом утврђивања потреба за издржавање малолетне деце морају се утврдити све околности које утичу на трошкове њиховог издржавања којима се обезбеђује нормалан развој деце; при чему се посебно узимају у обзир узраст деце и потребе за њихово издржавање.

Приликом оцењивања могућности родитеља узимају се у обзир сва њихова примања и могућности да стичу зараду као и сопствене потребе и законске обавезе издржавања. Посебно се узима у обзир као допринос у издржавању деце рад и старање које ће свакодневно улагати у негу и подизање деце родитељ коме су деца поверена.

Како у конкретном случају Окружни суд није поступио у складу са наведеним одредбама Закона о браку и породичним односима тј. није утврдио укупан износ потребан за издржавање деце, а нису поуздано утврђене ни могућности тужиље и туженог осим што из списа произлази да и они немају довољно средстава за њихово издржавање; из чега следи обавеза чланова породице и других сродника као и обавеза друштвене заједнице за осигурање средстава за издржавање деце, уколико сродници нису у могућности да подмире потребе малолетне деце, уколико немају сроднике који су обухваћени обавезом издржавања, пресуда је морала бити укинута.

Због напред изнетих разлога, Врховни суд је применом чл. 370. ЗПП а у вези са чл. 378. Закона о браку и породичним односима одлучио као у изреци решења.

(Врховни суд Србије ,решење Гж. 57/82
од 9. II 1982. год.)

НАКНАДА ЗА НЕПОКРЕТНОСТИ КОЈЕ СУ ПРЕНЕТЕ АДМИНИСТРАТИВНИМ ПУТЕМ

Решењем Општинског суда у Књажевцу Р. бр. 240/81 од 8. IV 1982. године одбијен је предлог предлагача Радне организације за дубинска и истражна бушења и друга геолошка истраживања „ДИБ" — Књажевац, да се противник предлагача Пољопривредни комбинат „Червин" у Књажевцу обавеже да му исплати накнаду за непокретности које су административним путем пренете у право коришћење са предлагача на противника предлагача на означеним катастарским парцелама, са постојећим пословним објектима на овим непокретностима у месту „Дражавска река", КО Књажевац.

Окружни суд у Зајечару је решењем Гж. бр. 1555/82 од 11. X 1982. године одбио као неосновану жалбу предлагача и потврдо наведено решење Општинског суда у Књажевцу.

Одлука о одбијању накнаде за земљиште жалбом није нападана, а што се тиче одлуке у вези са накнадом за пословне објекте нижестепени судови су закључили да је предлагач један део пословних објеката бесправно сазидао, тј. без грађевинске дозволе надлежног управног органа, а да је остале пословне објекте прибавио бестеретно, те да му због тога не припада право на накнаду за ове објекте.

По налажењу Врховног суда овакво правно становиште нижестепених судова је у супротности са одредбама чл. 83—89. Закона о експропријацији („Сл. гласник СРС", бр. 27/78).

Ово стога, што је чл. 85. ст. 3. и 4. Закона о експропријацији предвиђено да за одузета права у погледу зграда и других грађевинских објеката организацији удруженог рада, односно друштвено правном лицу припада право на одговарајућу накнаду, с тим што ову накнаду сноси правно лице на које се пренос врши.

Из ових законских одредби произлази да када се ради о праву на накнаду за одузета права у погледу зграда и других грађевинских објеката у случају административног преноса, закон не прави разлику да ли су зграде и други грађевински објекти обухваћени решењем о административном преносу без терета или не, и да ли су изграђени са одобрењем надлежног органа или не.

Напротив, пошто се ова питања у смислу чл. 89. и осталих одредби Закона о експропријацији морају утврдити само у току поступка око доношења решења о административном преносу, а из одредби чл. 85. ст. 3. и 4. поменутог Закона произлази да ранијем кориснику за све објекте који су предмет правоснажног решења о административном преносу припада право на одговарајућу накнаду на терет правног лица на које се пренос врши.

Ванпарнични суд је везан правоснажним решењем надлежног управног органа о извршеном административном преносу права коришћења земљишта и пословних објеката на том земљишту у погледу непокретности које су обухваћене тим решењем и ванпарнични суд није овлашћен да цени законитост решења надлежног управног органа. Законитост побијаног решења могла се оспорити само у поступку у коме је то решење донето употребом редовног или ванредног правног средства.

Због изнетих разлога, Врховни суд је на основу чл. 395. ст. 2. а у вези са чл. 408. ЗПП одлучио као у изреци решења.

(Врховни суд Србије —
решење Гзз. бр. 16/83)

ОБАВЕЗНА ФИЗИЧКА ОБУКА ЈНА И ТЕЛЕСНА ПОВРЕДА

„У првостепеном поступку је утврђено да је за време обавезне физичке обуке за војна лица у ВП на помоћном стадиону ЈНА, тужилац

претрпео тешку телесну повреду у виду прелома зглобног наставка десне лакатне кости. До повреде је дошло у току играња фудбала, у којој је игри тужилац као играч одбране скочио за лоптом и сударио се са противничким играчем. У судару је тужилац незгодно пао на десну руку. Утврђено је да се игра одвијала под надзором стручног војног лица и на погодном терену.

Према оваквом чињеничном стању није правилно примењено материјално право када је усвојен захтев тужиоца за накнаду штете претрпљене услед задобијене повреде. Нижестепени судови полазе од чињенице да је тужилац повређен у току обавезне физичке обуке, односно у околностима са повећаном опасношћу, тако да тужена одговара по основу објективне одговорности.

Међутим, не може се у конкретном случају прихватити да је спортска игра околност са повећаном опасношћу, уколико су у току игре предузете одговарајуће мере да се игра одвија у спортском духу и у складу са правилима. Циљ спортских игара је у интересу боље организације живота и треба да има рекреативни карактер, због чега се и физичка култура у служби ЈНА предузима као обавезна. То произлази из одредбе чл. 48. ст. 1. тач. 6. Закона о служби у оружаним снагама („Сл. лист СФРЈ", бр. 32/78).

Према томе, не може се у конкретном случају сматрати да између повреде тужиоца и његове обавезе према служби у ЈНА постоји узрочна веза због које би сада тужена одговарала за штету. Ово тим пре што је тужилац фудбал играо под надзором војног старешине одређеног као стручног, и на терену специјално опремљеном за такву игру. Случај тужиоца би се могао пре оквалификовати као несрећа у вези са вршењем војне обавезе, у коју је ступио под сопственим ризиком од евентуалних последица своје недовољне пажње у току играња лоптом.

Из наведених разлога Врховни суд је нашао да захтев тужиоца у целости није основан, па је на основу чл. 395. ст. 1. ЗПП одлучио као у изреци. Врховни суд је преиначио пресуде Окружног и општинског суда и одбио као неоснован захтев тужиоца за накнаду штете услед задобијене повреде.

(Врховни суд Србије у Београду,
Рев. 1579/86)

НАКНАДА ШТЕТЕ ПРОУЗРОКОВАНЕ ЖЕЛЕЗНИЧКИМ УДЕСОМ

Пресудом Општинског суда у Смедереву П. бр. 317/84 од 27. III 1984. године одбијен је тужбени захтев тужиље којим је тражила да се тужености Железничко транспортно предузеће у Београду и ЗОИЛ „Дунав" обвежу солидарно и да јој на име накнаде штете исплате: због претрпљених физичких болова 100.000 динара, због претрпљеног страха 100.000 динара, због умањења општеживотне активности 100.000 динара, због смањења радне способности 250.000 динара, због умањења естетског изгледа 93.000 динара и на име мање примљеног личног дохотка износ од 20.000 динара, као неоснован.

Окружни суд у Смедереву је пресудом Гж. бр. 1131/84 од 7. VIII 1984. године одбио жалбу тужене и потврдио наведену пресуду Општинског суда.

Према утврђеном чињеничном стању произлази да је тужиља путовала возом 22. марта 1981. године па је услед исклизнућа воза у близини Сталаћа, више лица погинуло а неколико, међу којима и тужиља, теже телесно повређено.

Нижестепени судови су заузели правно становиште да је тужбени захтев за накнаду штете неоснован, јер против окривљених није вођен

кривични поступак, пошто је до удеса дошло због клизања терена, па у смислу чл. 173. и 177. Закона о облигационим односима, туженик Железничко транспортно предузеће Београд као ималац опасне ствари је ослобођен од одговорности пошто је утврђено да је штета проузрокована клизањем терена, тј. услед узрока који се налази ван ствари, чије се дејство није могло предвидети, избећи или отклонити.

Међутим, судски вештаци др Стеван Стефановић, др Сава Јањић и др Драгутин Мушкатировић у извештају о узроцима наведеног удеса од 5. септембра 1981. поред осталог констатовали су: да је клизање земљишних маса настало услед промене стања тла у ножици падине због еродивног дејства реке Јужне Мораве и суфозионих процеса кретањем подземне воде кроз квартарне седименте површинског слоја и због осцилације нивоа подземне воде услед промена водостаја у реци. Обала реке на овом месту трајно је изложена еродивном дејству речног тока. Промену водостаја у реци изазвале су осцилације нивоа подземне воде. Дуготрајни процеси ерозије потпомогнути фузионим процесима довели су постепено до смањења отпорности тла у ножици падине, а тиме и до смањења степена њене стабилности услед чега је дошло до клизања ножице падине.

Вештаци су закључили да је основни узрок клизања терена на месту удеса дуготрајно еродивно дејство реке у насипу падине.

Према одредби чл. 177. ст. 1. Закона о облигационим односима, ималац опасне ствари се ослобађа одговорности ако докаже да штета потиче од неког узрока који се налазио ван ствари, а чије се дејство није могло предвидети, ни избећи или отклонити.

У конкретном случају није расчишћено да ли се дуготрајно дејство реке у ножици падине могло приметити и предвидети и да ли је тужено Жељезничко транспортно предузеће у вези с еродивним дејством реке било обавезно да дејство ерозије и стабилност ножице падине и потпорног зида стално или повремено контролише, и предузима одговарајуће активности за санирање уочених последица дејства ерозије и спречавања настанка штете.

Ималац опасне ствари у смислу чл. 177. ст. 1 Закона о облигационим односима се ослобађа одговорности ако докаже да штета потиче од неког узрока који се налазио ван ствари, а чије се дејство није могло предвидети ни избећи или отклонити.

Стога, по схватању Врховног суда за ослобођење од одговорности за проузроковану штету због дејства догађаја ван ствари који се није могао предвидети, избећи или отклонити, потребно је да тужени докаже да то дејство у конкретном случају и поред констатације вештака да је обала реке на овом месту трајно изложена еродивном дејству речног тока, а полазећи од делатности тужене радне организације, да иста ни како није могла предвидети и тиме ни последице дуготрајног и сталног дејства ерозије реке у ножици падине, па у вези са тим да се клизање тла и онеспособљеност железничке пруге у конкретном случају није могло предвидети и спречити.

Како због погрешног правног схватања и погрешне примене материјалног права чињенично стање у погледу одговорности туженог и права на накнаду одређених видова штете није потпуно утврђено, Врховни суд је у смислу чл. 395. ст. 2. ЗПП, одлучио као у изреци решења.

(Врховни суд Србије,
решење Рев. бр. 437/85)

Припремио *мр Блажа Марковић*

ОДЛУКЕ ВИШЕГ ПРИВРЕДНОГ СУДА СРБИЈЕ

НАДЛЕЖНОСТ ПРИВРЕДНОГ СУДА ЗА СПОРОВЕ У ВЕЗИ СА НАКНАДОМ ЗА КОРИШЋЕЊЕ ГРАЂЕВИНСКОГ ЗЕМЉИШТА

Првостепени суд је решењем одбацио тужбу као недозвољену.

Благовременом жалбом тужилац побија решење и истиче да је суд повредио поступак и погрешно применио материјално право када је одбацио тужбу којом се тражи утврђивање међусобних права и обавеза између странака а у вези с изменама уговора о плаћању накнаде за коришћење грађевинског земљишта. Како тужилац сматра да је привредни суд надлежан да поступа по тужби, предложио је да се решење укине а предмет врати на поновни поступак а да се тужиоцу досуде трошкови.

Другостепени суд је уважио жалбу, укинуо оспорено решење а предмет вратио на поновни поступак, из следећих разлога:

Првостепени суд је при доношењу решења учинио битну повреду поступка. Ово зато што је суд утврдио да није дошло до закључења измене уговора о плаћању накнаде о коришћењу грађевинског земљишта али је одбацио тужбу као недозвољену налазећи да тужилац нема правног интереса да се утврђују правне чињенице. Поступајући на овај начин суд је учинио битну повреду поступка јер је образложење у супротности с изреком па се решење не може са сигурношћу испитати.

Суд није омогућио тужиоцу да се утврде права и обавезе између странака које произлазе из уговора о плаћању накнаде за коришћење грађевинског земљишта тј. да се утврди да ли је дошло до измене и допуне уговора и у ком износу тужилац треба да плаћа накнаду за коришћење грађевинског земљишта или по износу из уговора или у повећаном износу и без закључивања измене и допуне уговора.

Другостепени суд није прихватио становиште првостепеног суда да се овде ради о утврђивању правних чињеница и да привредни суд није надлежан за то.

Како се тужбом тражи утврђивање међусобних права и обавеза странака у вези са плаћањем накнаде за коришћење грађевинског земљишта, то се не ради о утврђивању правних чињеница, већ права и обавеза које произлазе из уговора, па је и за решавање оваквих спорова у вези са плаћањем накнаде за коришћење грађевинског земљишта надлежан привредни суд.

(Решење Вишег привредног суда Србије,
Пж-793/87 од 23. III 1987)

ПОСТУПАЊЕ ПО ТУЖБИ КАДА ТУЖИЛАЦ НЕ ДОСТАВИ ПРИЛОГЕ УЗ ТУЖБУ

Првостепени суд је одбацио тужбу.

Тужилац је жалбом оспорио решење и истакао да је туженик примио извод из отворених ставки и да истом није приговорио па је на тај начин признао и фактуре и зато је предложио да се решење укине.

Другостепени суд је одбио жалбу и потврдио жалбено решење, а због следећих разлога:

У смислу чл. 107. ЗПП тужилац је дужан да уз тужбу достави прилоге и то како за суд тако и за супротну странку (ово важи и за прилоге који се достављају уз приговор или уз неки поднесак). Како тужилац није тако поступио, то га је суд позвао дописом да достави прилоге уз тужбу на основу којих се утврђује чињенично стање и ос-

тавио му рок за поступање. Тужилац није поступио ни у остављеном року, па је првостепени суд правилно поступио када је одбацио тужбу.

Суд није могао да прихвати наводе жалбе да је тужени признао фактуре, јер тужилац уз тужбу није доставио прилоге (обрачун камата) и на тај начин је онемогућио да се поступи по тужби и утврди чињенично стање и онемогућио туженику да се изјасни у вези са захтевима у тужби.

Према томе, када тужилац уз тужбу не достави прилоге за суд и за туженика, суд ће такву тужбу одбацити.

(Решење Вишег привредног суда Србије,
Пж-1783/87 од 23. III 1987)

МИРОВАЊЕ ПОСТУПКА ПРЕД ПРИВРЕДНИМ СУДОВИМА

Првостепени суд је решењем констатовао да поступак мирује од 6. I 1987. године.

Тужилац жалбом побија решење и истиче да се одредбе ЗПП о мировању поступка не примењују пред привредним судом па је предложио да се решење укине а предмет врати на поновни поступак.

Другостепени суд је одбио жалбу а решење потврдио, а због следећих разлога:

Првостепени суд је правилно утврдио да су испуњени услови из чл. 216. ст. 1. ЗПП, па је констатовао да поступак мирује од 6. I 1987. године јер из ЗПП не произлази да се одредбе о мировању не примењују пред привредним судом.

Према томе, одредбе ЗПП о мировању поступка примењују се и у поступку пред привредним судовима.

(Решење Вишег привредног суда Србије,
Пж-953/87 од 23. III 1987).

УТВРЂИВАЊЕ ВРЕДНОСТИ СПОРА ЗА РЕВИЗИЈУ

Првостепени суд је одбацио захтев тужиоца да се поново утврђује вредност спора за ревизију и да се поново поступи по ревизији.

Тужилац побија жалбом решење и истиче да је вредност долара чију противвредност тужбом тражи у моменту решавања по ревизији била већа од 300.000. динара и да је ревизија била дозвољена па је предложио да се решење укине и поступи по његовом захтеву.

Другостепени суд је одбио жалбу тужиоца и потврдио првостепено решење, а због следећих разлога:

Решењем Прев. 85/86 од 9. IX 1986. године Врховни суд Србије одбацио је ревизију тужиоца као недозвољену пошто вредност спора по ревизији не прелази износ од 300.000 динара.

Тужилац је у ревизији коју је Врховни суд одбацио означио вредност спора која не прелази износ од 300.000. динара, па је првостепени суд правилно поступио када је одбацио захтев тужиоца да се поново утврђује вредност спора за ревизију зато што је вредност долара у међувремену порасла.

Према одредбама ЗПП вредност спора се утврђује у тужби а вредност за ревизију у ревизији, па накнадна промена вредности валуте чију противвредност тужилац тужбом тражи не може утицати на поновно утврђивање вредности спора по ревизији пошто је у ревизији утврђена вредност и по ревизији већ донета одлука.

Према томе, вредност спора за ревизију утврђује се у ревизији а не и накнадно због тога што је порасла вредност валуте чија се противвредност тужбом тражи.

(Решење Вишег привредног суда Србије,
Пж. 1733/87 од 23. III 1987. године)

ОДГОВОРНОСТ СКЛАДИШТАРА ЗА ШТЕТУ НАСТАЛУ НА УСКЛАДИШТЕНОЈ РОБИ

Првостепени суд је одбио захтев тужиоца да му тужених као складиштар накнади штету која је настала на ускладиштеној роби.

Тужилац жалбом побија пресуду и истиче да суд није утврдио како је роба била ускладиштена. Жалилац тврди да је остављена роба била неадекватно ускладиштена и то на отвореном простору и да је због тога дошло до штете па је предложио да се пресуда укине а предмет врати ан поновни поступак.

Другостепени суд је одбио жалбу и потврдио првостепену пресуду, а из следећих разлога:

Првостепени суд је утврдио да је тужилац код туженика ускладиштио материјал чија трајност за употребу износи шест месеци и да није обавестио туженика о својствима робе ускладиштеног материјала па је због тога дошло до штете јер је материјал ускладиштен на отвореном простору па се стврднуо и није више за употребу. Исто тако суд је утврдио да тужилац није тражио повраћај ускладиштеног материјала у року од шест месеци колико траје и употреба остављеног материјала, па је првостепени суд закључио да је за насталу штету крив тужилац а не тужени као складиштар.

Другостепени суд је прихватио становиште првостепеног суда да складиштар не одговара за штету на ускладиштеној роби која је настала због тога што оставилац није обавестио складиштара о својствима робе (чл. 730. Закона о облигационим односима) због чега је материјал ускладиштен на отвореном простору и нису предузете адекватне мере заштите, као и због тога што тужилац као оставилац робе није тражио повраћај ускладиштене робе у року од шест месеци колико траје упо требна вредност ускладиштеног материјала према декларацији произвођача.

Према томе, складиштар неће одговарати за штету на ускладиштеној роби која настане због тога што оставилац не обавести складиштара о својствима робе, као и услед тога што оставилац не поступа са робом у складу са декларацијом произвођача и не употреби материјал у предвиђеном року.

(Пресуда Вишег привредног суда Србије,
Пж-1093/87 од 23. III 1987. године)

ПОСТУПАК ТРАНСФОРМАЦИЈЕ ОСНОВНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ УДРУЖЕНОГ РАДА У РАДНУ ОРГАНИЗАЦИЈУ

Суд је одбио упис конституисања радне организације која је настала од издвојене основне организације удруженог рада.

Другостепени суд је одбио жалбу и потврдио решење првостепеног суда, из следећих разлога:

Радна организација је поднела захтев за упис конституисања радне организације а да претходно није била уписана одлука о издвајању основне организације из састава радне организације и одлука да ће основна организација када се издвоји наставити да обавља делатност као радна организација.

Према томе, ако у судски регистар није уписано претходно издвајање основне организације из састава радне организације као и да ће она настати да обавља делатност као радна организација не може се извршити упис конституисања такве радне организације која настаје трансформацијом основне организације у радну организацију.

(Решење Вишег привредног суда Србије,
Пж-3775/75)

ПОСЛОВНА ЗАЈЕДНИЦА НИЈЕ ПРАВОПРИЈЕМНИК БИВШЕГ ПОСЛОВНОГ УДРУЖЕЊА

Првостепени суд је дозволио извршење према пословној заједници на основу правоснажне одлуке која гласи на бивше пословно удружење, као да се ради о правопријемнику.

Виши привредни суд је уважио жалбу пословне заједнице и укинуо жалбено решење, а са следећих разлога:

Првостепени суд није могао дозволити извршење против другог лица а не против онога које је означено у извршној исправи. Ово и због тога што у конкретном случају, према Закону о удруженом раду пословна заједница није правни следбеник бившег пословног удружења, јер пословна заједница настаје удруживањем у пословну заједницу на основу Самоуправног споразума о удруживању, а имовина бившег пословног удружења се враћа чланицама удружења, па за обавезе удружења одговарају бивше чланице а не пословна заједница.

Према томе, пословна заједница није правопријемник бившег пословног удружења, па се одлука која гласи против пословног удружења не може извршити према пословној заједници. Оваква одлука донета према пословном удружењу могла би се извршити према пословној заједници само ако се у смислу чл. 22 Закона о извршном поступку докаже да је таква обавеза прешла на пословну заједницу. Као доказ може послужити правоснажна одлука суда или друга јавна исправа.

(Решење Вишег привредног суда Србије,
Пж-159/1980)

ЛИЦЕ ОВЛАШЋЕНО ЗА ПОДНОШЕЊЕ ПРИЈАВЕ ЗА БРИСАЊЕ РАДНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ КОЈА ПРЕСТАЈЕ СПАЈАЊЕМ И УПИС РАДНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ КОЈА НАСТАЈЕ СПАЈАЊЕМ

Када радна организација настаје спајањем две постојеће организације, онда је овлашћено лице за подношење пријаве за брисање из регистра пословодни орган сваке организације удруженог рада која престаје да постоји услед спајања, а овлашћено лице за упис новонастале организације удруженог рада је њен привремени пословодни орган.

(Решење Вишег привредног суда Србије,
Пж-4262/75 од 3. XII 1975)

ПРАВА ИЗ ПАТЕНТА СТИЧУ СЕ УПИСОМ У РЕГИСТАР ПАТЕНАТА И ОД ТАДА ДЕЛУЈУ И ПРЕМА ТРЕЋИМ ЛИЦИМА

Првостепени суд је утврдио да је тужилац закључио уговор с аутором проналаска о преносу права коришћења проналаска (права из пријаве) с тим да тужилац плаћа аутору накнаду за коришћење патента посредством заступника (првотуженик).

Суд је такође утврдио да је друготужени закључио уговор са првотуженником о коришћењу истог проналаска и обавезао се да плаћа првотуженику накнаду за коришћење проналаска.

Првостепени суд је одбио захтев тужиоца да му друготуженик плаћа накнаду за коришћење проналаска.

Виши привредни суд је одбио жалбу тужиоца и потврдио првостепену пресуду, а из следећих разлога:

Правилно је становиште првостепеног суда да уговор закључен између тужиоца и једног од аутора проналаска не производи правно дејство према трећим лицима односно према друготуженику.

Према чл. 34. а у вези са чл. 25. Закона о проналасцима и техничким унапређењима, права из патента стичу се уписом у регистар патената и од тада делују и према трећим лицима. У конкретном случају патент није уписан у регистар патената већ је само поднета пријава за стицање патента, па права стечена на основу уговора о коришћењу права из пријаве, немају дејства према трећим лицима тј. према друготуженику, јер за то нису испуњени законски услови пошто се права из патента стичу тек уписом патента у регистар патената код Завода за патенте.

(Пресуда Вишег привредног суда Србије,
Пж-230/77 од 11. III 1977)

Припремио *мр Јездимир Митровић*

ОДЛУКЕ СУДА УДРУЖЕНОГ РАДА СРБИЈЕ

РАСПОРЕЂИВАЊЕ РАДНИКА НА ПОСЛОВЕ КОЈИ СЕ РАЗЛИКУЈУ ПО МЕСТУ ЊИХОВОГ ОБАВЉАЊА

Радник је у предлогу за покретање поступка навео да је обављао послове возача у станици за хитну медицинску помоћ у Крушевцу. Одлуком надлежног органа Основне организације распоређен је на послове возача при здравственој станици у Великим Купцима. Самоуправни општи акт о организацији и систематизацији послова и радних задатака не предвиђа, међутим, послове возача у наведеној здравственој станици. Осим тога, одлука о распоређивању је донета без утврђених потреба рада. Зато је предложио да суд удруженог рада поништи оспорену одлуку и обавеже основну организацију да га врати на послове возача са местом рада у Крушевцу.

Основни суд удруженог рада у Чачку је одлуком РО. 246/86. од 12. јуна 1986. године одбио захтев радника као неоснован. У образложењу је навео да је радник распоређен на основу утврђених потреба рада. Он ће и даље обављати послове возача, али за осигуранике који здравствену заштиту остварују у здравственој станици у Великим Купцима. Најзад, основна организација обавља делатност на целој територији општине Крушевац, па чињеница што послови возача нису систематизовани и при здравственој станици у Великим Купцима, није од утицаја.

Суд удруженог рада Србије је одлуком број 8460/86. новембра 1986. године одбио жалбу радника и потврдио првостепену одлуку. При том је пошао од члана 177. став 1. Закона о удруженом раду према коме радник има право и дужност да врши послове, односно радне задатке ради чијег је вршења засновао радни однос. Из њега произилази да радник заснива радни однос да у процесу рада врши одређене послове, односно радне задатке, не везујући њихово обављање за одређени физички објекат. Одредбом става 2. наведеног члана је предвиђено да за време трајања радног односа радник може, у складу са самоуправним општим актом и законом, бити распоређен у основној организацији у којој ради на сваки посао, односно радни задатак који одговара његовој стручној спреми, односно радној способности стеченој радом, на основу утврђених потреба рада, а у складу са критеријумима предвиђеним у том акту. Под распоређивањем у смислу наведене одредбе подразумева се распоређивање на послове, односно радне задатке који се по природи и карактеру разликују од послова, односно радних задатака ради чијег вршења је радник засновао радни однос или које је пре распоређивања обављао.

У конкретном случају, радник је са послова возача у станици за хитну медицинску помоћ у Крушевцу распоређен на послове возача при здравственој станици у Великим Кућцима. Зато је правилан закључак првостепеног суда да се не ради о различитим, већ о истим пословима који се разликују само по месту њиховог обављања. Осим тога, оспорена одлука је донета и у складу са одредбама члана 35. став 1. и 2. Закона о радним односима. Сама чињеница да самоуправним општим актом нису предвиђени послови возача при здравственој станици у Великим Кућцима, не утиче на доношење другачије одлуке у овој правној ствари. Ово зато што је делатност основне организације таква да се одређени послови, односно радни задаци нужно обављају и ван њеног седишта, те их, с обзиром на место обављања, није потребно посебно предвиђати самоуправним општим актом.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Чачку РО. 246/86. од 12. VI 1986. год. и одлука Суда удруженог рада Србије број 8460/86. од 4. XI 1986. год.)

ДРУШТВЕНИ ПРАВОБРАНИЛАЦ САМОУПРАВЉАЊА И ПОСТУПАК ПРЕД СУДОМ УДРУЖЕНОГ РАДА

Друштвени правобранилац самоуправљања је поднео предлог за покретање поступка у коме је навео да је основној организацији 7. априла 1984. године достављено правноснажно решење о утврђивању потпуне неспособности за рад радника. Тада је раднику по сили закона требало да престане радни однос. Уместо тога, њему је у основној организацији омогућено коришћење годишњег одмора од 1. IV 1984. до 2. VI 1984. године, а затим је и радио до 2. VII 1984. године као дана престанка радног односа. Предложио је да суд удруженог рада поништи решење о одређивању годишњег одмора и престанку радног односа са 2. VII 1984. године.

Основни суд удруженог рада у Крагујевцу је одлуком РО. 1180/85. од 16. маја 1985. године одбио захтев као неоснован. У образложењу је навео да оспореним актима нису повређена самоуправна права радних људи и друштвене својине, те друштвени правобранилац самоуправљања не може тражити заштиту ових вредности по протоку рока од 30 дана из члана 23. став 2. Закона о судовима удруженог рада.

Против ове одлуке жалбу је благовремено изјавио друштвени правобранилац самоуправљања. Навео је да је надлежни орган основне организације оспореним актима повредио императивне одредбе закона. Стога сматра да их суд удруженог рада мора поништити.

Суд удруженог рада Србије је одлуком број 8625/85. од 31. октобра 1985. године одбио жалбу као неосновану и потврдио првостепену одлуку као правилну и закониту. Он полази од одредбе члана 23. став 5. Закона о судовима удруженог рада којом је предвиђено да друштвени правобранилац самоуправљања може да покрене поступак пред судом удруженог рада увек када је у питању заштита самоуправних права радних људи и друштвене својине. Под заштитом самоуправних права радних људи подразумева се заштита самоуправног односа у целини, а под заштитом друштвене својине заштита средстава за производњу и других средстава рада, односно ствари, материјалних права и новчаних средстава.

У конкретном случају, пак, оспореним решењем о престанку радног односа нису повређени, нити угрожени друштвена својина и самоуправљање као основни друштвено-продукциони однос. Пре свега, радник је право на накнаду личног дохотка за време коришћења годишњег одмора остварио у складу са одредбама самоуправног општег акта. За време у коме је радио он је допринео повећању дохотка основне организације, а лични доходак у смислу члана 126. став 1. Закона о удруженом раду остваривао према раду и резултатима рада. У том му је периоду у пензијски основ из члана 17. Закона о пензијском и инвалидском осигурању радника ушао лични доходак остварен према основима и мерилима за расподелу средстава за личне дохотке. Зато се не може говорити о незаконитом остварењу права на инвалидску пензију под повољнијим условима. Радник у спорном периоду није кумулативно са личним дохотком примао и инвалидску пензију, па на његовој страни нема стицања без основа, нити ког другог облика повреде или угрожавања друштвене својине.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Крагујевцу РО. 1180/85. од 16. V 1985. и одлука Суда удруженог рада Србије број 8625/85. од 31. 1985. год.)

ПОБИЈАЊЕ ОДЛУКЕ О ИМЕНОВАЊУ ИНОКОСНОГ ПОСЛОВОДНОГ ОРГАНА

Предлагач је у предлогу за покретање поступка навео да је био учесник конкурса за избор инокосног пословодног органа задруге. Такође је навео да лице које је именовано за инокосног пословодног органа не испуњава за то прописане услове, а да конкурс није спроведен у складу са законом. Предложио је да суд закаже расправу, изведе потребне доказе и донесе одлуку којом ће поништити одлуку о именовању инокосног пословодног органа.

Основни суд удруженог рада у Нишу је решењем РО 318/84. од 28. септембра 1984. године утврдио да нису испуњени услови за пружање судске заштите због неблаговремености поднетог предлога.

Против решења Основног суда жалбу је благовремено изјавио предлагач-учесник конкурса. У њој је изнео да му одлука о именовању инокосног пословодног органа задруге није достављена, те да не може бити говора о преклузији из члана 507. Закона о удруженом раду.

Суд удруженог рада Србије је решењем број 11486/84. од 8. јануара 1985. године одбио жалбу као неосновану и потврдио првостепено решење као правилно и законито. При том је пошао од одредбе члана

64. став 1. Закона о избору органа управљања и других органа у организацијама удруженог рада којом је предвиђено да се о одлуци о именовању инокосног пословодног органа обавештава сваки учесник конкурса. Према ставу 2. овог члана сваки учесник конкурса, друго лице чији је правни интерес повређен и друштвени правобранилац самоуправљања може против одлуке радничког савета о именовању инокосног пословодног органа покренути поступак пред основним судом удруженог рада, ако сматра да конкурс није спроведен по прописаном поступку или да лице које је именовано за инокосног пословодног органа не испуњава прописане услове. Поступак се може покренути у року од осам дана од дана пријема обавештења. Према наведеним одредбама, сваки учесник конкурса мора бити писмено обавештен о одлуци која је донета поводом конкурса. Циљ норме упућује на закључак да се само на овај начин може остварити сврха јавног конкурса као радно-правног института који обезбеђује да свако може слободно, равноправно и под једнаким условима, на начин одређен законом и самоуправним општим актом да заснује радни однос у основној организацији. Равноправност учешћа по конкурсу подразумева и могућност да сваки учесник конкурса може покренути поступак пред судом удруженог рада под условима утврђеним законом.

Према томе, обавештење о одлуци донетој поводом конкурса, односно одлуци о именовању инокосног пословодног органа треба посматрати у функцији која учеснику конкурса заиста омогућује право на покретање судског поступка ради оцене законитости одлуке о именовању. Зато је и сваки други поуздан начин сазнања ове одлуке правно релевантна чињеница од које почиње тећи рок од осам дана у коме се може покренути поступак пред судом удруженог рада.

У конкретном случају, није спорно међу учесницима да је подносилац предлога радник задруге. Он је у претходном периоду вршио послове пословође-инокосног пословодног органа задруге, а за оспорену одлуку је сазнао на збору радника. С обзиром да је предлагач за оспорену одлуку сазнао у моменту њеног доношења, да је већ обављао поменуте послове и да је као учесник конкурса за именовање инокосног пословодног органа морао, односно могао знати рок у коме може покренути поступак пред судом ради оцене законитости донете одлуке, правилан је закључак првостепеног суда да недостављањем писменог обавештења о одлуци по конкурсу, предлагач није био фактички онемогућен да покрене поступак пред судом удруженог рада и исту побија под условима утврђеним законом. Следствено томе, без утицаја је у конкретном случају и недостатак поуке о правном леку. Јер, пословодни орган, односно лице које је поднело молбу по конкурсу за његово именовање одговорно је за свој рад радницима, радничком савету и друштвеној заједници за законитост рада. Оно стога мора познавати и прописе из радних односа, па и рок у коме се може побијати одлука о именовању инокосног пословодног органа. При том треба имати у виду и то да се исти због посебности односа разликује од општег рока за заштиту права радника из члана 224. став 1. Закона о удруженом раду.

(Решење Основног суда удруженог рада у Нишу РО 318/84. од 28. IX 1984. год. и решење Суда удруженог рада Србије број 11486/84. од 8. I 1985. год.)

НАКНАДА ЛИЧНОГ ДОХОТКА ЗА ДАНЕ ГОДИШЊЕГ ОДМОРА

Радник је у предлогу за покретање поступка навео да му је основна организација исплатила накнаду личног дохотка за годишњи одмор у висини просечно остареног личног дохотка за последња три

месеца. Такође је навео да је у том периоду два месеца био удаљен из Основне организације. Сматра да је оштећен јер је за то време примао накнаду личног дохотка, а не лични доходак. Као основ за накнаду личног дохотка за време коришћења годишњег одмора је требало узети просечан лични доходак остварен у периоду у коме је радник радио. Предложио је да суд удруженог рада закаже расправу, изведе потребне доказе и донесе одлуку којом ће обавезати Основну организацију на овакав обрачун и исплату накнаде личног дохотка за годишњи одмор.

Основни суд удруженог рада у Титовом Ужицу је одлуком РО. 1638/85. од 18. новембра 1985. године одбио стављени захтев. У образложењу је навео да је накнада личног дохотка за годишњи одмор раднику исплаћена у складу са одредбама члана 69. Закона о радним односима и члана 73. Правилника о основима и мерилима за стицање и расподељивање дохотка, чистог дохотка, расподелу средстава за личне дохотке и заједничку потрошњу.

Суд удруженог рада Србије је одлуком број 3709/86. од 3. јуна 1986. године одбио жалбу радника и потврдио првостепену одлуку. Другостепени суд налази да је на спорни однос правилно примењен члан 69. Закона о радним односима. Наиме, поменутом одредбом је предвиђено да за дане државног празника, годишњег одмора и за време одсуствовања са рада уз накнаду личног дохотка радник има право на накнаду у висини просечног личног дохотка оствареног у периоду који основна организација утврди самоуправним општим актом. За разлику од личног дохотка радника који се утврђује према резултатима његовог рада и према његовом личном доприносу, накнада личног дохотка припада раднику у случају када не ради, односно за време док је одсутан са посла. Међутим, ова се накнада и тада доводи у везу са његовим укупно оствареним примањима у периоду који основна организација утврди самоуправним општим актом. Према томе, за примену цитиране одредбе битан је новчани износ који је раднику исплаћен у одређеном периоду, и то не само на име личног дохотка, већ и на име накнаде личног дохотка, на начин и под условима уређеним самоуправним општим актом, усклађу са законом.

У конкретном случају, одредбом члана 73. Правилника о основима и мерилима за стицање и расподељивање дохотка, чистог дохотка, расподелу средстава за личне дохотке и заједничку потрошњу је предвиђено да за дане одсуства са посла због коришћења годишњег одмора, раднику припада накнада личног дохотка у висини просечног личног дохотка који је остварен у последња три месеца непосредно пре коришћења годишњег одмора. Стога је правилно поступила Основна организација када је основ за накнаду личног дохотка утврдила у висини просечно остварених примања радника за претходна три месеца. Ово без обзира на то што је подносилац предлога за време удаљења из организације у трајању од два месеца, уместо личног дохотка примао накнаду личног дохотка, у складу са законом и самоуправним општим актом.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Титовом Ужицу РО. 1638/85. од 18. XI 1985. год. и одлука Суда удруженог рада Србије број 3709/86. од 3. VI 1986. год.)

СТИЦАЊЕ СТАНАРСКОГ ПРАВА И ОДЛУКА О ДОДЕЛИ СТАНА НА ПРИВРЕМЕНО КОРИШЋЕЊЕ

Радник је поднео предлог за покретање поступка у коме је навео да му је још 1977. године дат стан на коришћење. Такође је навео да је изгубио акт о додели стана, услед чега није у могућности да закључи уговор о коришћењу стана са надлежном самоуправном интерес-

ном заједницом становања. Предложио је да суд закаже расправу, изведе потребне доказе и донесе одлуку којом ће утврдити да је стекао станарско право на спорном стану.

Основни суд удруженог рада у Пожаревцу је одлуком ПР. 1206/86. од 6. октобра 1986. године усвојио захтев радника. У поступку пред првостепеним судом је утврђено да је одлуком централне комисије за стандард радника и стамбену изградњу од 10. III 1977. године раднику додељен стан, с тим да га по истеку једне године врати даваоцу стана испражњен од свих лица и ствари. У овом року он је требало да оспособи за становање своју породичну стамбену зграду. Међутим, радник је и по протеку рока наставио да користи стан који му је био дат на привремено коришћење. Његово исељење није тражено у складу са одредбама члана 42. Закона о стамбеним односима, па се има сматрати да је стекао станарско право ради трајног и несметаног коришћења спорног стана. Чињеница да је раднику у међувремену престао радни однос на основу његове писмене изјаве није од утицаја. Ово зато што је протекао рок из члана 51. Закона о стамбеним односима у коме је основна организација као давалац стана на коришћење могла тражити давање отказа уговора о коришћењу стана.

Суд удруженог рада Србије је одлуком број 10762/86. од 6. јануара 1987. године уважио жалбу основне организације, преиначио првостепену одлуку и одбио захтев радника као неоснован. Другостепени суд полази од одредбе члана 11. Закона о стамбеним односима према којој грађанин стиче станарско право даном законитог усељења у стан. Да би усељење било законито потребно је: 1) да давалац стана на коришћење донесе акт о давању стана на коришћење и 2) да лице које је по том акту означено за носиоца станарског права закључи уговор о коришћењу стана са самоуправном интересном заједницом становања.

У конкретном случају, радник није добио стан на трајно коришћење. Он није добио стан ни на привремено коришћење до обезбеђења другог уговорног стана, сходно одредбама члана 41. став 1. Закона о стамбеним односима. Њему је стан додељен за време од једне године, након чега је у обавези да га врати даваоцу стана. Зато се одлука самоуправног органа не може сматрати актом о давању стана на основу кога се у законом прописаном поступку стиче својство носиоца станарског права.

Рок од једне године је истекао, али је ствар Основне организације да ли ће тражити исељење радника из стана који сада бесправно користи. Ово зато што се станарско право не може стећи „одржајем", односно дужим несметаним коришћењем стана без правног основа. Како је првостепени суд очигледно погрешно применио материјално право, одлучено је као у изреци.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Пожаревцу ПР. 1206/86. од 6. X 1986. год. и одлука Суда удруженог рада Србије број 10762/86. од 6. I 1987. год.)

НЕРАСПОРЕЂЕН РАДНИК И ПРАВО НА НАКНАДУ ШТЕТЕ

Радница је у предлогу за покретање поступка навела да је у Радној заједници вршила послове референта за правне послове. Након увођења нове организације рада, остала је нераспоређена, а Радна заједница јој је исплаћивала лични доходак референта за правне послове у висини од 809 бодова. Новом аналитичком проценом послова и радних задатака, поменути послови су вредновани са 1191 бодом. Предложила је да суд закаже расправу, изведе предложене доказе и донесе

одлуку којом ће обавезати Радну заједницу на исплату разлике личног дохотка између 809 и 1191 бода са затезном каматом.

Основни суд удруженог рада у Пожаревцу је одлуком ПР. 509/86. од 29. маја 1986. године усвојио захтев раднице и обавезао Радну заједницу да јој за период од 1. VII 1985. до 31. IV 1986. године исплати износ од 207.697. динара са каматом по стопи која се у месту испуњења плаћа на штедне улоге орочене без утврђене намене преко годину дана. У поступку је утврдио да је радница због нераспоређивања водила и судски спор, након чега је Радна заједница правоснажном судском одлуком обавезана да је распореди на одговарајуће послове и радне задатке. Радна заједница није извршила судску одлуку, па радница има право на потпуну накнаду материјалне штете, сходно одредбама члана 190. Закона о облигационим односима. Она, према потврди књиговодствене службе Радне заједнице, износи 207.697. динара.

Против одлуке Основног суда жалбе су благовремено изјавили радница и Радна заједница.

Решавајући по жалбама, Суд удруженог рада Србије полази од тога да Закон о удруженом раду и Закон о радним односима не познају категорију „нераспоређеног радника". Стога је правилан закључак првостепеног суда да радница има право на потпуну накнаду штете. У конкретном случају, она обухвата неостварени лични доходак референта за правне послове, али не у висини од 809 бодова, како га је исплаћивала Радна заједница већ 1191 бода, како је утврђено изменама самоуправног општег акта. Наравно, радница има право и на затезну камату, сагласно одредбама члана 3. Закона о изменама и допунама Закона о облигационим односима.

Главни дуг за период од 1. VII 1985. до 30. IV 1986. године износи 207.697. динара. Он, међутим, није доспео одједном, већ сукцесивно, и то у моментима исплате месечних аконтација личних доходака. Од момента доспелости сваког појединачног потраживања радница има право на затезну камату, па је у овом делу побијану одлуку ваљало преиначити.

Даље, према одредбама 163. и 208. став 1. Закона о удруженом раду ако радник претрпи штету на раду или у вези са радом, има право да од Радне заједнице захтева накнаду штете, по општим начелима о одговорности за штету. Следствено томе, радница неосновано тражи да се Радна заједница и Основне организације у саставу Радне организације солидарно обавежу на накнаду материјалне штете.

Међутим, основано се жалбом тражи да се Радна заједница и за убудуће обавеже на накнаду штете. Наиме, одлуком Суда удруженог рада Србије број 6740/85. од 14. новембра 1985. године Радна заједница је обавезана да распореди раднicу на послове који одговарају њеној стручној спреми и исплати мање примљени лични доходак. Руководилац Радне заједнице није извршио правоснажну судску одлуку, чиме је учинио тежу повреду радне обавезе из члана 225. став 2. Закона о удруженом раду. Овде се зато, по становишту другостепеног суда, не ради само о грубој повреди права рада друштвеним средствима и обављања одговарајућих послова из члана 13. и 177. Закона о удруженом раду, већ и проузроковању материјалне штете Радној заједници због нераспоређивања раднице. Радници су ускраћена права која јој припадају по прописима о радним односима, што упућује на закључак да у конкретном случају има и елемената неког од кривичних дела из групе кривичних дела против радних односа. С изложеног, Радна заједница је обавезна да ову одлуку објави радницима на начин на који се објављују самоуправна општа акта и да их упозна са несамоуправним понашањем одговорних лица и самоуправних органа.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Пожаревцу ПР. 509/86. од 29. V 1986. год. и одлука Суда удруженог рада Србије број 10764/86. од 6 I 1987. год.)

ДИСЦИПЛИНСКА МЕРА ПРЕСТАНКА РАДНОГ ОДНОСА И ОДЛАГАЊЕ ЊЕНОГ ИЗВРШЕЊА

Основни суд удруженог рада у Београду је одлуком ДМ. 268/86. од 3. јуна 1986. године одбио захтев радника за поништај коначне одлуке дисциплинске комисије о изреченој мери престанка радног односа. У поступку је на несумњив начин утврђено да је радник покушао да противправно присвоји касетни механизам. Он је учинио једну од најтежих повреда радне дужности, па му је Основна организација, у складу са одредбама самоуправног општег акта, изрекла наведену дисциплинску меру. Међутим, радник до сада није био дисциплински кажњаван. У организацији због покушаја краће није настала материјална штета, па је првостепени суд одложио извршење изречене дисциплинске мере за период од годину дана.

Суд удруженог рада Србије је одлуком број 8698/86. од 16. октобра 1986. године одбио жалбу Основне организације и потврдио првостепену одлуку. Нашао је да су неосновани жалбени наводи да првостепени суд није могао одложити извршење мере престанка радног односа. Према одредбама члана 106. Закона о радним односима при изрицању мера због повреде радне обавезе узимају се у обзир нарочито: тежина повреде и њене последице, степен одговорности радника, услови под којима је повреда учињена, ранији рад и понашање радника, значај делатности и друге околности које би могле бити од утицаја на изрицање врсте и висине мере. Њом су предвиђене околности које морају да се узму у обзир приликом изрицања дисциплинских санкција. Реч је о такозваним олакшавајућим и отежавајућим околностима којима се у дисциплинском поступку примењује начело индивидуализације мере. Према томе, нема аутоматизма приликом изрицања мере због повреде радне обавезе или друге повреде радне дисциплине, па ни онда када се ради о делу из члана 107. Закона о радним односима или члана 197. Закона о удруженом раду. Ни тада, с обзиром на све околности конкретног случаја, не мора обавезно да се изрекне мера престанка радног односа. Ако тежину повреде радне обавезе и чињенице од којих зависи одговорност радника може да цени орган у Основној организацији, нема сметњи да то учини и суд удруженог рада у поступку оцене законитости одлуке о изреченој дисциплинокој мери. Стога је и суд удруженог рада овлашћен да у смислу члана 111. Закона о радним односима одложи извршење мере престанка радног односа.

У конкретном случају, радник раније није дисциплински одговарао, нити је био дисциплински кажњаван. Он је признао извршење теже повреде радне обавезе и показао искрено кајање. Најзад, за Основну организацију због покушаја краће није настала материјална штета. Уградњом касетног механизма, планирани посао је завршен у редовном радном времену. Узимајући у обзир ове околности, као и чињеницу да је подносилац предлога веома млад радник, правилно је првостепени суд закључио да се и условно изреченом мером престанка радног односа може у конкретном случају остварити сврха дисциплинског кажњавања,

(Одлука Основног суда удруженог рада у Београду ДМ. 268/86. од 3. VI 1986. год. и одлука Суда удруженог рада Србије број 8698/86. од 16. X 1986. год.)

ОПШТА ЗДРАВСТВЕНА СПОСОБНОСТ КАО УСЛОВ ЗА ЗАСНИВАЊЕ РАДНОГ ОДНОСА

Предлагач је поднео предлог суду удруженог рада у коме је навео да је Основна организација објавила оглас за извршиоца послова и

радних задатака НК радника. С обзиром да је испуњавао тражене услове, благовремено је поднео пријаву по огласу. Како су надлежни самоуправни органи изабрали кандидата са мањим бројем бодова, предложио је да суд закаже расправу, изведе потребне доказе и донесе одлуку којом ће поништити одлуку о избору кандидата.

Основни суд удруженог рада у Крагујевцу је одлуком РО. 573/86. од 23. априла 1986. године усвојио стављени захтев, поништио оспорену одлуку и обавезао Основну организацију да изврши избор у складу са редоследом утврђеним ранг-листом. У образложењу је навео да подносилац предлога има већи број бодова у односу на изабраног кандидата. Следствено томе, он је имао приоритет у поступку заснивања радног односа. Основна организација се није држала утврђеног редоследа чиме је битно повредила поступак за избор кандидата пријављених по огласу.

Суд удруженог рада Србије је одлуком број 5823/86. од 16. септембра 1986. године усвојио жалбу Основне организације, преиначио првостепену одлуку и одбио захтев подносиоца предлога као неоснован. Нашао је да је првостепени суд правилно утврдио чињенично стање, али је погрешно применио материјално право.

Наиме, одредбом члана 34. став 1. Закона о запошљавању је предвиђено да надлежни орган основне организације врши избор између кандидата према редоследу на ранг листи. Према ставу 2. овог члана ако надлежни орган не изабере кандидата који има највећи, односно већи број бодова, дужан је да у одлуци о избору наведе разлоге за такву одлуку. У конкретном случају, Основна организација није изабрала подносиоца предлога уз образложење да због година старости и инвалидности, не може успешно обављати послове сточарског радника. Подносилац предлога већ има 59 година. Он је у годинама када се одлази у пензију. Даље, подносилац предлога је и ратни војни инвалид X групе. Има јаку атрофију кажипрста десне шаке, па се основано може претпоставити да не може вршити тешке физичке послове узгоја стоке, чишћења штале, транспорта и складиштења кабасте хране, храњења стоке и слично.

Чињеница је да подносилац предлога има општу здравствену способност. Овде се, међутим, не ради о ускраћивању права из члана 168. Закона о удруженом раду, већ о оцени оправданости разлога о избору кандидата са мањим бројем бодова. Према томе, надлежни орган у Основној организацији је на основу овлашћења из члана 34. Закона о запошљавању изабрао кандидата са мањим бројем бодова и за своју одлуку дао оправдане разлоге. Зато нема повреде редоследа утврђеног ранг-листом, нити битне повреде поступка за избор пријављених кандидата, како то погрешно закључује првостепени суд.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Крагујевцу РО. 573/86. од 23. IV 1986. год. и одлука Суда удруженог рада Србије број 5823/86. од 16. IX 1986. год.)

РАДНИ ОДНОС И ПРАВО НА ЛИЧНИ ДОХОДАК

Радник је поднео предлог за покретање поступка у коме је навео да му је радни однос престао по сили закона испуњењем услова за личну пензију. Након тога, он је и даље наставио да ради, па сматра да има право на одговарајући лични доходак, сагласно одредбама члана 126. став 1. Закона о удруженом раду. Предложио је да суд удруженог рада закаже расправу и по спроведеном доказном поступку донесе одлуку којом ће обавезати Основну организацију на исплату личног дохотка.

Основни суд удруженог рада у Нишу је одлуком НП 199/86. од 7. априла 1986. године одбио захтев радника. У поступку је утврдио да је раднику 18. децембра 1985. године престао радни однос по сили закона испуњењем услова за личну пензију. Зато он само до тога дана има право на лични доходак према извршеном раду, а у складу са основима и мерилима из самоуправног општег акта. Уколико је радник радио и након престанка радног односа, питање евентуалне накнаде ће се расправити у посебном поступку према правилима која важе за грађанско-правни, а не радно-правни однос.

Суд удруженог рада Србије је одлуком број 5944/86. од 2. септембра 1986. године одбио жалбу радника као неосновану и потврдио првостепену одлуку као правилну и закониту. Приликом одлучивања је пошао од чињенице да је 18. децембра 1985. године решење о престанку радног односа постало коначно. До тога дана, радник је био дужан да писмено обавести овлашћено лице у Основној организацији о примопредаји дужности. Уколико се то лице није одазвало позиву и извршило примопредају, престале су да постоје све обавезе радника, па и она на примопредају поверених средстава рада. После тога није више било основа, нити потребе да радник и даље долази на „рад".

Према одредбама члана 193. став 1. Закона о удруженом раду радници су међусобно и лично одговорни за савесно извршавање радних обавеза у радном односу. Ова одговорност се, дакле, односи само на онај период у коме се радник налази у радном односу. Како је жалиоцу коначним појединачним актом престао радни однос, није му могло бити наложено извршење ниједног радног задатка, па ни обучавање осталих извршилаца за самосталан рад, како се то у жалби износи. Чак и да је раднику дат овакав радни задатак, он је могао основано одбити његово извршење. Зато што је престанком радног односа престала његова обавеза да обавља, поверене послове, односно извршава радне задатке. Радник тада не може дисциплински, нити материјално одговарати. Њему је престало својство радника у удруженом раду, па је правилан закључак првостепеног суда да нема основа за тражену исплату личног дохотка.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Нишу НП 199/86. од 7. IV 1986. год. и одлука Суда удруженог рада Србије број 5944/86. од 2. IX 1986. год.)

РАСПОРЕЂИВАЊЕ РАДНИКА И СТРУЧНА ОСПОСОБЉЕНОСТ ЗА ДЕФИЦИТАРНО ЗАНИМАЊЕ

Радница је у предлогу за покретање поступка навела да је у Основној организацији засновала радни однос на пословима ручног пакера. За њихово вршење је стручно оспособљена при самоуправној интересној заједници запошљавања. Сада је, међутим, распоређена на послове одржавања чистоће. С обзиром да је оспособљена за обављање послова у непосредној производњи, радница је предложила да суд удруженог рада закаже расправу, изведе потребне доказе и поништи оспорено решење о распоређивању.

Основни суд удруженог рада у Врању је одлуком РО 1377/86. од од 3. јуна 1986. године одбио захтев раднице. У образложењу је навео да је за вршење послова одржавања чистоће према самоуправном општем акту потребна нижа стручна спрема. Како радница има завршену основну школу, распоређена је на одговарајуће послове. Осим тога, оспорено решење је донето на основу утврђених потреба рада, а у складу са критеријумима предвиђеним у самоуправном општем акту.

Суд удруженог рада Србије је одлуком број 7388/86. од 2. октобра 1986. године одбио жалбу раднице и потврдио првостепену одлуку. При том је заузео став да стручна оспособљеност за дефицитарно занимање не утиче на законитост акта о распоређивању. Наиме, према одредбама члана 14. став 1. алинеа 5. Закона о радним односима („Службени гласник СРС", бр. 23/84) радни однос се може засновати без јавног конкурса, односно огласа са лицем које је стручно оспособљено, преквалификовано или доквалификовано за дефицитарно занимање за потребе основне организације. Овако стечена стручна оспособљеност је од значаја само у поступку заснивања радног односа. Када је радни однос већ заснован, свако даље распоређивање радника се врши на начин и под условима утврђеним одредбама члана 177. Закона о удруженом раду и члана 29 —37. Закона о радним односима.

Тако према члану 177. став 2. Закона о удруженом раду и члану 29. став 1. Закона о радним односима радник може да буде распоређен у основној организацији у којој ради на сваки посао, односно радни задатак који одговара његовој стручној спреми, односно радној способности стеченој радом, на основу утврђених потреба рада, а у складу са критеријумима предвиђеним у самоуправном општем акту. На законитост одлуке о распоређивању утичу, дакле, стручна спрема, односно радна способност стечена радом, а не и стручна оспособљеност за дефицитарно занимање за потребе Основне организације. Стручна оспособљеност представља само могућност, односно погодност за заснивање радног односа без јавног конкурса, односно огласа, сходно одредбама члана 14. став 1. алинеја 5. Закона о радним односима. Стога она, како то правилно закључује првостепени суд, није битна за одлучивање у овој правној ствари.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Врању РО 1377/86. од 3. VI 1986. год. и одлука Суда удруженог рада Србије број 7388/86. од 2. X 1986. год.)

ПОНАВЉАЊЕ ДИСЦИПЛИНСКОГ ПОСТУПКА У ОСНОВНОЈ ОРГАНИЗАЦИЈИ

Радница је поднела предлог за покретање поступка пред судом удруженог рада и предложила да се поништи одлука о изреченој мери престанка радног односа, а Организација обавеже да је врати на рад и распореди на раније послове, односно радне задатке.

Основни суд удруженог рада у Чачку је нашао да је оспорена одлука заснована на погрешно и непотпуно утврђеном чињеничном стању. Стога је одлуком РО 21/86. од 21. октобра 1986. године усвојио захтев раднице, укинуо одлуку дисциплинске комисије и обавезао Организацију да одлучи о предлогу као о захтеву за понављање дисциплинског поступка, сходно одредбама члана 72—76. Правилника о дисциплинској и материјалној одговорности радника.

Суд удруженог рада Србије је усвојио жалбу Организације, решењем број 12805/86. од 20. јануара 1987. године укинуо првостепену одлуку и предмет вратио на поновно расправљање и одлучивање. При том је пошао од одредбе члана 204. Закона о удруженом раду која прописује начин рада дисциплинске комисије и право радника на подношење приговора, односно правног лека. Према одредбама става 5. истог члана радник има право на приговор против одлуке дисциплинске комисије ако му је изречена дисциплинска мера. Право на подношење приговора има и подносилац захтева за покретање дисциплинског поступка. Рок за подношење приговора утврђује се самоуправним општим актом којим се уређује радни однос, с тим што овај рок не може бити

краћи од осам дана, а почиње тећи од дана достављања одлуке раднику, односно подносиоцу захтева за покретање поступка. По правилу, приговор се подноси радничком савету, али се може поднети и комисији уколико је утврђена самоуправним општим актом.

Раднички савет, односно другостепени дисциплински орган може одлуку потврдити, преиначити или је укинути и вратити дисциплинској комисији на поновно разматрање и одлучивање.

Против одлуке радничког савета радник може покренути поступак пред судом удруженог рада.

Закон о удруженом раду не предвиђа друге правни лекове у дисциплинском поступку.

У конкретном случају, одредбама члана 72—76. Правилника о дисциплинској и материјалној одговорности радника предвиђено је понављање правноснажно окончаног дисциплинског поступка. Прописивањем ванредног правног лека доносилац самоуправног општег акта је неовлашћено преузео регулисање односа који се могу уређивати и уређени су законом. Стога се ове одредбе не могу ни применити.

Осим тога, дисциплински поступак против раднице није правноснажно окончан. Радница је поднела предлог за покретање поступка пред судом удруженог рада, сходно одредбама члана 204. став 8. Закона о удруженом раду. Првостепени суд није фактички ни одлучивао о основаности захтева за поништај одлуке дисциплинске комисије о изреченој мери престанка радног односа. Он је учинио битну повреду правила поступка услед чега је побијена одлука укинута и предмет враћен на поновно расправљање и одлучивање.

(Одлука Основног суда удруженог рада у Чачку РО 21/86. од 21. X 1986. год. и решење Суда удруженог рада Србије број 12805/86. од 20. I 1987. год.)

Припремио *Миодраг Васић*

ОДЛУКЕ ОКРУЖНОГ СУДА У БЕОГРАДУ

ИЗДАВАЊЕ СТАМБЕНИХ ЗГРАДА У ДУГОРОЧНИ ЗАКУП СТРАНИМ ДРЖАВЉАНИМА ОДНОСНО АМБАСАДИ СТРАНЕ ДРЖАВЕ

Тужиоци, држављани СФРЈ, тражили су судским путем поништај уговора о закупу зграде који је закључен са амбасадом стране државе у Београду, и исељење из спорне зграде. Тужбу су поднели против тужене стране државе, Министарства иностраних послова, амбасаде у Београду.

Тужени је оспорио надлежност југословенског суда, позивајући се на свој суверенитет. Општински суд је нашао да је надлежан за одлучивање у овој парници, што је прихватио и Окружни суд.

„Из стања у списима произлази да је спорна кућа власништво тужилаца. Тужиоци су ову кућу купили од ранијих власника и то неусељиву, са назначењем у уговору да је иста издата у закуп на 30 година амбасади стране земље који је закључен 1. децембра 1966. г. и у земљишним књигама је назначено да је кућа под теретом уговора о доживотном издржавању.

Уговор је закључен са министарством спољних послова и кућа се издаје у закуп за период од 1. децембра 1966. г. до 30. новембра 1996. г.

и закуподавац је одједном примио целокупну закупнину за свих 360 месеци, а у висини уговореног износа.

Првостепени суд је правилно поступио када је закључио да околност да недостаје сагласност финансијског органа не може да представља битан конститутивни елеменат уговора чији недостатак би доводио до ништавости уговора, будући да је уговор сачињен у писменој форми и да су у њему тачно одређени сви битни уговорни елементи.

За овакав свој закључак првостепени суд је дао довољне разлоге које у свему прихвата и овај суд.

Првостепени суд правилно закључује да нису испуњени услови за раскид наведеног уговора, за шта је дао довољне разлоге, које прихвата и овај суд.

Неосновано се у жалби тужилаца истиче да је одлука супротна императивним нормама и да се побијани уговор могао поништити због недостатка сагласности надлежног органа. Ово због тога што је таква обавеза према Закону о промету земљишта и зграда („Сл. л. СФРЈ", бр. 43/65, са изменама и допунама Сл. л. бр. 17/67) на који се жалбом указује, не стоји. Таква обавеза не стоји ни према Уредби о стицању права на зградама, становима и земљиштима од стране страних држављана и страних правних лица („Службени лист", бр. 53/62).

Наиме, према наведеном Закону стамбена зграда даје се страним држављанима у дугорочни закуп писменим уговором по претходно прибављеној сагласности органа одређеног републичким прописом. Дакле, та сагласност органа одређеног републичким прописом се тражи када се стамбена зграда даје страном држављанину, а не страној држави, односно амбасади, као што је овде случај. Тужиоци у жалби управо указују на члан 40. а и 40в, Закона о изменама и допунама Закона о промету земљишта и зграда, а те одредбе се односе на давање стамбених зграда у дугорочни закуп страним држављанима, а не страној држави односно амбасади.

Према томе, неосновано се у жалби тужилаца истиче да је првостепени суд повредио наведене прописе."

(Пресуда Окружног суда у Београду
Гж. бр. 6814/85 од 27. XI 1985.г.)

ИСКАКАЊЕ ИЗ БРЗОГ ВОЗА И ПРЕТРПЉЕНА ШТЕТА

„Тужилац је повређен у саобраћајном удесу 14. VIII 1978. године на тај начин што је својом грешком уместо да уђе у локални воз који саобраћа од Београда према Реснику и стаје у овој железничкој станици, ушао у брзи воз Београд—Косово Поље који не стаје ни на једној станици од Београда до Младеновца, па је увидевши ову грешку искочио из овога воза на жељезничкој станици у Топчидеру, на којој такође овај воз није стајао, и како је тужилац искочио из воза у време док се воз налазио у покрету дошло је до тужиочевог пада под точкове воза којом приликом су му биле одсечене обе ноге испод колена.

Утврђујући чињенично стање у оспореној пресуди, првостепени суд је потпуно и правилно утврдио да је воз из којег је искочио тужилац критичном приликом био потпуно затворен те да у понашању особља воза или, пак, самог туженика нема никаквих пропуста нити у њиховим радњама има узрочне везе са насталим последицама на страни тужиоца већ да је штета коју је тужилац критичном приликом трпео искључиво у узрочној вези са штетним понашањем самога тужиоца који је искључиво крив за настанак предметне штете.

Дакле, из предњег потпуно правилно и потпуно утврђеног чињеничног стања, првостепени суд је извео правилан закључак да је за предметну штету искључиво крив сам тужилац као оштећени.

На предње правилно и потпуно утврђено чињенично стање, првостепени суд је правилно применио и материјално право када је нашао да тужени као власник воза као опасне ствари није у обавези да тужиоцу накнади претрпљену штету, с обзиром да је сам тужилац искључиво крив за наступање штетног догађаја, а то је према правним правилима облигационог права разлог за искључење одговорности за накнаду штете имаоца опасне ствари."

(Пресуда Окружног суда у Београду
Гж. бр. 4765/86. од 5. IX 1986

СТИЦАЊЕ СВОЈИНЕ ПУТЕМ ОДРЖАЈА

Првостепеном пресудом усвојен је тужбени захтев тужиља, па је утврђено да тужиље имају право сусвојине на 1/4 идеалних делова спорних некретнина што су тужени дужни признати и трпети да тужиље укњиже своје право у земљишним књигама без њихове даље приволе и да накнаде трошкове спора.

Против првостепене пресуде тужени су благовремено поднели жалбу.

Окружни суд је нашао да жалба није основана па је потврдио пресуду првостепеног суда.

„У доказном поступку, увидом у изводе из земљишних књига, увидом у преписе извода из поседовног листа и саслушањем сведока поуздано је утврђено да је између туженог Д. и његове браће Н. и Д. извршена деоба у току 1952. и 1953. године, вансудским путем, да је од тада сваки од њих у државини држао оно што је добио по деоби, да су браћа пре деобе сазидала куће те да је након извршене деобе свако од њих са својом породицом прешао да живи у кући која му делом припада, те на парцели 477/1 која је уписана у ЗКУЛ 1619 КО Рушањ сазидана кућа која је заједно са парцелом извршеном деобом припала брату Н. и у коју је Н. одмах након извршене деобе прешао да живи са својом породицом. На основу овако утврђеног чињеничног стања првостепени суд је поуздано утврдио да је брат туженог Д. Негосав, као отац и супруг тужиља, дакле као правни претходник тужилаца имао у државину непокретности које су предмет тужбеног захтева. На основу тако утврђеног чињеничног стања првостепени суд је правилно оценио да је тужбени захтев основан, јер је њихов правни претходник Н. био у поседу спорних парцела од извршене деобе па до своје смрти 1985. године, те је на њима стекао право својине на основу одржаја. Првостепени суд правилно је ценио да је ова државина била законита, јер је заснована на деоби непокретности, те да је била и савесна а испуњен је и законски услов о стицању својине путем одржаја предвиђен чланом 28. став 2. Закона о основним својинско правним односима („Службени лист СФРЈ" број 6/80) који се односи на рок потребан за стицање својине путем одржаја, а који по одредбама тога члана износи 10 година."

(Пресуда Оружног суда у Београду,
Гж. бр. 4995/86. од 16. IX 1986.г.)

ВАНБРАЧНА ЗАЈЕДНИЦА И СТАНАРСКО ПРАВО

„У првостепеном поступку и изведеним доказима које је суд правилно ценио у смислу чл. 8. ЗПП, утврђено је да је ранији носилац станарског права, пок. Ч. В. живео у ванбрачној заједници са туженом, те да тужена није унета у уговор о коришћењу стана као члан дома-

ћинства носиоца станарског права. Неспорно је међу странкама да је пок. Ч. В., за све време трајања ванбрачне заједнице са туженом био у законитом браку са супругом Ч. Ј., односно да се за све време трајања ванбрачне заједнице није развео, иако је прекинуо фактичку заједницу живота. Ч. В., као носиоцу станарског права утврђено је да је спорни стан додељен ванбрачном супругу тужене на коришћење, а не и туженој као члану његовог породичног домаћинства.

Имајући у виду напред наведено правилно и потпуно утврђено чињенично стање правилно је применио првостепени суд материјално право када је усвојио тужбени захтев и обавезао тужену на исељење из спорног стана.

Ово из разлога што је одредбом члана 16. Закона о браку и породичним односима („Службени гласник СРС", бр. 22/80) предвиђено да заједница живота жене и мушкарца која није заснована по одредбама овог Закона (ванбрачна заједница) изједначена је са брачном заједницом у погледу права на међусобно издржавање и других имовинско-правних односа под условима и на начин прописан овим Законом. Ванбрачна заједница не производи дејство из става 1. овог члана ако су у време њеног заснивања постојале следеће брачне сметње: брачност, крвно сродство, сродство засновано потпуним усвојењем, душевна болест и неспособност за расуђивање, осим ако је нека сметња у међувремену престала.

Неспорно је да је за време трајања ванбрачне заједнице између тужене и Ч. В., коме је носилац доделио спорни стан на коришћење, као носиоцу станарског права све време постојала законска брачна сметња да би се његова ванбрачна заједница уподобила брачној и производила правна дејства као и брачна заједница. Због тога се тужена не може уподобити члану породичног домаћинства ранијег носиоца станароког права, те нема право да настави да користи спорни стан у смислу члана 19. Закона о стамбеним односима („Службени гласник СРС", бр. 9/85).

Истицање у жалби тужене да је њена заједница са пок. Ч. В. представљала економску целину и имала сва обележја заједнице која представља породично домаћинство, јер је трајала пуних 20 година не може имати утицаја на другачије решење ове правне ствари.

Такође се не може прихватити истицање тужене да би на тако дугу заједницу живота са својим ванбрачним супругом, као носиоцем станарског права таква заједница могла да се уподоби брачној и да производи дејство из члана 293. Закона о браку и породичним односима, јер тужилац приликом додељивања стана, што јасно произлази из писмених доказа није стан доделио свом раднику пок. Ч. В. да га користи са члановима свог породичног домаћинства, већ му је доделио стан да га користи као самац, што потврђује и уговор о коришћењу стана који је пок. Ч. В. закључио, у који није унет ниједан члан породичног домаћинства."

(Пресуда Окружног суда у Београду
Гж. бр. 10893/85 од 28. I 1986. г.)

Припремио *Димитрије Милић*

ОКРУГЛИ СТО „АКТУЕЛНИ ПРОБЛЕМИ ПОЛИТИЧКЕ ОДГОВОРНОСТИ"

Удружење за уставно право Социјалистичке Републике Србије организовало је 6. јануара 1987. године у Београду округли сто посвећен теми „Актуелни проблеми политичке одговорности". Скупу је присуствовао велики број истакнутих научних радника који се на правним и другим факултетима, као и институтима и другим научним институцијама у Републици, баве уставним правом и политичким системом, као и бројни стручњаци из одговарајуће праксе. Отварајући дискусију председник Удружења за уставно право СР Србије, др Војислав Симовић је, изражавајући задовољство због одзива на који је наишла ова иницијатива Удружења, истакао да је то први у низу састанака на којима ће се размењивати стручна мишљења о теоријским и практичним проблемима из области уставног права, које ће организовати Удружење за уставно право СР Србије. Посебни задаци у том смислу проистичу из предстојећих промена Устава и обавезе овог Удружења и свих његових чланова да својим ангажовањем дају пуни допринос.

Више од двадесет учесника у дискусији бавило се разматрањем појма и функције политичке одговорности, односа одговорности и принципа самоуправљања, одговорности делегата у делегатском систему, појма, садржине и домашаја делегатског питања, одговорности Председништва СФРЈ, облика одговорности извршног органа скупштине друштвено-политичке заједнице, одговорности органа управе за стање у области у којој су образовани, појма и обима федералне одговорности. Тиме је потврђено да је одговорност фундаментално питање сваког система, па и нашег, и да представља комплексни проблем који отвара много могућих аспеката дискусије.

Ограничени малим простором принуђени смо да сажето прикажемо само део поднетих саопштења. При том смо се трудили да њиховом анализом изложимо сва основна питања покренута у дискусији, критику упућену неким уставним решењима или уставној пракси и предлоге за њихово другачије и боље уставно уређење. У приказу је преузет редослед излагања аутора у току рада округлог стола.

Др Миодраг Јовичић, говорећи о појму политичке одговорности, сматра да у самом одређивању овог појма не постоји довољно прецизности, што изазива недоумице, па и конфузије. По најширој одредби, политичка одговорност би била „одговорност коју за свој рад сносе они који врше политичку власт, носиоци јавних функција, (којима се у нашем систему придружују и носиоци самоуправних и других друштвених функција)". Како политичка одговорност може бити правна и ванправна, основно разликовање међу њима састоји се у томе што је правна политичка одговорност правно регулисана, док ванправна није. Она може бити морално-политичка, друштвено-политичка, партијска и сл.

Да би се уочила физиономија два облика политичке одговорности, неопходно је, истиче М. Јовичић, појам политичке одговорности рашчланити на пет посебних елемената. Први, субјект одговорности исти је у случају и правне и ванправне политичке одговорности. То је носилац јавне функције, односно орган или појединац снабдевен овлашћењима власти (самоуправним овлашћењима или овлашћењима за обављање друштвене функције). Други је орган, односно тело коме субјект одговорности одговара. У случају правне политичке одговорности то је

увек орган, односно тело које је носиоцу јавне функције ту функцију поверило: нпр. бирачи у односу на делегате, скупштина у односу на извршно веће и сл. Овај исти орган је једини властан да поверену функцију и одузме, ако носилац јавне функције изгуби његово поверење. У случају ванправне политичке одговорности, носилац јавне функције сноси одговорност најпре пред друштвом у целини, јавним мнењем, јавношћу. То је друштвена одговорност која није правно регулисана, али овај облик одговорности треба да лежи у основи свих облика одговорности, а пре свега правне политичке одговорности. Носиоци јавних функција по правилу сносе и партијску одговорност, као и одговорност пред осталим друштвено-политичким организацијама којима припадају. Трећи елеменат, основ политичке одговорности је у оба ова облика исти. Састоји се у таквом вршењу функције, односно у поступцима и пропуштањима који нису у складу са ставовима и мишљењима органа, односно тела пред којим се одговорност сноси. Није реч о противправном поступању, које је основ за поједине облике правне одговорности, већ о нецелисходном раду. Отуда основ политичке одговорности не може да буде прецизније правно регулисан. Он је флуидан и неухватљив, правном регулисању углавном недоступан. Начин и поступак остваривања одговорности су четврти елеменат и у случају правне политичке одговорности по правилу су регулисани прецизније од начина и поступка остваривања ванправне политичке одговорности који нису никада предмет правног регулисања. На крају, професор Јовичић је навео као пети елеменат санкцију, напоменувши да се у њој састоји основна и битна разлика. Санкција правно политичке одговорности увек је само једна — престанак функције субјекта одговорности што може да има вид разрешења, смењивања или опозива. Санкција ванправне политичке одговорности је ванправне природе и састоји се у моралној, друштвеној осуди, односно у опомени, укору, па и искључењу када је у питању партијска одговорност.

Уочавање разликовања између два облика политичке одговорности неопходно је, по мишљењу М. Јовичића, ради уобличавања и прецизирања физиономије оба облика која, иначе, неодређена и непрецизна, могу негативно да утичу на праксу функционисања читавог система одговорности.

Пошавши од познате чињенице да је проблем одговорности основа сваког политичког, а то значи уставног конституисања друштва и да од постојања или непостојања одговорности зависи карактер система, др Павле Ристић је истакао да је најважнији вид одговорности свакако политичка одговорност. „Она је прва и најважнија врста одговорности у области друштвено-политичких односа и у испољавању друштвене личности човека, његове јавне делатности и јавне, тј. друштвене власти." Значајна карактеристика одговорности је и у томе што је она израз јединства односа међу људима. „Постојање одговорности јесте доказ постојања људског друштва, организованог и цивилизованог, где човек постаје свестан свог друштвеног положаја, има осећање свести о припадању заједници у којој се осећа сигуран и заштићен, развијена му је свест о припадању тој заједници, па се и сам сматра одговорним за ту заједницу и пред њом."

Као посебно важно, П. Ристић је издвојио питање реализације или тзв. ефикасности политичке одговорности, што је у зависности од основних политичких односа и самог система владавине. Тешкоће на које наилази реализација политичке одговорности у политичким системима последица су, првенствено, бирократизованих политичких односа. Односи у којима су се политички функционери професионализовали до те мере да представљају одређену интересну групу често их доводе у сукоб са политичком одговорношћу, која, у таквом политичком систему, без обзира на формалноправно и уставно постојање, реално не постоји.

Осврћући се на систем друштвеног самоуправљања у коме постоји политичка одговорност свих изабраних чланова органа друштвеног самоуправљања, П. Ристић је истакао да се политичка одговорност најлакше остварује у основним самоуправним организацијама и заједница-

ма, па и ту, услед доминантног положаја Савеза комуниста, ова се од говорност и не реализује увек, или, пак, уз велике напоре и притиске тзв. базе. На вишим нивоима сматра П. Ристић, одговорност се ретко када реализује, или се преко тога прелази као да проблем не постоји. Дакле, „ако се питање одговорности прво не рашчисти у оквиру Савеза комуниста, неће се поставити ни у самоуправним или другим друштвеним структурама". Иако се у нашем самоуправном систему пошло од претпоставке о пуној политичкој и личној одговорности носилаца јавних функција, па је предвиђен систем ротације и реизборности, системом тзв. „хоризонталне" ротације ови принципи су заобиђени што је довело до искривљеног и фиктивног вида политичке одговорности. Данашње стање у политичком систему у погледу политичке одговорности доказ је снаге окоштале политичке бирократије и недовољно развијене или спутане самоуправне свести грађана. Решење овог питања је превасходно у сфери политичког и политике те га треба тражити, констатује П. Ристић, у односима унутар Савеза комуниста и других политичких и друштвених организација, односно на релацији Савез комуниста — самоуправљање са једне стране и политика — право — морал, са друге стране. Велике напоре треба усмерити ка политичком васпитању маса, како би и друге велике демократске вредности, поред политичке одговорности, постале саставни део живота.

У свом излагању др Милан Матић је нагласио да је питање одговорности човека, а са њим и одговорног друштва, крупно, сложено и стално отворено питање, све до данас. То је проблем чије решавање не трпи лажна и декларативна, фингирана решења у смислу „квазидемократије" или „дириговане демократије", а поготово не отворене или прикривене манипулације и узурпације мањинских владајућих група. А данас постаје све очитије да проблем одговорности није више само питање „одговорне владе", већ и „одговорног друштва", јер се многи економски, социјални и други животни проблеми не могу више решавати без одговорности шире друштвене средине, из отуђених центара власти. Проблем одговорности је на известан начин *résumé* укупног стања у друштву, његових темеља, а с обзиром на улогу политике у данашњем друштву, великим делом израз управо стања у политичкој сфери и начина глобалног усмеравања друштва, тј. односа носилаца власти и друштва. Ту је битан и проблем конституције и конструкције система, Устава, уставности и законитости. Али, истиче Матић, „никаквим конструкцијама и решењима се питање одговорности не може до краја решити ако извесни морални основи власти и одређеног система владавине нису развијени и прихваћени међу носиоцима власти и ширим друштвеним слојевима, као подлогу и везивно ткиво политичке заједнице, њене оријентације и структуре вредности и уверења".

Матић истиче да Удружење за уставно право легитимно покреће проблем одговорности у нашем друштву данас, јер је бар једним делом одговорност и стање одговорности и питање уставног уређења. „Ово поткрепљујем запажањем да се нагло ширење и деловање ‚синдрома неодговорности' осетило нарочито током последње фазе развоја од десетак година, упоредо са Уставом уведеном и подстицаном децентрализацијом, која није била праћена одговарајућом интеграцијом, бар не на ширем друштвеном и економском плану, којом би се ојачала заједничка осовина у оријентацији и развоју, а са њом и одговорности." Устав од 1974. унео је неравнотежу у том смислу што је ишао смером „конституисања и преконституисања делова", а у исти мах „деконституисања друштвене целине", коју је једнострано извео из појма *заједнице* као међунационалне, а не као *друштва* и то социјалистичког, самоуправног, демократског и одговорног, првенствено одговорног у том правцу и на тој основи. То се огледа и у недостатку основних средстава и извора моћи који би омогућили политичку снагу целине југословенског друштва у практичној политици, или барем њену равнотежу у односу на делове, њену уравнотежујућу функцију.

Темељ одговорности у нашем друштву је рад и резултат рада (као допринос укупном друштвеном раду). Констатујући ово, Матић се

пита да ли смо остварили односе у којима преовлађује друштвени ауторитет рада и рад као основа одговорности, као и да ли смо створили услове да одговорност према раду и према заједници, заједничким и тиме сопственим интересима, постане бар тенденција развоја, ако не стање друштвених односа? Аутор даје негативан одговор уз напомену да смо „у неким сферама отворили и кризне процесе који су стање одговорности и одговорног понашања, па и морала, спустили и испод постојећих цивилизованих стандарда."

Превага политичког фактора над економијом и друштвом, неопходна у првим постреволуционарним раздобљима, постајала је у даљем току све већа кочница економског и друштвеног преображаја. Уклањање тзв. савезног центра је омогућило да се многе тачке на периферији прогласе самодовољним средиштима у којима свако пише „своја правила игре", тежећи да их наметне као општеважећа, што је довело у питање и сам појам заједнице. Матић је нарочито истакао чињеницу да је Устав од 1974. „одједном и сасвим различито од претходне фазе развоја, омогућио апсолутизацију до нивоа тотализације, свих могућих интереса, па и вредности као ‚националних' а да је у други план ставио друштвени моменат, који је као социјалистички и самоуправни приоритетан и онтолошки фундаменталан у односу на ‚историјске форме друштвеног живота' које су иначе помало и прерасле из продуктивног у културно-комуникативни и дистрибутивно-потрошачки медиј, као што су нпр. нације". Тако је створена нова основа предоминације политике над економијом и друштвом, у форми која има готово више елемената централизације и унификације, него претходне.

Као један од начина одржавања statusa quo раније увређених неодговорности Матић наводи тенденције присвајања по основу преливања дохотка, монопола, ексклузивних и недодирљивих стечених права, али и потрошачког паразитизма, лажне солидарности и трошења незарађеног, без икакве контроле уз накнадно испостављање негативних салда најширој заједници, што у последње време чине и читаве друштвено-политичке заједнице. Пошто је тешко замислити да за промашаје одговара цела једна комуна, регион, покрајина или република, то је убедљив пример избегавања и поништавања одговорности, који оставља негативне последице за понашање свих оних који свој положај и даље остварују само на основу свог рада и доприноса радом.

У закључку Матић констатује да је један од кључних узрока садашње кризе одговорности свакако „хипертрофирани полицентрични етатизам и структурализам, слабљење средишње регулације и заједничког ауторитета, а у корену свега је одвајање од процеса конституисања и јачања једне самоуправне заједнице друштвеног рада, која би била основно врело и генератор одговорности и понашања свих и сваког". Да би се стање потиснуте одговорности и самоуправљања изменило, неопходне су, поред дуготрајних друштвених акција и споразума, још и системске интервенције и шире политичке и уставне промене.

Др Миодраг Трифуновић је говорио о делегатском питању. Преко овог уставног института, делегатска скупштина врши један облик политичке контроле над радом извршних и управних органа и других организација које врше јавна овлашћења, њиме се јача одговорност носилаца јавних, друштвених и самоуправних функција и доприноси демократизацији процеса одлучивања и афирмацији начела јавности у раду органа и организација. Помоћу овог института указује се, такође, на актуелне проблеме у друштвеној пракси који изискују предузимање хитних мера за њихово решавање. Коначно, делегатско питање је и значајан вид друштвено-политичког ангажовања делегата у вршењу делегатске функције. Праћењем коришћења института делегатског питања за један дужи период може се констатовати да се он све чешће користи. С тим у вези, М. Трифуновић је изнео врло илустративне и пажње вредне податке из рада већа Скупштине СФРЈ за период од 15. маја 1982. до 15. маја 1986. године, дакле за трећи делегатски сазив Скупштине СФРЈ. Из приказаних података произлази да су доминирала делегатска питања из друштвено-економских односа јер учествују са преко 45%, што је с

обзиром на ситуацију коју смо имали у земљи сасвим разумљиво. Најчешће су делегатска питања постављена СИВ-у, а знатно мање непосредно функционерима савезних органа. Ако би се само математички посматрао однос броја делегатских питања и броја допунских питања делегата, М. Трифуновић наводи да би се могло закључити да су одговори углавном били задовољавајући, разуме се за делегате који су питања поставили. Из расположивих података се такође може закључити да делегат по добијању одговора на делегатско питање, односно одговора на допунско питање, ретко користи пословничку могућност предлагања покретања расправе у Већу или матичном радном телу.

„Позитивно је", констатује М. Трифуновић, „што је велики број делегатских питања, која су била израз укупне актуелне друштвено-економске ситуације у земљи, био често постављен на иницијативу и захтеве делегатске базе, што је у складу са делегатским скупштинским системом." Увидом у садржину делегатских питања може се закључити да су се односила на шири круг проблема. У већини од њих долазила је до изражаја посебна заинтересованост делегата за спровођење утврђене политике и извршавање донетих закона, што говори о одговорном односу делегата према делегатској функцији. Унапређивање института делегатског питања требало би да допринесе отклањању неких недостатака, као што су: неблаговременост, уопштеност, несадржајност и давање формалистичких одговора. Делегатско питање и даље треба да задржи обележја личног акта, с одговорностима које из тога произлазе, што никако не значи да делегатску базу треба спречавати да и сама дâ иницијативу за постављање делегатских питања. М. Трифуновић сматра да би било „у складу са делегатским скупштинским системом да поводом одговора на делегатска питања од ширег друштвено-политичког и друштвено-економског значаја допунска питања и предлоге за отварање расправе могу постављати, односно давати, и други делегати, затим да би питања и одговоре требало штампати у службеним гласилима без обраде и скраћивања, а битну садржину објављивати у средствима јавног информисања и, на крају, да давање одговора на делегатско питање на наредној а не истој седници већа чини да постављено питање губи на актуелности".

Из излагања др Миодрага Зечевића издвојићемо мишљење које је овај аутор изнео у вези с одговорношћу Савезног извршног већа према Скупштини СФРЈ. Конкретније, М. Зечевић је говорио о различитим тумачењима члана 346. Устава СФРЈ. Према једном схватању, истиче Зечевић, СИВ је одговоран Скупштини СФРЈ за стање у свим областима друштвеног живота, као и за спровођење политике и извршења савезних закона и других прописа и општих аката Скупштине СФРЈ и усмеравање и усклађивање рада савезних органа управе. Ово схватање „одговорност за стање у свим областима друштвеног живота", тумачи као самосталну категорију, независну од утврђеног уставног принципа да се права и дужности сваког органа остварују у оквиру Уставом утврђених права и дужности федерације. По другом схватању СИВ може да одговара Скупштини СФРЈ за „стање у свим областима друштвеног живота" само у оквиру права и дужности федерације које су утврђене Уставом СФРЈ. Овде се полази од уставне претпоставке да је могуће, у складу са природом уставног концепта, да Савезно извршно веће као извршни орган Скупштине СФРЈ њој одговара за стање ван права и дужности федерације чији је она укупни носилац. Тако, констатовао је М. Зечевић, ова у основи јасна одредба Устава СФРЈ, у пракси, „из разлога прагматске потребе, а не његове двосмислености, отвара различита тумачења". Пракса се, наиме, у остваривању овог уставног опредељења на одређен начин колеба. Ако се анализирају питања која делегати Скупштине СФРЈ упућују Савезном извршном већу, може се закључити да, „имајући у виду њихов садржај, више инклинирају првом, односно ширем схватању одговорности СИВ-а". У сваком случају, ово питање, по мишљењу М. Зечевића, захтева да буде расправљано у склопу рада на променама Устава СФРЈ, које су у току.

Даље, имајући у виду место и улогу Савезног извршног већа као извршног органа Скупштине СФРЈ и потребе његове самосталности и

независности у вршењу извршне функције, и полазећи, пре свега, од улоге република и аутономних покрајина у остваривању права и дужности федерације, Уставом СФРЈ (чл. 362) утврђено је да су чланови СИВ-а и функционери у савезним органима управе и савезним организацијама одговорни за спровођење политике и извршавање закона, других прописа и општих аката искључиво органима федерације и да у вршењу своје функције не могу примати смернице и налоге органа и функционера других друштвено-политичких заједница, нити поступати по њиховим налозима и смерницама. „Ова уставна норма није у пракси остварена, нема реалну системску основу, делује некако архаично на укупно друштвено стање, и у колизији је са позицијом органа федерације и укупном уставном концепцијом остваривања функција федерације." Према Уставу СФРЈ, посебно члан 244, заједнички интереси народа и народности и радних људи и грађана остварују се у федерацији преко савезних органа, уз равноправно учешће и одговорност република и аутономних покрајина у овим органима у утврђивању и спровођењу политике федерације и преко савезних органа на основу одлука, односно сагласности република и аутономних покрајина. Ако се овоме дода уставно опредељење да се савезни органи образују равноправним представљањем република и одговарајућим представљањем покрајина, као и зависност ове структуре од републичке, односно покрајинске структуре, онда се види „сва илузорност и несмисао члана 362. Устава СФРЈ".

„Мислим, закључио је М. Зечевић, да не само због своје објективне неживотности, већ пре свега због системске илузорности, ова одредба треба да буде искључена из Устава СФРЈ, јер нема ни системског ни друштвеног оправдања да решења која немају објективну друштвену и системску реалност оптерећују Устав, и тиме још више продубљују разлику између пројектованог и стварног."

Говорећи о политичкој одговорности Савезног извршног већа, др Ратко Марковић се детаљније позабавио питањем двоструке одговорности овог органа — Скупштини СФРЈ и Председништву СФРЈ. Констатујући да политичка одговорност СИВ-а Председништву СФРЈ „одудара од формално-организационог модела скупштинског система власти", Марковић је истакао „да она није лишена теоријског основа, који је положен у уставним одредбама о избору СИВ-а". Председништво СФРЈ је орган који учествује у конституисању СИВ-а, јер оно предлаже Скупштини СФРЈ кандидата за председника СИВ-а, који има овлашћења мандатора, па је у тој мери, дозирана и политичка одговорност СИВ-а пред Председништвом СФРЈ. Напоменувши да се у свим системима власти, осим у председничком, овлашћења (послови) извршне власти деле између два или више државних органа који нису хијерархијски истога ранга (у парламентаризму је то позната разлика између стабилног и нестабилног елемента егзекутиве), Марковић је закључио да и у нашем уставном систему сви послови извршне власти нису концентрисани код једног органа, СИВ-а. СИВ је носилац највећег обима тих послова, али је и Председништво носилац одређених извршних послова. „Сплет формално-организационих односа између ових органа, са једне, и Скупштине СФРЈ, са друге стране је такав да се и у нашем уставном систему може говорити о СИВ-у као нестабилном и Председништву СФРЈ као стабилном елементу егзекутиве, премда је Председништво СФРЈ у нашем уставном систему много више од чисто извршног органа."

Ипак, Р. Марковић је мишљења да „политичка одговорност СИВ-а пред Председништвом СФРЈ, премда дозирана у одређеној мери, није у сагласности са концепцијом Председништва СФРЈ као, у основи, заједничког органа република и аутономних покрајина, кога не само конституишу републички и покрајински органи (скупштина), већ и ради на основу усаглашавања ставова својих чланова (чл. 330. ст. 1), првенствено због тога што је СИВ један еминентно савезни орган и што постоји изричита уставна одредба (чл. 362), према којој су чланови СИВ-а одговорни за спровођење политике и извршавање закона, других прописа и општих аката искључиво органима федерације и што у вршењу своје функције не могу примати смернице и налоге органа и функ-

ционера других друштвено-политичких заједница, ни поступати по њиховим смерницама и налозима".

За политичку одговорност СИВ-а пред Скупштином СФРЈ, Р. Марковић констатује да је „и са становишта теорије и конзистентности текста устава знатно чистија". Истичући да је Устав од 1974. доследније но и један претходни, изразио премисе скупштинског система власти (нарочито у материјалном смислу), поред осталог и тако што је глобалне функције извршног органа изразио као одговорности тог органа пред скупштином, Р. Марковић сматра да ту постоји једна несразмера, „која упућује на закључак да се од извршног органа очекује далеко већа активност него што формална уставна овлашћења пружају основ за то". Без обзира на то што се ова одговорност за стање у свим областима друштвеног живота у одговарајућој друштвено-политичкој заједници може разумети једино у границама уставних надлежности извршног органа, она овако глобално формулисана не одражава реалну позицију тог органа у скупштинском систему власти. Јер, посматрано са становишта правног нормирања, стање у друштвеним односима у много је већој зависности од садржине него од извршења норме. Оваква уставна формулација имплицира, по мишљењу Р. Марковића, „далеко активнију улогу извршног органа у стварању права од оне која му је, чак апстрахујући и уставом усвојен систем власти, примерена".

Др Ратко Марковић је посебно напоменуо да се у вези с одговорношћу СИВ-а пред Скупштином СФРЈ појављује начелан проблем одговорности СИВ-а за извршавање закона, других прописа и општих аката донетих у Већу република и покрајина. Ово Веће је, према свом карактеру, продужетак републичких и покрајинских скупштина, па је отуда одговорност СИВ-а пред њим, у ствари, његова одговорност пред републичким и покрајинским скупштинама. „Питање је колико је све то у сагласности са карактером СИВ-а као, par exellence, савезним органом."

Закључак је аутора да из свег реченог произлази да би уставне одредбе о политичкој одговорности СИВ-а „требало преиспитати у светлости учињене критике и у предстојећој уставној ревизији евентуално преформулисати водећи рачуна, пре свега, о садржинском интегритету и непротивречности текста Устава СФРЈ".

Др Радослав Ратковић је, пошавши од поделе политичке одговорности на правну и ванправну, констатовао да нас мора, разумљиво, нарочито интересовати правна одговорност. За унапређење демократских односа у друштву, слобода и права грађана, доброг правног поретка који прецизно утврђује надлежности и функције органа власти, од битног је значаја да се простор правне (правно регулисане) одговорности шири на рачун ванправне одговорности. Одређене границе тога простора објективно постоје, али су оне, по мишљењу др Ратковића, у нашим условима још доста померљиве.

Нарочиту слабост на подручју правног фиксирања политичке одговорности Р. Ратковић види у недовршености института одговорности у низу случајева. Без сумње да у неким случајевима није довољно одређено дефинисан основ одговорности. Међутим, Ратковић је мишљења да је шири проблем недовршености института одговорности у томе што није одређен орган овлашћен за поступак спровођења одговорности, сам поступак и санкције. Јер, у многим случајевима, основ политичке одговорности одређен је утврђивањем овлашћења органа власти и разлогом тога овлашћења, на основу чега се могу утврдити ситуације прекорачења овлашћења, злоупотребе власти и сл.

С обзиром на те појаве недовршености и недограђености института политичке одговорности, „пут за ширење простора правног регулисања политичке одговорности био би у одговарајућој изградњи правног система".

Др Радошин Рајовић је у свом излагању истакао да се појам политичке одговорности мора посматрати двојако. У првом случају реч је о систему међусобних односа органа и положаја јавних функционера, са листом овлашћења и права, али и радних дужности, односно

правила понашања за вршење тих дужности, односно за одређена понашања и одговорности. Та политичка одговорност има, пре свега, правне и политичке оквире. У другом случају, политичка одговорност се јавља као принцип политичког система који предвиђа могуће реперкусије за ремећење одређених односа, за прекорачење овлашћења, невршење радних (политичких) дужности, за понашање супротно нормираном. Овај други смисао одговорности има, пре свега, политички и морални карактер и значај, јавља се, дакле, као превасходно културно и морално питање, при чему ни правне последице ове одговорности (кривичне, прекршајне, дисциплинске или материјалне) уопште нису искључене.

Р. Рајовић се посебно исцрпно позабавио овим другим значењем политичке одговорности, обухватајући нека значајна њена подручја. При том је указао, прво, да питање политичке одговорности ни у једном друштву, па ни у нашем, *не можемо посматрати изоловано*, од укупног стања друштва, друштвене структуре, друштвених односа, политичке организације друштва, стања друштвене свести, друштвеног морала итд. и друго, да јавност у раду представља битан предуслов за остваривање политичке одговорности. Најзад, Р. Рајовић је истакао и то да нека решења у нашем политичком и правном систему не пружају одговарајуће предуслове за остваривање ефикасне политичке одговорности.

Др Златија Букић-Вељовић се определила да говори о политичкој одговорности у делегатском систему. У свом излагању пошла је од чињенице да се делегатски систем не може замислити без доследно остварене одговорности свих друштвених субјеката који учествују у његовој реализацији, а да, с друге стране, дванаестогодишње искуство примене устава показује озбиљну кризу у овом сегменту политичког система. „Стога је веома значајно да схватимо — истакла је З. Букић-Вељовић — да нам данас више није довољно, нити потребно, апстрактно теоријско уверавање и објашњавање предности делегатског система у односу на класичну политичку репрезентацију. У садашњим условима делегатски систем већ је озбиљно блокиран; он објективно није у стању да се потврди као фактор интеграције самоуправне и политичке сфере, као систем испуњен везама сталне непосредне комуникације између основних самоуправних организација и заједница и центара политичког одлучивања". Све то доводи до закључка да теоријско-нормативна пројекција делегатства није доживела стварну афирмацију у друштвеној пракси у мери у којој се то очекивало.

У кризи је одговорност друштвених субјеката за остваривање делегатског система у целини, за стварање услова за реализацију овог, иначе добро замишљеног, облика политичког одлучивања. У питању је шира одговорност за стање у друштву, у економском и политичком систему. При томе, када је реч о носиоцима одговорности, треба, пре свега, прозвати тзв. субјективне снаге, а у првом реду друштвено-политичке организације, међу којима Савез комуниста посебно. Који су све узроци што они нису остварили своју улогу у мери која је била неминовна!? О томе, сматра З. Букић-Вељовић, треба извршити озбиљну научну анализу. Њихова доследна и стварна одговорност за стање у систему, јесте императив без којег је тешко замислити излаз из садашње кризе.

Корене слабости у практичном функционисању делегатског система професор Букић види, пре свега, у противречностима у развоју продукционих односа, у слабостима у положају човека у удруженом раду. Данас, кад се са разлогом указује на подређени положај удруженог рада у односу на центре економске и политичке моћи, када је радни човек лишен стварне могућности да одлучује о највећем делу дохотка у корист „ојачале" државе — тешко је замислити доследније остваривање концепта активне и одговорне делегације, стварно ангажованог у својој бази одговорног делегата. У условима у којима су неразвијени самоуправни односи у основним самоуправним организацијама и заје-

ницама, у којима се главне одлуке припремају изван делегатских канала, углавном у извршним органима, чија улога јача — делегат је све мање у могућности да утиче на процес одлучивања. Може ли се тражити одговорност у таквој ситуацији? Анализе које су вршене указују на две подједнако опасне тенденције: прва, да делегат осећајући сопствену немоћ да се потврди као субјект одлучивања у свим фазама, што је иначе суштина концепта, постане апатичан, незаинтересован, и да се тако делегатско одлучивање претвори у формално и фиктивно; и друга, да под притиском различитих интереса, при чему парцијални интереси све више теже, али и успевају да се наметну и легализују одлукама на свим нивоима — делегат тврдокорно у свом деловању испуњава налоге своје делегирајуће средине, и тиме загушује делегатске канале и доводи у питање саму суштину и смисао делегатског односа. Због свега реченог, не може се више говорити о такозваним организационотехничким проблемима као превасходним узроцима оваквог стања. Корени су много дубљи и озбиљнији.

На крају, др Златија Букић-Вељовић је закључила да је неопходна дубока социолошко-политиколошка анализа која ће сагледати и објективно проценити како нормативна решења у овој сфери, тако и њихова дејства у друштвено-политичкој пракси. У расправама које нам предстоје о променама у уставном систему, овде ће имати доста посла. „Уколико се садашње стање не промени, бојим се да ћемо већ врло брзо, ако не и данас, морати да говоримо уместо о ‚апстрактном грађанину' из система класичне политичке репрезентације, о ‚апстрактном радном човеку' у делегатском систему кога смо прогласили основним субјектом система, али коме нисмо омогућили да се као такав и потврди", закључила је др Букић-Вељовић. „И најлепша нормативна фасада делегатског система без неопходних претпоставки да се пројектована решења остваре, не може само по себи значити вредност за радног човека, већ само још један зид који га одваја од политичких процеса у којима би он, по дефиницији, морао бити ‚суверен'."

Др Славољуб Поповић је говорио о два питања: о политичкој одговорности егзекутиве у парламентарном систему и о одговорности органа управе за стање у области у којој су образовани.

У државама са парламентарним системом влада, односно поједини министри могу бити одговорни за рад шефа државе, за свој сопствени рад или за рад органа управе. Ту је карактеристична одговорност владе као колективног тела. Пошто се опозиција бори фронтално против владе, њен циљ је не да позива на одговорност поједине министре, већ да сруши читаву владу, како би она заузела њено место. И влада, по правилу, не смењује поједине министре када се не слаже са неком њиховом одлуком већ, најчешће, преузима одговорност за рад својих појединих министара. У сваком случају, изнуђује се оставка министра који треба да буде смењен, у ком случају се врши реконструкција владе. Ово има за последицу да, по правилу, министри немају много осећања одговорности за свој рад, јер до смењивања владе долази онда, кад странка којој припада министар, а која је сада на власти, изгуби изборе. Инструменте и средства политичке парламентарне контроле употребљава, углавном, опозиција да би у јавности дискредитовала владу и изазвала њен пад.

У вези са другим питањем, професор Поповић је изнео мишљење да је погрешна одредба чл. 26. Закона о основама система државне управе по којој одговорност органа управе за стање у области за коју су основани представља једну од функција органа управе. Кад је реч о одговорности пре би се могло говорити о неактивности, односно о лошем вршењу службе, тј. о одговорности за невршење прописаних функција органа управе. Иако овај Закон предвиђа више одредаба о одговорности органа управе пред извршним органом, досадашња пракса показује да та одговорност није довољно ефикасна. По С. Поповићу разлози за то су следећи: пре свега, наш уставни систем предвиђа сраштивање извршног органа и органа управе, мада Устав предвиђа и начело самосталности у раду органа управе. У пракси постоји тесна

повезаност рада органа управе са радом извршног органа, тако да се врло тешко могу установити пропусти појединих органа управе у извршавању закона и других задатака. Пракса показује да се органи управе стављају под „кишобран" извршног органа, због чега ће се у таквим случајевима пре ангажовати одговорност извршног органа, него одговорност органа управе. Познато је, да у пракси функционере савезних органа управе делегирају републике и покрајине. У републикама и покрајинама, као и општинама функционери органа управе се углавном регрутују на предлог републичког, покрајинског, односно општинског комитета Савеза комуниста Југославије. Према томе, када се ради о функционерима савезних органа управе, они ће бити смењени тек са пристанком одговарајуће републике, односно покрајине, а до тог пристанка врло тешко може да дође. Што се тиче смењивања републичких, покрајинских, односно општинских функционера оно ће моћи уследити због учињене тешке политичке кривице, а не због неспровођења политике скупштине, или неизвршавања закона и других прописа. Позната је чињеница да се савезни закони не спроводе потпуно у републикама и покрајинама, ако то није у интересу саме републике, односно покрајине, али да до одговорности одговарајућег функционера органа управе у датој друштвено-политичкој заједници није долазило.

У свом излагању о одговорности Председништва СФРЈ мр Оливера Вучић је истакла да је при проучавању овог питања потребно узети у обзир неколико чињеница: Председништво СФРЈ не бира Скупштина СФРЈ, већ га чине по један члан из сваке републике и аутономне покрајине, које бирају одговарајуће републичке и покрајинске скупштине и један члан по положају; Скупштина СФРЈ само проглашава избор и објављује састав Председништва СФРЈ, те Председништво није орган ове Скупштине. Затим, иако су чланови Председништва изабрани ad personam, њих у раду може заменити, у случају дуже спречености да врше своју функцију члана Председништва, председник председништва републике, односно аутономне покрајине и, на крају, Устав СФРЈ од 1974. је у погледу одговорности Председништва СФРЈ утврдио да „Председништво СФРЈ врши своја права и дужности на основу и у оквиру овог Устава и савезних закона и одговорно је за то" (чл. 329)

Анализом изнетих чињеница долази се до следећих закључака: прво, с обзиром да је начело демократског јединства власти у облику скупштинског система један од темељних принципа политичког и уставног система Југославије, а да је основна карактеристика тог принципа јединство свих функција власти, непосредно или посредно, у надлежности скупштине, тј. да је представничко тело једини носилац целокупне власти, док су носиоци извршне власти само његови извршни органи које он бира, смењује и који су му за свој рад одговорни, било би сасвим логично да је и Председништво СФРЈ орган који Скупштина СФРЈ бира и који јој за свој рад одговара. Истина, чињеница да ниједна од ових околности није присутна може довести до закључка да је Председништво СФРЈ оригиналан орган, па је и питање његове одговорности особено решено; али, такође, истини за вољу, она не одговара на питање коме је Председништво СФРЈ за свој рад одговорно. Могућа је само констатација да оно није одговорно Скупштини СФРЈ. Уставни положај Председништва СФРЈ и његова природа казују да је реч о самосталном уставном органу. Елементе своје самосталности Председништво црпи из начина избора, самог карактера, ширине и значаја функција за чије вршење је надлежан, из система одговорности коме подлеже и из свог односа са другим органима.

Друго, карактеристика сваке политичке одговорности је да се она сноси пред телом, органом, који је носиоца одговорности о коме је реч изабрао, именовао на ту функцију. Као што је речено, Председништво СФРЈ не бира скупштина СФРЈ, па јој оно не одговара. Чланове Председништва СФРЈ бирају скупштине република и покрајина и они сваки појединачно, одговарају тим скупштинама. Тако је одредбама републичких и покрајинских устава уређено питање индивидуалне политич-

ке одговорности чланова Председништва СФРЈ, али још увек остаје без одговора питање колективне политичке одговорности овог органа.

Треће, из уставне одредбе о одговорности Председништва СФРЈ следи да се и на овај орган односе принципи уставности и законитости и да би кршење ових начела довело до испитивања одговорности. Пошто нема органа коме је Председништво као целина одговорно, преостаје једино да се политичка одговорност подели на онолико појединачних индивидуалних политичких одговорности колико Председништво има чланова (према мишљењу др Миодрага Јовичића, *Систем одговорности органа федерације*, „Архив за правне и друштвене науке", бр. 2—3, 1973. г.) Међутим, иако се ово решење чини логичним и једино могућим, прихватајући га не дајемо одговор на питање политичке одговорности Председништва СФРЈ као колективног органа, његове колективне политичке одговорности. Изложивши нека мишљења о овом питању О. Вучић констатује да експлицитно изречено мишљење срећемо у раду М. Јовичића који закључује да „Председништво СФРЈ као орган не сноси политичку одговорност". Јер, иако скупштине република и покрајина, имају право и дужност да оцењују укупни рад члана Председништва СФРЈ кога су као свог представника изабрале, што потврђује да је Председништво орган федерације и заједничко тело република и покрајина, и да основну контролу рада његових чланова врше у републикама и покрајинама њихове скупштине, што је у складу са већим степеном учешћа федералних јединица у процесу доношења одлука у федерацији, као једини могући закључак произилази да Председништво СФРЈ као орган у целини, строго формално гледано, не сноси политичку одговорност. Али, ова тврдња, сматра О. Вучић, иако тачна, само је део одговора који је тражен. Други, и не мање значајан, део односи се на услове друштвеног система у коме је образован и делује овакав орган, а из којих произлази основ специфичног начина уређења његове одговорности уопште, па и овог најзначајнијег облика.

Остваривање одговорности у сложеним условима савремених друштава у великој мери зависи од својстава датог друштва и правилног функционисања и доследног остварења принципа на којима се оно темељи. На остваривање одговорности у југословенском друштву утичу самоуправљање и федерализам, скупштински систем, колективно одлучивање, јавност рада, смењивост. У светлу ових принципа, закључила је О. Вучић, мора бити посматрана и цењена и одговорност Председништва СФРЈ.

Др Милан Ђуковић је говорио о месту и улози федералне одговорности у уставном систему Југославије. Реч је о својеврсном виду политичке одговорности који се успоставља у оквиру политичких система одговарајућих федералних држава, чији је садржај одређен и димензиониран природом федералних уређења и обимом, врстом и значајем овлашћења појединих носилаца јавних функција. „Окосница те одговорности је одређена и положајем конститутивних чинилаца, субјеката федерализма, односно органа федерације или појединаца у оквиру тих органа или институција федерације." За остваривање федералне одговорности није довољно, истакао је М. Ђуковић, само њено уставно-правно нормирање и успостављање, већ и „хтење, спремност и способност да се њена функција реализује, стваралачки и акционо".

Проблем ове одговорности је вишеструко интересантан и са становишта нашега федерализма и односа у њему. Ако се пажљиво анализирају уставна опредељења у овом погледу, као и закони и други општи акти и прописи, не би се могло рећи да смо дефицитарни одређењима у погледу њене заснованости и начина остваривања. Међутим, питање за себе је да ли је и у којој сразмери обезбеђена одговарајућа друштвена демократска клима за њено веће уважавање и респектовање. Начин настанка и остваривања наше федерације, услови у којима су се ти процеси одвијали и сама природа југословеноког федерализма и друштвено-политичког система, условљавају и намећу потребу постојања овог облика политичке одговорности и захтевају крајње анга-

жован однос према остваривању њених функција и улоге коју она треба да има у односу на даље развијање и унапређење равноправности, демократичности и међусобног поверења и уважавања у односима у оквиру којих се остварују и потврђују заједнички интереси и опредељења наших народа и народности, радних људи и грађана.

Садашње стање у погледу федералне одговорности није задовољавајуће из неколико разлога. „Немамо до краја уставно заокружен систем одговорности у области извршења политике и закона које утврђује и доноси Скупштина СФРЈ; Устав СФРЈ није у довољној мери појмовно, а ни уставински, разграничио бројне односе у оквиру права и дужности федерације; поједини односи у федерацији уставно су опредељени тако да није увек ни до краја јасно о каквом је облику државног уређења реч — федералном или конфедералном. Таква опредељења у односу на успостављање и остваривање федералне одговорности изазивају одређене потешкоће и чине је неефикасном и нецелисходном." Јер, истакао је др Ђуковић, југословенска социјалистичка самоуправна заједница није авнојски, а ни Програмом СКЈ, као ни Основним начелима Устава СФРЈ, заснована као конфедерална заједница — савез држава. Да ли је онда треба у том правцу развијати? Нашу федерацију „не треба сводити на некакву услужну институцију, јер то није примерено циљевима и интересима на чијим се основама она успоставља и заснива". Код успостављања и остваривања федералне одговорности и у нашем случају, морају се уважавати и прихватати потребе и процеси одговарајуће децентрализације, али се тиме не смеју преводити све функције федерације у децентрализоване оквире.

Као посебне проблеме са становишта федералне одговорности М. Ђуковић је навео институт консензуса-вета, затим проблеме који настају у вези с извршном функцијом и одговорношћу Председништва СФРЈ. Основ за остваривање и утврђивање одговорности овог органа налази се у садржају његових овлашћења, права и дужности, као и у одредби Устава СФРЈ (чл. 329), по којој оно врши своја права и дужности на основу и у оквиру Устава и савезних закона и одговорно је за то. Поставља се питање, и са теоретске и практичне тачке гледишта, да ли је овом уставном одредбом успостављена одговарајућа пропорција између његових овлашћења и домена његове одговорности, односно начина његовог остваривања. Овако недоречена и неразвијена одредба не иде објективно у прилог јачању и развијању ауторитета који један такав орган треба да има у друштвеном систему социјалистичког самоуправног друштва". „Наравно", истиче М. Ђуковић „овим се не умањују димензије његове моралне одговорности нити се она може ма у ком погледу доводити у питање због тога што је уставно недоречена њена политичка димензија." Овде, свакако, треба имати у виду, поред колективног аспекта те одговорности, и околност да је појединачна одговорност чланова Председништва СФРЈ окренута према скупштинама република и покрајина. „Колико је ово опредељење у складу са функцијом овог вида политичке одговорности у оквирима федералних устројства, није потребно посебно доказивати", закључио је др Ђуковић.

Своје излагање др М. Ђуковић је завршио констатацијом да се сва ова питања морају сагледавати у светлу чињенице да је основно својство федералне одговорности „да је она била и остала својеврстан гарант равноправности у оквиру нашег федерализма и значајни чинилац остваривања његове укупности националног и социјалног бића".

Узимајући реч у дискусији о одговорности др Будимир Кошутић се осврнуо на извесне ставове изнете на овом скупу. У дискусији је указано, рекао је Кошутић, да у нас постоји не само криза одговорности, већ и њено одсуство. Истакнута је непотпуност уставних одредаба о одговорности Председништва СФРЈ, потребе одговорности свих који учествују у доношењу неуставних закона и указано је на противречности извесних одредаба Устава о одговорности савезних функционера. По мишљењу др Кошутића, изнети ставови су несумњиво основани, али их треба потпуније расветлити. Јер, „није тачно да у нас не постоји одговорност. Напротив, она функционише, али не онако како

би требало на основу темељних уставних норми већ готово супротно". Одговорност није сразмерна утврђеним правима, тако да у пракси одговорност сносе, по правилу, „субјекти који нису могли битније утицати на процес доношења виталних одлука, а стварни доносиоци одлука остају 'недодирљиви'. Треба уочити, истиче даље Кошутић, да у нас постоји утврђена подела друштвене моћи и да одговорност функционише, доста складно, сходно тој подели моћи". Не може бити спорно, да је у нас, истакао је даље Кошутић, друштвена моћ концентрисана у врховима република и покрајина, што има за последицу готово немогућност примене одређених темељних одредаба Устава.

У вези с одговорношћу Председништва СФРЈ, Б. Кошутић се сложио да су одговарајуће одредбе Устава непотпуне и противуречне, али сматра да то никако не значи непостојање реалне одговорности чланова Председништва. „Они су одговорни оним друштвеним снагама које су их на то место довеле и које ће их 'распоредити' на друга места, кад им истекне овај мандат. Стога не треба мислити да су одредбе о ограничењу мандата и забрани поновног избора саме по себи демократске. Оне могу имати, посебно тамо где за њима нема апсолутно потребе, и супротно дејство." Јер, тим се одредбама може ставити велики број стручњака под контролу бирократизованих носилаца друштвене моћи и на тај начин обезбедити „стручна подлога" свакој политичкој одлуци.

На примеру, загађености река у нас Кошутић је указао на постојање раскорака између потреба грађана СФРЈ и могућности савезних органа да те потребе обезбеде. Та неусклађеност се изражава и у областима у којима је федерацији Уставом недвосмислено призната надлежност решавања одређених питања. Наиме, познато је да федерацији није обезбеђено да може спровести одлуке које доноси у остваривању својих Уставом признатих права и обавеза. Стога, одредбе о одговорности савезних органа (тзв. федерална одговорност)) за стање у СФРЈ често се показују илузорним, јер савезни органи не располажу средствима да на то стање битније утичу. На жалост, констатује Кошутић, стварност показује да савезни органи нису користили ни средства која су им стајала на располагању, због функционисања система одговорности супротног од система прописаног у члану 362. Устава. Наравно, рекао је на крају свог излагања др Б. Кошутић, „у нашем систему постоји облик политичке одговорности стварних носилаца друштвене моћи којима су одговорни други носиоци јавних овлашћења. Тај облик одговорности се изражава у смањеном поверењу народа у носиоце јавне власти и захтевима да се пружи могућност млађим, образованијим кадровима да дају свој пуни допринос остваривању темељних одредаба Устава СФРЈ и Програма Савеза комуниста Југославије."

У свом саопштењу др Војислав Симовић утврђује да је политичка одговорност настала као значајан елеменат државно организованог друштва те је, природно, везана за једно од најстаријих и још и данас најзначајнијих права и људских слобода — политичке слободе. Она се пуније испољава тек у одређеним условима развоја односа у државама које претпостављају ширење и учвршћивање система демократије. Ипак, тек са стварањем реалних услова примене демократије, развијају се и потпуније примењују принципи и вредности који означавају такав систем. Већ и сама тзв. формална демократија (традиционална политичка) тражи развијање и остваривање принципа политичке одговорности. Социјалистичка, а посебно самоуправљачка социјалистичка демократија, тражи још стварније облике одговорности. То подразумева одређене услове економског, културног и социјалног развитка.

Принцип одговорности, и то пре свега политичке, самоуправне, тражи, истакао је В. Симовић, одговарајуће јединство друштва и јединствени систем основних друштвених односа, и супротан је анархоидним, нерационалним регионалним поделама. Уколико је у питању федерални систем, претпоставља се стварно равноправни федерализам, одговорно федерално друштво и логична и доследна организација федеративног уређења. Уколико се ради о вишенационалној основи феде-

ративног уређења, то уређење мора бити равноправно без икакве „мајоризације", али и без „миноризације". Ове моменте др Симовић наводи као услове за доследније остваривање принципа политичке и друге одговорности.

Посебан аспект проучавања одговорности ослања се на доследну примену права на принцип „владавине права" и вишег облика уставности и њеног поштовања. Свако стварно демократско друштво, а поготово самоуправљачко, претпоставља сложен и разгранат правни систем, који произилази из Устава и подређен је њему. У условима федералне организације друштва и државе то је федерални устав. Овај устав се не своди само на документ, већ се, напротив, ослања на систем принципа који не морају бити само правни. Истовремено претпоставља се и постојање и слободно деловање чврстог и компетентног правосуђа које у основи једнако примењује закон; уставно судство, које има довољно и „сопствене иницијативе", и које се својим стварно активним радом стара да се обезбеди пуна заштита устава и закона, а тиме и основне слободе, самоуправљање и друштвена својина, а против арбитрерности, самовоље и неједнакости. То би био, истакао је др Симовић, ако не најважнији, а оно један од веома темељних основа омогућавања примене принципа и свих видова одговорности.

Учесницима округлог стола на крају се, у име Удружења за уставно право Социјалистичке Републике Србије, захвалио др Милан Ђуковић. Присуство више од четрдесет еминентних стручњака, рекао је Ђуковић, и вишечасовна плодна дискусија доказ су изузетног интереса који је побудила тема одабрана за разговор и величине стварног проблема политичке одговорности у нашем друштву данас. Предлози који су изнети у појединим излагањима могу да послуже као добар путоказ правцима промена уставних докумената које нам предстоје.

мр Оливера Вучић

René Chapus, DROIT ADMINISTRATIF GÉNÉRAL, Editions Montchrestien, Paris, 1985, T. I. 911. стр. и T. II. 622 стр.

У првој књизи овог уџбеника управног права Француске проф. Chapus је после уводног дела у коме расправља о дефиницији предмета управног права (стр. 5—26) изложио: изворе управног права (стр. 27—96); организацију управе (стр. 97—328); делатност управе (стр. 329—498); управно судство (стр. 499—648); режим управних аката (стр. 649—782) и одговорност јавне власти (стр. 783—892). У другој књизи изложен је правни режим јавних службеника (стр. 11—280); јавни домен (стр. 281—424); јавни радови (стр. 425—540) и експропријација (стр. 541—608). Обе књиге садрже потребну библиографију.

Проф. Chapus и у овом свом делу даје изванредне суптилне анализе института управног права и посебно критичку анализу управно-судске праксе што омогућује сагледавање у целини система управног права савремене Француске. Проф. Chapus у овом свом уџбенику примењује правни метод и обухвата општи део управног права Француске али с обзиром да француско управно право није кодификовано, него се појављује као право у непрестаном кретању, његова излагања посебно имају у виду непрестани развој управе и еволуцију односа управе са корисницима управе. Овај уџбеник проф. Chapus-a се придружује савременим класичним уџбеницима управног права Француске бројних француских професора управног права ((M. Waline, J. Rivero, A. de Laubadére, G Vedel и други), и који су тим својим делима допринели угледу који теорија француског управног права ужива у читавом свету, без обзира на савремене различите друштвено-политичке системе. У француској правној литератури већ су запажени прикази који истичу изузетну вредност овог уџбеника, не само због богатства документације, темељног сагледавања материје, него и због прецизности и луцидности анализа, а посебно због потпуног владања обимном материјом управног права. Поред свих ових одлика истиче се посебно да је проф. Chapus у овом уџбенику сачувао одлике свог изузетог смисла за критички дух у анализама управне стварности и развоја управног права, тако да се и овде некад одваја од неких устаљених гледишта у теорији управног права или одређених концепција управно-судске праксе француског Државног савета.

Уџбеник Управног права који је сада објавио проф. Chapus не би се смео изоставити ако се жели ближе упознати савремено управно право Француске и тенденције његовог развоја.

Д. Б. Денковић

René Chapus, DROIT DU CONTENTIEUX ADMINISTRATIF, Editions Monchrestien, Paris, 1982, 924 стр.

Проф. R. Chapus својим књигама увек обогаћује француску правну науку посебно теорију управног права. Почео је изузетно запаженим делом *О одговорности за штету у јавном и приватном праву Француске (Responsabilité publique et responsabilité privé, Librairie générale de droit et de jurisprudence,* Paris, 1954). У тој својој књизи он је насупрот

многим савременим теоретичарима управног права, на основу критичке анализе управно-судске праксе и праксе судова опште надлежности указивао да су у француском праву правила о одговорности за штету које примењује управно судство у својој пракси, у ствари, врло блиска правилима о одговорности које примењују судови опште надлежности. Из те своје савесне анализе и једне и друге судске праксе, проф. Chapus је истицао да посебна одговорност за штету у јавном праву Француске није заснована на позитивном праву, него на основу управно-судске праксе, и то на основу познате одлуке *Blanco* коју је донео Суд за решавање сукоба надлежности још 1873. године а пракса Државног савета доследно примењивала. Тако су ударени темељи концепцији француског управног права да држава и њене јавне службе не одговарају за штету по правилима грађанског права.

У предговору те књиге о одговорности проф. M. Waline је истицао да се писац одваја од познатих путева и показује јак критички дух.

У напред наведеном обимном делу о управном спору, о коме је реч у овом приказу, проф. Chapus је изложио организацију, надлежност, поступак и функционисање управног судства Француске и решавање сукоба надлежности. Посебно се истиче да је то целовито приказивање проблематике управног судства толико значајније јер је познато да у француском праву, осим законских прописа о организацији управног судства, нема кодификације ни за функционисање, ни за поступак или надлежност управног судства у целини. Са разлогом се истиче да овај тако сложени систем зависи, у крајњој линији, од Државног савета који у секцији за управне спорове формулише својим одлукама не само правила која су обавезна за управу у примени и тумачењу закона, него ове одлуке морају да поштују и сви управни судови.

Указујући на одлике ове књиге, са разлогом се већ истиче да је потребно много савесног и обазривог оштроумног истраживања да се влада свим сложеним детаљима ове обимне материје о управном судству, како би се јасно изложила синтеза о управном судству Француске. Проф. Chapus је постигао жељени резултат јер је ово дело јасно методолошки компоновано и посебно обогаћено анализом мноштва управно-судских одлука. Кад је академик A. Plantey предлагао да ова књига добије награду Léon Jylliot de la Morandière, поред осталог је истакао да ће ово дело бити од велике користи за упознавање огромне материје управног права и да због свих својих одлика чини част француској правној науци („Revue des sciences morales et politiques", Paris, 1985, № 3, стр. 499—500).

И поред већ познатих савремених дела о управном спору у целини које су написали професори J. M. Auby и R. Drago; R. Odent; M. Letourneur—J. Beauchet—J. Meric; Ch. Debbasch као и бројне монографије о посебним проблемима управног спора Француске које су објавили S. Rials, P. Sandevoir, L. Nizard, D. Truchet, M. Gjidara и др. ова књига је добро дошла за ближе упознавање функционисања и проблематике управног спора Француске. Не упуштајући се у детаљно приказивање овог изузетно запаженог дела о управном спору у Француској може се уопштено истаћи да проф. Chapus у овом свом делу обиљем материјала и критичким анализама управно-судске праксе омогућава да се још боље упозна систем управног судства Француске и целовитије сагледају савремени проблеми управно-судске контроле рада управе у француском праву.

Д. Б. Денковић

Штјефен Константин Бечов: КАНОН ЛЕКЕ ДУКАЂИНИЈА, превод, предговор и објашњења проф. др Халит Трнавци, Загреб 1986, стр. 203

То је књига са грађом за изучавање обичајног права Албанаца. Преведена је са албанског језика. Њена садржина почела је да се објављује 1913. године у часопису „Hylli i Drites" („Даница"), а као засебна књига објављена је после смрти аутора 1933. године, у Скадру.

Подељена је у 12 књига са 1263 параграфа. У првој књизи су одредбе о цркви, у другој — о породици, у трећој — о браку, у четвртој — о кући, стоци и имовини, у петој — о раду, у шестој — о давању, у седмој — о изговореној речи, у осмој — о части, у деветој — о штетама, у десетој о канону против пакости, у једанаестој — о канону пресуђивања, а у дванаестој — о ослобођењима и изузимањима. На крају су дати неки примери из Канона Леке Дукађинија (стр. 169—193), извори и литература преводиоца.

Приказивати садржај сваке од поменутих „књига" превазилази обим једног приказа. За то би требало обимно набрајање садржаја уз опширан коментар. Овде је реч само о неким најбитнијим промашајима целокупног дела.

Да ли је наслов оригинала *(Kanuni Lekë Dukagjinit)* и превода *Канон Леке Дукађинија* адекватан садржини књиге? И преводилац и сви досадашњи коментатори те књиге сматрају њену садржину албанским обичајним правом. Али то обичајно право називају *„Каноном"* а др Сурја Пуповци *„Законником Леке Дукађинија"*. Сви знају да није постојао никакав закон обичајног права Албанаца а називају га Законом. Зна се да је *канон* црквени пропис и да у Албанији црква никада није могла да наметне своје прописе, а обичаје називају каноном. Познато је да у Албанији није било друштвених снага које би могле доносити и успоставити своје законодавство међу браћанима. О Леки Дукађинију као историјској личности само се нагађа, а форсирано му се приписује доношење црквеног прописа — канона. Како је то ушло у домаћу и иностранu историографију?

Дон Марјан Гласновић, стари католички свештеник при цркви св. Катарине у Пећи објашњавао је да је то вештачки и нехотично створена легенда. Створена је контактом народа и католичких свештеника. Питајући један другог који се канон примењује у ком делу добијали су одговор да се за Метохију и с. Албанију примењују *leges Dukadjini.* Пошто Албанци последњи самогласник у изразу *leges* изговарају мукло *(legs)* и пошто се грлени сугласник *g* испред *s* лако изговара као *k (leks)* што одговара латинском *lex* и албанској особеној именици *Lekë* — то је дошло до својеврсне симбиозе тако да су обичаји Албанаца приписани Леки. Отуда назив Канон Леке Дукађинија. То мишљење је за сада

једино прихватљиво и због тога што у Албанији нема никаквог трага о каквом писаном закону или канону. У Албанији су постојали многи регионални обичаји које Бечов назива *бесама* или *канонима*. Мноштво тих „канона" личи на *leges regiae* код Римљана из времена пре Закона од XII таблица. Друго је питање да ли је Бечов све то знао или прећутао.

И Бечов је био католички свештеник, фрањевац, родом из хрватског села Јањево на Косову и првобитно се презивао Бечовић. Кад и зашто је поарбанашено његово презиме може се само нагађати, што је овде узгредног значаја. Можда се сам прилагођавао албанском менталитету (да га не сматрају туђином)) а можда му је презиме народ поарбанашио. Важније је, међутим, да он своју делатност обавља у време када Аустрија све јаче испољава своје експанзионистичке тенденције за проширење на Балкану, па следствено и на Албанију. Из његове књиге назире се да је био један од пиона аустријске спољне политике међу Албанцима. У свом „Канону" ставља у центар пажње два основна чиниоца — *католичку цркву* и *кућу Бона Марка Орошиа*. Католичка црква је идеолошка снага „канона", а кућа Бона Марка Орошиа је његов „темељ". То је кућа којој се приписују атрибути наследног принца Албаније са апсолутном — законодавном, судском и војном — влашћу. По Бечову католичка црква и кућа Бона Марка Орошиа (католик) треба и економски да ојачају наплатом високих износа глоба од лица која западну у ланац крвних освета, кривоклетства и остале деликте. Таквом спрегом јаке куће Бона Марка Орошиа и католичке цркве Бечов је изгледа спремао терен за дочек аустроугарске окупације. Тој спрези је био потребан и „законик" који је Бечов написао, а Бон Марко Ороши није имао разлога да се противи привилегијама које су му приписиване. Толико о политичкој позадини која је инспирисала Бечовљево проучавање албанских обичаја.

Што се тиче правноисторијског садржаја књиге треба бити опрезнији. Бечовљеву књигу не треба прихватити ни као закон ни као канон ни као поуздану збирку албанских обичаја. Читаоца не треба да заварају параграфи и Бечовљев покушај кодификације. То је замка за лаике. Бечов није описивао обичаје ни бележио исказе известилаца (њихова имена, занимања, датуме, старост и место боравка). Зато је садржај његове кодификације интерсубјективно непроверљив. Он је навео оскудан број примера којима се може проверити мањи део његове кодификације. Његова књига нема дескриптивни операт, без чега нема кодификације. Уосталом, обичаји се и не казују параграфима већ дескриптивно — исказима и примерима, на које се тек потом могу надовезати научна објашњења. Зато је Бечовљева кодификација неразумљива и образованом правнику кад познаје албанске обичаје.

Беса — основна установа албанских обичаја — уско је постављена: само као дозвола за безбедно кретање убице из кућног притвора. Лично јемство и заклетва са саклетвеницима су осавремењени. Огромне глобе произвољно су „прописане" у интересу куће Бона Марка Орошиа и католичке цркве. Није јасно ни о чијој се војсци ради, када се „прописују" ослобођења од војне службе (пар. 1221—1226) јер католички Албанци нису служили у турској војсци. Је ли „Канон" припремао устанак католичких брђана када наступи аустроугарска војска?

Бечов није био правник па се не треба чудити што у књизи нема кодификационе систематике или каквог научног метода. Женска беса је прећутана иако је главни узрочник крвне освете. Итд.

Садржај књиге се мора пратити уз велику критичност. Параграфи се могу цитирати тек ако се другим методима провери истинитост њихове садржине. Корисно је што је књига објављена на српскохрватском језику јер се тиме олакшава уклањање маглуштина које је изазвала у домаћој и страној литератури.

Превод је углавном коректан, мада у њему има и осавремењавајућих израза. Често се употребљава реч *друг* и *друштвени*, што потиче од албанске именице *shok*. Преводилац није имао у виду да се том речју у народу означава и *рођак* и *рођачки*. Наизглед, ради се о ситници, али она мења смисао. Обичаји не познају друштвену својину већ својину рођачку или заједничку. Није „друг-друг, а гост гост" већ „рођак је рођак а гост је гост", јер крв убијеног друга се не би могла опростити пошто је он гост, а крв убијеног рођака се може наплатити крвнином. Можда је и за израз *јамство* боље употребити албански израз *dorzonija*, па објаснити етимолошко порекло речи. Јер извори и литература дати на крају књиге не постоје у оригиналу, већ су, ваљда, служили као помоћно средство преводиоцу.

др Милутин Р. Буричић

САДРЖАЈ

ИЗВОРНИ ЧЛАНЦИ

dr Erwin Deutsch, Појам непажње у праву СР Немачке — — — 289
др Душан Јаковљевић, Међународна кривична дела против безбедности ваздушног саобраћаја — — — — — — — — — — 299
др Момир Милојевић, Међународне организације као наставни предмет — — — — — — — — — — — — — — — — — 330
мр Слободан Марковић, Депоновање микроорганизама у поступку патентирања микробиолошких проналазака — — — — — — 349
др Петар Рокаи, Примена неких видова регалног права на подручју јужне Угарске у средњем веку — — — — — — — — — 371
мр Олга Поповић, Облик државног уређења према нацртима парламентарне опозиције у Краљевини СХС у време доношења првог југословенског устава — — — — — — — — — — — — 384

ПРИЛОЗИ

др Олга Цвејић Јанчић, Планирање хумане репродукције у СР Србији — — — — — — — — — — — — — — — — — 405
мр Љубиша Станојевић, Између парадигме и теорије — — — — 415

СУДСКА ХРОНИКА

Одлуке Уставног суда Југославије — *Борђе Бурковић* — — — — 427
Одлуке Савезног суда — *Александар Лазовић* — — — — — — 433
Одлуке Уставног суда Србије — *Томислав Вељковић* — — — — 438
Одлуке Врховног суда Србије — *мр Блажа Марковић* — — — — 445
Одлуке Вишег привредног суда Србије — *мр Јездимир Митровић* — 450
Одлуке Суда удруженог рада Србије — *Миодраг Васић* — — — 454
Одлуке Окружног суда у Београду — *Димитрије Милић* — — — 465

БЕЛЕШКЕ

мр Оливера Вучић, Округли сто „Актуелни проблеми политичке одговорности" — — — — — — — — — — — — — — — 469

ПРИКАЗИ

René Chapus, Droit administratif général — *Д. Б. Денковић* — — 483
René Chapus, Droit du contentieux administratif — *Д. Б. Денковић* 483
Штјефен Константин Бечов, Канон Леке Дукађинија — *Милутин Р. Буричић* — — — — — — — — — — — — — — — 486

CONTENTS

ORIGINAL ARTICLES

Dr. Erwin Deutsch, The Notion of Negligence in the Law of the FR of Germany — — — — — — — — — — — — — — — 289
Dr. Dušan Jakovljević, International Criminal Offences against the Safety of Air Traffic — — — — — — — — — — — — — 299
Dr. Momir Milojević, International Organisations as a Course — — — 330
Mr. Slobodan Marković, Depositing of Microorganisms in the Patenting Procedure of Miccro Biological Inventions — — — — — — 349
Dr. Petar Rokai, Application of some Regal Rights in the South Hungary in the Middle Ages — — — — — — — — — — — — 371
Mr. Olga Popović, The Form of State Order According to the Drafts of the Parliamentary Opposition in the Kingdom. of Serbs. Croats and Slovenians at the Time of Enacting of the first Yugoslav Constitution — — — — — — — — — — — — — — 384

CONTRIBUTIONS

Dr. Olga Cvejić—Jančić, Human Reproduction Planning in the SR of Serbia — — — — — — — — — — — — — — — 405
Mr. Ljubiša Stanojević, Between Paradigm and Theory — — — — 415

JUDICIAL CRONICLE

Decisions of the Constitutional Court of Yugoslavia — *Đorđe Đurković* 427
Decisions of the Federal Court — *Aleksandar Lazović* — — — — 433
Decisions of the Constitutional Court of Serbia — *Tomislav Veljković* 438
Decisions of the Supreme Court of Serbia — *Mr. Blaža Marković* — — 445
Decisions of the Superior Economic Court of Serbia — *Mr. Jezdimir Mitrović* — — — — — — — — — — — — — — — 450
Decisions of the Court of Associated Labour of Serbia — *Miodrag* Vasić — — — — — — — — — — — — — — — 454
Decisions of the District Court in Belgrade — *Dimitrije Milić* — — 465

NOTES

Mr. Olivera Vučić, Round Table „Current Problems of Political Rensponsibility" — — — — — — — — — — — — — — 469

REVIEWS

René Chapus, Droit administratif général — *D. Đ. Denković* — — — 483
René Chapus, Droit du contentieux administratif — *D. Đ. Denković* — 484
Štjefen Konstantin Đečov, Kanon Leke Dukađinija — *Milutin R. Đuričić* — — — — — — — — — — — — — — — 486

CONTENU

ARTICLES ORIGINAUX

Dr Erwin Deutsh, La notion de la negligence dans le droit de la RFA 289
Dr Dušan Jakovljević, Les délits pénaux internationaux contre la sécurité du trafic aérien — — — — — — — — — — — — — 299
Dr Momir Milojević, Les organisations internationales comme sujet d'enseignement — — — — — — — — — — — — — 330
Mr Slobodan Marković, Le dépôt des microorganismes dans la procédure de brevet des inventions microbiologiques — — — — — 349
Dr Petar Rokai, L'application de quelques formes du droit de régales sur territoire la Hongrie du Sud au moyen age — — — 371
Mr Olga Popović, La forme de l'organisation de l'Etat selon les projets de l'opposition parlementaire dans le Royaume SHS lors de l'adoption de la première constitution yougoslave — — — — 384

CONTRIBUTIONS

Dr Olga Cvejić—Jančić, La planification de la reproduction humaine dans la RS de Serbie — — — — — — — — — — — — — 405
Dr Ljubiša Stanojević, Entre le paradigme et la théorie — — — — 415

CRONIQUE JURISPRUDENTIELLE

Décisions de la Cour constitutionnelle fédérale — *Đorđe Đurković* — 427
Décisions de la Cour fédérale — *Aleksandar Lazović* — — — — — 433
Décisions de la Cour constitutionnelle de la RS de Serbie — *Tomislav Veljković* — — — — — — — — — — — — — — — 438
Décisions de la Cour suprême de la RS de Serbie — *mr Blaža Marković* — — — — — — — — — — — — — — — — 445
Décisions du Tribunal supérieur de commerce de la RS de Serbie — *mr Jezdimir Mitrović* — — — — — — — — — — — — — 450
Décision du Tribunal de travail associé de la RS de Serbie — *Miodrag Vasić* — — — — — — — — — — — — — — — 454
Décisions du Tribunal d'arrondissement de Belgrade — *Dimitrije Milić* 465

NOTES

Mr Olivera Vučić, La table ronde „Les problèmes actuels concernant la responsabilité politique" — — — — — — — — — 469

COMPTES RENDUS

René Chapus, Droit administratif général — *D. Đ. Denković* — — — 483
René Chapus, Droit du contentieux administratif — *D. Đ. Denković* — 484
Štjefen Konstantin Đečov, Le canon du Leka Dukađini — *Milutin R. Đuričić* — — — — — — — — — — — — — — — 486

Уредништво „Анала" моли своје сараднике да рукописе достављају, придржавајући се следећих правила:

1. Све радове (чланке, прилоге, дискусије, приказе, судску праксу итд.) куцати на пуном папиру (не на пелиру) и то на једној страни, са проредом и са довољно белине са стране (27 редова на страни и 60 словних места у реду).

2. Уз рад намењен рубрици „чланци" истовремено доставити резиме највише до 25 редова, куцан на исти начин као што је предвиђено под тачком 1.

3. Уз сваки рад доставити следеће податке: тачну адресу, потпуне податке о звању, број жиро-рачуна, телефон на радном месту и у стану.

4. Сваки рад доставити потписан.

5. Прикази књига које су мање од 200 страна не треба да буду дужи од 8 куцаних страна. Прикази књига које су по обиму веће од 200 страна могу се сразмерно повећати и то за по једну куцану страну на сваких додатних 100 штампаних страна. Уколико је приказ књиге по природи аналитичан, редакција ће толерисати повећање обима приказа за 20%.

6. Фусноте треба куцати на крају рада (не испод текста на страни), такође са проредом и са довољно белине са стране, и то тако да нумерација фуснота иде од броја 1 па надаље за цео рад (не правити посебну нумерацију за поједина поглавља).

7. Цитирање треба да обухвати следеће податке и то следећим редом: аутор (прво име, па онда презиме), назив дела, место издања, година издања, број цитиране стране или тачке пасуса. ПРИМЕР: Живојин Перић, *Стварно право*, Београд, 1922, стр. 141; Raymond Saleilles, *De la déclaration de volonté*, Paris, 1929, str. 93.

8. За радове објављене у часописима, као и за прописе објављене у службеним гласилима, навести, после података о аутору и о раду, податке о: називу часописа (службеног гласила), броју и години излажења часописа (службеног гласила), броју цитиране стране. ПРИМЕР: Радомир Лукић, *Субјективни фактор и непосредна демократија*, „Анали Правног факултета у Београду", бр. 2—3/1964, стр. 153; чл. 7. Закона о шумама СР Србије, „Службени гласник СРС", бр. 19/1974.

9. За радове објављене у зборницима, енциклопедијама и сл. навести: име и презиме аутора, назив дела, назив зборника односно енциклопедије, име и презиме редактора (уколико је означено на зборнику), место издања, годину издања, број цитиране стране. ПРИМЕР: Божидар Јелчић, *Пораст и разлози пораста порезног оптерећења*, „Финанције и финанцијско право", ред. Божидар Јелчић и Владимир Срб, Осијек, 1982, стр. 37; Владимир Капор, *Купопродаја*, п. 37, „Енциклопедија имовинског права и права удруженог рада", том први, Београд, 1978, стр. 805.

10. Навођење судских одлука треба да садржи податке о врсти одлуке, суду, броју одлуке, датуму када је донесена и публикацији у којој је објављена, односно назначење да је коришћена из судске архиве. ПРИМЕР: Решење Уставног суда СР Србије III У бр. 82/72, од 31. маја 1972, „Зборник судске праксе", бр. 7—8/1982, одл. бр. 29; пресуда Врховног суда СР Хрватске Гзз бр. 58/75, од 18. јуна 1975, „Збирка судских одлука", књ. I, св. 4, одл. бр. 462.

11. Уколико се једно дело истог аутора цитира у више фуснота (које нису непосредно једна иза друге), после имена и презимена аутора други и сваки следећи пут употребити скраћеницу *op. cit.* уколико се једно дело истог аутора цитира у фуснотама које непосредно следе једна за другом, после првог навођења потпуних података о аутору и о делу употребити скраћеницу *ibid.*

12. Сви библиографски подаци требало би у начелу да буду дати у фуснотама. Изузетно, пре свега при помињању неких законских одредби, то би се могло учинити и у самом тексту. ПРИМЕР: Из пореске основице је, као што предвиђа одредба чл. 3. Закона о порезу из дохотка организација удруженог рада СР Србије, искључен износ дела дохотка у висини 55% просечног месечног нето личног дохотка радника у привреди СР Србији исплаћеног у претходној години.

13. Пошто се часопис „Анали" штампа ћирилицом, црвеном оловком треба подвући речи или реченице које треба да буду штампане латиницом. Овај захтев односи се и на фусноте.

14. Речи и реченице које треба да буду штампане курзивом подвући црном или плавом оловком. Сви наслови цитираних радова треба да буду штампани курзивом.

15. Речи и реченице које треба да буду штампане латиницом и курзивом истовремено подвући и црвеном и црном (плавом) оловком. ПРИМЕР: Jan Tinbergen, *Does Self-management Approach the Optimum Order?*, „Yugoslav Workers Self-management", ed. by M. J. Brockmeyer, Dotrecht, 1970.

16. Места која се желе истакнути штампају се искључиво курзивом, а не шпационирано (размакнутим словима). Због тога у рукопису ништа не треба куцати размакнутим словима.

17. Поднаслове највишег реда обележавати римским бројевима и куцати великим словима. Уже поднаслове обележавати арапским редним бројевима и куцати малим словима, а још уже словима азбуке и такође куцати малим словима. ПРИМЕР: III УТИЦАЈ ПОРЕСКЕ ПОЛИТИКЕ НА ПОНУДУ ЧИНИЛАЦА ПРОИЗВОДЊЕ; 1. Ефекти пореске политике на штедњу; (а) Ефекти пореске политике на штедњу становништва.

18. Умољавају се сарадници да после прекуцавања рукописа пажљиво прочитају текст и отклоне евентуалне дактилографске грешке.

Претплата за часопис „Анали Правног факултета у Београду" у 1987. години за целу годину износи:

1. За правна лица	Н. дин.	4000.—
2. За појединце	„ „	2500.—
3. За студенте (редовне и ванредне)	„ „	1000.—
4. За студенте (последипломце)	„ „	1500.—
5. За један примерак	„ „	1000.—

Претплата за иностранство износи 15 USA $ (плативо у динарима по курсу на дан уплате).

Претплату слати на рачун Правног факултета у Београду број 60803-740-030-4356

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
БЕОГРАД — Булевар револуције 67, тел. 341-501